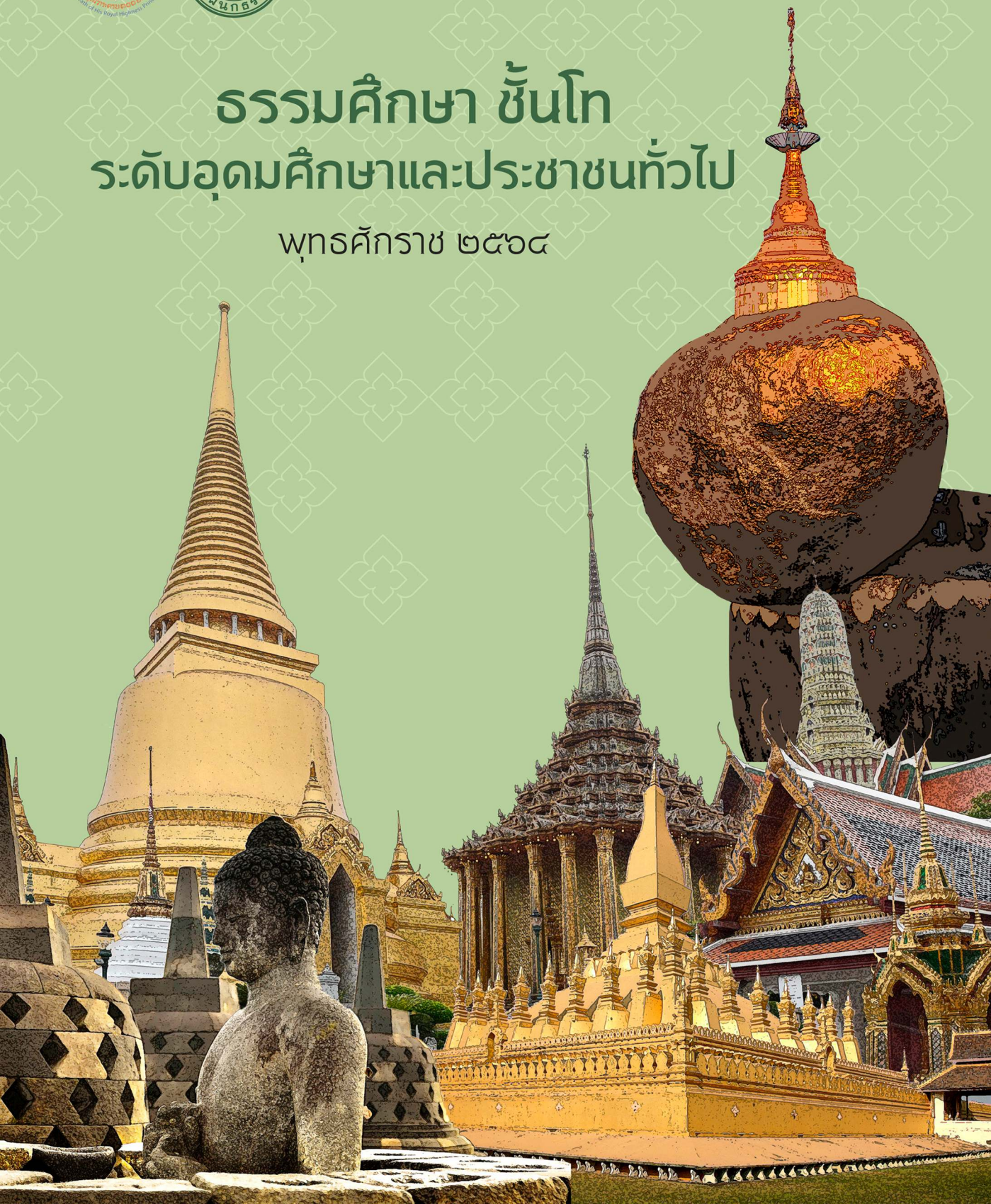

ธรรมศึกษา ชั้นโท

ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

พุทธศักราช ๒๕๖๔

ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

หลักสูตรธรรมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๗
ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๖๔

หนังสือธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ISBN : 978-616-93978-5-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ / ๒๕๖๕

จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ผู้จัดทำ

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง

ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

สถานที่พิมพ์

โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ถนนบำรุงเมือง แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
๑๐๑๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๓-๓๓๕๑, ๐-๒๒๒๓-๕๕๔๘

ภาพหน้าปก

ภาพพุทธศาสนสถานสำคัญ ๔ แห่ง ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประเทศไทย
บุโรพุทธรู หรือบุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซีย พระธาตุใจที่โย่ หรือพระธาตุอินทร์แขวน
ประเทศเมียนมาร์ และพระธาตุหลวงหรือพระเจดีย์โลกะจุฬามณี ประเทศลาว โดย
พุทธสถานเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพุทธคุณประการที่ ๔ คือ “สุคโต”
อันมีความหมายว่า เสด็จผ่านพ้นไปด้วยดี กล่าวคือ แม้เมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธ
ปรินิพพานแล้ว ก็ยังทรงฝากความดีงามไว้เบื้องหลัง คือทรงฝากพระพุทธศาสนาไว้แก่โลก

คตฺติธรรมา

สำหรับนักศึกษาหลักสูตรธรรมศึกษา ตามหลักสูตรสนามหลวง แผนกธรรม

ยทา จ พุทธา โลกสมิ
เต อิม ธรรมํ ปกาเสนติ

อุปพชชนติ ปภงกรา
ทุกขุปสมคามินิ.

เมื่อพระพุทธเจ้า ผู้ทำความสว่างอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ยอมประกาศธรรมสำหรับดับทุกข์นี้

พ.ปฏิ. ๓๑/๔๑๘

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ธรรมอันสุขุมลึกซึ้ง แล้วได้ทรงพระกรุณาสั่งสอนพุทธสาวก พุทธสาวิกาให้ได้รับรู้ และรับประโยชน์จากธรรมที่ได้ทรงค้นพบนั้นด้วยตนเอง หาใช่ด้วยการวิงวอนไหว้กราบต่อพระองค์ผู้ทรงเป็นศาสดาแห่งศาสนาไม่ โดยที่สุด แม้เมื่อถึงคราวที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านพระอานนท์เถระเจ้าทูลถามว่าจะทรงตั้งผู้ใดเป็นศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาสืบแทนพระองค์ ก็ได้ทรงตั้งธรรมและวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้วเป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว

ฉะนั้น “ธรรม” จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา ทั้งในประการที่เป็นศาสดาสืบแทนพระองค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยพระพุทธบัญญัติ และในฐานะที่เป็นชีวิตจิตใจ เป็นแกนกลางที่สำคัญต่อความดำรงอยู่ของพระศาสนา

การที่จะดำรงพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปได้ จึงสำคัญที่จะต้องรักษาธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้วให้คงอยู่ได้โดยถูกต้อง การที่จะรักษาธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้วให้คงอยู่ได้โดยถูกต้อง ก็สำคัญที่พุทธบริษัทปฏิบัติธรรมนั้นให้บริบูรณ์ การที่พุทธบริษัทจะปฏิบัติธรรมนั้นให้บริบูรณ์ได้ก็สำคัญที่จะต้องศึกษาธรรมนั้นให้เข้าใจถ่องแท้ด้วยปัญญาเป็นเบื้องต้น

โดยนัยนี้ การศึกษาธรรม คือ “ธรรมศึกษา” นั้น จึงเป็นกิจที่สำคัญที่ส่งผลไม่จำเพาะแต่จะเป็นหนทางไปสู่การพ้นจากทุกข์ตามกำลังการปฏิบัติของผู้ศึกษาแต่ละคนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกิจสำคัญอันควรแก่การอนุโมทนา เพราะเป็นกิจที่จะมีผลช่วยดำรงพระพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาต่อไป

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ.

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

พ. ขว.ทสภ. ๒๗/๒๙๐. พ. เถร. ๒๖/๓๑๔.

ขออำนาจแห่งสัจจวาจา นี้ จงอำนวยสิริสวัสดิพิพัฒน์ไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาแก่สาธุชน ผู้มีมนัสเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และได้อุทิศสละประกอบ “ธรรมศึกษา” ตลอดกาลนาน เทอญ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
(สมเด็จพระสังฆราช)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

คำปรารภ

การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์สยามแต่โบราณสมัย แบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบาลี และแผนกธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม เป็นการศึกษาภาษาบาลีเพื่อที่จะสามารถเข้าถึงและเข้าใจคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาซึ่งทรงไว้หรือรจนาไว้ด้วยภาษานั้นมาแต่เก่าก่อน ผู้ที่สอบไล่ได้ เรียกเป็นบาเรียน หรือเปรียญตามชั้นภูมิแห่งความรู้ อีกแผนกหนึ่งคือการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริก่อตั้งและอุดหนุนขึ้น เป็นการศึกษาธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้น เข้าใจเนื้อหาสาระแห่งธรรม ซึ่งปริวรรตออกเป็นภาษาสยาม โดยวิธีศึกษาวิเคราะห์ เรียบเรียง และบรรยายธรรม ผู้ที่สอบไล่ได้เรียกเป็นนักธรรมตามชั้นภูมิแห่งความรู้เช่นกัน กล่าวโดยเฉพาะถึงชั้นภูมิของผู้สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรมนั้น จำแนกเป็นชั้น นักธรรมตรี นักธรรมโท และนักธรรมเอก โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น ทรงเอาพระทัยใส่ เป็นพระธุระในการเลือกเฟ้น ตรวจตราจัดทำหลักสูตร และตำราเรียน การเรียนการสอน ตลอดจนการสอบพระปริยัติธรรม แผนกธรรมอยู่ จนที่สุดแห่งพระชนมชีพ

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมนั้น ในชั้นต่อมาครั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงปกครองสังฆมณฑล แลพระเถรานุเถระ ที่ได้รับฐานะเป็นกรรมการหรือดำเนินการสนามหลวงแผนกธรรม ได้เห็นกันว่าใช่จะเป็น ศึกษานุเคราะห์ประโยชน์เฉพาะแต่พระภิกษุสามเณรที่จักได้ศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น แม้คฤหัสถ์ หากได้ศึกษาเล่าเรียนก็จะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่นได้ตามอุดมคติแห่งการศึกษา

ธรรมในทางพระพุทธศาสนาด้วย จึงได้ขยายการเรียนการสอนไปสู่คฤหัสถ์ทั้งหญิงชาย เรียกการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมสำหรับคฤหัสถ์ว่า “ธรรมศึกษา” กำหนดหลักสูตรและชั้นภูมิความรู้เป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก เช่นเดียวกับนักธรรม โดยในชั้นเดิมนั้น ใช้หลักสูตรและตำราเรียน ตลอดจนการเรียน การสอน และการสอบเช่นเดียวกับหลักสูตรนักธรรม เป็นแต่ปรับปรุงลดทอนเฉพาะ เนื้อหาบางส่วนที่พ้นวิสัยหรือยังไม่ถึงคราวเหมาะจำเป็นสำหรับคฤหัสถ์ออก เช่น วิชาวินัย ปรับให้ผู้ศึกษาซึ่งเป็นคฤหัสถ์เล่าเรียนเบญจศีลและเบญจธรรม อันเป็นศีลเป็นวินัยสำหรับ ขรवासผู้ครองเรือน จึงได้จัดทำหลักสูตรและตำราเรียนธรรมศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ แยกออกเป็นภาคเฉพาะ ซึ่งได้ใช้หลักสูตรและตำราเรียนที่จัดทำแยกออกมาในคราวนี้ สืบเนื่องมาช้านาน

จึงควรรำลึกแลสรรเสริญพระเกียรติคุณและเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สิริวัฒน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตลอดถึงพระเถรานุเถระผู้เป็นบูรพาจารย์ซึ่งได้สรรค์สร้าง ความรุ่งเรืองในการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมขึ้นไว้เป็นประโยชน์อย่างสูง ในพระพุทธศาสนาแต่เก่าก่อน

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๕๕๗ การศึกษาตามหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นที่นิยม แพร่หลายไปในหมู่ขรवासคฤหัสถ์ ดังปรากฏว่ามีสาธุนซึ่งอยู่ในวัยผู้ครองเรือน และนักเรียนทั้งประถมและมัธยม ตลอดจนนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยได้มีศรัทธาสัมผัส เข้ามาเล่าเรียนพระสัทธรรมตามหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นอันมาก สำนักงานแม่กองธรรม สนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จึงได้มีการลงนามใน บันทึกข้อตกลงร่วมกันในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา ทำให้การเรียน ธรรมศึกษาแผ่ขยายอย่างยิ่งในสถานศึกษาทุกระดับ

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๖๑ คณะกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม จึงเห็นสมควรปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษา ให้เหมาะสมแก่กาลสมัยและวัยของผู้ศึกษาเล่าเรียน โดยจำแนกการเรียนการสอนธรรมศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาหรือเด็กผู้มีวัยในระยะนั้น ระดับมัธยมศึกษา สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาหรือเยาวชนผู้มีวัยในระยะนั้น

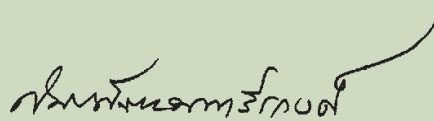
และระดับอุดมศึกษา สำหรับนิสิตนักศึกษา ในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษา ตลอดจนสาธารณชนอื่นทั่วไป แต่ระดับยังแบ่งย่อยออกเป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก ของระดับชั้นนั้น ๆ อีก รวมจำแนกชั้นภูมิความรู้ตามหลักสูตรธรรมศึกษาที่ปรับปรุงใหม่ได้ ๙ ชั้น

การปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษาดังกล่าวเพื่อให้เป็นไปโดยเรียบร้อยและถูกต้อง สนามหลวงแผนกธรรมจึงได้แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการขึ้น ประกอบด้วยพระเถรานุเถระ และฆราวาสผู้ทรงภูมิรู้ในทางพระพุทธศาสนา ร่วมกันปรับปรุง จัดทำ พิจารณา ตรวจสอบ และประเมินผลหลักสูตรและตำราเรียนธรรมศึกษา เฉพาะสำหรับการจัดทำตำราเรียนหลักสูตรธรรมศึกษาที่ปรับปรุงใหม่นี้ ในเบื้องต้นคณะกรรมการฝ่ายบรรพชิตได้ยกร่างเนื้อหาขึ้น โดยปรับปรุงจากตำราเรียนธรรมศึกษาเดิม และส่งให้คณะกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ พิจารณาปรับรูปแบบและภาษาให้เหมาะกับความรู้ และความเข้าใจของคฤหัสถ์ซึ่งจะเป็น ผู้ใช้ตำรา รวมทั้งศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในประเด็นต่าง ๆ จากนั้นจึงได้นำเข้าสู่การพิจารณา ของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นผู้สะท้อนความเข้าใจและต้องการของผู้ใช้ตำราเรียน ธรรมศึกษาแต่ละระดับได้ เมื่อได้รับผลการประเมินแล้วกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์จึงปรับปรุง แก้ไขให้สอดคล้องกับผลการประเมิน และทำยที่สุดจึงเสนอให้ที่ปรึกษาพิจารณาเห็นชอบ จึงเป็นอันสำเร็จขั้นตอนในฝ่ายเนื้อหา และเพื่อให้ผู้ใช้ตำราเรียนธรรมศึกษาที่ปรับปรุงขึ้น ใหม่นี้เกิดความเข้าใจเนื้อหามากยิ่งขึ้น คณะกรรมการจึงได้จัดทำและบรรจุภาพประกอบ ไว้ด้วย โดยภาพประกอบเหล่านี้ นอกจากที่คณะกรรมการได้อุตสาหะเดินทางไปบันทึก ภาพเอง ณ สถานที่ต่าง ๆ แล้ว ยังได้รับอนุเคราะห์จากพระอารามหลายแห่ง ตลอดจน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน แม้โดยที่สดุผู้มีใจเอื้อเฟื้อด้วย เมื่อผ่านกระบวนการ ทุกขั้นตอนแล้วจึงดำเนินการจัดพิมพ์ภายใต้การอำนวยการของสนามหลวงแผนกธรรม จนสำเร็จเป็นเล่มสมุดอยู่ในบัดนี้ ในนามของสนามหลวงแผนกธรรมและคณะสงฆ์ไทย ขออนุโมทนาแก่ที่ปรึกษาและกรรมการ ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำหลักสูตรและ ตำราเรียนธรรมศึกษาที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้ทุกรูปและทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

อนึ่ง นับเป็นกาลบรรจบอัศจรรย์ที่การดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรและ ตำราเรียนธรรมศึกษาสามารถดำเนินการได้ลุล่วง ถึงขั้นได้รับอนุมัติหลักสูตรใน พุทธศักราช ๒๕๖๔ อันเป็นปีที่บรรจบ ๑๐๐ ปีนับแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ผู้ทรงวางรากฐานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมซึ่งเป็น ต้นเค้าของการศึกษาธรรมศึกษา สิ้นพระชนม์ และองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์

และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ประกาศยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก โดยเหตุแห่งพระคุณูปการที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้ดีแล้ว ฉะนั้น หลักสูตรและตำราเรียน ธรรมศึกษาที่สำเร็จลงในปีนี้ จึงยอมเป็นอนุสรณีย์ที่เฉลิมพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นในวาระอันสำคัญนี้ อีกโสดหนึ่งด้วย

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย ตลอดจนเทวานุภาพแห่งเทพดาผู้ทรง สัมมาทิฏฐิ ดำรงอนุภาพรักษาพระพุทธศาสนา จงได้รักษาคุ้มครองการศึกษา พระปริยัติธรรม คือการเล่าเรียนศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้า ทั้งในสยามรัฐสีมาอาณาจักร และในไพรัชประเทศต่าง ๆ ให้ดำรงคงอยู่ โดยสวัสดิ์ สัมฤทธิ และสิทธิทุกประการตลอดกาลนาน เพื่อพระศาสนาของสมเด็จพระชินวรมุณีจักดำรงอยู่ตราบกาลนั้น เทอญ

(สมเด็จพระมหาธีรวงศ์)

แม่กองธรรมสนามหลวง

สารบัญ

	หน้า
พระคติธรรม	๓
คำปรารภ	๔
สารบัญ	๘
คำแนะนำในการใช้หนังสือชุดธรรมศึกษา	๑๐
วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	๑๓/
- ขอบข่ายเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	๑๘
- ตัวอย่างรูปแบบการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม	๒๑
- ตัวอย่างข้อสอบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	๒๓
- ตัวอย่างการเรียบเรียงเรียงความแก้กระทู้ธรรม	๒๔
- ตัวอย่างการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม	๒๘
บรรณานุกรม	๓๒
วิชาธรรมวิจารณ์	๓๓
บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับธรรมวิจารณ์	๓๔
บทที่ ๒ ธรรมวิจารณ์ส่วนสังสารวัฏ โดยบุคคลาธิษฐาน	๓๓/
บทที่ ๓ กรรม ๑๒	๓/๙
บทที่ ๔ หัวใจสมถกรรมฐาน	๘๔
บทที่ ๕ สมถกรรมฐาน	๙๐
บทที่ ๖ พุทธคุณกถา	๑๑๘
บทที่ ๗ วิปัสสนากรรมฐาน	๑๓๒
บทที่ ๘ คิปปฏิบัติ	๑๓๙
บรรณานุกรม	๑๔๒

วิชาพุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี

ภาคพุทธานุพุทธประวัติ

บทที่ ๑ ทรงประกาศพระศาสนา

บทที่ ๒ พระอัครสาวก

บทที่ ๓ ศิษย์พราหมณ์พาวรีทูลถามปัญหา

บทที่ ๔ ทรงโปรดพระราชาและพระปุณณมันตานีบุตร

ภาคศาสนพิธี

บทที่ ๕ ศาสนพิธี

บทที่ ๖ พิธีเจริญพระพุทธมนต์

บทที่ ๗ พิธีสวดพระพุทธมนต์

บรรณานุกรม

หน้า

๑๔๕

๑๔๖

๑๔๖

๑๗๐

๑๘๓

๑๙๖

๒๐๓

๒๐๓

๒๐๘

๒๓๒

๒๕๕

วิชาอุโบสถศีล

บทที่ ๑ อุโบสถ

บทที่ ๒ ไตรสรณคัมภ์

บทที่ ๓ อุโบสถศีล

บทที่ ๔ ระเบียบพิธีรักษาอุโบสถศีล

บทที่ ๕ พุทธกิจกรรมการรักษาอุโบสถศีล

บทที่ ๖ อานิสงส์การรักษาอุโบสถศีล

บรรณานุกรม

๒๕๙

๒๖๐

๒๖๔

๒๗๔

๒๘๒

๒๘๘

๒๙๑

๒๙๘

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวงที่ ๖/๒๕๖๓

๓๐๐

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวงที่ ๙/๒๕๖๓

๓๐๑

รายนามผู้ประเมินหนังสือธรรมศึกษา

๓๐๒

คณะผู้จัดทำ

๓๐๓

คำแนะนำในการใช้หนังสือชุดธรรมศึกษา

ประวัติความเป็นมาของนักธรรม-ธรรมศึกษา

การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่เดิมนั้น เน้นการศึกษาภาษาบาลี เพื่อไปศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งเป็นภาษาบาลี รูปแบบการศึกษาเป็นการศึกษาจากเอกสารชั้นต้น เพื่อไม่ให้ข้อธรรมะนั้นผิดพลาดไป ทำให้พระสงฆ์ผู้ศึกษาจำต้องรู้แตกฉานในภาษาบาลีก่อนจึงจะสามารถรู้ข้อธรรมวินัยได้ เป็นเหตุให้พระสงฆ์ผู้มีความรู้ในพระธรรมวินัยมีจำนวนน้อยไม่แพร่หลาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล็งเห็นปัญหาดังกล่าว จึงทรงสร้างหลักสูตรการเรียนพระพุทธศาสนาในภาษาไทยขึ้น และได้ทดลองใช้ในวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งทรงปกครองอยู่ ปรากฏว่าได้ผลดี จึงขยายผลไปสู่การจัดการศึกษาในระดับสังฆมณฑล รวมถึงปรับปรุงจนได้เป็นหลักสูตรที่เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์ทั้งประเทศยิ่งขึ้น แบ่งออกเป็นลำดับขั้นตรี โท เอกในเวลาต่อมา

เมื่อการศึกษานักธรรมของพระสงฆ์นิยมแพร่หลายแล้ว ปรากฏว่าในฝ่ายฆราวาสเห็นประโยชน์และนำไปใช้กำหนดเป็นคุณสมบัติพิเศษ เช่น พระสงฆ์ผู้สอบได้นักธรรมเมื่อลาสิกขาจะสามารถรับราชการครูได้ คณะสงฆ์ในสมัยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จึงจัดการศึกษานักธรรมขึ้นสำหรับฝ่ายฆราวาส มีชื่อเรียกต่อมาว่า “ธรรมศึกษา”

จากจุดเริ่มต้นในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน การเรียนการสอนและการสอบหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษา ได้เจริญวิวัฒนาการมาเกินศตวรรษ มีผู้สอบสำเร็จตามหลักสูตร

ไปแล้วทั้งในและต่างประเทศจำนวนมาก กล่าวได้ว่า มีพระสงฆ์และฆราวาสผู้รู้ธรรมมากขึ้นตามไปด้วย อันเป็นเครื่องยืนยันพระญาณทัศน์อันกว้างไกลของพระองค์ผู้ทรงเป็นต้นพระดำริ อย่างไรก็ตามสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงได้คำนึงอยู่เสมอว่า เมื่อวันเวลาผ่านไปสมควรจะได้ปรับปรุงหลักสูตรให้มีความเหมาะสมอยู่เสมอ จึงดำเนินการให้มีการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๗ ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๖๔ ปรากฏดังหนังสือชุดธรรมศึกษาที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้

โครงสร้างเนื้อหาและแนวทางการใช้หนังสือเรียน

หนังสือชุดธรรมศึกษานี้ แบ่งออกเป็นระดับชั้นตามความเหมาะสมของผู้ศึกษา จำนวน ๓ ระดับ และในแต่ละระดับชั้นยังแบ่งย่อยออกไปได้อีก ๓ ระดับ ดังนี้

ธรรมศึกษา ระดับประถมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

ธรรมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

ธรรมศึกษา ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

การแบ่งเนื้อหาในหนังสือธรรมศึกษานี้อาศัยการแบ่งหมวดใหญ่ในพระไตรปิฎกมาเป็นฐาน ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก คือ ประมวลประวัติและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในรูปเทศนา พระอภิธรรมปิฎก คือ ประมวลหลักธรรมและเนื้อหาของหลักธรรม และพระวินัยปิฎก คือ ประมวลระเบียบข้อบังคับการปฏิบัติตนของภิกษุ หนังสือธรรมศึกษาแต่ละเล่มจะประกอบด้วยหมวดเนื้อหา คือ

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

การแก้กระทู้ธรรมเป็นลักษณะเฉพาะของการศึกษาธรรมศึกษาของไทย มุ่งนำเสนอพุทธศาสนสุภาษิต ธรรมภาษิต และเถรภาษิต ยกเป็นหัวข้อกระทู้ให้ผู้ศึกษาได้อธิบายหัวข้อนั้น ๆ ด้วยการประมวลองค์ความรู้ต่าง ๆ ทั้งจากการเรียนวิชาธรรมศึกษา และจากภูมิรู้ในวิทยาการแขนงต่าง ๆ ของผู้เรียนมาเรียบเรียงในรูปแบบของ “เรียงความแก้กระทู้ธรรม” ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ เป็นเพียงตัวอย่างประเภทหนึ่งของการเขียนเรียงความอธิบาย ซึ่งมีใช้จะเป็นการกำหนดกลวิธีการเขียนเรียงความที่ดีที่สุดสำหรับการศึกษาประเภทอื่น ๆ สารสำคัญอยู่ที่การอธิบายหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งให้สามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งเท่านั้น

๒. วิชาธรรมวิภาค และธรรมวิจารณ์

ในหนังสือชุดนี้ได้คัดเลือกพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและที่พระเถระรุ่นหลังรวบรวมไว้ แบ่งหมวดตามองค์ประกอบของธรรมนั้น เช่น ธรรมหมวด ๒ หมายถึงบรรดาหลักธรรมอันมีองค์ประกอบภายใน ๒ ประการ เป็นต้น แล้วนำเสนอ นิยามและประเด็นบางประการที่นักวิชาการไทยให้ความสำคัญ อ้างอิงเอกสารและตำราของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงเป็นสำคัญ และใช้คัมภีร์ในยุคต่าง ๆ เช่น พจนานุกรม สือออนไลน์ บทความวิชาการและบทความวิจัย เป็นต้น ขยายความและยกตัวอย่าง บางประเด็น อย่างไรก็ตาม พระธรรมมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธ และเชื่อมโยงกัน ในแง่มุมต่าง ๆ ฉะนั้น หากผู้ศึกษาปรารถนาจะศึกษาสืบค้นให้ลึกซึ่งขึ้นไป ควรค้นคว้า ตำราเฉพาะ เช่น พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา บทความหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เฉพาะทาง เป็นต้น

๓. วิชาพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พุทธานุพุทธประวัติ และศาสนพิธี

วิชานี้มุ่งนำเสนอรายละเอียดของเหตุการณ์ รวมถึงคติอันเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ ในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าตลอดจนชีวประวัติของพระสาวก อุบาสกและอุบาสิกา ที่พึงรู้ โดยดำเนินความตามที่ปรากฏในคัมภีร์ รวมถึงวรรณกรรมที่เรียบเรียงโดย พระอรรถกถาจารย์และปราชญ์ในยุคสมัยต่าง ๆ แล้วเปรียบเทียบประเด็นที่คัมภีร์แต่ละเล่ม ธิบายไว้ต่างกัน พร้อมคัดเลือกบทวิเคราะห์ของนักปรัชญาพระพุทธศาสนาหลาย ๆ ท่าน ที่อธิบายความหมายของเหตุการณ์ตามทัศนะที่แตกต่างไป เพื่อกระตุ้นให้ผู้ศึกษาได้ คิด วิเคราะห์ และทำความเข้าใจแก่นแท้ของพุทธานุพุทธประวัติให้ได้มากที่สุด ดังนั้น ผู้ศึกษาจะสังเกตได้ว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนเล่มนี้มี ๒ นัยควบคู่กันไปเสมอ ได้แก่

การนำเสนอลำดับเนื้อหาของพุทธประวัติ ประวัติพระสาวก อุบาสก และอุบาสิกา เช่นที่ปรากฏในวรรณกรรมเล่มต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญพระคุณานุคุณ ของพระพุทธเจ้า และเสริมสร้างศรัทธาปสาทะให้เกิดขึ้นในใจศาสนิกชน บางครั้งมีเรื่องราว อธิปาฏิหาริย์หุ้มห่อหลักธรรมไว้อย่างแยบคาย นอกจากเรื่องราวพุทธประวัติ ประวัติพระสาวก อุบาสก และอุบาสิกาแล้ว ผู้เรียนยังจะได้ประเด็นความรู้เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรมในช่วงเวลาต่าง ๆ เพิ่มเติมด้วย

การตีความเรื่องราวอธิปาฏิหาริย์ซึ่งเป็นส่วนที่ขึ้นกับอวัธวิสัยในการเชื่อถือ ให้ทราบถึงหลักธรรม หรือความหมายแท้จริงที่แฝงไว้ รวมถึงทำความเข้าใจเหตุการณ์

พฤติกรรม และพฤติกรรมของผู้คนตามบริบทแห่งยุคสมัย อันเป็นแนวคิดพื้นฐานในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจแก่นแท้ของพุทธทานุพุทธประวัติได้อย่างถ่องแท้ และสามารถเชื่อมโยงเข้ากับปรัชญาแขนงอื่น ๆ สะท้อนความเป็นศาสตร์สากลของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

ดังที่ทราบกันดีว่าเรื่องราวพุทธทานุพุทธประวัติได้รับความนิยมเชื่อถือกันมาตั้งแต่โบราณ และกลายเป็นรากฐานสำคัญของวิถีชีวิตของสังคมไทย จนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปะ เพื่อสนองตอบเจตนารมณ์ที่จะจรรโลงพระพุทธศาสนา วิธีการศึกษาพุทธทานุพุทธประวัติให้ได้อรรถประโยชน์มากขึ้นจึงสามารถศึกษาเรื่องราวไปพร้อมกับศึกษาสังเกตงานศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เช่น วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม โดยมีแหล่งเรียนรู้สำคัญคือ วัด หอสมุด พิพิธภัณฑ์สถานต่าง ๆ เป็นต้น ควบคู่ไปด้วย ทั้งนี้ในหนังสือชุดนี้ได้รวบรวมภาพจากแหล่งเรียนรู้บางส่วนไว้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในเบื้องต้น

นอกจากนั้น หนังสือชุดนี้ได้ผนวกเนื้อหาศาสนพิธีต่าง ๆ ที่พุทธศาสนิกชนพึงทราบ ทั้งนี้มีข้อควรตระหนักว่า ศาสนพิธีมีจุดมุ่งหมายโน้มน้าวจิตใจของศาสนิกชนให้สนใจ เข้าใจ และเข้าถึงหลักธรรมที่ซับซ้อนได้ ดังนั้น ระเบียบแบบแผนศาสนพิธีของแต่ละพื้นที่ย่อมมีรายละเอียดแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงทำทศนะและวางท่าทีให้เหมาะสมควรถูกต้องว่า ศาสนพิธีใดของพื้นที่นั้นของสำนักใด ถ้ายังสามารถรักษาจุดมุ่งหมายการโน้มน้าวชักนำศรัทธาได้ ก็ไม่พึงตัดสินว่าศาสนพิธีนั้นผิดถูกไปจากแบบแผนตามที่ได้ศึกษาในหนังสือนี้

๔. วิชาเบญจศิลป์และเบญจธรรม อุโบสถศิลป์ และกรรมบถ

พระวินัยมีหลักใหญ่ คือ ศิลของภิกษุสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ และศิลป์ของภิกษุณีสงฆ์ ๓๑๑ ข้อ ดังนั้นในฝ่ายฆราวาสจึงมุ่งนำเสนอกรอบการครองตน หรือเป็นวินัยฝ่ายฆราวาส ได้แก่ เบญจศิลป์ และขั้นสูง คือ อุโบสถศิลป์ ผู้ปฏิบัติตามวินัยและสิกขาบทดังกล่าว ย่อมเป็นผู้มีศิลป์ คือมีสภาวะแห่งความปกติ นอกจากนั้นแล้ว ยังนำเสนอานิยามและขอบเขตของกรรม อันนำไปสู่ความเข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อสิกขาบทต่าง ๆ โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า มุ่งเน้นให้เข้าใจว่าอะไรคือความดี จะทำความดีได้อย่างไร อะไรคือความชั่วและทำอย่างไรจึงเป็นประพฤดิชั่ว ความรู้ดีรู้ชั่ว การทำดี ละเว้นความชั่วและทำใจให้ตั้งอยู่โดยดีนั่นเอง คือลักษณะของบัณฑิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และเป็นประเด็นแก่นแท้

ของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ได้แทรกบทวิเคราะห์และตัวอย่างบางประการที่ นักวิชาการได้ค้นคว้าเพิ่มเติมไว้ด้วย

ในภาพรวม เมื่อพิจารณาขอบข่ายเนื้อหาให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นแต่ละวิชามีเนื้อหา จำแนกได้มีการไล่เรียงความยากง่ายตามแต่ละชั้น เช่น วิชาเรียงความแก่กระทุ้อธรรม วิชาธรรมวิภาค วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม ดังนั้น ผู้อ่านหนังสือชุดนี้จึงสามารถศึกษา ได้โดยเอกเทศ ส่วนวิชาพุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี มีเนื้อหาที่ร้อยเรียงกันต่อเนื่อง ไปตามแต่ละชั้น เช่น ชั้นตรี เนื้อหาเริ่มที่การศึกษาพุทธประวัติจนถึงการตรัสรู้ ส่วนชั้นโท จะเป็นเหตุการณ์เริ่มตั้งแต่ทรงประกาศพระศาสนา ในขณะที่ชั้นเอก เริ่มที่เสด็จไปกรุง กบิลพัสดุ์เพื่อแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนถึงปัจฉิมโพธิกาล เป็นต้น ดังนั้น หากจะทราบ เรื่องราวพุทธานุพุทธประวัติโดยตลอดจึงต้องศึกษาไปที่ละชั้นจึงจะได้ความโดยสมบูรณ์

ข้อเสนอแนะในการจัดการสอนธรรมศึกษาและเป้าหมายปลายทาง ของธรรมศึกษา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ค่านำหนังสือ “เบญจศีลและเบญจธรรม” ความตอนหนึ่งว่า

“...หนังสือนี้แต่งเป็นแบบสำหรับครูใช้สอน ถ้านักเรียนเป็นเด็กก็จะไม่เข้าใจ เป็นธุระของครูจะดูแลให้เด็กเว้นข้อห้าม ประพฤติตามข้อที่แนะนำ ยิ่งหาเรื่องต่าง ๆ ที่เป็น เครื่องสาธกข้อความที่กล่าวไว้ในที่นี้ให้กระจ่างขึ้น นำมาให้นักเรียนอ่านได้ด้วยยิ่งดี นักเรียนจะได้เข้าใจและมีความรู้สึกด้วยตัวเอง ถ้านักเรียนเป็นคนรุ่นที่มีความรู้ความเจริญ สูงขึ้นไปแล้ว ครูจะใช้สมุดนี้เป็นหนังสือเรียนของเขาก็ได้ เมื่อเรียนจบบทหนึ่งแล้ว ครูควรตั้งปัญหาถาม...”

คณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษามีความเห็นเช่นเดียวกับพระตำริ ข้างต้นว่า หนังสือชุดธรรมศึกษาเป็นเพียงตำราแกนกลาง ผู้สอนสามารถจัดทำ แผนการสอนและเลือกใช้วิธีการสอน เครื่องมือประกอบการสอนที่เหมาะสมได้ รวมถึง การยกตัวอย่างและรายละเอียดเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับผู้เรียนได้ด้วย

ในพระนิพนธ์ค่านำข้างต้นนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายไว้ด้วยว่า การเรียนวิทยาคำรู้แขนงต่าง ๆ นั้น มุ่งให้เป็นผู้รู้ผู้สามารถประกอบวิชาชีพ หรือใช้ วิทยาการเหล่านั้นได้ แต่หากปราศจากความประพฤติตัวดี ก็จะไม่มีความเหมาะสม

หรือจ้างใช้งาน การเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ ดังนั้น จึงได้ทรงนิพนธ์หนังสือเล่มที่กล่าวถึงนั้นขึ้น เพราะเป็นข้อธรรมสำคัญที่จะเป็นหลักในความประพฤติของคนเรา อันจะนำชีวิตไปโดยผาสุกได้

คณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา เห็นตามพระมติข้างต้น และเห็นว่าคติจากประวัติความเป็นมาของนักธรรมและธรรมศึกษาคือ การจัดหลักสูตรการเรียน การทดสอบ ทั้งของคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง เป็นแต่เครื่องมือให้การศึกษาพระพุทธศาสนาสามารถแพร่หลายได้โดยเร็ว อำนวยความสะดวกแก่ผู้สอนและผู้เรียนให้มีโครงสร้างเนื้อหาที่ชัดเจนเป็นแกนกลาง ทั้งยังสามารถวัดประเมินผลได้มีมาตรฐาน และเป็นธรรม แต่เครื่องมือนั้นจะต้องนำไปให้ถึงเจตนารมณ์ต้นทาง กล่าวคือ พระสงฆ์เป็นผู้รู้พระธรรมวินัยเพียงพอที่จะสืบพระพุทธศาสนา และรับภาระปกครองเผยแผ่สั่งสอนได้ และฆราวาสเป็นผู้มีความรู้ธรรมปฏิบัติให้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและจรรโลงสังคมต่อไปได้ จึงจะเรียกได้ว่าสำเร็จวัตถุประสงค์ของธรรมศึกษาอย่างแท้จริง

ขอขยายเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป ให้ผู้เรียนแต่งอธิบายความกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้อย่างสมเหตุสมผลและอ้างอิงสุภาษิตที่กำหนดให้เท่านั้น มาประกอบการอธิบายไม่น้อยกว่า ๒ สุภาษิต โดยต้องอธิบายร้อยเรียงและเชื่อมโยงแนวคิดสำคัญให้สัมพันธ์กับกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้ อย่างสมเหตุสมผล พร้อมบอกชื่อคัมภีร์หรือที่มาของสุภาษิตที่นำมาอ้างอิงนั้นด้วย โดยชั้นนี้ กำหนดความยาวตั้งแต่ ๓ หน้าขึ้นไป (เว้นบรรทัด)

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๑		อาทิ สีสั ปติฏฐา จ กลยยานานนฺจ มาตุกั ปมุขั สพฺพสมฺมานันฺ ตสฺมา สีสั วิโสธเย. ศีลเป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาของกัลยาณธรรม ทั้งหลาย เป็นประมุขของธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์	ขุททกนิกาย เถรคาถา
๒	ศีลวรรค คือ หมวดศีล	อวณฺณนฺจ อภิตฺติณฺจ ทุสฺสีโล ลกฺเต นโร วณฺณํ กิตฺติํ ปสฺสณฺจ สทา ลกฺติํ สีสฺวา. คนทุศีล ย่อมได้รับความดิเตียน และความเสียชื่อเสียง ส่วนผู้มีศีลย่อมได้รับชื่อเสียง และความยกย่อง สรรเสริญทุกเมื่อ	ขุททกนิกาย เถรคาถา
๓		สีสฺวา ทิ พฺหุ มิตฺเต สณฺณเมนาธิคฺจจฺฉติ ทุสฺสีโล ปน มิตฺเตทฺธิ อัสเต ปาปมาจฺร. ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมาก เพราะความสำรวม ส่วนผู้ไม่มีศีล ประพฤติชั่ว ย่อมแตกจากมิตร	ขุททกนิกาย เถรคาถา

ที่	หมวด	สุภาชิต	คัมภีร์/ที่มา
๔	อัมมวรรค คือ หมวดธรรม	ชุตติยา พราหมณา เวสสา สุททา จณฑาลปุณฺณสุ อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน ภาวนตี ตีทิเว สมา. กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร จัณฑาล และคนงาน ประพฤดิธรรมในโลกนี้แล้ว ย่อมเสมอกันในสวรรค์ ชั้นไตรทิพย์	ชุตทกนิกาย ชาดก
๕		โย อิจฺเจ ทิพฺพโกณฺณจ ทิพฺพมายุํ ยสํ สุขํ ปาปานิ ปริวชฺเชตฺวา ติวริธํ ธมฺมมาจเร. ผู้ใดบริโภคทรัพย์ อายุ ยศ สุข อันเป็นทิพย์ ผู้นั้นพึงงดบาปทั้งหลาย แล้วประพฤตีสุจริตธรรม ๓ ประการ	ชุตทกนิกาย ชาดก มหานิบาต
๖		นิกฺกฺหา นิลฺลปา อีรา อถฺธา สฺสมาทิตา เต เว ธมฺเม วิรุหนตี สฺมมาสมฺพุทฺธเทสิเต. ผู้ไม่คดโกง ไม่พูดเพ้อ มีปริชา ไม่หยิ่ง มีใจมั่นคงนั้นแล ย่อมงดงามในธรรมที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว	- อังคุตรนิกาย จตุกกนิบาต - ทิฆนิกาย มหาวรรค - ชุตทกนิกาย มหาวรรค
๗	กิลีสวรรค คือ หมวดกิลีส	กฺหา ถฺธา ลปา สิงฺคี อุนฺนพา จาสมาทิตา น เต ธมฺเม วิรุหนตี สฺมมาสมฺพุทฺธเทสิเต. คนหลอกลวง เย่อหยิ่ง เพื่อเจ้า ชี้อี๋ อวดดี และไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่องงามในธรรมที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว	อังคุตรนิกาย จตุกกนิบาต
๘		โกธสฺส วิสมฺลสฺส มธฺรคสฺส พฺราหมณ วธํ อริยา ปสฺสนตี ตณฺทิ เจตฺวา น โสจตี. พราหมณ์ พระอริยเจ้าย่อมสรรเสริญผู้ว่า ความโกรธ ซึ่งมีโคธเป็นพิษแต่ปลายหวาน เพราะหากคนตัดความโกรธได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศก	สังยุตตนิกาย สคาววรรค
๙		โลโก โทโส จ โมโท จ ปุริสํ ปาปเจตสํ ทิสฺสนตี อตฺตสมฺภูตา ตจฺสารํว สมฺพลํ. โลภะ โทสะ โมหะ เกิดจากตัวเอง ย่อมเบียดเบียน ผู้มีใจชั่ว ประดุจขุยไฟฆ่าต้นไฟ ฉะนั้น	ชุตทกนิกาย มหานิทเทศ

ที่	หมวด	สุภาสิต	คัมภีร์/ที่มา
๑๐	ปุณฺณวรรค คือ หมวดบุญ	<p>ปุณฺณเจ ปุริโส กยิรา กยิราเถนํ ปุณฺณปุณฺ ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ สุโข ปุณฺณสุส อจฺจโย. ถ้าจะพึงทำบุญ ควรทำบุญนั้นบ่อยๆ ควรพอใจ ในบุญนั้น เพราะการสะสมบุญนำสุขมาให้</p>	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๑๑		<p>มววมณฺเณถ ปุณฺณสุส น มตฺตํ อาคมฺิสฺสติ อุทพินฺทุนิปาเตน อุทกฺุมโกปี ปุริติ อาปุริติ สีโร ปุณฺณสุส โถกํ โถกปี อาจัน. ไม่ควรดูหมิ่นต่อบุญว่ามีประมาณน้อยจักมีมาไม่ถึง แม้หม้อน้ำย่อมเต็มได้ด้วยหยาดน้ำที่ตกลงมาฉันใด ผู้มีปัญญาสั่งสมบุญแม้ทีละน้อยๆ ย่อมเต็มได้ด้วยบุญ ฉันนั้น</p>	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๑๒		<p>สหาโย อตฺตชาตสฺส โทติ มิตฺตํ ปุณฺณปุณฺ สยํ กตานิ ปุณฺณนิ ตํ มิตฺตํ สมฺปรายิกํ. สหายเป็นมิตรของคนผู้มีความต้องการเกิดขึ้นบ่อยๆ บุญทั้งหลายที่ตนทำเอง บุญนั้นจะเป็นมิตร ในสัมปรายภพ</p>	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
๑๓	วาจาวรรค คือ หมวดวาจา	<p>กลฺยาณิเมว มฺณฺเจยฺย น ทิ มฺณฺเจยฺย ปาปิกํ โมกฺโข กลฺยาณียา สาธุ มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ. พึงเปล่งวาจางามเท่านั้น ไม่พึงเปล่งวาจาชั่วเลย การเปล่งวาจางามยังประโยชน์ให้สำเร็จ คนเปล่งวาจาชั่วย่อมเดือดร้อน</p>	ขุททกนิกาย ชาดก เอกนิบาต
๑๔		<p>ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานํ น ตาปเย ปเร จ น วิหีเสยฺย สา เว วาจา สุภาสิตา. บุคคลพึงเปล่งวาจาที่ไม่เป็นเหตุทำให้ตนเดือดร้อน ไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแล เป็นสุภาสิต</p>	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
๑๕		<p>นาติเวลํ ปภาเสยฺย น ตฺถุณี สพฺพทา สียา อวิถินฺณํ มิตํ วาจํ ปตฺเต กาเล อุทฺธิเรย. ไม่ควรพูดจนเกินกาล ไม่ควรนิ่งเสมอไป เมื่อถึงเวลา ก็ควรพูดพอประมาณ ไม่พินเฟือ</p>	ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ตัวอย่างรูปแบบการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม
ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

เลขที่.....

ประโยคธรรมศึกษาชั้น []ตรี โท []เอก ช่วงชั้น []ประถม []มัธยม อุดม

วิชา เรียงความแก้กระทู้ธรรม

สอบในสนามหลวง

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

	(๑) สุภาชิตที่โจทยยกมาให้

	คำแปลสุภาชิตที่โจทยยกมาให้

	(๒) ณ บัดนี้

	(๓) อธิบายความว่า..... (อธิบายเนื้อความสุภาชิตที่โจทยยกมาให้)

	(๔) อธิบายความให้สัมพันธ์กับสุภาชิตที่จะนำมาเชื่อมประมาณ ๓ - ๕ บรรทัด

	(๕) สมดังพุทธศาสนสุภาชิตที่มโน (ค้นกวีที่มา) ว่า

	(๖) สุภาชิตที่นำมาเชื่อม

	คำแปลสุภาชิตที่นำมาเชื่อม

	อธิบายความว่า..... (อธิบายเนื้อความสุภาชิตที่นำมาเชื่อม)

	(๗) อธิบายความเชื่อให้รับกับกระตุ้ที่ผ่านมประมาณ ๓ - ๕ บรรทัด
 สมดังพุทธศาสนาสุภาสิต (ที่มาในคัมภีร์) ว่า
	สุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	คำแปลสุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	อธิบายความว่า

	(๘) สรุปความว่า (สรุปเนื้อความสามสุภาสิตประมาณ ๕ - ๘ บรรทัด)

	(๙) สมดังธรรมภาสิตที่ยกขึ้นมากเป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า
	สุภาสิตที่ใจทยักมาให้

	คำแปลสุภาสิตที่ใจทยักมาให้

	(๑๐) มีนัยตั้งได้พรรณนามาด้วยประการดังนี้

ตัวอย่างข้อสอบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม
ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ปัญหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป
สอบในสนามหลวง
วันจันทร์ ที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

อด ปาปานิ กมmani กรั พาล น พุชฌติ
เสถิ กมเมหิ ทุมเมโธ อคคิททโฆว ตปปติ.

เมื่อคนโง่ มีปัญญาทราหม ทำกรรมชั่วอยู่ก็ไม่รู้สึก เขาเดือดร้อน เพราะกรรมของตนเหมือนถูกไฟไหม้
ขุททกนิกาย ธรรมบท

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป ให้ผู้เรียนแต่งอธิบายความกระตุ้สุภาชิตที่กำหนดให้อย่างสมเหตุสมผลและอ้างอิงสุภาชิตที่กำหนดให้เท่านั้น มาประกอบการอธิบายไม่น้อยกว่า ๒ สุภาชิต โดยต้องอธิบายร้อยเรียงและเชื่อมโยงแนวคิดสำคัญให้สัมพันธ์กับกระตุ้สุภาชิตอย่างสมเหตุสมผล พร้อมบอกชื่อคัมภีร์หรือที่มาของสุภาชิตที่นำมาอ้างอิงนั้นด้วย โดยขึ้นนี้ กำหนดความยาวตั้งแต่ ๓ หน้าขึ้นไป (เว้นบรรทัด)

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

สุภาชิตที่กำหนดให้

สีลวา หิ พหุ มิตเต ทุสสิโล ปน มิตเตหิ ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมาก เพราะความสำรวม ส่วนผู้ไม่มีศีล ประพฤติชั่ว ย่อมแตกจากมิตร ขุททกนิกาย เกรชาลา	สณณเมนาธิคจจติ ธัสเต ปาปมาจรั. มธุรสคสฺส พราหมณ ตณฺหิ เฉตฺวา น โสจติ. พราหมณ์! พระอริยเจ้าย่อมสรรเสริญผู้ทำความโกรธซึ่งมีโคนเป็นพิษแต่ปลายหวาน เพราะหากคนตัดความโกรธได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศก สังยุตตนิกาย สคาวรรค
ตเมว วาจี ภาเสยย ปเร จ น วิหิเสยย บุคคลพึงเปล่งวาจาที่ไม่เป็นเหตุทำให้ตนเดือดร้อน ไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแล เป็นสุภาชิต	ยายตตานัน ตาปเย สา เว วาจา สุภาสิตา. ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

ตัวอย่างการเรียงเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

อด ปาปานิ กมฺมานิ กรํ พาโล น พุชฺชติ
เสหิ กมฺเมหิ ทุมฺเมโธ อคฺคิทฺทโธว ตปฺปติ.

เมื่อคนโง่ มีปัญญาธรรม ทำกรรมชั่วอยู่ก็ไม่รู้สึก
เขาเดือดร้อนเพราะกรรมของตนเหมือนถูกไฟไหม้

ณ บัดนี้ จักได้อธิบายขยายเนื้อความแห่งกระทู้ธรรมภาคิต ที่ได้ลิขิตไว้ ณ เบื้องต้น เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและประพฤติปฏิบัติสืบต่อไป

ดำเนินความว่า กรรมคือการกระทำ เกิดได้จากทาง ๓ ทาง ได้แก่ กายกรรม หรือทางกาย วาจกรรมหรือทางวาจา และมโนกรรมหรือทางใจ จำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ กรรมชั่ว และกรรมดี กรรมชั่วก็คือการทำความชั่ว กรรมดีก็คือการทำความดี เมื่อบุคคลได้ทำกรรม ย่อมได้รับผลของการกระทำนั้น เมื่อบุคคลได้ทำกรรมดีก็ย่อมได้รับผลกรรมนั้นเช่นกัน แม้ว่ากรรมเหล่านี้ก็อาจส่งผลช้า เพราะว่ายังได้เสวยกรรมเก่า ที่ได้กระทำไว้ยังไม่หมดก็ตาม แต่ไม่ได้หมายความว่ากรรมยังไม่ส่งผล เพียงต่อรอเวลา อันเหมาะสมเท่านั้น

คนที่มีความปัญญา มีความคิด ย่อมตระหนักว่า กรรมย่อมส่งผลไม่ช้าก็เร็ว แต่คนที่ไม่มีความปัญญา เป็นคนโง่ และเป็นคนบาปนั้น ล้วนแต่มีมีมิจฉาทิฐิติดบงให้เห็นผิด เมื่อเขาได้ทำความชั่ว แต่ยังไม่ได้รับผลของกรรมนั้น ก็เข้าใจว่ากรรมนั้นไม่ส่งผล จึงชะล่าใจ และทำกรรมชั่วนั้นต่อไปอีก จนรู้สึกว่ามีเกรงกลัวต่อบาป การที่บุคคลนั้น ทำกรรมชั่วแต่กรรมชั่วนั้นยังไม่ส่งผล ก็เป็นเพราะบุคคลนั้นยังเสวยกรรมดีที่สร้างไว้แต่กาลก่อน หรือยังมีบุญเก่าค้างชู หากกรรมดีที่สร้างไว้แต่กาลก่อนหมดลงเมื่อใด กรรมชั่วที่ได้กระทำก็ย่อมส่งผลในทันที บางทีอาจจะส่งผลในชาตินี้ หรือบางทีกรรมดีที่สร้างไว้หมดช้า ก็อาจจะส่งผลในภพหน้า อย่างไรก็ตามเสียก็ย่อมส่งผลอย่างแน่นอน เมื่อกรรมชั่วที่เขาได้กระทำไว้ส่งผลให้เขาได้รับกรรม เมื่อนั้นเขาก็จะเดือดเนื้อร้อนใจ ได้รับความลำบาก คือได้รับผลของการกระทำนั้น ยกตัวอย่างง่ายๆว่า คนที่ได้ปล้นฆ่าผู้อื่น เมื่อได้ทรัพย์สมบัติมาก็เกิดความดีใจ ได้ใช้ทรัพย์สมบัตินั้น เมื่อยังไม่โดนจับได้ ก็ไปปล้นฆ่าผู้อื่นอีก แต่ว่าเมื่อใดที่โดนจับได้ ก็ต้องได้รับผลของกรรมนั้นไป เช่น โดนจับ

โดนลงโทษ เสียชื่อเสียง เสียอิสรภาพ เป็นต้น นี่เป็นผลของการทำความชั่วทั้งนั้น เมื่อนั้น เขาอาจตระหนักว่าผลกรรมนั้นมีจริง หรือเมื่อไม่ได้รับผลกรรมในชาตินี้ แต่เมื่อหมดลมสิ้นชีวิตไปเมื่อใด เมื่อนั้นเขาก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ได้กระทำนั้น คือบางคนก็ตกนรก บางคนก็เกิดเป็นเปรต หรือสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ต้องพจญทุกข์เวทนาตามผลกรรมที่ได้กระทำไว้ ท่านได้เปรียบเหมือนถูกไฟไหม้ ก็คือไฟนั้นก็ย่อมเผาผลาญไปเรื่อยๆจนร่างของตนนั้นสิ้นสลายไป ไม่มียกเว้นว่าตรงไหนจะไม่ไหม้ เป็นต้น

การส่งผลของกรรมเป็นสิ่งแน่นอนว่า ผู้ทำก็ย่อมได้รับกรรมที่ได้กระทำขึ้น ไม่สามารถหลีกเลี่ยงไปได้ ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่ว ไม่ช้าก็เร็ว อย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงแน่นอน เหมือนการหว่านพืชเพื่อต้องการพืช เหมือนกับการปลูกผล คือเมื่อเราได้ปลูกต้นมะม่วง เราก็ย่อมได้รับผลก็คือลูกมะม่วง แต่ต้นมะม่วงที่เราปลูกนั้นจะมาเป็นลูกแต่งโมก็ไม่ได้ สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มาใน คัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

ยาทิสํ วปะเต พิชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
 กลยาณการี กลยาณํ ปาปการี จ ปापกํ.

**บุคคลหว่านพืชเช่นไร ย่อมได้รับผลเช่นนั้น
 ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว**

ผู้ปลูกข้าวก็ย่อมได้ข้าว ผู้ปลูกถั่วก็ย่อมได้ถั่ว ผู้ปลูกข้าวโพดก็ย่อมได้ข้าวโพด นี่เป็นสิ่งที่แน่นอน ผู้ปลูกข้าวแล้วต้นข้าวนั้นจะกลับกลายเป็นถั่ว ก็เป็นไปไม่ได้ ผู้ปลูกถั่วแล้วเมล็ดถั่วที่ตนหว่านไปนั้น จะกลับกลายเป็นข้าวโพดก็ไม่ได้ ผู้ทำกรรมชั่วกรรมดีก็เหมือนกัน ก็คือย่อมได้รับคือการกระทำนั้น ได้แก่ ผู้ทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับกรรมชั่ว ผู้ทำกรรมดีก็ย่อมได้รับกรรมดี จะกลับกลายเป็นผู้ทำความชั่วจะกลับกลายมาได้รับผลดีนั้น ก็คงไม่มี และผู้ทำกรรมดีแล้วกลับกลายมาได้รับผลชั่วคงไม่มี

กรรมชั่ว คือการกระทำความไม่ดี ทั้งทางกาย วาจาและใจ ส่วนกรรมดี คือการกระทำความดี ทั้งทางกาย วาจาและใจ ผลดี คือ ความสุข ความสบาย ความสมปรารถนา รวมถึงความสุขที่ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์อันไม่รู้จักจบจักสิ้น ผลชั่ว คือ ความทุกข์ ความเดือดร้อนภายในใจ มีประการต่างๆ รวมทั้งความทุกข์ เพราะต้องเวียนว่ายตายเกิดบ่อยๆ อันมีอาการร้อนรมเหมือนถูกไฟสุ่มตลอดเวลา

ผู้ที่ทำกรรมชั่วนั้นย่อมได้รับผลจากการกระทำ คือได้รับผลชั่วคือความทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เป็นทุกข์เป็นร้อน ทำให้ใจเศร้าหมอง เช่น การที่ได้ทำความชั่ว คือการคิดอาฆาตพยาบาทผู้อื่น ย่อมได้รับผลกระทบชั่วนั้น คือได้รับความทุกข์ใจไม่สบายใจ เกิดความร้อนรุ่มอยู่ในจิตใจเหมือนไฟสุ่มอยู่เนื่องนิตย์ ส่งผลให้กินไม่ได้นอนไม่หลับ เพราะจิตหมกมุ่นอยู่กับความอาฆาตพยาบาท เป็นต้น แม้คิดจะประทุษร้ายผู้อื่น แต่ว่าตนกลับทุกข์เอง ถึงว่าจะไปทำร้ายเขาได้ ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้นั้นจะถึงความสุขอย่างแท้จริง เป็นความสุขชั่วขณะ แต่ว่าเป็นทุกข์ในระยะยาว อาจส่งผลให้ในชาตินี้ หรือชาติหน้าก็แล้วแต่ เป็นไปได้ทั้งนั้น

ดังนั้น บุคคลทั้งหลายพึงทำความดีให้มาก ๆ สิ่งที่ทำนั้นย่อมส่งผลอย่างแน่นอน ไม่ช้าก็เร็ว แต่ถ้ายังไม่ได้รับผลของการกระทำความดีนั้น ก็คงเป็นเพราะเรายังใช้กรรมชั่วที่เคยกระทำยังไม่หมด เพราะฉะนั้นอย่าเกิดความคิดท้อถอยไม่มีความพยายาม ในการทำความดี คิดเสียว่า เรากำลังใช้หนี้เก่าอยู่ สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มาใน คัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก ปัญญาสนิบาต ว่า

สเจ ปุพฺพเพตฺเตเหตุ

สุขทุกฺข์ นิคฺจจติ

โปราณกั กตฺ ปาปี

ตเมโส มฺนุจเต อีนฺ.

ถ้าประสบสุขทุกข์ เพราะบุญบาปที่ทำไว้ก่อนเป็นเหตุชื่อว่า
เปลื้องบาปเก่าที่ทำไว้ ดุจเปลื้องหนี้ ฉะนั้น

การที่เราได้รับความสุขหรือความทุกข์นี้ ก็เพราะเป็นผลของการกระทำที่ได้ทำมาแล้ว เมื่อเราได้ทำความดีแต่ชาติปางก่อน หรือได้ทำความชั่วตั้งแต่ชาติปางก่อน จึงเป็นผลทำให้ ความสุขความทุกข์ในชาตินี้ บางครั้งอาจรำพึงว่า การที่เราทำความดีอยู่นั้น ไม่เห็นความดีจะส่งผลให้สักทีเลย หรือการที่บุคคลทำความชั่วนั้น ไม่เห็นว่าความชั่วจะส่งผลเลย ก็จะพึงรู้ได้ว่า ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะกรรมที่ได้ทำไว้แต่ชาติปางก่อนส่งผลมาให้ เมื่อได้เสวยกรรมเก่าหมดเมื่อใดจึงได้รับผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ นั้น เหมือนกับการเปลื้องหนี้ฉะนั้น คือ เมื่อเราทำงานได้เงินมา เมื่อเรายังเป็นหนี้อยู่ เราก็จะต้องนำเงินไปใช้หนี้ก่อน ยังไม่ได้ใช้เงินนั้น เมื่อใช้หนี้หมดเมื่อใด เงินนั้นเราก็ใช้สอยได้อย่างสบาย เช่นเดียวกัน เมื่อเราชดใช้กรรมหมดเมื่อใด เมื่อนั้นเราก็จะได้รับผลของกรรมที่ได้ กระทำไว้ไม่ช้าก็เร็ว เพราะฉะนั้นผู้ที่ทำความดี เมื่อได้ประสบพบแต่ความทุกข์ความลำบาก ก็อย่าไปเกิดความท้อถอย หมดความพยายามที่จะทำความดี

เพราะว่าตนนั้นกำลังชดใช้กรรมเก่าอยู่ หากยังไม่ทำดีเสียแต่วันนี้ กรรมชั่วอาจส่งผลหนักกว่านี้ก็เป็นได้

สรุปความว่า ผู้ทำความดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่วอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ผู้ทำความดีจะได้รับผลชั่ว ผู้ทำความชั่วจะได้รับผลดีนั้นไม่ได้ เปรียบดังการที่เราปลูกพืชผลนั่นเอง ปลูกพืชเช่นไรก็ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ปลูกมะม่วงก็ย่อมได้มะม่วง ปลูกข้าวก็ย่อมได้ข้าว ปลูกถั่วก็ย่อมได้ถั่ว แต่เมื่อได้ที่กรรมดี หรือกรรมชั่วยังไม่ให้ผลอย่างพึงเข้าใจว่ากรรมดีและกรรมชื่อนั้นไม่ให้ผล ผู้ที่กระทำความดีเมื่อผลกรรมดียังไม่ปรากฏ ก็เพราะว่ายังชดใช้กรรมเก่ายังไม่หมด เมื่อชดใช้กรรมเก่าหมดเมื่อใด เมื่อนั้นก็จักได้พบแต่ความสุขอันเป็นผลเนื่องมาจากการทำความดี ส่วนผู้ที่ทำความชั่ว แต่ได้พบแต่ความสุข นั้นเป็นเพราะยังเสวยกรรมเก่ายังไม่หมด ครั้นเสวยกรรมเก่าหมดเมื่อใด ก็จักได้รับความทุกข์ทรมานอันเป็นผลเนื่องมาจากการทำความชื่อนั้นเปรียบเหมือนกับถูกไฟไหม้ฉะนั้น สมดังธรรมภาษิตที่ยกขึ้นมาเป็นนักเขบตบเบื้องต้น ว่า

อด ปาปานิ กมฺมานิ

กรํ พาลो น พุชฺฌติ

เสทฺติ กมฺเมทฺติ ทุมฺเมโธ

อคฺคิทฺทโธว ตปฺปติ.

เมื่อคนโง่ มีปัญญาทึบ ทำกรรมชั่วอยู่ก็ไม่รู้สึก

เขาเดือดร้อนเพราะกรรมของตนเหมือนถูกไฟไหม้

มีนัยดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้ ฯ

ความซื่อสัตย์สุจริตของมนุษย์

เมื่อหาทราบถึงพระคุณของ กษัตริย์ทำคุณงามความดี

ตามเหตุปัจจัยที่ใดกระทำความดีแล้วหากเราหวังให้ความดีของเรา

สร้างเหตุปัจจัยแห่งกุศล เพราะเหตุว่าบุญกุศลที่ทำความดี

ด้วยเหตุปัจจัยดีแล้วผลแห่งบุญกุศลที่ทำความดีนั้น

อุทานกษัตริย์ สุขสมบัตินา

บุญของเขายิ่งได้กษัตริย์ กษัตริย์อันยิ่งยงยิ่ง

ตามนี้ คนทำ กษัตริย์ คือ บุญกุศล สุขด้วย

ถ้าบุญจะพึงทำบุญ ควรทำบุญให้พอเพียง

ควรทำความดีให้พอเพียง การตั้งสมมุติฐานมาให้

บุญดีที่กระทำด้วยดี เป็นผลที่สำเร็จดีจิตใจของ

คนหรือสัตว์จากบาป เมื่อใจของสัตว์ไม่สงบจึงไม่พ้นทุกข์

แห่งทุกข์แล้วหรือ ใจสงบก็สุขใจแล้ว บุญหรือหาตามากทำ

ได้บุญตามกาลเทศะใจที่สงบสุขแล้ว ยิ่งทำบุญมาก

เท่าไร ความสุขหรือหาจากบุญก็จะมากขึ้นตามไปด้วย

บรรณานุกรม

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๕๖) พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๒๖). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาบรรจง ชุตินฺธโร และคณะ. (ม.ป.ป.) คู่มือธรรมศึกษา ชั้นโท. (ม.ป.ท.)

วิชาธรรมวิจารณ์

บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับธรรมวิจารณ์

หากกล่าวถึงคำว่า “วิจารณ์” ผู้ศึกษาอาจนึกถึงความหมายที่เข้าใจกันเมื่อคำนี้ใช้ในภาษาไทย ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๔ บอกไว้ว่าเป็นคำกริยา หมายถึง ให้คำตัดสินสิ่งที่เป็นศิลปกรรมหรือวรรณกรรม เป็นต้น โดยผู้มีความรู้ควรเชื่อถือได้ ว่ามีความงามไพเราะดีอย่างไร หรือมีข้อขาดตกบกพร่องอย่างไรบ้าง... หรืออีกนัยหนึ่งอาจมองว่าเป็นกิจกรรมในการให้ความเห็นหรือติชมในทัศนะของตน โดยความหมายที่กล่าวมาแล้วนี้ ผู้ศึกษาอาจเกิดความสงสัยว่า “ธรรมวิจารณ์” ที่เป็นชื่อวิชาในหลักสูตรธรรมศึกษานี้มีความหมายว่าอย่างไร จะเป็นการติชมให้ความเห็นเกี่ยวกับธรรมในพระพุทธศาสนาหรือไม่ อย่างไร

คำว่า วิจารณ์ ตามความหมายเดิมในภาษาบาลี มีความหมายหลากหลาย ดังปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) หมายถึง ๑) พิจารณา, ไตร่ตรอง ๒) สอบสวน, ตรวจสอบ ๓) คิดการ, กะการ, จัดเตรียม, จัดแจง, ดูแล, จัดดำเนินการ จากความหมายข้างต้นทำให้เข้าใจถึงความหมายของวิชาธรรมวิจารณ์นี้ได้ว่าหมายถึง วิชาว่าด้วยการพิจารณา ไตร่ตรอง สอบสวน และตรวจสอบธรรม ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนาให้เกิดความเข้าใจ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

“ธรรมวิจารณ์ คือการเลือกเฟ้นธรรม การสอดส่องพิจารณาธรรม โดยใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาสอดส่องให้ถ่องแท้ว่า ธรรมประเภทไหนเป็นสัทธรรมแท้ ประเภทไหนเป็นสัทธรรมเทียม (สัทธรรมปฏิรูป) โดยหาหลักฐานมาประกอบอ้างอิง ผู้ปฏิบัติจำต้องอาศัยการวิจารณ์สอดส่องธรรมเป็นสำคัญก่อนจะลงมือปฏิบัติ

เพื่อให้ประโยชน์ที่มุ่งหมายหรืออธิบายที่ถูกต้องตามพุทธประสงค์แล้วปฏิบัติได้ถูกทาง สมดังพระบาลีที่ว่า *อตถมณฺเฑนย ธมฺมมณฺเฑนย ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน โทติ รุํอรฺรททํวํถึงแล้ว รุํอรฺรททํวํถึงแล้ว ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม* ดังนั้น การพิจารณาธรรม สอดส่องธรรมจึงเป็นกิจจำเป็น”

ธรรมวิจารณ์ มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ส่วนสังสารวัฏ และ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ ส่วนสังสารวัฏ ว่าด้วยการเวียนว่ายตายเกิด หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพกำเนิดต่าง ๆ โดยแสดงเป็นบุคลาธิษฐานด้วยหัวข้อเดียว คือ คติ หรือ ภพภูมิที่ไปเกิดของเหล่าสัตว์ทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล ส่วนปรมัตถปฏิบัติ ว่าด้วยข้อปฏิบัติ มีประโยชน์อย่างยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติให้ถึงประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการ บรรลุพระนิพพาน

การศึกษาหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป สนามหลวงแผนกธรรมได้กำหนดให้ผู้ศึกษาศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนาในรูปแบบของ ธรรมวิจารณ์เฉพาะส่วนสังสารวัฏ พร้อมทั้งกำหนดให้ศึกษาหมวดธรรมต่างๆ เป็นแนว พินิจ ดูเดียวกับธรรมวิจารณ์อันประกอบด้วย กรรม ๑๒ หัวใจสมถกรรมฐาน สมถกรรมฐาน พุทธคุณกถา และวิปัสสนากรรมฐาน นอกจากนี้ ยังกำหนดให้ศึกษาคิหิปฏิบัติ อันเป็น หลักธรรมพื้นฐานสำหรับคฤหัสถ์อีก ๓ หมวดธรรม

อนึ่ง ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิบัติ หรือข้อปฏิบัติมีประโยชน์อย่างยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติซึ่งให้ถึงประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การบรรลุพระนิพพาน แบ่งเป็น ๖ หัวข้อ ได้แก่ ๑) นิพพิทา ความหน่าย ๒) วิราคะ ความสิ้นกำหนัด ๓) วิมุตติ ความหลุดพ้น ๔) วิสุทธิติ ความหมดจด ๕) สันติ ความสงบ ว่าด้วยทางแห่งสันติ และ ๖) นิพพาน ความดับทุกข์ ว่าด้วยจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา จะได้ให้ศึกษาโดย ละเอียดในชั้นเอกต่อไป

อย่างไรก็ดี ผู้ศึกษาพึงระลึกไว้ว่า ธรรมซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนนั้น มีมากมาย เหตุที่หลักสูตรกำหนดเลือกแต่เฉพาะส่วนสังสารวัฏมาให้ศึกษา นี่จึงเป็นเพียง จุดเริ่มต้นที่จะให้ผู้ศึกษาได้เริ่มศึกษาธรรมในลักษณะที่เป็น “ธรรมวิจารณ์” ในเบื้องต้น หากผู้ศึกษาได้มีโอกาสกระทำธรรมวิจารณ์กับธรรมข้ออื่นๆ ต่อไป ย่อมจะเป็นประโยชน์ แก่ผู้ศึกษาเองยิ่งขึ้นไปอีก

ธรรมวิจารณ์ที่จะอธิบายต่อไปในวิชานี้ จะเริ่มต้นด้วยการยกพระพุทธพจน์จากพระสูตรต่าง ๆ มาตั้งเป็นบทอุเทศ อันหมายถึง การยกขึ้นแสดง, ข้อที่ยกขึ้นแสดง, หัวข้อ, บทตั้ง หรือความที่เป็นหลัก แล้วจึงอธิบายขยายความธรรม ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงในพระพุทธพจน์นั้น เมื่ออธิบายขยายความแล้วสอดคล้องกับข้อความในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์อรรถกถาใด ก็จะยกข้อความนั้นมารับรองสนับสนุน พร้อมทั้งบอกที่มาแห่งข้อความพระบาลีไตรปิฎกหรืออรรถกถานั้น ๆ กำกับไว้ด้วย ลักษณะการอธิบายเช่นนี้เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิธีการศึกษาสืบทอดพระสัทธรรมตามแบบวิธีของเถรวาทนิกายที่ถือพระพุทธพจน์ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้เป็นสำคัญที่สุดในชั้นคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา หรืออนุฎีกา เป็นแต่เพียงการขยายความ สนับสนุน หรือตีความพระพุทธพจน์ซึ่งได้ทรงแสดงไว้แล้วเท่านั้น ด้วยวิธีเช่นนี้ พระสัทธรรมในพระพุทธศาสนาจึงดำรงมาได้กระทั่งสมัยปัจจุบัน

ขอให้ผู้ศึกษาจงได้ตั้งใจเริ่มต้นศึกษาธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดา ด้วยวิธีธรรมวิจารณ์เพื่อประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นต่อไป เทอญ

บทที่ ๒
ธรรมวิจารณ์ส่วนสังสารวัฏ
โดยบุคคลาธิษฐาน

บทอุเทศ

๑

จิตเต สงฺกิลฺลฺลฺเจ ทฺคฺคฺติ ปาฎิณฺงฺขา.
เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทฺคฺคฺติเป็นอันหวังได้

๒

จิตเต อสงฺกิลฺลฺลฺเจ สฺคฺคฺติ ปาฎิณฺงฺขา.
เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สฺคฺคฺติเป็นอันหวังได้

วัตถุปมสูตร : มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

คติ

สังสารวัฏ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ ลำดับการสืบต่อที่เป็นไป ไม่ขาดสายแห่งชั้นธ ชาติ และอายตนะทั้งหลาย หรือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิกำเนิดต่าง ๆ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่า คติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไป หรือเป็นที่ถึงเบื้องหน้าแต่ตาย จากบทอุเทศข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าคติมี ๒ ประการ ได้แก่ ทฺคฺคฺติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปฝ่ายชั่ว หมายถึง สถานที่ไปเกิดที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน และสฺคฺคฺติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปฝ่ายดี หมายถึง สถานที่ไปเกิดที่มีความสุขสบาย

นอกจากนี้ ตามพระพุทธดำรัสในมหาสีหนาทสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ คติยังสามารถจำแนกโดยประเภทมี ๕ ประการ ได้แก่ นีระยะ (นรก) ตีรัจฉานโยนิ (กำเนิดเดียรัจฉาน) ปิตติวิสัยะ (ภูมิแห่งเปรต) มนุสสะ (มนุษย์โลก) และ เทวะ (เทวโลก) โดยที่นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ และปิตติวิสัยะนั้น จัดเป็นทุกคติ ในขณะที่มนุสสะและเทวะ จัดเป็นสุคติ

ทุกคติ

ทุกคติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปฝ่ายชั่ว ในสังคีตสูตรได้เรียงลำดับจากหนักไปหาเบา คือ นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ และปิตติวิสัย แต่พระสูตรส่วนใหญ่ เช่น สามัญญผลสูตร เป็นต้น ใช้คำศัพท์ว่า อบาย ทุกคติ วินิบาต นีระยะ และในบางพระสูตร เช่น ปัญจเวรภยสูตร เป็นต้น ใช้คำศัพท์รวมกันว่า นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต โดยนัยนี้ จึงสรุปประเภทของภูมิเป็นที่ไปฝ่ายชั่ว ตามที่มากในพระสูตรได้ ๕ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ ประกอบด้วย นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ และปิตติวิสัยะ

หมวดที่ ๒ ประกอบด้วย นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ อสุรกาย และปิตติวิสัยะ (อัคคีสูตร)

หมวดที่ ๓ ประกอบด้วย นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ ปิตติวิสัยะ และอสุรกาย
(จุลลสูตร โสมชาตก)

หมวดที่ ๔ ประกอบด้วย อบาย ทุกคติ และวินิบาต

หมวดที่ ๕ ประกอบด้วย อบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก

อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อรรถกถาทัตติपालชาตก ระบุทุกคติไว้ ๔ ประเภท โดยเพิ่มอสุรกายเข้าไป เป็น นีระยะ ตีรัจฉานโยนิ ปิตติวิสัยะ และอสุรกาย ซึ่งมีการเรียงลำดับตรงกับจุลลสูตร โสมชาตก มีรายละเอียดดังนี้

๑. นีระยะ แปลว่า โลกที่ไม่มีความเจริญ กล่าวคือ นรก ความในคัมภีร์ อรรถกถาของพระสูตรต่างอธิบายตรงกันว่า คำว่า อบาย ทุกคติ วินิบาต และนรานั้น เป็นไวพจน์ของคำว่า นีระยะ โดยอธิบายคำว่า นีระยะ ไว้ ๔ ประการ ได้แก่ เหตุที่เรียกนีระยะว่า อบาย เพราะไม่มีความสบายคือความเจริญ เหตุที่เรียกนีระยะว่า ทุกคติ เพราะเป็นคติแห่งทุกข์ เหตุที่เรียกนีระยะว่า วินิบาต เพราะเป็นที่ที่คนทำชั่ว ตกไปสิ้นไร้อำนาจ และเหตุที่เรียกนีระยะว่า นรก เพราะไม่มีอะไรน่ายินดี

๒. ตีรัจฉานโยนิ แปลว่า กำเนิดเดียรัจฉาน เหตุที่เรียกว่าอบาย เพราะปราศจากสุคติ แต่ไม่ได้เรียกว่าทุกคติ เพราะเป็นที่เกิดของพญานาค เป็นต้น

๓. *ปิดติวิสยะ* แปลว่า ภูมิหรือแดนแห่งเปรต เหตุที่เรียกว่าอบาย เพราะปราศจากสுகติ และเรียกว่าทุกติด้วย เพราะเป็นคติแห่งทุกข์

๔. *อสุรกาย* เหตุที่เรียกว่าอบาย เพราะปราศจากสுகติ ได้ชื่อว่าทุกติ เพราะเป็นคติแห่งทุกข์ และได้ชื่อว่าวินิบาต เพราะตกไปสิ้นไร้อำนาจจากกองสมบัติ ทุกสิ่งทุกอย่าง

จากคำอธิบายข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า นิรยะมีความหมายเท่ากับอบาย ทุกติ วินิบาต และนรก ในขณะที่ตีรัจฉานโยนมีความหมายเท่ากับอบาย ส่วนปิดติวิสยะ มีความหมายเท่ากับทุกติ และอสุรกายมีความหมายเท่ากับอบาย ทุกติ และวินิบาต

นอกจากนั้น มีประเด็นที่จะต้องวินิจฉัยว่า ปิดติวิสยะ เป็นวินิบาตหรือไม่ ในประเด็นนี้ คัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑, ๒๕, ๒๙, และ ๓๑ ระบุว่า ปิดติวิสยะไม่จัดเป็นวินิบาต เพราะผู้ที่เกิดในภูมิแห่งเปรตไม่ใช่ตกไปสิ้นไร้อำนาจ เหมือนพวกอสูร เนื่องจากเปรตที่มีฤทธิ์มาก มีวิมานเป็นที่อยู่ เรียกว่า เวมานิกเปรต อสุรกายเท่านั้นจึงจะจัดเป็นวินิบาตได้ เพราะว่าตกไปสิ้นไร้อำนาจจากความสุขสบาย ทุกสิ่งทุกอย่าง จากคำอธิบายนี้ ทำให้เข้าใจได้เป็น ๒ นัย ดังนี้

นัยแรกเป็นการอธิบายโดยมุ่งถึงบุคคลที่ทำความดีมากกว่าความชั่ว ก่อนวาระสุดท้ายแห่งชีวิต จิตเกาะเกี่ยวกรรมชั่วจึงไปเกิดเป็นเปรต ขณะเดียวกัน กรรมดีที่ทำไว้ก็ส่งผลให้มีวิมานอยู่ จึงนับได้ว่าปิดติวิสสัยยังไม่เลวร้ายหมดสิ้นหนทางเท่ากับวินิบาต

อีกนัยหนึ่งเป็นการอธิบายโดยมุ่งถึงการตกจากภพภูมิที่เกิด ซึ่งเป็นการตกไปสิ้นไร้อำนาจจากความสุขสบายทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยมี หมายถึงการที่พวกอสุรกาย ถูกทำให้ตกไปจากภพดาวดึงส์ที่เคยเป็นที่อยู่

โดยนัยทั้งสองนี้ จึงสรุปได้ว่า *ปิดติวิสยะ* ไม่จัดเป็นวินิบาต อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ และ ๓๐ ระบุว่า *เวมานิกเปรต* บางประเภท ต้องรับผลกรรมชั่วในวันข้างแรม และได้รับผลกรรมดีในวันข้างขึ้น จึงสามารถที่จะเรียกเวมานิกเปรต ว่า “วินิบาติกะ” ได้ เพราะช่วงที่ได้รับผลกรรมชั่ว ขณะนั้นถือได้ว่า ตกไปสิ้นไร้อำนาจจากผลกรรมดีแล้ว ความหมายก็คือ ปิดติวิสยะ จัดเป็นวินิบาตได้ด้วย ไม่ใช่แค่อสุรกายเท่านั้นที่จัดเป็นวินิบาต

นอกจากนั้น ในเกร็ดคำนิยาม มหานิบาต (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๖) ระบุถึงวินิบาต ๔ ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่าหมายถึง ๑) นิริยะะ (นรก) ๒) ตีรัจฉานโยนิ (กำเนิดเดียรัจฉาน) ๓) เปตติวิสัยะ (ภูมิแห่งเปรต) และ ๔) อสุรโยนิ (กำเนิดอสุรกาย) ตามคำอธิบายนี้ เข้าใจได้ว่าท่านมุ่งถึงบุคคลที่ทำความชั่วต่าง ๆ เมื่อสิ้นชีวิตก็ไปเกิดในวินิบาตภูมิ จึงชื่อว่าตกไปสิ้นไร้อำนาจ คำว่า “ตก” หมายถึง ตกจากมนุษย์โลกไปเกิดเป็นสัตว์นรก เติรัจฉาน เปรต หรืออสุรกาย ประเภทใดประเภทหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ คำว่า อสุรกาย จึงไม่ได้หมายถึงเทพที่ตกไปจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เท่านั้น แต่หมายรวมถึงคนที่ทำความชั่วตายแล้วไปเกิดเป็นอสุรกายด้วย ตามนัยนี้ สรุปได้ว่า *ปิตติวิสัยะหรือเปรตวิสัยนั้นจัดเป็นวินิบาต*

จากทั้งหมดที่กล่าวมานี้สรุปได้ว่า ทุกคติ หรือ ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว มี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) นิริยะะ หรือ นรก ๒) ตีรัจฉานโยนิ ๓) ปิตติวิสัยะ หรือ เปรตวิสัย และ ๔) อสุรกาย ทั้ง ๔ ประการนี้ รวมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อบาย หมายถึง โลกอันปราศจากความเจริญ มีลักษณะดังนี้

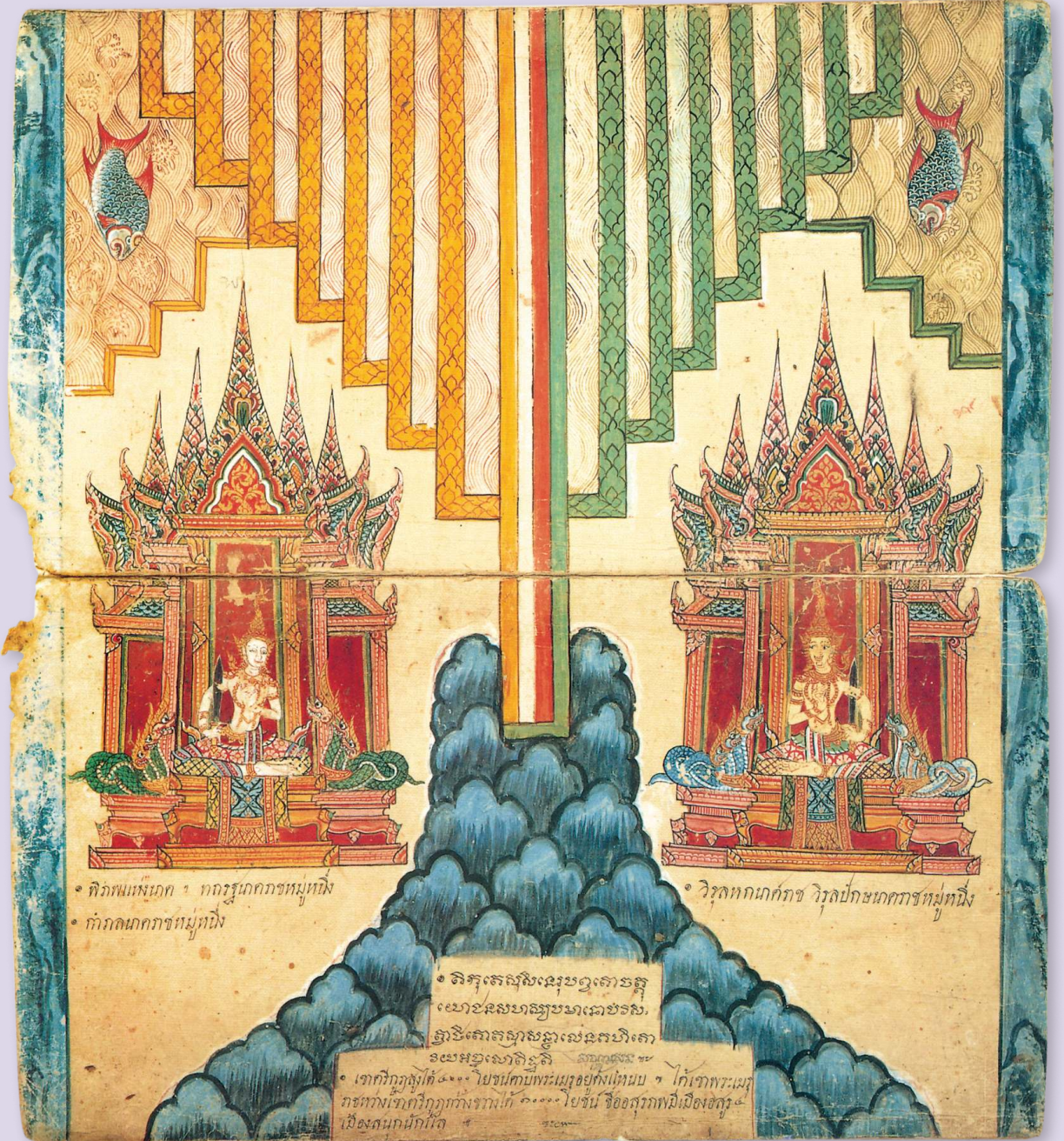
๑. นิริยะะ หรือ นรก

คำว่า *นิริยะะ* ศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า *นรกะ* เหตุที่เรียกว่า *นรก* กันนั้น เรียกตามพจนานุกรมพราหมณ์ ในคำศัพท์ภาษาบาลีใช้ว่า *นิริยะะ* นอกจากนี้ ยังเรียกว่า *ปาตาละ* ได้เช่นกันซึ่งในภาษาไทยใช้ว่า *บาดาล* แต่ให้ความหมายเพียงนาคภพหรือที่อยู่ของพญานาค

นรกในลัทธิศาสนาอื่นตามพระมตีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงวิจารณ์เกี่ยวกับนรกในลัทธิศาสนาอื่นไว้ ความว่า

“นรกนั้น มิใช่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา ลัทธิศาสนาอื่นที่ยอมรับการเวียนว่ายตายเกิด ต่างก็มีนรกด้วยกันทั้งนั้น เช่น นรกในศาสนาพราหมณ์มีลักษณะคล้ายกับนรกในพระพุทธศาสนา คำว่า “นรก” ที่คนไทยเราเรียกกันนั้น มาจากศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า *นรกะ* ซึ่งเป็นศัพท์ที่ศาสนาพราหมณ์ใช้สื่อสารความถึงภพภูมิฝ่ายชั่ว ศัพท์ภาษาบาลีคือ *นิริยะะ* แต่ไทยเราไม่นิยมใช้เนื่องด้วยออกเสียงลำบาก จะออกเสียงเป็น *นิริยะ* หรือ *นรย* ก็ไม่ได้หลักทางภาษา จึงใช้แบบพราหมณ์

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องบาดาลอันเป็นคำเรียกหนึ่งของนिरยะหรือนรก โดยหมายถึงนาคภพหรือที่อยู่ของพญานาค (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

แต่สำเนียงไทยว่า นรก ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้น นรกเป็นที่ลงโทษอาตมมัน หรือดวงวิญญาณของผู้ทำบาป ในนรกแบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๗ ส่วน มีทูตของพระยมคอยตรวจดูอยู่ตลอด พอมีคนตายทูตจะนำดวงวิญญาณผู้ทำบาปไปแสดงแก่พระยม ทูตเหล่านี้ไม่มีคำเรียกในภาษาสันสกฤต แต่ในพระพุทธศาสนา เรียกว่า นิรยบาล ทางไปนรกนั้นต้องผ่านแม่น้ำเพลิง จึงมีธรรมเนียมว่า เมื่อคนป่วยหนักใกล้ตาย ทายาทย่อมจัดทำโคทาน คือ การให้โคหนึ่งตัวแก่พราหมณ์ เพื่อจะได้ใช้เป็นพาหนะข้ามแม่น้ำเพลิงนั้น เมื่อเดินทางไปถึงนรกแล้ว ไม่ปรากฏว่าพระยมได้ซักถามเอาค่าให้การของผู้นั้น แต่จะมีรายงานไว้เสร็จแล้วว่า ผู้นั้นเมื่อยังอยู่ ณ โลกนี้ ได้ทำกรรมอย่างไรไว้บ้าง พระยมเพียงแต่เปิดรายงานนั้นแล้วพิพากษาโทษ ถ้าเป็นผู้ไม่ได้ทำบาปหรือทำบ้าง แต่ได้ทำบุญไว้ อาจหักล้างกันหมด ย่อมได้รับการปล่อยตัวส่งไปขึ้นสวรรค์หรือส่งไปเกิดใหม่ในโลกมนุษย์ แต่ถ้าเป็นผู้ได้ทำบาปไว้มากหรือทำบาปหนัก ย่อมถูกลงโทษตามความผิด เช่น ถูกขังในที่มืดมืดหรือจมอยู่ในบ่อเต็มด้วยปัสสาวะของสุนัขและน้ำมูกของคน ถูกลงโทษด้วยไฟหรือเหล็กแดง ให้สัตว์มีพิษกัด ให้นกและสัตว์ร้ายที่กินเนื้อเป็นอาหารจิกบ้างกัดบ้าง ถูกสนตะพายที่จุมูกลากไปบนมิดที่คมกริบ ถูกบังคับให้ลอดรูเข็ม ให้แรงควักลูกตา ถูกภูเขาสองข้างกระแทกบดจนร่างแตก เป็นต้น แม้จะถูกทรมานอย่างไร ก็จะไม่ตาย ต้องทนไปจนกว่าจะสิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมแล้วจึงพ้นจากนรก ไม่ต้องถูกจองจำอยู่ในนรกตลอดไปเหมือนสัตว์นรกบางลัทธิ แต่ย่อมไปเกิดเป็นสัตว์เดือรัจฉาน ต้องหาโอกาสทำความดี เพื่อจะได้ไปสู่คติที่ดีในวันข้างหน้า เรื่องที่กล่าวมานี้ปรากฏในตำราชื่อปัทมปุราณะ จึงทำให้เข้าใจได้ว่านรกนี้ชื่อว่า ปัทมนรก หรือเรียกชื่อตามภาษาบาลีว่า ปทุมนิริยะ”

นรกในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงไว้แล้วว่า นรกในพระพุทธศาสนาคล้ายกับนรกในศาสนาพราหมณ์ แต่จะแตกต่างกันบ้างตามหลักคำสอนของแต่ละศาสนา ในเทวทูตสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔) ระบุว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงนรกไว้ว่า เมื่อมนุษย์ผู้ทำบาปไว้ในโลกนี้ตายไปเกิดในนรก จะถูกพวกนายนิรยบาล คือ ผู้คุมกวนนรกหรือผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก จับนำไปพบยมราช ผู้ทำหน้าที่พิพากษาคัดสินโทษสัตว์นรก โดยยมราชจะซักถามสัตว์นรกนั้นว่า เมื่ออยู่ในโลกมนุษย์เคยเห็นเทวทูตทั้ง ๕ นี้หรือไม่ เมื่อเห็นแล้วทำไมถึงยังประมาทอยู่ เป็นต้น ซึ่งคำว่า เทวทูต หมายถึง ทูตของยมราชที่ส่งสัญญาณเตือนมนุษย์ในโลกให้รู้จัก

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวงสมัยธนบุรี เล่าเรื่องยมโลก
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

ธรรมดาของชีวิต เพื่อมิให้ประมาทมัวเมาในชีวิต เทวทูต ๕ ได้แก่ เด็กแรกคลอด คนแก่ คนเจ็บ คนถูกลงราชทัณฑ์ และคนตาย ... สุดท้ายยมราชจึงตัดสินลงโทษโดยกล่าวว่า “เจ้าไม่ได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น นายนิรบาลจักลงโทษเจ้าความผิดฐานประมาท บาปกรรมนี้ไม่ใช่มารดาบิดา ไม่ใช่พี่น้องชายหรือพี่น้องหญิง ไม่ใช่มิตรสหาย ไม่ใช่ญาติสาโลหิต ไม่ใช่สมณะและพรหมณ์ ไม่ใช่เทวดาทำให้เจ้า ตัวเจ้าเองนั่นแหละทำไว้เอง เจ้าเท่านั้นจักเสวยวิบากกรรมนี้”

วิธีการลงโทษในนรก

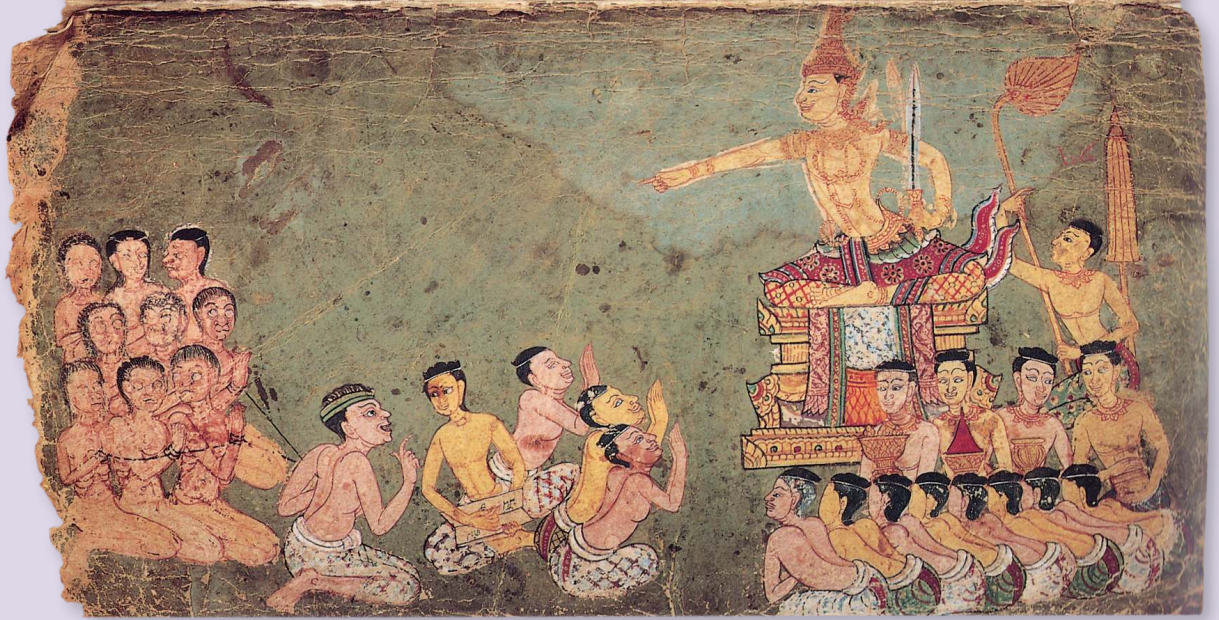
นายนิรบาลจะลงโทษสัตว์นรกด้วยเครื่องพันธนาการ ๕ แห่ง เรียกว่า ปัญจพันธนะ ได้แก่ ตรึงตะปูเหล็กแดงที่มีมือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก ลากไปลากด้วยฝืน (ลักษณะคล้ายจอบ) จับให้เท้าชี้ฟ้าหัวห้อยแล้วฉีกเนื้อด้วยมีด จับตัวเทียมรถแล้วให้วิ่งกลับไปกลับมาบนพื้นที่ยี่ร้อนแดงไฟลุกโชน บังคับให้ปีนขึ้นไต่ลง เขาถ่านเพลิงลูกใหญ่ที่ยี่ร้อนโชน เหวียงลงไปในห้องเหล็กที่ยี่ร้อนแดงไฟลุกเป็นเปลวเพลิง เขาถูกเผาจนตัวพอง บางคราวผุดขึ้นมาปากหม้อ บางคราวจมลงไปก้นหม้อ บางคราว อยู่ขวาง ๆ สัตว์นรกนั้นได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส แต่ก็ไม่ตาย เสร็จแล้วนายนิรบาลจะนำไปขังไว้ในมหานรก

ลักษณะมหานรกและนรกขุมต่าง ๆ

มหานรกนั้น มี ๔ มุม ๔ ประตู แบ่งแยกเป็นส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ มีฝาเหล็กครอบ พื้นเป็นเหล็กลูกโพล่งเป็นเปลวไฟแผ่ไปรอบ ๆ รัศมี ๑๐๐ โยชน์ ปรากฏอยู่ทุกเวลา ในบางครั้งบางคราวประตูแต่ละด้านของมหานรกเปิดออก สัตว์นรกต่างจะวิ่งไปที่ประตูนั้นอย่างรวดเร็ว แต่ก็จะถูกไฟไหม้ผิวหนัง เนื้อ เอ็น แม้กระดุกก็จะมีอดไหม้ควันตลบ แต่อวัยวะที่ถูกไหม้ไปแล้วจะกลับคืนรูปเดิม และในขณะที่สัตว์นรกใกล้จะถึงประตู ประตูนั้นก็พลันปิดสนิท สัตว์นรกนั้นได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส อยู่ในมหานรกนั้น และไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุด

ในท้ายเทวทูตสูตรกล่าวว่า แม้ยมราชก็มีความรู้สึก ว่า สัตว์ที่ทำบาปกรรมไว้ในโลก ต้องถูกนายนิรบาลลงโทษรูปแบบต่าง ๆ ขนาดนี้ ทำอย่างไร เราจะพึงได้ความเป็นมนุษย์ ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จอุบัติในโลก ขอเราพึงได้นั่งใกล้พระองค์ ขอพระองค์พึงทรงแสดงธรรมแก่เรา และขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระองค์นั้นเถิด

๕ นรกนี้ ชื่อสัญญาชีพนรก ผู้ใดมีโทษกระเมื่อเมื่อผู้กรเปิดไก่อ่ไปนกัน ทั้งก็เชือกเนื้อให้เหลือแต่ริมกระดูก ทายไปตกในนรกนี้
 นายนิริยบาลก็เชือกเนื้อเงือกหนึ่งให้เหลือแต่กึ่งกระดูก ครั้นลมสัทธาตพทต้องเนื้อหนึ่งก็บังเกิดขึ้นนรกนี้ นายนิริย
 บาลก็ดับพื้นแปกจะดินกำม ในสัญญาชีพนรกนี้มีอายุศตมี ๕๐๐ ปีนรก ๕ ท่านมีมนุษย์เป็นวณที่หนึ่งคืนหนึ่งไปในนรกนี้
 เมื่อสัตว์พันทากนรที่ใหญ่พิงไปตกในอตุกรนรก ๕ จุมแล้วทกในยมโลกก็กระนรก ๕๐๐๐ ม แล้วมาเป็นเปรตแฉะสุรกาย
 แลสัตว์ก็ยวทานเมื่อเกิดเป็นมนุษย์มีอายุศตมีน้อย กอประกำยความทุกขความโศกเป็นอันมากแล ๗ นายจับเฮลด์ศรี
 นางพินในนรกนรกแปบ่นักค้ำกัก็ ๗ นายแมลงปองเสาะตัวพิศมให้จับผู้บักก็ตกกรนรก ๗ นายจับเฮลด์ศรีไปทิ้งลงในแผนดิน
 อันร้อนแลหลุมอันร้อนก็ ๗ นายเป็นบรรพชิตกรทุกขมาบริโลกกรุบ่าโหยทวนแห่งทากย ตกทุกกฤตนะนรก ๗
 นายจับเฮลด์ศรีมิชิริกร ทั้งลงในน้ำมีนเดน้ำอ้ออันเคียด แลกัมลัตกเป็นกีนก็ ๗ ไปตกนระวณที่กีนนรก ๗
 นายจับฮากาไรให้ฆ่าฟันซึ่งกัน ๗ กวขความโกรร ๗ ตกอเดีบิตะวันนรกแก ๗

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องสัญญาชีพนรก ตอนสอบถามเรื่องบุญบาป (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

ในเทวทูตสูตรนี้ ยังระบุว่า รอบ ๆ มหานรก ยังมีนรกอีก ๕ ชุม ได้แก่ คุณนรก คือ นรกที่เต็มไปด้วยอุจจาระ กุกกูลนรก คือ นรกที่เต็มไปด้วยเถาเถา (เถา ร้อนถูกขี้เถ่ากลบ ไม่มีเปลวไฟ) สิมพลีวันนรก คือ นรกป่าจิ้ง อสิปัตตวันนรก คือ นรกป่าไม้ใบเป็นดาบ และซาโรทกนทีนรก คือ นรกแม่น้ำต่าง

ในสังกัจจายก ขุททกนิกาย ชาดก (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๘) ระบุถึงมหานรก ๘ ชุม ได้แก่ สัตว์เข็มนรก กาศสุตตนรก สังฆานรก โรรูนรก มหาโรรูนรก อเวจีมหานรก ตาปนนรก และมหาตาปนนรก ในคัมภีร์ชั้นนรกกถากล่าวถึงมหานรกทั้ง ๘ ชุมนี้ว่า พันออกไปได้ยาก แออัดไปด้วยสัตว์นรกผู้ทำกรรมหยาบช้า แต่ละขุมมีอุสสทนรก ซึ่งเป็นนรกขุมบริวารตั้งอยู่มุมประตูทั้งสี่ด้าน ด้านละ ๔ ขุม ดังนั้น มหานรก ๘ ขุม จึงมีอุสสทนรกเป็นบริวาร ๑๖ ขุม และเมื่อนับจำนวนทั้งหมด จึงมีอุสสทนรกทั้งหมด ๑๒๘ ขุม (๘ x ๑๖) เมื่อรวมเข้ากับมหานรก ๘ ขุม จึงได้จำนวนนรกทั้งสิ้น ๑๓๖ ขุม

พระมติเรื่องนรกของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีพระมติเรื่องนรก ความว่า

“เรื่องนรกของพราหมณ์กับนिरยะในปกครอง(คัมภีร์) ของเรา เทียบกันเข้าแล้ว ย่อมมีเค้าเป็นอันเดียวกัน เป็นทางให้ลงสันนิษฐานว่า ต่างได้มาจากต้นเดิมเดียวกัน หรือถ่ายอย่างจากกันมา เป็นแต่ยกเอียงให้เหมาะแก่ลัทธิของตน (ปรับให้เข้ากับศาสนาของตน) เช่น เรา (พระพุทธศาสนา) ประารถนาจะแปลเทวทูตเป็นความเสื่อมความทุกข์ความสิ้นโดยธรรมดา เราก็ทำให้ยมราชซักถาม เรากลัวการลงโทษ เราก็ทำให้ยมราชถามแล้วนิ่งเสีย ให้นายนิรยบาลรู้เอาเอง เรานับถือพระศาสนาของเรา เราก็ทำให้ยมราชเสื่อมใส ของเขา (ศาสนาพราหมณ์) ก็เป็นเช่นเดียวกัน เช่น เขาต้องการให้มีอำนาจ แก่ได้ เพื่อล่อให้คนทำบาปนับถือพระเจ้าของเขาเป็นสรณะ เขาก็กล่าวถึงพระวิษณุและพระศิวะว่ามีอำนาจใช้เทวทูตไปแย่งอาดมัน (วิญญาณ) ของผู้นับถือพระองค์จากเทวทูตพระยม ไปสู่เทวโลกของพระองค์ เป็นอันพ้นจากการตกนรก และพระวิษณุมีพระกรุณา ปล่อยสัตว์นรกก็ได้ และเรื่องของเขาเชื่อว่า มีตัวอย่างที่เห็นได้ในมนุษย์สมัยนั้นด้วย เช่นนี้ ทางที่จะพึงวิจารณ์ มีดังนี้

๑. พระพุทธศาสนารับรองมติในเรื่องนिरยะเพียงใด รับรองเท่าที่กล่าวสักว่า ชื่อในบาลีนั้น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว หรือรับรองตลอดถึงเรื่องพิสดารดังแสดงในเทวทูตสูตร ด้วย

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องสังขิยวนรก
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

(แผ่นพระอุรังคธาตุ)

บรรดาชาวเมืองอยู่ประมาท ปรึกษากันเถลไถล ฆ้องกลองตีระเบาะระเบระ

๒. ถ้าไม่รับรองเรื่องนรกในเทวทูตสูตร จะพึงทำความเข้าใจว่า สมเด็จพระบรมศาสดานำมาตรัสเพื่อแสดงนรกในมนุษย์โดยนัย แต่เรื่องถูกเติมหรือตัดแปลงให้เป็นจริงไปหรือเป็นธรรมบัญญัติ คือธรรมปลอม รจนาแทรกขึ้นทีหลัง (แต่งขึ้นทีหลัง)

๓. การวิจารณ์สองข้อข้างต้นนั้น จักนำไปให้ลงสันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนารับรองเรื่องปรัมปราที่เคยเชื่อถือกันมา ด้วยมิได้ปรากฏแก่ญาณ เป็น “สันติภูริโก” คือเห็นเอง หรือนอกจากเห็นเองแล้วไม่รับรองเรื่องที่ยังไม่ได้มีจริง (ยังไม่เห็นจริง)

ถ้าบุคคลที่นับถือศาสนาอื่นจะพึงวิจารณ์ ก็คงไม่ตีค่าพระศาสนาของเราสูงเกินไป เขาอาจลงความเห็น ว่า ศาสนาของเรารับรองมติปรัมปรา อันยังไม่อาจจำแรกด้วยญาณ (ยังไม่ได้รับการพิสูจน์) เช่นนี้ เขาจักไม่รังเกียจเรื่องเช่นนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนาของเรา ส่วนพุทธศาสนิกชน ย่อมตีค่าพระพุทธศาสนาสูงโดยธรรมดา มาพบเรื่องเช่นนี้เข้าในคัมภีร์ ย่อมตะขิดตะขวงใจเป็นธรรมดา จะรับรองก็ไม่กล้า จะปฏิเสธก็ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นการยากที่จะสันนิษฐานลงความเห็น (ว่านรกมีลักษณะอย่างไร) ขอยกไว้ให้ผู้อ่านทำความเข้าใจเอาเอง”

คำอธิบายพระมติและพระวิจารณ์

พระมติที่ว่า “และเรื่องของเขาเชื่อว่ามิตัวอย่างที่ได้เห็นได้ในมนุษย์สมัยนั้นด้วย” เป็นที่สังเกตได้ว่า ในนรกมีการใช้เครื่องเหล็กตลอดถึงอาวุธ เป็นต้นว่า หอกดาบ เช่นเดียวกับในโลกมนุษย์ เรื่องนรกจึงน่าจะมีการกล่าวถึงในสมัยที่มนุษย์รู้จักใช้เหล็กและรู้จักทำหอกดาบใช้แล้ว และน่าจะเป็นการกล่าวถึงผลของกุศลธรรมและอกุศลธรรม โดยใช้โครงเรื่องในรูปแบบที่เรียกกันว่าละคร เพื่อเป็นการสื่อให้เห็นภาพตามความนิยมของคนในสมัยนั้น

พระวิจารณ์ข้อแรกเป็นลักษณะคำถาม คือพุทธศาสนิกชนจะเชื่อเรื่องนินระ (นรก) เพียงแค่ชื่อเรียกตามที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ หรือจะเชื่อเรื่องลักษณะของนรกและการลงโทษตามที่ปรากฏในเทวทูตสูตรด้วย พระวิจารณ์ข้อต่อมาเป็นลักษณะตอบคำถาม คือ ถ้าเชื่อเพียงแค่อื่อ ไม่เชื่อตามที่ปรากฏโดยพิสดารในเทวทูตสูตร ก็เท่ากับเข้าใจว่า นรกในเทวทูตสูตรนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงเพียงเพื่อสื่อถึงนรกในโลกมนุษย์นี้เท่านั้น ดังคำที่ว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” ประเด็นนี้อาจจะมีคำทักท้วงว่า ข้อความในเทวทูตสูตรบ่งบอกถึงนรกที่มีลักษณะและบทลงโทษซึ่งไม่สามารถพบเห็นได้ในโลกมนุษย์นี้ คำทักท้วงควรได้รับการอธิบายว่า โลกทุกประเภทที่มีการเสวยผล

แห่งกรรม ไม่พ้นไปจากจิต (จิตฺตจิตฺตและปฏิสนธิจิต) เป็นโลกแห่งจิต เป็นเรื่องของจิตล้วน ๆ ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่าง แผลเผาจิตของบุคคลใด ณ เวลาใด ถือได้ว่าบุคคลนั้นถูกไฟนรกเผาทำลายแล้ว ณ เวลานั้น การที่บุคคลถูกไฟกิเลสเผาอันเป็นเหตุให้กระทำความชั่วเลวทราม สุดท้ายต้องรับผลกรรมคือ ความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสหรือถูกลงโทษหนักตามบทบัญญัติของกฎหมาย ก็มีให้เห็นเป็นตัวอย่าง แม้ในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ปิฐวิมานที่ ๑ ได้ระบุไว้ว่า ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ทำความชั่วต่าง ๆ เช่น ปล้นฆ่า เป็นต้น เมื่อถูกลงโทษโดยการตัดมือ เป็นต้น ต้องทุกข์ทรมานแสนสาหัส ได้ชื่อว่ามนุษย์สัตว์นรก (มสุสสเนรยิกะ) ซึ่งก็เป็นความจริง เพราะในโลกนี้ยังมีสถานที่บางแห่งที่ขาดแคลนอาหารและน้ำดื่ม มนุษย์ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุข และมีสถานที่คุมขังทรมานนักโทษ ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “นรกบนดิน”

ถ้าเชื่อลักษณะของนรกและการลงโทษตามที่ปรากฏในเทวทูตสูตรด้วย ก็อาจจะถูกกล่าวหาได้ว่า พุทธศาสนิกชนเชื่อเรื่องปรัมปราที่เคยเชื่อกันมาโดยที่ไม่สามารถพิสูจน์ทราบได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ เนื่องด้วยความเชื่อในพระพุทธรูปนั้น มีปัญญากำกับ มิฉะนั้นจะกลายเป็นความมึนงง นรกและสวรรค์นั้นเป็นผลผลิตของความชั่วความดี การที่จะเลือกเชื่อเพียงเรื่องสวรรค์ไม่เชื่อเรื่องนรก นับว่าเป็นปกติของบุคคลทั่วไปที่รักสุขเกลียดทุกข์ ชอบให้เรื่องดี ๆ เข้าในชีวิตไม่ชอบเรื่องที่ไม่ดี มีข้อสังเกตบางประการ คือการพิสูจน์ทราบนรกในเทวทูตสูตรนั้น ไม่ใช่พิสูจน์ทราบได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการพิสูจน์ทราบได้ด้วยเครื่องมือทางพุทธศาสนา คือ ทิพยจักขุ

๒. ตีรัจฉานโยนิ

คำว่า ตีรัจฉานโยนิ แปลว่า กำเนิดเดียรัจฉาน หมายถึง ภพภูมิของเหล่าสัตว์ที่มีการเคลื่อนที่ไปในลักษณะขวาง ๆ หรือกระเสือกกระสนเลื้อยคลานไป ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงผลกรรมของผู้ตายจากโลกมนุษย์แล้วไปเกิดในกำเนิดเดียรัจฉานไว้ในสังสัปตปิฎกสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔) ความว่า

“บางคนในโลกนี้มักฆ่าสัตว์ คุร้าย มือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าหรือทำร้ายผู้อื่น ไม่มีความสงสารในสรรพสัตว์ เขาย่อมกระเสือกกระสนทางกายวาจาใจ กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมของเขาย่อมบิดเบี้ยว คดกึ่งบิดเบี้ยว อุบัติกึ่งบิดเบี้ยว สำหรับคนที่มีคคิต และอุบัติบิดเบี้ยว มีเส้นทางไป ๒ ทาง ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คือ นรกซึ่งมีแต่ทุกข์ และ

กำเนิดเดียรัจฉานสายพันธุ์สังสัปพะ (กระเสือกกระสน) คือ งู (อหิ) แมงป่อง (วิจฉิกา) ตะขาบ (สตปที) พังพอน (นกุลละ) แมว (พิพาระ) หนู (มุสิกา) นกเค้าแมว (อุลุกา) หรือสัตว์เดียรัจฉานประเภทที่เห็นมนุษย์แล้วกระเสือกกระสนไป”

ติรัจฉานนี้ตรงกับคำว่า เดียรัจฉาน ที่ใช้กันในปัจจุบัน ภพภูมินี้เป็นภูมิที่ถัดจากนรก โดยมากอยู่ร่วมโลกกับมนุษย์ เห็นกันอยู่โดยปกติ ไม่เกิดปัญหาต้องตีความว่ามีหรือไม่มีอยู่จริงอย่างอธิบายภูมิจำพวกอื่น แต่ในบางคัมภีร์ยังมีกล่าวถึงเดียรัจฉานบางจำพวกว่าเป็นจำพวกพิเศษ เช่น นาค ครุฑ ช้างเอราวัณ เป็นต้น ซึ่งคนธรรมดาในโลกไม่เคยพบเห็นตัวจริง พบแต่ที่พรรณนาลักษณะต่าง ๆ ไว้ในหนังสือหรือคัมภีร์ และภาพที่เขียนไว้ตามคำพรรณนาและใช้จินตนาการดัดแปลงให้เกิดความงดงามอ่อนโยนหรือดูร้าย เป็นต้น

ในพาลบัณฑิตสูตร มัชฌิมนิคาย อุปริปันณาสก (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔) แสดงสัตว์เดียรัจฉานไว้ ๕ ประเภท ดังนี้

- ๑) ประเภทที่มีหญ้าเป็นอาหาร (ดินลักขา) เช่น ม้า โค กระบือ ลา แพะ เป็นต้น
- ๒) ประเภทที่มีคูด คือของไม่สะอาดเป็นอาหาร (คูดลักขา) เช่น ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า เป็นต้น
- ๓) ประเภทที่เกิดโตตายในที่มืด เช่น หนอน มอด ไส้เดือน เป็นต้น
- ๔) ประเภทที่เกิดโตตายในน้ำ เช่น ปลา เต่า จระเข้ เป็นต้น
- ๕) ประเภทที่เกิดโตตายในของโสโครก ได้แก่ สัตว์จำพวกที่เกิดโตตายในปลาเน่าศพเน่า ขนมบูด แอ่งน้ำคร่ำ หรือหลุมโสโครก รวมถึงสัตว์จำพวกอื่น ๆ ที่เกิดโตตายในของโสโครก

นอกจากนี้ บางแห่งได้จำแนกเดียรัจฉานออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ กามสัญญา คือ ประเภทที่มุ่งหมายแต่กาม อาหารสัญญา คือ ประเภทที่มุ่งหมายแต่จะกิน มรณสัญญา คือ ประเภทที่ตายรวดเร็ว และธรรมสัญญา คือ ประเภทที่มุ่งหมายธรรม ซึ่งประเภทนี้มีน้อยมาก

ส่วนสัตว์พิเศษที่แสดงไว้ในที่ต่าง ๆ จะรวมกล่าวไว้ในที่นี้ เช่น สีหะ ถ้าแปลว่าสิงโต ก็มีตัวตนที่รู้จักกันในปัจจุบัน แต่ถ้าแปลว่า ราชสีห์ ก็กลายเป็นสัตว์พิเศษดังที่ปรากฏในภาพเขียน ซึ่งอาจจะแผดเสียงให้มนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานอื่น ๆ หนีแตกตายได้

หรือคำว่า หงส์ ซึ่งเป็นนกในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ เป็นพาหนะของพระพรหม หรืออีกนัยหนึ่งเป็นนกกจำพวกเปิดขนาดใหญ่ มีตัวตนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป นอกจากนั้น ยังมีช้างซึ่งแบ่งได้มากมายอีกถึง ๑๐ ตระกูล มีทั้งช้างโดยปกติที่รู้จักกัน และช้างวิเศษ ซึ่งมีกำลังมาก หรือปลา ที่แบ่งได้เป็น ๗ จำพวก นอกจากนั้น ยังกล่าวถึง ครุฑ นาค เช่นที่กล่าวถึงในหนังสือนิทานชาดกหรือวรรณคดีซึ่งมีภาพเขียนหรือแกะสลักเกี่ยวกับเรื่องเทพนิยาย เป็นต้น

สรุปได้ว่า สัตว์เดียรัจฉานหรือเดียรัจฉานทุกประเภท จะเป็นชนิดสามัญหรือชนิดพิเศษโดยลักษณะธรรมชาติ หรือโดยอำนาจบุญพิเศษ เช่น เป็นราชพาหนะได้ขึ้น ระวังอย่างมียศก็ตาม เป็นต้น ต่างเป็นจำพวกอบายภูมิเหมือนกัน

๓. ปิดติวิสยะ

ปิดติวิสยะ หรือ เปรตวิสัย หมายถึง แดนหรือถิ่นฐานของเปรต โลกของเปรตนั้น เป็นโลกที่ห่างไกลจากความสุข ไม่มีสถานที่อยู่โดยเฉพาะ เหล่าสัตว์ที่ไปอุบัติเกิดในโลกเปรตนี้แล้ว แม้จะมีความทุกข์น้อยกว่าสัตว์นรกทั้งหลาย แต่ก็ถือได้ว่าเป็นผู้ห่างไกลจากความสุขอยู่เป็นอันมาก

คำว่า เปรต เป็นภาษาบาลี ตามรูปวิเคราะห์ ปิดติวิสยะ ในอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ แปลว่า “ผู้ไปไกลจากความสุข” (ปกฏเจเน สุขโต อิตา คตาติ เปตา) ตามรูปศัพท์แปลว่า “ละไปแล้ว” ในภาษาไทยไม่ใช้คำว่า เปรต หรือ เปต แต่ใช้คำว่า เปรต ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตแทน ในศาสนาพราหมณ์มีธรรมเนียมเช่นไหว้และทำทักษิณาเพื่ออุทิศแด่บุรพบิดรที่ล่วงลับไป พิธีนี้เรียกว่า ศราทชะ ส่วนในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ ทรงอนุญาตการทำบุญอุทิศ ซึ่งเรียกว่า *บุพเพเตตพลี* อันแปลว่าทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษ โดยทรงแสดงว่าเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทพึงกระทำ คำว่า เปรต มีความหมายเป็น ๒ นัย ดังนี้

ความหมายโดยนัย หมายถึง ผู้ที่สร้างกรรมชั่วเลวทราม ตายจากโลกนี้แล้วไปเกิดเป็นเปรต (ผู้ไปไกลจากความสุข) ในอบายภูมิ ที่เรียกว่า ปิดติวิสยะ หรือ ปิดติวิสัย ซึ่งแปลว่า ภูมิหรือแดนแห่งเปรต เป็นสัตว์ที่ต้องรับทุกข์เวทนาต่าง ๆ ตามผลแห่งกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ และยังหมายถึงเปรตอีกจำพวกหนึ่งซึ่งเสวยผลแห่งกรรมดี และกรรมชั่วสลับกันไปมา ซึ่งเรียกว่า เวมานิกเปรต คือเปรตที่มีวิมานอยู่ เวมานิกเปรตนี้ มีความสุขเหมือนพวกเทวดาในเวลาหนึ่ง แต่อีกเวลาหนึ่งก็ได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัสเหมือนเปรตทั่วไป

๑ มหากษัตริย์ทศกษัตริย์เมื่อครั้งเป็นกรมหมื่นแก้วสีนทัง ได้รักษาตัก
ศิโรนเสกเป็นนิมิตกะเปรต กลางวันเสวยทิพวิมาน กลางคืนเป็น
เปรตรุกเนือสรวลกันดิน กายเจ็บมือเท้าแผ่นรอบ

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องเวมานิกเปรต คือ เปรตที่มีวิมานอยู่ (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

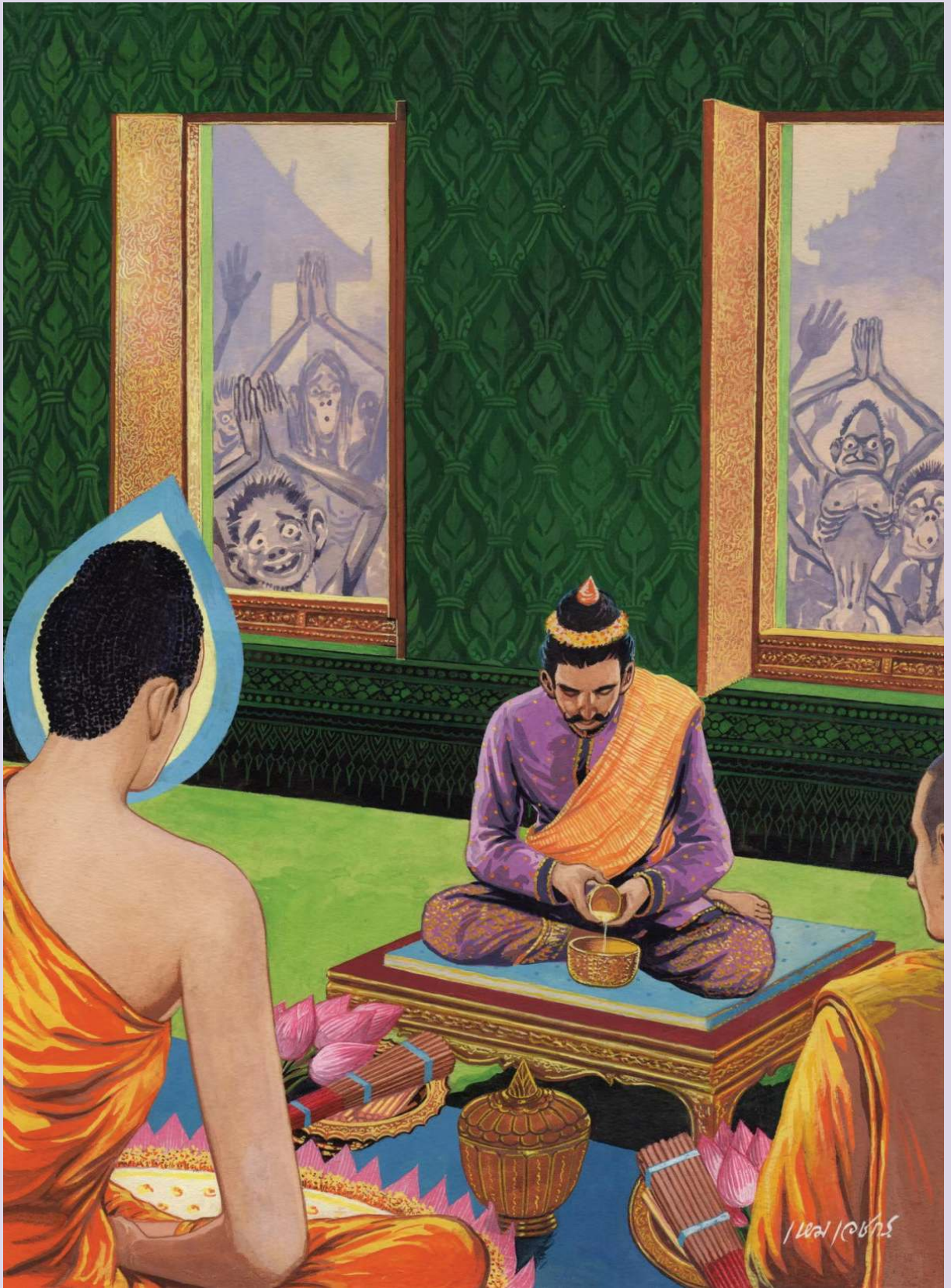
จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องเปรตหมู่ต่าง ๆ (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

ความหมายโดยตรง หมายถึง ผู้ละจากโลกนี้ไปแล้ว กล่าวคือ ผู้ตายไปจากโลกนี้แล้ว ซึ่งรวมถึงบรรพบุรุษ (บุพเพตพลี) ดังที่ปรากฏในปตตกรรมสูตร (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑) และอาทิสสูตร (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒) และรวมไปถึงญาติพี่น้องสายเลือดเดียวกันที่เสียชีวิตไปแล้วตามที่ปรากฏในอังกขสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔) ดังนั้น แม้บุคคลที่ละจากโลกนี้ไปเกิดเป็นเทวดาในเทวโลก ก็สามารถที่จะเรียกว่าเปตะได้ตามความหมายนี้ ไม่เรียกว่า “เปรต” และแปลคำว่า เปตะ ว่า “ละไปแล้ว” โดยเป็นการเรียกกิริยาอาการของบุคคลนั้น คือใช้คำว่าเปตะ แทนคำว่ามตะ ซึ่งแปลว่าตายแล้ว ในขณะที่เดียวกัน บุคคลที่ละจากโลกนี้ไปเกิดในปิตติวิสัย (ภูมิหรือแดนแห่งเปรต) ก็เรียกว่าเปตะ ได้เช่นเดียวกัน โดยเป็นการเรียกตัวตนที่บุคคลนั้นไปเกิดเป็น คือเป็นเปรต เพราะเป็นผู้ที่ไปไกลแสนไกล หรืออยู่ไกลจากความสุข และข้อควรระวังคือ ไม่ควรเรียกผู้ที่ไปเกิดเป็นเทวดาว่า “เปรต”

อย่างไรก็ตาม แท้จริงแล้ว คำว่า เปต ที่สำเร็จรูปเป็น ปิตติ หรือ เปตติ นั้น หมายถึง ผู้ที่ไปไกลแสนไกล (จากความสุข) ซึ่งก็คือ เปรต ในความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน และอาจจะเห็นได้จากคำว่า มนุสสเปโต (มนุษย์เปรต) คำนี้ปรากฏในบางคัมภีร์ เช่น อรรถกถาขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ปิฐวิมานที่ ๑ เป็นต้น ให้ความหมายว่า คนที่อึดคิดขัดสนด้วยอาหารเครื่องนุ่งห่มอย่างหนัก ทิวโหยตลอดเวลา

จะเห็นได้ว่าคำว่า เปต (เปรต) ใน มนุสสเปโต นั้น ไม่ได้หมายถึงมนุษย์ที่ล่วงลับไปแล้วหรือตายไปแล้ว (จากโลกนี้) แต่อย่างไรใด ซึ่งเมื่อพิจารณาภาพเฉลยศึกในยามสงคราม ก็เห็นความเป็นจริงในเรื่องนี้ได้ แต่ในความหมายทั่วไปคำว่า เปต หมายถึง ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วหรือผู้ที่ตายไปแล้ว (จากโลก) ซึ่งอาจจะไปเกิดเป็นสัตว์นรก เดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย มนุษย์ หรือเทวดา ประเภทใดประเภทหนึ่ง ก็เป็นได้ ไม่ได้หมายความว่าผู้ที่ตายไปแล้ว จะต้องไปเกิดเป็นเปรต (ไปไกลแสนไกลจากความสุข) ด้วยกันทุกคน เพราะในบางครั้งจะพบว่าในรูปคาถามีการใช้ศัพท์คู่กันเป็นลักษณะ บ่งบอกว่าคำว่า เปต มิได้หมายถึงเปรตในปิตติวิสัย แต่หมายถึงความตาย คือ มโต เบโต และเปโต กาลกโต ซึ่งแปลว่า ผู้ตายแล้ว ล่วงลับไปแล้ว โดยนัยนี้ จึงสรุปได้ว่า เปต หมายถึง ผู้ที่ตายจากโลก ส่วนคำว่า เปรต หมายถึง ผู้ที่ตายจากความสุข

นอกจากนี้มีประเด็นที่ควรพิจารณาคือ บรรดาบุคคลทุกคนที่ตายไปแล้ว ต่างก็ไปเกิดในภพภูมิที่แตกต่างกันตามผลแห่งกรรม จึงมีคำถามว่า การทำบุญอุทิศ (บุพเพตพลี) ที่ทำกันตามโอกาสหรือทำเป็นประจำทุกปีนั้น ผลบุญจะส่งถึงแก่บรรพบุรุษหรือญาติ

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ
ตอนพระเจ้าพิมพิสารทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศแก่เหล่าพระประยูรญาติที่เกิดเป็นเปรต
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ที่ล่วงลับไปแล้วหรือไม่อย่างไร ในประเด็นนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเฉลยไว้ในชาดุกุสโลตตสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔) ความว่า “ถ้าบรรพบุรุษหรือญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ไปเกิดในปิตติวิสัยะ ก็จะได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้ เพราะหากไปเกิดในนรกก็มีอาหารสำหรับสัตว์นรก เกิดในกำเนิดเดียรัจฉานก็มีอาหาร เกิดในโลกมนุษย์ ก็มีอาหาร เกิดในเทวโลก ก็มีอาหารทิพย์ และเป็นไปได้ยากยิ่งนักที่บรรพบุรุษหรือญาติ ๆ ของทายก จะไม่มีใครไปเกิดในปิตติวิสัยะนั้นเลย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ทายกคือผู้ให้ผู้ถวายทาน ก็เป็นผู้ไม่ไร้ผล คือย่อมจะได้รับอานิสงส์ผลแห่งทานเป็นแน่แท้”

อนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงประมวลรูปลักษณ์ของสัตว์ผู้เกิดในปิตติวิสัยะว่ามี ๔ ลักษณะ ดังนี้

- ๑) รูปร่างไม่สมประกอบ ชูพอม อดโซ
- ๒) รูปร่างพิการ คือกายเป็นอย่างมนุษย์ แต่ศีรษะเป็นอย่างสัตว์เดียรัจฉาน เช่น กา งู เป็นต้น
- ๓) รูปร่างพิกล ได้รับการลงโทษอยู่ตามลำพัง ด้วยอำนาจบาปกรรม
- ๔) รูปร่างอย่างมนุษย์ปกติ ที่สวยงามก็มี โดยมีวิมานเป็นที่อยู่ เรียกว่า เวมานิกเปรต

๔. อสุรกาย

ยังมีสัตว์อีกประเภทหนึ่ง มีชีวิตความเป็นอยู่และการเสวย ทุกขเวทนาคล้ายคลึงกับสัตว์เปรตเป็นอันมาก คือ อสุรกาย คำว่า อสุร แปลว่า ผู้ไม่แกล้วกล้า ผู้ปฏิเสธสุรา หรือผู้ไม่ใช่เทวดา มี ๒ ประเภท ดังนี้

๑) อสุรที่เป็นเปรต ซึ่งปรากฏโดยชื่อว่ากาลกัญชกอสุร อสุรประเภทนี้มีร่างกายใหญ่โต ชูพอม มีตัวยาว ๓ คาวุต หรือเกือบ ๑ โยชน์ (๔ คาวุตเท่ากับ ๑ โยชน์) มีเลือดเนื้อน้อย คล้ายใบไม้เหี่ยว มีนัยน์ตาทะลักออกมาอยู่บนหัวคล้ายตาปู ปากเท่ารูเข็มอยู่บนหัวเหมือนกัน ต้องก้มกลืนกินอาหารอย่างยากลำบาก มีปากมีจมูกก็เหมือนไม่มี อสุรประเภทนี้จัดเป็นอสุรระดับล่าง ต้องทนทุกข์ทรมานแสนสาหัส จึงไม่แกล้วกล้า ไม่ร่าเริง

๒) อสุรที่เคยเป็นเทวดา เช่น ท้าวเวปจิตติ เป็นต้น จัดเป็นอสุรระดับสูง คือเป็นผู้ที่มีภพอยู่ภายใต้เขาสินธูหรือเขาพระสุเมรุ เดิมทีนั้นเคยเป็นเทวดาอยู่ในภพดาวดึงส์

แต่เพราะสุรธาเป็นเหตุจึงเสียที่ให้แก่กลุ่มเทวดาที่อุบัติใหม่ ซึ่งมีท้าวสักกเทวราชเป็นหัวหน้า โดยถูกขับไล่ให้ไปอยู่ใต้ภูเขา ภายหลังคิดได้ รู้ซึ่งถึงพิษร้ายของสุรธา จึงทำข้อตกลงระหว่างกันและกันว่าจะไม่ตีสุรธาอีกต่อไป ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจึงได้ชื่อว่าอสุระหรืออสูร ด้วยเหตุนี้ ความตามนัยคัมภีร์อรรถกถา จึงแปลว่า *ผู้ปฏิเสธสุรธา* แต่ความตามนัยคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหฎีกา แปลว่า *ผู้ไม่ใช่เทวดา* ข้อนี้เทียบได้กับบุคคลที่เคยดำรงตำแหน่งสำคัญในระดับต่าง ๆ มีอำนาจหน้าที่ มีเกียรติยศชื่อเสียง ภายหลังได้ทำความผิดอย่างร้ายแรงเพราะความลุ่มหลงมัวเมา จึงถูกปลดจากตำแหน่งหรือต้องโทษจำคุก ลี้ภัยไร้อิสรภาพอำนาจ เกียรติยศ ชื่อเสียง ต้องอยู่อย่างอดสูทนทุกข์ทรมาน

อสุรกายใกล้เคียงติดกับปิตติวิสัยมาก จนมีชื่อเรียกติดต่อกันว่า เปรตอสุรกาย แต่ในเปตติวิสัยนั้น เปรตทั้งหลายต้องประสบทุกข์เวทนา เพราะความอยากอาหารเป็นส่วนมาก แต่ในอสุรกาย อสุรกายทั้งหลายย่อมประสบทุกข์เวทนาเพราะความกระหายน้ำเป็นส่วนมาก จนกว่าจะสิ้นอกุศลกรรมที่ทำไว้แต่ปางหลัง

อบายภูมิที่กล่าวมาข้างต้นมีอกุศลกรรมทำให้เกิดในทุกคตินี้มีเดียรัจฉานภูมิปรากฏอยู่ ส่วนภูมิอื่น ๆ จะมีจริงหรือไม่เพียงไร ในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่แสดงแต่ชื่อส่วนในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาปรากฏข้อมูลโดยละเอียด อาจเป็นไปได้ว่าพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายตามความเชื่อดั้งเดิมซึ่งเป็นของศาสนาพราหมณ์หรืออาจปรับปรุงขึ้นใหม่เพื่อให้ความกลมกลืนกับแนวพระพุทธศาสนา

สุคติ

สุคติ คือ ภูมิเป็นที่ไปฝ่ายดี ภูมิอันเป็นที่เกิดของผู้ประกอบกุศลกรรม มี ๒ ประการ ได้แก่

๑. มนุษยโลก

มนุษยโลก หมายถึง ภูมิที่อยู่ของสัตว์ที่มีจิตใจสูง เป็นผู้รู้จักใช้เหตุผลตามความคิดเก่าแก่เชื่อว่า จักรวาลคือโลกนี้ มีเขาสิเนรุเป็นแกนกลาง มีภูเขาล้อมรอบเป็น ๗ ชั้น เรียกว่า สัตตปริกัณชบรรพต มีมหาสมุทรคั่นในระหว่าง ๗ มหาสมุทร เรียกว่า สีทันดร มหาสมุทรทั้ง ๗ ถัดออกไปก็มีมหาสมุทรโดยรอบ มีทวีปใหญ่ทั้ง ๔ อยู่ใน ๔ ทิศ แต่ละทวีปใหญ่มีทวีปเล็กเป็นบริวารอีกเป็นจำนวนมาก พวกมนุษย์นั้นอาศัยอยู่ในทวีปทั้ง ๔ และทวีปเล็กทั้งหลาย แต่ที่เห็นกันแน่นอนคือชาวชมพูทวีป ซึ่งเป็นต้นตำรา ภูมิศาสตร์โลกดังกล่าว

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องมนุษย์โลก โดยแสดงภาพชมพูทวีป (ขวากลาง)
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

๒. เทวโลก

เทวโลก หรือ โลกของเทวดาและพรหม หมายถึง ภูมิที่อยู่ของเทวดาในสวรรค์ชั้นฉกามาพจร ๖ และพรหมผู้สถิตอยู่ในพรหมโลก

คำว่า สวรรค์ชั้นฉกามาพจร คือ โลกสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเทวดาที่ยังข้องอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นภูมิที่มีแต่ความสุขสบาย สมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ หรือเรียกว่า สுகติโลกสวรรค์มี ๖ ชั้น ดังนี้

๑) จาตุมาหาราชิกา คือ สวรรค์ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้แก่ ท้าวอถรรุ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรุฬภักษ์ และท้าวกุเวร เป็นผู้ปกครอง

๒) ดาวดึงส์ คือ สวรรค์ที่เป็นที่อยู่ของเทวดาสหาย ๓๓ องค์ มีท้าวสักกเทวราช เป็นผู้ปกครอง

๓) ยามา คือ สวรรค์ที่เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ปราศจากทุกข์

๔) ดุสิต คือ สวรรค์ที่เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้เฝ้าอ้อมด้วยทิพยสมบัติอันเป็นของเฉพาะตน

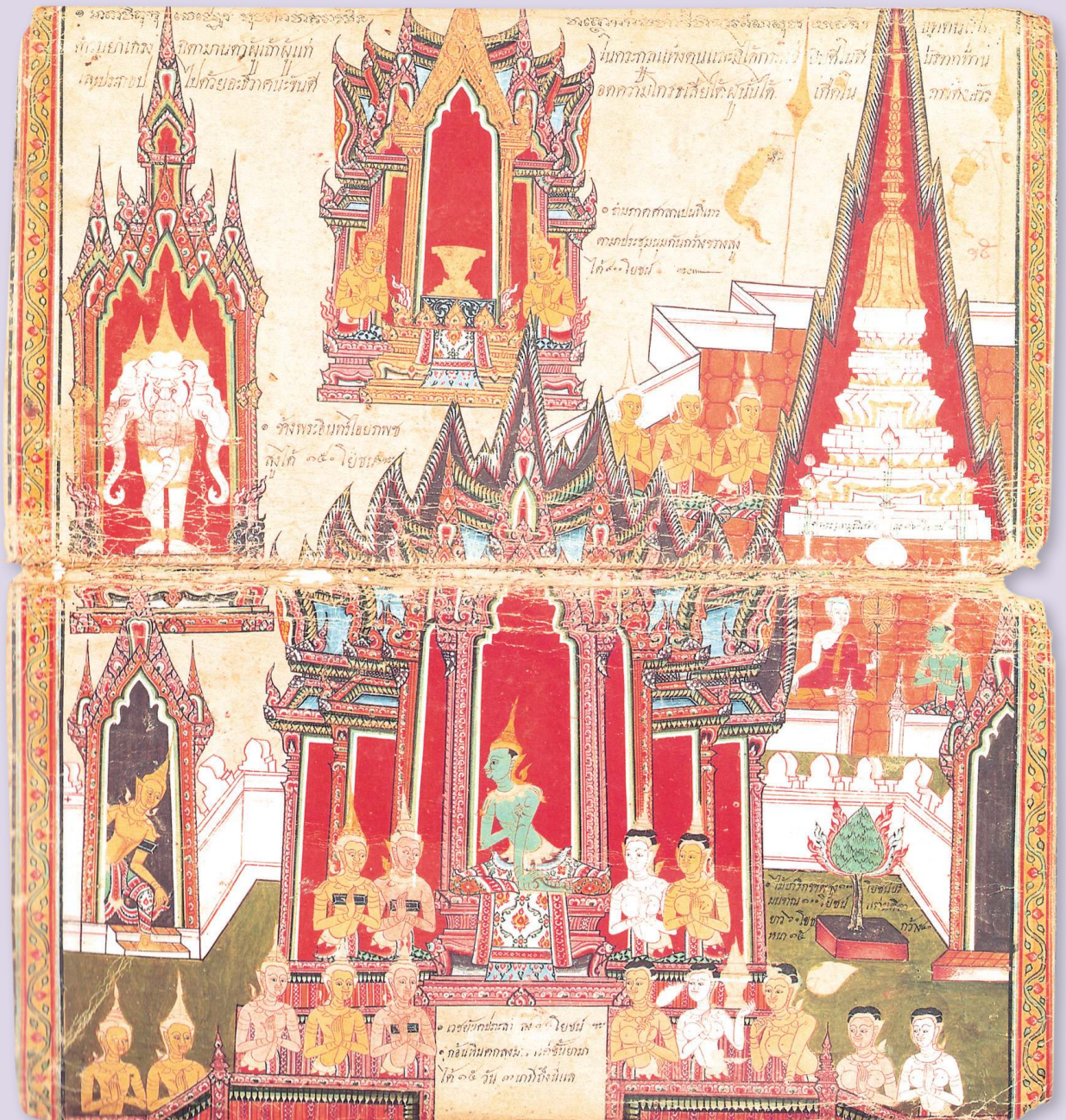
๕) นิมมานรดี คือ สวรรค์ที่เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ยินดีในกามสุขที่ตนเนรมิตขึ้น

๖)ปรนิมมิตวสวัตดี คือ สวรรค์ที่เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ยินดีในกามสุขที่ผู้อื่นเนรมิตให้

อนึ่ง ในวิภังคปกรณ์ อุปบาทกัมมอายุขมาณวาร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๕) ได้กล่าวถึงอายุของเทวดา ความตอนหนึ่งว่า ๑๐๐ ปีของมนุษย์ เป็น ๑ วันและ ๑ คืนของเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถ้าเทียบกับระบบสุริยะ ย่อมหมายความว่า การหมุนรอบตัวเองของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จะครบ ๑ รอบ ก็ต่อเมื่อเวลาบนโลกมนุษย์ผ่านไปถึง ๑๐๐ ปี ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ทำให้ทราบว่า การหมุนรอบตัวเองและการโคจรรอบดวงอาทิตย์ของดาวต่าง ๆ ใช้เวลาไม่เท่ากัน เมื่อเทียบกับเวลาบนโลกมนุษย์ จึงช้าและเร็วต่างกันเป็นร้อย ๆ ปี จึงเป็นที่น่าขบคิดว่าพระพุทธศาสนาเกิดและเจริญเต็มที่มีมาตั้งแต่ ๒,๖๐๐ ปีแล้ว ส่วนเรื่องของวิทยาศาสตร์นั้น เป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งเกิดและต้องพัฒนากันไป เมื่อเกิดการค้นพบใหม่ ๆ และได้รับการยอมรับ ก็กลายเป็นทฤษฎีใหม่ ลบล้างทฤษฎีเก่า

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องสวรรค์ชั้นยามา
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

ส่วนคำว่า พรหมโลก คือ โลกอันเป็นที่อยู่ของพรหมผู้ประเสริฐและบริสุทธิ์ คือ ผู้บำเพ็ญสมาธิจิตแน่วแน่จนได้บรรลุฉานสมาบัติหรือสำเร็จเป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี ในโลกมนุษย์ เมื่อสิ้นชีวิตจึงไปบังเกิดในพรหมโลกตามลำดับชั้นแห่งคุณธรรมที่ได้บรรลุ มี ๒๐ ชั้น จัดเป็น ๒ รูป ดังนี้

๑) *รูปพรหม* หมายถึง พรหมในชั้นรูปภพ พรหมที่เกิดด้วยกำลังรูปฉาน มี ๑๖ ชั้น รวมเรียกว่า พรหมโสฬส ดังนี้

- *ปฐมฉานภูมิ* คือ พรหมโลกอันเป็นที่อยู่ของผู้บรรลุปฐมรูปฉานหรือรูปฉานที่ ๑ แล้วสิ้นชีวิตไปเกิด มี ๓ ชั้น ได้แก่ *พรหมปารีสัชชา* แปลว่า เป็นบริษัทของพรหม คือ เกิดในบริษัทของมหาพรหม เป็นผู้บำรุงมหาพรหม ซึ่งจะกล่าวในชั้นที่ ๒ *พรหมบุโรหิต* แปลว่า เป็นบุโรหิตของพรหม คือ เป็นบุโรหิตของมหาพรหม และ *มหาพรหม* แปลว่า พรหมผู้ใหญ่ คือ ใหญ่กว่าพรหมปารีสัชชาและพรหมบุโรหิต เช่น มีวรรณะสูงกว่า มีอายุยืนกว่า เป็นต้น

พรหมทั้ง ๓ ชั้นนี้ สถิตอยู่ในชั้นเดียวกัน แต่มีความรุ่งเรืองต่างกัน ถ้าผู้บรรลุปฐมรูปฉานอย่างอ่อนจะเกิดเป็นพรหมปารีสัชชา ถ้าบรรลุปฐมรูปฉานอย่างกลางจะเกิดเป็นพรหมบุโรหิต และถ้าบรรลุปฐมรูปฉานอย่างแข็งแกร่งจะเกิดเป็นมหาพรหม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาพรหม ๒ ชั้นแรก คล้ายกับว่าทำหน้าที่เป็นบริวารของมหาพรหม ส่วนมหาพรหมก็เหมือนกับไม่มีหน้าที่อะไร

- *ทุติยฉานภูมิ* คือ พรหมโลกอันเป็นที่อยู่ของผู้บรรลุทุติยรูปฉานหรือรูปฉานที่ ๒ แล้วสิ้นชีวิตไปเกิดมี ๓ ชั้น ได้แก่ *ปริตรตาภา* แปลว่า มีรัศมีน้อย คือ มีแสงสว่างน้อยกว่าชั้นสูง ๆ ขึ้นไป *อัปมาณภา* แปลว่า มีรัศมีไม่มีประมาณ คือ มีแสงสว่างมากเกินที่จะประมาณได้ และ *อาภัสสรา* แปลว่า มีรัศมีชานไป คือแผ่ออกไปที่นั่นที่นี้อุปมาเหมือนกับสายฟ้าที่แลบออกจากสลับเมฆ เพราะมีชั้นธันดานเกิดจากฉานที่มีปีติ อีกนัยหนึ่ง อาภัสสรา แปลว่า มีรัศมีพวยพุ่ง คือหยดย้อยออกเหมือนหยดย้อยออกจากสรีระ อุปมาเหมือนเปลวไฟแห่งโคม อีกนัยหนึ่ง อาภัสสรา แปลว่า มีความปกติสว่างไสวด้วยรัศมี

พรหม ๓ ชั้นนี้ สถิตอยู่ในชั้นเดียวกัน แต่มีรัศมีรุ่งเรืองกว่ากัน ถ้าผู้บรรลุทุติยรูปฉานอย่างอ่อนจะเกิดเป็นพรหมปริตรตาภา ถ้าบรรลุทุติยรูปฉานอย่างปานกลางจะเกิดเป็นอัปมาณภา และถ้าบรรลุทุติยรูปฉานอย่างแข็งแกร่งจะเกิดเป็นพรหมอาภัสสรา

๑ พรหมชั้นป็นชื่อ เทพรหม
ราชกุมารอินทกบพิตร :-

๑ พรหม ๑๑ ชั้นป็นชื่อประภมมฉณกรม ภูมิเดียวกับเด :-

๑ พรหมชั้นป็นชื่อ :- ๑ พรหมชั้นป็นชื่อ
พรหมชั้นป็นชื่อ :- พรหมชั้นป็นชื่อ
กบป :- กทำป็น ๑ ส่วน :- ชายลยอินท :-
เฮลลว :- เมนชยลย :- กิงกบป :-
๑ วะเมตปละมิต :- ฐนภกิงพรหม
ปละมฉณจวมป็น :- ๑๑๑๑๑ :- โยชน
๑ โยชว :- ๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑ :-

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องราวรูปพรหม แสดงภาพมหาพรหม (บน) ปาริสีชชาพรหม (ซ้ายล่าง) และปุโรหิตพรหม (ขวาล่าง) (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

- *ตติยฌานภูมิ* คือ พรหมโลกอันเป็นที่อยู่ของผู้บรรลุตติยรูปฌานหรือรูปฌานที่ ๓ แล้วสิ้นชีวิตไปเกิด มี ๓ ชั้น ได้แก่ *ปริตตสุภา* แปลว่า มีรัศมีแห่งสรีระสวยงามน้อยคือน้อยกว่าพรหมชั้นสูงขึ้นไป *อัปมาณสุภา* แปลว่า มีรัศมีแห่งสรีระสวยงามไม่มีประมาณ คือมากเกินที่จะประมาณได้ และ *สุภกัณฑา* แปลว่า มากมายไปด้วยรัศมีที่สวยงามคือรัศมีผุดสว่างไปทั่ว แผ่ชานออกจากสรีระเป็นอันเดียวกัน มีสิริที่อุปมาเหมือนกับทองคำที่โรจน์รุ่งอยู่ในหีบทองคำ

- *จตุตถฌานภูมิ* คือ พรหมโลกอันเป็นที่อยู่ของผู้บรรลุจตุตถรูปฌานหรือรูปฌานที่ ๔ แล้วสิ้นชีวิตไปเกิด มี ๗ ชั้น ได้แก่ *เวหัพผลา* แปลว่า มีผลไพบุลย์ซึ่งเกิดจากอำนาจของฌาน *อสัญญีสัตตา* แปลว่า ไม่มีสัญญาเสียเลย พรหมชั้นนี้เป็นที่เกิดของผู้ได้ฌานสมบัติ เพราะเพ่งอยู่เป็นนิว่าจิตไม่มี *อวิหา* แปลว่า ไม่ละฐานของตน หรือไม่เสื่อมจากสมบัติของตน *อดัปภา* แปลว่า ไม่สะดุ้งอะไร หรือไม่ทำให้ผู้ใดผู้หนึ่งเดือดร้อน *สุทิสสา* แปลว่า ดูกาม คือมีรูปงามหน้าดู *สุทิสสี* แปลว่า มีความเห็นดีบริสุทธิ์ และ *ออกนิฏฐกา* แปลว่า ไม่มีเป็นรอง เพราะมีสมบัติอุกฤษฏี พรหมโลก ๕ ชั้นในจตุตถภูมิคือ ตั้งแต่ชั้นอวิหาถึงชั้นออกนิฏฐกา เรียกว่า *ปัญจสุทธาวาส* หมายถึง ภูมิเป็นที่อยู่หรือที่เกิดของผู้บริสุทธิ์คือพระอนาคามี ซึ่งเป็นผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกแต่จะนิพพานในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสนี้

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องรูปพรหม แสดงภาพอภัสสรพรหม (บน) ปริตตาภาพพรหม (ซ้ายล่าง) และอัมปนาตภาพพรหม (ขวาล่าง) (กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องรูปพรหม แสดงภาพสุภกัณฑาพรหม (บน)
ปริตตสุภาพรหม (ซ้ายล่าง) และอัปมาณสุภาพรหม (ขวาล่าง)
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวงสมัยธนบุรี เล่าเรื่องรูปพรหมแสดงภาพอัสถุณีพรหม (บน)
เวหาปผลาพรหม (ล่าง)
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องรูปพรหม
แสดงภาพอดีตปาพรหม (บน) อวิหาพรหม (ล่าง)
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

๑ อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก

๑ อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก
อัญญาโศก อัญญาโศก อัญญาโศก

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องรูปพรหม
แสดงภาพสุทฺถสสีพรหม (บน) สุทฺถสภาพรหม (ล่าง)
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

รูปพรหมทั้ง ๑๖ ชั้น สามารถสรุปชื่อและรายละเอียดได้ตามตารางต่อไปนี้

ชั้นที่	ชื่อตำแหน่ง	บรรลु	ระดับที่บรรลุ
๑	ปารีสัชชา	ปฐมรูปฌาน หรือ รูปฌานที่ ๑	อ่อน
๒	ปุโรหิต		กลาง
๓	มหาพรหม		แข็ง
๔	ปริตรตาภา	ทุติยรูปฌาน หรือ รูปฌานที่ ๒	อ่อน
๕	อัปปมาณภา		กลาง
๖	อาภัสสรา		แข็ง
๗	ปริตตสุภา	ตติยรูปฌาน หรือ รูปฌานที่ ๓	อ่อน
๘	อัปปมาณสุภา		กลาง
๙	สุภกัณหา		แข็ง
๑๐	เวทัปปลา	จตุตถรูปฌาน หรือ รูปฌานที่ ๔	-
๑๑	อัสัญญี		-
๑๒	อวิหา		ภูมิสุทธาวาสชั้น ๑
๑๓	อตัปปา		ภูมิสุทธาวาสชั้น ๒
๑๔	สุทัสสา		ภูมิสุทธาวาสชั้น ๓
๑๕	สุทัสสี		ภูมิสุทธาวาสชั้น ๔
๑๖	อกนิฏฐกา		ภูมิสุทธาวาสชั้น ๕

อนึ่ง คัมภีร์ชั้นหลัง เช่น เตภูมิกถา เป็นต้น ระบุว่าในพรหมโลกมีแต่พรหมเพศชาย ไม่มีพรหมเพศหญิง เป็นพรหมที่พ้นจากกามตัณหาทั้งปวง พรหมนั้นดำรงอยู่ด้วยฌาน และมีจิตอันกอปรด้วยธรรม เช่น ศรัทธา ทิธี โอตตัปปะ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้เป็นการพิจารณาตามสมมติสังขะ แต่ถ้าหากพิจารณาตามปรมัตถสังขะแล้ว พรหมนั้นไม่มีเพศ กล่าวคือ ไม่มีเพศชายหรือเพศหญิง ในสมัยพุทธกาลสตรีเป็นจำนวนมากบำเพ็ญฌานได้ถึงชั้นสูง ๆ บางท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเอตทัคคะในการบำเพ็ญฌาน เช่น อุตหรานันทมารดา เป็นต้น เมื่อได้ฌานและสิ้นชีพแล้ว ก็เกิดเป็นพรหม ตามหลักทางปรมัตถ์นี้จึงเป็นธรรมดาที่สตรีมากมายได้เป็นพรหม (คำบาลี “พรหมตตฺ กาเรยฺย” แปลว่า “ให้ความเป็นพรหม” หมายความว่า ครองตำแหน่งพรหม ไม่ใช่ว่า เกิดเป็นพรหม)

๒) *อรุปรพรม* คำว่า อรุปร หมายถึง ฌานที่มีสิ่งที่ไม่มีรูปเป็นที่ยึดเป็นที่เกาะ ให้ฌานเป็นไป ส่วนคำว่า อรุปรพรม หมายถึง พรหมผู้เข้าถึงอรุปรฌาน พรหมไม่มีรูปหรือพรหมในอรุปรภพ มี ๔ ประการ ดังนี้

- *อากาศาณัญญายตนะ* คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุปรฌาน เพราะได้ปฏิบัติ อรุปรกรรมฐานที่ ๑ โดยความว่างเปล่า (Space) อันกว้างใหญ่ไพศาลหาขอบเขตมิได้ เป็นอารมณ์

- *วิญญานัญญายตนะ* คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุปรฌาน เพราะได้ปฏิบัติ อรุปรกรรมฐานที่ ๒ โดยการเพ่งดวงจิตที่รู้ความว่างเป็นอารมณ์ว่าเป็นธาตุอันกว้างใหญ่ไพศาลหาประมาณมิได้

- *อากิญจัญญายตนะ* คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุปรฌาน เพราะได้ปฏิบัติ อรุปรกรรมฐานที่ ๓ โดยการเพิกดวงจิตที่รู้ความว่างนั้นออกเสียจึงไม่มีอะไรคงมีความไม่มีอะไร (Nothingness)

- *เนวสัญญานาสัญญายตนะ* คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุปรฌาน เพราะได้ปฏิบัติ อรุปรกรรมฐานที่ ๔ โดยการเพ่งความประณีตของดวงจิตที่มีความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ ปรากฏว่าสุขุมละเอียดยิ่งนักจนเรียกว่ารู้ตัวว่าไม่ใช่ลิมตัวก็ไม่เชิงบอกไม่ได้ว่ามีสัญญาหรือไม่มีสัญญา

อรุปรทั้ง ๔ ชั้นนี้ ละเอียดกว่ากันขึ้นไปตามลำดับ รวมพรหมทั้งรูปและอรุปรเป็น ๒๐ ชั้น แต่เวณอสังขญีพรหมก็มี ๑๙ ชั้น

เรื่องทุกติหรือสุคตินี้เชื่อมโยงกับความเป็นไปของสรรพสัตว์ จะเห็นได้ว่าทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ล้วนแล้วแต่มีความแตกต่างกัน บางคนเกิดในครอบครัวที่ร่ำรวย บางคนเกิดในครอบครัวที่ยากจน บางคนมีรูปร่างหน้าตาผิวพรรณดี บางคนไม่เป็นเช่นนั้น เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะอะไร หากไม่ใช่กรรมดีกรรมชั่วส่งผลเป็นปฐมวิบาก คำกล่าวที่ว่า “คนเราเลือกเกิดไม่ได้” จึงเป็นคำที่ไม่ถูกต้องโดยหลักสัจธรรม แต่ถูกต้องโดยเป็นความต้องการของบุคคลทั่วไปที่ไม่อยากเกิดมาลำบากยากจน หรือมีรูปร่างหน้าตาผิวพรรณไม่ดี เนื่องด้วยพระพุทธศาสนายืนยันตลอดมาว่า บุคคลทุกคนมีความสามารถที่จะละความชั่วทำความดีได้เสมอเหมือนกัน ไม่เลือกชาติ ชั้นวรรณะ ยากดีมีจน เมื่อบุคคลเลือกที่จะทำความดี ไม่ทำความชั่ว หรือทำความดีมากกว่าทำความชั่วในปัจจุบันชาตินี้ ก็เท่ากับเป็นการเลือกเกิด คือทำใ้ผ่านทางหรือ VISA ไปสู่สุคติในชาติภพต่อไปแล้ว ตรงกันข้าม หากทำความชั่วมากกว่าทำความดี ก็เท่ากับทำใ้ผ่านทางไปสู่ทุกติ

...๖๖๐๐๐ โยชน
...โยชน
...โยชน
...โยชน

๑ พรหมขันนีย ชื่ออุปพรหมทาทักทาก
กนมีโค มีนคโทยุททยะยแกค
ทวชเทกิลยลายลม อุปพรหมขันนีย
ปีชื่อเนลัญญากลีนายคระพรหม
ชยลยีน ๕๐๐๐ มหกลป
อุปพรหม ๕ วันนีย ชื่อปญุระณณ ๗

โยชน...
โยชน...
โยชน...

๑ พรหมขันนีย ชื่ออุปพรหมทาทักทาก
กนมีโค มีนคโทยุททยะยแกค
ทวชเทกิลยลายลม อุปพรหมขันนีย
ปีชื่อเนลัญญากลีนายคระพรหม
ชยลยีน ๕๐๐๐ มหกลป
อุปพรหม ๕ วันนีย ชื่อปญุระณณ ๗

โยชน...
โยชน...
โยชน...

๑ พรหมขันนีย ชื่ออุปพรหมทาทักทาก
กนมีโค มีนคโทยุททยะยแกค
ทวชเทกิลยลายลม อุปพรหมขันนีย
ปีชื่อเนลัญญากลีนายคระพรหม
ชยลยีน ๕๐๐๐ มหกลป
อุปพรหม ๕ วันนีย ชื่อปญุระณณ ๗

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องอุปพรหม ๔
แสดงภาพอากาसानัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ
และเนาสิญญานาสิญญาตนะ ตามลำดับ
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

อนึ่ง การยื่นคำร้องขอใบผ่านทางเพื่อเดินทางไปประเทศต่าง ๆ ยังต้องมีข้อกำหนดคุณสมบัติของผู้เดินทาง ในเรื่องของคตินิยมเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ใบผ่านทางไปสู่สุคตินั้น กำหนดคุณสมบัติผู้เดินทาง คือ เป็นผู้มีความสุจริตทางกายวาจาใจ ผู้ที่ขาดคุณสมบัติตามข้อกำหนด จะได้รับใบผ่านทางไปสู่ทุกติเป็นกรรมสิทธิ์ไม่มีวัน บุคคลที่ไปเกิดในสุคติหรือเกิดมาในครอบครัวที่ร่ำรวย มีรูปร่างหน้าตาผิวพรรณดี เนื่องด้วยใบผ่านทางไปสู่สุคติยังไม่หมดอายุ และสามารถต่อได้หรือสามารถสอบเป็นพลเมืองถาวรของสุคติภูมิได้ด้วยสุจริตทางกาย วาจา และใจ ส่วนบุคคลที่ไปเกิดในทุกติหรือเกิดมาในครอบครัวที่ยากจน มีรูปร่างหน้าตาผิวพรรณเป็นต้นไม่ดี เนื่องด้วยใบผ่านทางไปสู่ทุกติยังไม่หมดอายุ แต่ทุกคนสามารถทำให้หมดอายุได้ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตาม ความมีอยู่หรือไม่มีอยู่แห่งสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยสายตา ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเชื่อหรือไม่เชื่อของใคร ๆ ในประเด็นเรื่องปรโลกหรือโลกหน้าจะมีจริงหรือไม่นั้น ควรพิจารณาถึงหลักประกันความปลอดภัย ๔ ประการ ตามที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในเกสสปุตตสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐) ความว่า

“บุคคลที่ไม่คิดจองเวรใคร ไม่คิดเบียดเบียนใคร ไม่เศร้าหมอง บริสุทธิ์สุจริต ย่อมได้รับหลักประกันความปลอดภัย ๔ ประการในปัจจุบัน คือ

๑. ถ้าปรโลก (โลกหน้า) มีจริง ผลวิบากของกรรมที่ทำความดีหรือทำชั่ว มีจริงหลังจากสิ้นชีวิต เราจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

๒. ถ้าปรโลก (โลกหน้า) ไม่มีจริง ผลวิบากของกรรมที่ทำความดีหรือทำชั่ว ไม่มีจริงในปัจจุบันนี้ เราก็ดูแลตัวเองให้สุขสบายไร้ทุกข์ไร้เวรภัยไร้การเบียดเบียน

๓. ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาบชื่อว่าป็นอันทำ (บาป มีจริง) เราก็ไม่ได้คิดชั่วต่อใคร ๆ ทุกข์จากที่ไหนจักตกถึงเราผู้ที่ไม่ได้ทำบาปกรรม

๔. ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาบชื่อว่าไม่เป็นอันทำ (บาป ไม่มีจริง) เราก็พิจารณาเห็นตนว่าบริสุทธิ์แล้วทั้งสองทาง (บาปจะมีหรือไม่มี ก็ไม่เป็นไร เพราะไม่ได้ทำบาป)”

สรุปได้ว่า ผู้ที่จะไปสู่สุคติได้ก็เพราะการกระทำด้วยความสุจริตให้ผล และผู้ที่จะไปทุกติได้ก็เพราะการกระทำด้วยความทุจริตให้ผล ดังนั้น ในขณะนี้ทุกคนเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษยภูมิ มีชีวิตที่ดำเนินไปแตกต่างกันตามฐานะของตน ๆ มีความสุขตามที่แต่ละบุคคลได้ประสบอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว จึงไม่ควรประมาทการกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจ ในชีวิตประจำวันดำเนินไปในทางที่ดียิ่งขึ้น

บทที่ ๓

กรรม ๑๒

บทอุเทศ

หมวดที่ ๑ ให้ผลตามคราว

๑. ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม	กรรมให้ผลในชาตินี้
๒. อุปัชชเวทนิยกรรม	กรรมให้ผลในชาติหน้า
๓. อปราปรเวทนิยกรรม	กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป
๔. อโหสิกรรม	กรรมที่เลิกให้ผล หรือยังไม่ให้ผล

หมวดที่ ๒ ให้ผลตามกิจ

๑. ชนกกรรม	กรรมแต่งให้เกิด
๒. อุปัตถัมภกกรรม	กรรมสนับสนุน
๓. อุปปีฬกรรม	กรรมบีบบังคับ
๔. อุปฆาตกรรม	กรรมตัดรอน

หมวดที่ ๓ ให้ผลตามลำดับ

๑. ครุกรรม	กรรมหนัก
๒. พหุลกรรม	กรรมมากหรือกรรมเคยชิน
๓. อาสันนกรรม	กรรมเมื่อจวนเจียน
๔. กตัตตากรรม	กรรมสักว่าทำ

กรรม แปลว่า การกระทำ เป็นคำกลาง ๆ และเป็นคำที่ใช้กันมากในสังคมไทย เช่น กัมหนักรับกรรม ชาตินี้มีแต่กรรม สุดแต่บุญแต่กรรม เป็นต้น แม้จะมีการใช้คำว่า กรรมอยู่มากแต่ยังพบว่ายังเข้าใจคลาดเคลื่อนจากเจตนาของพระพุทธศาสนาซึ่งสรุปได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. คนส่วนใหญ่เข้าใจว่ากรรมมุ่งไปทางผลของการกระทำ จึงมีการกล่าวกันมากกว่ากัมหนักรับกรรม เช่น มีเหตุการณ์อาชกรรมทำให้ผู้คนบาดเจ็บอยู่ไม่น้อยหรือเสียชีวิตก็มี บางคนก็กล่าวว่าเป็นกรรมของสัตว์ เป็นต้น จะเห็นว่าคำว่ากรรมในที่นี้คือ ความทุกข์ความตายเป็นผลที่เขาได้รับอยู่นั้น

๒. คนส่วนใหญ่เข้าใจว่ากรรมเป็นเรื่องร้าย ๆ เรื่องไม่ดี เรื่องทุกข์ เรื่องโศก หรือเรื่องภัยพิบัติต่าง ๆ เช่น มีการกล่าวว่าการกรรมของสัตว์ หรือกัมหนักรับกรรม เป็นต้น

๓. คนส่วนใหญ่เข้าใจว่ากรรมเป็นเรื่องของอดีตโดยเฉพาะมุ่งเอาชาติก่อนเป็นสำคัญ เช่น มีการกล่าวว่ายสุดแต่บุญแต่กรรม ชาตินี้มีกรรม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนาแสดงความหมายของกรรมไว้หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จะแสดงออกทางกายก็ตาม วาจาก็ตาม หรืออยู่ในใจก็ตาม เป็นอดีตก็ตาม ปัจจุบันก็ตาม อนาคตก็ตาม ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เป็นกรรมทั้งสิ้น

กรรมจำแนกได้หลายประการขึ้นอยู่กับแต่ละเกณฑ์ เช่น ว่าโดยการแสดงออกสามารถจำแนกกรรมได้ ๓ ประเภท ได้แก่ กายกรรม คือ การแสดงออกทางกายหรือ การเคลื่อนไหว วชิกรรม และมโนกรรม คือ การแสดงออกทางใจอยู่ในระดับความคิด หรือว่าโดยคุณภาพสามารถจำแนกกรรมได้ ๒ ประเภท กุศลกรรม คือ กรรมดี และอกุศลกรรม คือ กรรมชั่ว เป็นต้น นอกจากนี้ พระอรุณกถาจารย์ได้จำแนกประเภทของกรรมว่าโดยผลของกรรมโดยจำแนกได้ ๓ หมวด หมวดละ ๔ ประเภท รวมเรียกว่า กรรม ๑๒ ดังนี้

กรรมหมวดที่ ๑

กรรมหมวดนี้จำแนกโดยกาล คือ การให้ผลตามระยะเวลา มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. *ทิวฐุธรรมเวทนียกรรม* แปลว่า กรรมให้ผลในชาตินี้ หมายถึง กรรมให้ผลเห็นได้ในชาตินี้ปัจจุบันนี้ เป็นกรรมแรง คือ ให้ผลทันตาเห็น โดยผู้ทำย่อมรับผลกรรมที่ตนทำในชาตินี้ก่อนกรรมอื่นทั้งหมด

๒. *อุปัชชเวทนียกรรม* แปลว่า กรรมให้ผลในชาติหน้า หมายถึง กรรมให้ผลในภพต่อไป หรือรับผลกรรมในชาติหน้า กรรมนี้จัดว่าเป็นกรรมที่เบากว่าทิวฐธรรม เวทนียกรรม คือผู้นั้นไม่ได้รับผลของกรรมนี้ในทันทีทันใด ต่อเมื่อล่วงลับไปแล้วเกิดในภพใหม่แล้วจึงจะให้ผล

๓. *อปราปรเวทนียกรรม* แปลว่า กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป หมายถึง กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป หรือกล่าวได้ว่าเมื่อได้โอกาส กรรมก็จะให้ผลเมื่อนั้นจนกว่าจะเลิกให้ผล กรรมนี้เป็นกรรมที่เบากว่าอุปัชชเวทนียกรรม จะให้ผลก็ต่อเมื่อพ้นภพหน้าไปแล้ว จะเป็นภพใดภพหนึ่งนั้นกำหนดแน่ไม่ได้ อุปมาเหมือนกับเสือล่าสัตว์ตามสัตว์ทันในที่ใดก็กัดเอาได้ ณ ที่นั้น

๔. *อโหสิกรรม* แปลว่า กรรมที่เลิกให้ผล หรือยังไม่ให้ผล (อวิปากัง สมบุชชติ) จากคำอธิบายในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา สามารถที่จะแยกอโหสิกรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กรรมทุกประเภทที่เลิกให้ผลเพราะผู้ที่กระทำความผิดขาดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏได้แล้วด้วยอรหัตตผล เปรียบเสมือนพืชพันธุ์ธัญญาหารที่แห้งผ่อ ปลูกไม่ขึ้น

๒) กรรมดีหรือชั่วชนิดใด ๆ ที่บุคคลทำด้วยเจตนา แต่ยังไม่ให้ผลในชาตินี้ ซึ่งเริ่มนับเป็นชาติที่ ๑ หรือในชาติหน้า หรือในชาติที่ ๓ กรรมดีหรือชั่วชนิดนั้น ๆ จัดเป็นอโหสิกรรมชั่วคราว รอโอกาสที่จักให้ผล เปรียบเสมือนพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ยังไม่ถูกนำไปเพาะปลูก จึงไม่ยังสามารถผลิดอกออกผลได้

กรรมหมวดที่ ๒

กรรมหมวดนี้จำแนกโดยกิจ คือ การให้ผลตามหน้าที่ มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. *ชนกรรม* แปลว่า กรรมแต่งให้เกิด หมายถึง กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิดทำหน้าที่ให้ผลแก่ผู้ทำกรรมที่ตายจากภพหนึ่งแล้วไปปฏิสนธิในภพหนึ่ง ถ้าเป็นกรรมดีจะนำไปเกิดในสุคติ ถ้าเป็นกรรมชั่วจะนำไปเกิดในทุกคติตามความหนักเบาของกรรมที่ทำ เช่น กระทำกรรมดีได้เกิดในถิ่นที่ดี เป็นต้น กรรมนี้ในที่อื่น เรียกว่า กัมมโยนิ แปลว่า กรรมเป็นกำเนิด ทำหน้าที่เพียงให้ปฏิสนธิ ต่อจากนั้นเป็นอันหมดหน้าที่ อุปมาเหมือนกับบิดามารดาเพียงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร

๒. *อุปถัมภ์ภกกรรม* แปลว่า กรรมสนับสนุน หมายถึง กรรมที่คอยสนับสนุน หรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม เป็นกรรมที่ไม่สามารถให้ผลได้เอง ต้องรอชนกกรรมให้ผล คือปฏิสนธิก่อนแล้วจึงเข้าสนับสนุนส่งเสริมให้ดีขึ้นบ้าง เลวลงบ้าง ตามอำนาจของกรรมดี หรือกรรมชั่ว อุปมาเหมือนกับแม่มนผู้เลี้ยงทารกที่คนอื่นให้กำเนิด

๓. *อุปปีฬกรรม* แปลว่า กรรมบีบคั้น กรรมนี้ขัดแย้ง หรือตรงกันข้ามกับชนกกรรม คอยเข้าบีบคั้นเบียดเบียนชนกกรรมไม่ให้เฟื่องผลเต็มที่ ถ้าชนกกรรมเป็นกุศลให้ปฏิสนธิฝ่ายดี ย่อมเข้าขัดขวางให้เสื่อมลง ตรงกับบาลีว่า “โชติ ตมปรายโน” รุ่งเรืองมาแล้วมืดไป ภายหน้า ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศลให้ปฏิสนธิฝ่ายเลว คือให้เกิดทุกข์ดิग्ภูมิ เกิดในตระกูลต่ำ หรือในถิ่นที่ไม่เจริญ ย่อมเข้าบั่นทอนวิบากของอกุศลกรรมให้ทุเลาลง ตรงกับบาลีว่า “ตโม โชติปรายโน” มืดมาแล้วรุ่งเรืองไปภายหน้า

๔. *อุปฆาตกรรม* แปลว่า กรรมตัดรอน กรรมนี้เหมือนกับอุปปีฬกรรม แต่เป็น กรรมที่มีอำนาจมากเป็นพิเศษ ให้ผลที่รุนแรงกว่า สามารถตัดรอนผลแห่งชนกกรรมและ อุปถัมภ์ภกกรรมทั้งฝ่ายดีและไม่ดีให้ขาดตอน แล้วให้ผลแทนที่ กรรมนี้จึงตรงกันข้ามกับ ชนกกรรมและอุปถัมภ์ภกกรรม เช่น เกิดในครอบครัวที่ร่ำรวย แต่ก็มีความสุขสบาย อยู่ได้ไม่นาน มีเหตุให้ต้องสิ้นชีวิตก่อนวัยอันควรจัดเป็นกรรมตัดรอนฝ่ายชั่ว หรือเกิดใน ครอบครัวที่ยากจนแต่ได้รับลาภใหญ่กลายเป็นเศรษฐี จัดเป็นกรรมตัดรอนฝ่ายดี เป็นต้น

กรรมหมวดที่ ๓

กรรมหมวดนี้ จำแนกโดยลำดับ คือ การให้ผลตามความหนักเบา มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. *ครุกรรม* แปลว่า กรรมหนัก หมายถึง กรรมหนักที่สุดกว่ากรรมอื่นในลำดับ แห่งการให้ผล ในฝ่ายอกุศลกรรม ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ ส่วนในฝ่ายกุศล ได้แก่ สมาบัติ ๘ ครุกรรมนี้ย่อมให้ผลก่อนกว่ากรรมอื่น ๆ เปรียบเหมือนบุคคลทิ้งสิ่งของต่าง ๆ เช่น เหล็ก ศิลา หน้ำ ขนบก เป็นต้น จากที่สูงลงมาพร้อมกัน สิ่งใดหนักกว่า สิ่งนั้น ย่อมตกถึงพื้นดินก่อนสิ่งอื่น ๆ ย่อมตกถึงพื้นตามลำดับหนักเบาฉนั้น

๒. *พหุกรรม* หรือ *อาจิณณกรรม* แปลว่า กรรมมากหรือกรรมเคยชิน หมายถึง กรรมที่ทำบ่อย ๆ เป็นอาจิณ ลำดับการให้ผลรองจากครุกรรม เมื่อครุกรรมไม่มี กรรมนี้ ย่อมให้ผลก่อนกรรมประเภทอื่น เช่น โจรที่ทำการปล้นฆ่าเป็นประจำ กรรมประเภทนี้

ย่อมให้ผลก่อนกรรมในปัจจุบันชาตินี้ คือถูกจับกุมคุมขังหรือถูกวิสามัญฆาตกรรม เป็นต้น

๓. *อาสันนกรรม* แปลว่า กรรมเมื่อจวนเจียน หมายถึง กรรมที่ทำหรือนึกขึ้นได้ในขณะใกล้จะสิ้นใจตาย กรรมนี้แม้จะมีกำลังอ่อน ถ้าไม่มีกรรมและพหุกรรม ย่อมให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ อุปมาเหมือนกับโคที่ถูกขังแออัดในคอก พอประตูคอกถูกเปิด โคตัวที่อยู่ชิดประตู ถึงจะไม่แข็งแรง ก็ยอมออกได้ก่อนโคตัวอื่นซึ่งแม้จะแข็งแรงกว่า

๔. *กตัตตากรรม* หรือ *กตัตตาวาปนกรรม* แปลว่า กรรมสัปดาห์ทำ หมายถึง กรรมที่ทำโดยไม่มีเจตนาหรือไม่ได้ตั้งใจ เมื่อกรรมอื่นไม่ให้ผล กรรมนี้จึงถึงคราวให้ผล แต่ก็ให้ผลไม่เต็มที เช่น การทำให้ผู้อื่นตายโดยไม่เจตนา ในทางกฎหมาย หากพิสูจน์ได้ก็ไม่ต้องรับโทษจำคุก หรือรับโทษ แต่ก็เป็นการรอลงอาญา เป็นต้น กรรม ๑๒ แสดงให้เห็นว่า ทั้งกรรมดีและกรรมชั่วจะก่อให้เกิดกรรมดีเมื่อมีเจตนาจะทำความดีและจะก่อให้เกิดกรรมชั่วเมื่อมีเจตนาจะทำความชั่ว บางคนทำกรรมชั่วแต่ยังคงได้รับความสุข ความเจริญอยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะกรรมดีที่เคยทำไว้ในอดีตกำลังให้ผล หรือเพราะกรรมชั่วที่ทำในปัจจุบันยังไม่ได้โอกาสให้ผล

บทที่ ๔ หัวใจสมถกรรมฐาน

บทอุเทศ

สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ, สมาธิโต ภิกขเว ภิกขุ ยถาภูตํ ปชานาติ.
ผู้เห็นภัยในวัฏฏะทั้งหลาย พวกเธอจงบำเพ็ญสมาธิ
ผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

พฤติกรรมทางกายและวาจาเป็นอย่างไร ย่อมเกิดจากใจเป็นผู้บังคับบัญชา ถ้าอบรมใจให้ดีย่อมบังคับบัญชากายและวาจาให้ดีไปด้วย ถ้าใจชั่วย่อมบังคับบัญชาให้กายและวาจาชั่วไปด้วย ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนพระสาวกทำใจให้เป็นสมาธิ เมื่อใจเป็นสมาธิ แม้จะนำไปใช้นึกคิดอะไรก็ละเอียดสุขุม ย่อมรู้จักความเป็นจริงได้ดีกว่าผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ ในบางครั้งบางคราว ใจที่ไม่เป็นสมาธิอาจทำให้เป็นคนเสียสติ เพราะไม่มีอะไรเป็นเครื่องควบคุม เมื่อการทำใจให้เป็นสมาธิมีประโยชน์มากเช่นนี้ โบราณจารย์จึงได้รวบรวมวิธีการทำใจให้เป็นสมาธิไว้เป็นหมวด ๆ ซึ่งเรียกรวมว่า กรรมฐาน ผู้ที่จะเจริญกรรมฐานต้องรู้จักเลือกวิธีที่เหมาะสมกับจริตคือนิสัยของตนเองเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เปรียบเสมือนการเลือกใช้ยาให้ถูกต้องกับอาการของโรค เชื้อโรคทางร่างกาย รักษาบรรเทาได้ด้วยยาปฏิชีวนะ เชื้อโรคทางใจ รักษาบรรเทาได้ด้วยธรรมโอสถคือกรรมฐาน ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด ๔๐ ขนาน

ความหมายของกรรมฐาน

กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน หมายถึง แหล่งพลังงานทางใจ หรือเรียกว่า ภาวนา แปลว่า ทำหรือสร้างให้มีให้เป็นขึ้น จำแนกเป็น ๒ ประการ ดังนี้

๑. สมถกรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ หมายถึง กรรมฐานที่เนื่องด้วยบริกรรมอย่างเดียว อาศัยวิธีการท่องถ้อยคำบางอย่างซ้ำ ๆ กัน และควบคุมตนเองในลักษณะการสร้างแนวคิดเกี่ยวกับคำนั้น เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สติเป็นหลัก สิ่งที่เราสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นแนวคิด ความคิด หรือภาพพจน์ของคำ ๆ นั้น ล้วนเป็นองค์ประกอบของความสงบ เป็นอุบายทำให้นิเวรณระงับ ไม่เกี่ยวกับการใช้ปัญญา

๒. วิปัสสนากรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา หมายถึง กรรมฐานที่ใช้ปัญญาพิจารณาอย่างเดียว อาศัยความรู้สึกตัวที่มีอยู่ รู้ถึงการสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ รู้ถึงปรากฏการณ์ทางจิต ขณะร่างกายมีการกระทบสิ่งเร้า ฝ้าติดตามการรับรู้ด้วยความตั้งใจโดยกำหนดพิจารณาภายในขอบข่ายของภูมิธรรม ๖ หมวด ได้แก่ ชั้นธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปัจจุสมุปบาท ๑๒ คือพิจารณาแยกประเภทให้รู้สภาพความเป็นจริงตามกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เพื่อให้จิตคลายจากความยึดมั่นถือมั่น หลุดพ้นจากอำนาจกิเลส

หัวใจสมถกรรมฐาน

หัวใจสมถกรรมฐาน คือ กรรมฐานอันเป็นจุดศูนย์รวมเป็นเครื่องอบรมจิตให้เป็นสมาธิ มี ๕ ประการ ดังนี้

๑. กายคตาสติ หมายถึง การใช้สติกำหนดพิจารณากายว่าเป็นของไม่สวยงาม คือกำหนดพิจารณาตั้งแต่ผมลงมาถึงเท้า เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น กำหนดพิจารณาสี สันฐานคือรูปทรง กลิ่น ที่เกิด ที่อยู่ของส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น ซึ่งเรียกว่า อากาโร ๓๒ จนเห็นว่า ส่วนประกอบของร่างกายแต่ละอย่างล้วนเป็นสิ่งปฏิภูลน่าเกลียด อุปมาเหมือนกับหม้อใส่อุจจาระและสิ่งปฏิภูลต่าง ๆ ภายนอกอาจดูสวยงาม แต่ภายในเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกโสโครกนานัปการ บุคคลผู้เจริญกายคตาสติได้ผล จะไม่ยึดมั่นในกายของตนและของผู้อื่น

๒. เมตตา หมายถึง ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข คือความมีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์และสรรพสัตว์ ผู้เจริญเมตตากรรมฐานนี้ เปื้องต้น

ควรเริ่มที่ตนเองก่อนเพื่อเป็นประจักษ์พยานว่า “เรารักสุข เกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ฉันนั้น สิ่งที่ชอบใจของเรา ย่อมเป็นของที่ชอบใจของคนอื่น สิ่งที่ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่นด้วยเหมือนกัน” จากนั้นพึงแผ่โดยเจาะจงเริ่มที่คนใกล้ชิดสนิทกัน เช่น บิดามารดา สามิภรรยา บุตรธิดา ครูอาจารย์ เป็นต้น และแผ่โดยไม่เจาะจง คือ สร้างความปรารถนาดีในคนทั่วไป หรือเพื่อนมนุษย์ทั่วโลก ตลอดถึงสรรพสัตว์ การแผ่เมตตาโดยเจาะจง ทำให้จิตมีพลังแรง แต่ขอบเขตแห่งความไม่มีภัยไม่มีเวรและความสำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นไปในวงแคบ ส่วนการแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจง แม้ว่าจิตจะมีพลังอ่อน แต่เป็นไปในวงกว้าง สามารถทำให้คนในสังคมมีความรักใคร่ปรองดองช่วยเหลือกัน และมีความสุขทั่วถึงกัน ในการเจริญเมตตากรรมฐานนิยมบริกรรมตามบทบาลีว่า “สพเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตानํ ปรีหฺรณฺตุ” แปลว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไร้ทุกข์ มีความสุข รักษาตนเถิด

บุคคลที่เจริญเมตตาในระดับสามัญ ย่อมได้รับอานิสงส์ คืออยู่ด้วยความไม่มีภัย ไม่มีเวร รักใคร่ปรองดองช่วยเหลือกัน หากเจริญได้ในระดับเมตตาเจโตวิมุติ ย่อมได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ ๑) กลับเป็นสุข ๒) ตื่นเป็นสุข ๓) ไม่ฝันร้าย ๔) เป็นที่รักของมนุษย์ ๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ ๖) เทวดาคุ่มครอง ๗) ไม่เกิดอันตรายเพราะไฟ ยาพิษ หรือคัสตรา ๘) จิตเป็นสมาธิได้เร็ว ๙) สีหน้าผ่องใส ๑๐) ตายอย่างมีสติ เหมือนคนหลับ และ ๑๑) เมื่อยังไม่บรรลุนิพพาน ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

๓. พุทธธานุสสติ แปลว่า ความระลึกถึงพระพุทธเจ้า หมายถึง การระลึกถึงพระคุณของพระพุทธองค์ ผู้เจริญพุทธธานุสสติ พึงบริกรรมระลึกถึงพระพุทธคุณ ๔ ประการ คือ อรหํ, สมมาสมพุทฺโธ, วิชชาจรณสมฺปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู, อนุตฺตโร, ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺसानํ, พุทฺโธ, ภควา โดยลำดับ หรือจะกำหนดเฉพาะพระคุณบทใดบทหนึ่งก็ได้ เช่น บท อรหํ หรือ พุทฺโธ เป็นต้น บุคคลที่เจริญพุทธธานุสสติได้ผล ย่อมได้รับอานิสงส์ คือมีจิตใจไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่มาขัดขวางในการทำคามดี

๔. กสิณ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หมายถึง เครื่องหมายจูงใจหรือวัตถุอันจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่สำหรับเพ่งเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ โดยกำหนดเอาวัตถุจูงใจมาเพ่งเป็นอารมณ์ มี ๑๐ ประการ คือ ปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) วาโย (ลม) นิลัง (สีเขียว) ปีตัง (สีเหลือง) โลหิตัง (สีแดง) โอทาตัง (สีขาว) อาโลโก (แสงสว่าง) และอากาโส (ที่ว่าง)

บุคคลที่เจริญกรรมฐานข้อนี้ได้ผล ย่อมได้รับอานิสงส์ คือจิตใจสงบเยือกเย็นและอดทนในงานที่กระทำ

๕. จตุธาตุววัตถาน แปลว่า การกำหนดธาตุ ๔ หมายถึง กรรมฐานที่กำหนดพิจารณาให้เห็นว่า ร่างกายของคนเราเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ และลม มาประชุมรวมกันเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อกำหนดความรู้สึกว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ออกไปจากจิตใจ เรียกอีกอย่างว่า ธาตุมนสิการ หรือ ธาตุกรรมฐาน บุคคลที่เจริญกรรมฐานข้อนี้ได้ผล ย่อมได้รับอานิสงส์คือไม่หลงผิดในสภาวะธรรม (สภาพที่เป็นอยู่จริงของสิ่งต่าง ๆ)

หัวใจสมถกรรมฐาน ๕ ประการนี้ เป็นเครื่องอบรมจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นกิเลสปิดกั้นไม่ให้จิตเป็นสมาธิ โดยจัดเป็นคู่ปรับ ๕ คู่ ดังตารางต่อไปนี้

หัวใจสมถกรรมฐาน		นิวรณ์
กายคตาสติ	แก้	กามฉันทะ
เมตตา		พยาบาท
พุทธานุสสติ		ถีนมিতะ
กสิณ		อุทธัจจกุกกุจจะ
จตุธาตุววัตถาน		วิจิกิจฉา

นิวรณ์ ๕

นิวรณ์ แปลว่า เครื่องกีดกั้น เครื่องขัดขวาง หมายถึง สิ่งกีดกั้นการทำงานของจิต สิ่งกีดขวางความคิดความงามของจิต สิ่งกีดกั้นกำลังความคิด หรือสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในกุศลธรรม เป็นสนิมกัดกร่อนใจของคน มี ๕ ประการ ดังนี้

๑. กามฉันทะ แปลว่า ความพอใจรักใคร่ในกาม หมายถึง ความที่จิตยินดีลุ่มหลงในกามคุณ ๕ ประการ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ กามฉันทะมีเหตุเกิดมาจาก สุกส์ัญญา คือความกำหนดหมายว่าสวยงาม

๒. พยาบาท แปลว่า ความคิดบ่งร้ายผู้อื่น หมายถึง ความที่จิตพยาบาทอาฆาตคิดแค้นผู้อื่น เช่น ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ผูกใจเจ็บ มองในแง่ร้ายคิดร้าย เป็นต้น พยาบาทนี้มีเหตุเกิดมาจาก ปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งแห่งจิต หรือความหงุดหงิดใจ

๓. *ถีนมิทธะ* แปลว่า ความหดหู่ว่างซึม หมายถึง ภาวะที่จิตหดหู่เซื่องซึม แยกอธิบายเป็น ๒ คำ คือ ถีนะ แปลว่า ความหดหู่ ได้แก่ ความท้อแท้ ถดถอยแห่งจิต ส่วนมิทธะ แปลว่า ความว่างซึม ได้แก่ อากาณรังงเหงาหาวนอน อากาณเซื่องซึมอันเป็นผลมาจากอาการป่วยทางจิต (นามกายเคลือบสงขาทสฺส มิทฺธสฺส) ถีนมิทธะนี้ มีเหตุเกิดมาจาก อรติ คือความไม่เพิลิตเพลิน หรือความไม่ยินดี

๔. *อุทัจจกุกกุจจะ* แปลว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญ หมายถึง ภาวะที่จิตฟุ้งซ่านรำคาญ แยกอธิบายเป็น ๒ คำ คือ อุทัจจะ แปลว่า ความฟุ้งซ่าน ได้แก่ ภาวะที่จิตฟุ้งซ่านไม่สงบ วุ่นวายใจ คิดไม่ตก ส่วนกุกกุจจะ แปลว่าความรำคาญ ได้แก่ ความวุ่นวายใจ ความเดือดร้อนใจ ความก่ดก่ลุ่มใจ อุทัจจกุกกุจจะนี้ มีเหตุเกิดมาจากการที่ไม่ใช้ปัญญา พิจารณาในเรื่องที่จะทำให้ใจไม่สงบ (เจตโส อวุปสเม อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐาน)

๕. *วิจิกิจฉา* แปลว่า ความลังเลสงสัย หมายถึง ความที่จิตเคลือบแคลงไม่แน่ใจ เช่น มีความสงสัยเกี่ยวกับพระรัตนตรัย ไม่เชื่อผลของบุญและบาป เป็นต้น วิจิกิจฉานี้ มีเหตุเกิดมาจาก อโยนิโสมนสิการ คือความคิดที่ปราศจากปัญญา คิดไม่รอบคอบ คิดไม่ถูกต้อง

องค์ฌานที่เป็นคู่ปราบระงับกับนิวรณ์

ฌาน แปลว่า ความเพ่ง หรือ คุณธรรมเครื่องเผากิเลส เป็นชื่อของคุณวิเศษ ที่เกิดจากการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ มี ๒ ประเภท คือ รูปฌานและอรูปรฌาน ในที่นี้จะระบุเฉพาะรูปฌานซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับหัวใจสมถกรรมฐาน

รูปฌาน หมายถึง ฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ (อารมณ์ คือที่ยึดเกาะหรือที่อาศัยของจิต) มี ๔ ชั้น คือ

๑) ปฐมฌาน หรือ ฌานชั้นที่ ๑ มีองค์ประกอบ ๕ ประการ ได้แก่ *วิตก* คือ ความตรึกอารมณ์ อุปมาเหมือนมือข้างหนึ่งของบุคคลที่จับภาชนะสำริดไว้แน่น *วิจาร์* คือ ความตรองอารมณ์ อุปมาเหมือนมืออีกข้างของบุคคลนั้นที่จับแปรงขนสัตว์จุ่มน้ำมัน ผสมฟูนขัดภาชนะสำริดนั้นจนทั่ว *ปีติ* คือ ความอึดใจ หมายถึง ปรณาปีติ หรือปีติที่เกิดแล้วทำให้รู้สึกขาบขานไปทั่วร่างกาย *สุข* คือ ความสุขที่เกิดจากวิเวก และ *เอกัคคตา* คือ ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวหรือตัวสมาธินั่นเอง

๒) ทุติยฌาน หรือ ฌานชั้นที่ ๒ มีองค์ประกอบ ๓ ประการ ได้แก่ ปิติ สุขที่เกิดจากสมาธิ และเอกัคคตา

๓) ตติยฌาน หรือ ฌานชั้นที่ ๓ มีองค์ประกอบ ๒ ประการ ได้แก่ สุข และเอกัคคตา

๔) จตุตถฌาน หรือ ฌานชั้นที่ ๔ มีองค์ประกอบ ๒ ประการ ได้แก่ เอกัคคตา และอุเบกขา

องค์ฌานเป็นคู่ปราบระงับนิวรณ์ ๕ ดังตารางต่อไปนี้

องค์ฌาน		นิวรณ์
เอกัคคตา	ปราบระงับ	กามฉันทะ
ปิติ		พยาบาท
วิตก		ถิ่นมัทธะ
สุข		อุทธัจจกุกกุจจะ
วิจาร์		วิจิกิจฉา

อุเบกขานั้น แม้จะมีในรูปฌานทั้ง ๔ แต่มีพระพุทธานุสตรัสไว้ในสองฌานเท่านั้น คือ ฌานที่ ๓ (อุเบกขโก) และฌานที่ ๔ (อุเบกขาสติปาริสุทธิ) เนื่องจากในฌานที่ ๑ และที่ ๒ อุเบกขายังไม่ชัดเจนโดยหน้าที่ คือ มีก็เหมือนไม่มี เพราะถูกวิตกเป็นต้นบดบัง อุปมาเหมือนดวงจันทร์ แม้จะมีอยู่ในเวลากลางวัน แต่ก็ถูกแสงอาทิตย์บดบัง จึงไม่สว่างกระจ่างเหมือนเวลากลางคืน อุเบกขาในฌานที่ ๔ เปรียบเสมือนพระจันทร์เพ็ญเต็มดวงปราศจากเมฆหมอก

การปฏิบัติตามหลักหัวใจสมถกรรมฐานประเภทหนึ่งประเภทใด ซึ่งเหมาะกับจริตจิตนิสัย ถึงขั้นจิตเป็นสมาธิแน่วแน่และสามารถข่มกิเลสคือนิวรณ์ ๕ ได้ เรียกว่า บรรลุฌาน จัดเป็นผลสูงสุดของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เมื่อสิ้นชีพไปในขณะที่ยังไม่เสื่อมจากฌาน ย่อมมีสุคติเป็นที่ไป คือเกิดในพรหมโลกชั้นหนึ่งชั้นใดในบรรดา ๑๖ ชั้นดังกล่าวแล้ว

บทที่ ๕ สมถกรรมฐาน

บทอุเทศ

๑

กุลบุตรผู้มีศรัทธามาเจริญสมณะ ทำให้เกิดขึ้นด้วยเจตนาอันใด
เจตนาอันนั้น ชื่อว่าสมถภาวนา

๒

กุลบุตรผู้มีศรัทธายังสมณะอันเป็นอุบายเครื่องสงบระงับของจิต
ให้เกิดมีขึ้น ชื่อว่าสมถภาวนา

๓

เจตนาอันเป็นในสมถกรรมฐานทั้งหมดทั้งสิ้น ชื่อว่า สมถภาวนา

สมถกรรมฐาน หรือ สมถภาวนา หมายถึง หลักการเจริญสมณะอันเป็นอุบาย
ปิดกั้นนิวรณ์กิเลสมิให้ครอบงำจิตสันดานได้ อุปมาเหมือนกับคนได้สร้างเขื่อนกั้นมิให้
น้ำไหลไปเป็นต้น ทั้งยังเป็นอุบายข่มจิตมิให้ฟุ้งซ่าน

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐานตามนัยพระบาลี

ธรรมที่นิยมนำมากำหนดเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิตามนัยพระบาลีมี ๒ ประการ ดังนี้

๑. อภินหปัจจเวกขณะ หมายถึง หลักธรรมสำหรับกำหนดพิจารณาในชีวิตประจำวัน หรือหัวข้อธรรมที่ควรพิจารณาทุก ๆ วัน มี ๕ ประการ ดังตารางต่อไปนี้

อภินหปัจจเวกขณะ	ความหมาย	อุปาย
๑) ชราธัมมตา	การพิจารณาถึงความแก่อยู่เนื่อง ๆ	บรรเทาความประมาทในวัย
๒) พยาธิธัมมตา	การพิจารณาถึงความเจ็บป่วยอยู่เนื่อง ๆ	บรรเทาความประมาทในความไม่มีโรค
๓) มรณธัมมตา	การพิจารณาถึงความตายอยู่เนื่อง ๆ	บรรเทาความประมาทในชีวิต
๔) ปิยวินาภาวตา	การพิจารณาถึงความพลัดพรากจากสิ่งที่รักอยู่เนื่อง ๆ	บรรเทาความเศร้าโศกเสียใจ ความคับแค้นใจ
๕) กัมมัสสกตา	การพิจารณาว่าตนมีกรรมเป็นของตนอยู่เนื่อง ๆ	เตือนใจให้รู้ว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒. สติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง โดยกำหนดพิจารณาสิ่งสำคัญในชีวิต มี ๔ ประการ ดังนี้

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามความจริง ซึ่งแบ่งเป็น ๖ บรรพ (หมวด) ดังนี้

- อานาปานบรรพ คือ หมวดที่กำหนดรู้ลมหายใจ เช่น เข้า-ออก ยาว-สั้น หยาบ-ละเอียด เป็นต้น

- อิริยาปถบรรพ คือ หมวดที่กำหนดรู้อิริยาบถใหญ่ของคนเรา ๔ อิริยาบถ ได้แก่ เดิน ยืน นั่ง และนอน ว่าสำเร็จเป็นไปได้เพราะลมและจิตที่คิด

- **สัมปชัญญบรรพ** คือ หมวดที่กำหนดรู้รอบคอบในการเคลื่อนไหวของกาย เช่น มีก้าวไปข้างหน้า มีถอยกลับมาข้างหลัง เป็นต้น มิให้หลงลืมพลังเพลอสติ ทุกขณะของการเคลื่อนไหวไปมาใด ๆ

- **ปฏิกูลบรรพ** คือ หมวดที่กำหนดพิจารณาอวัยวะหรือส่วนต่าง ๆ ภายในกายตน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น และเปรียบเทียบกับกายผู้อื่นให้เห็นเป็นของปฏิกูลคือไม่งามไม่สะอาด เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลโสโครกน่าเกลียด

- **ธาตุบรรพ** คือ หมวดที่กำหนดพิจารณากายของตนและกายของผู้อื่น โดยเป็นสักแต่ธาตุ ๔ มาประชุมรวมกัน ได้แก่ สิ่งที่แข็งที่กระด้างกำหนดว่าเป็นธาตุดิน สิ่งที่อ่อนที่เหลวซึมซาบไปในดินทำให้ดินที่เหนียวเป็นก้อนอยู่ได้กำหนดว่าเป็นธาตุน้ำ สิ่งที่ทำดินและน้ำให้อุ่นให้ร้อนให้แห้งเกรียมไปกำหนดว่าเป็นธาตุไฟ และสิ่งที่อุ้มน้ำอุดหนุนพยุงดินและน้ำไว้และทำให้ไหวติงไปมาและรักษาไฟไว้มิให้ดับไปได้กำหนดว่าเป็นธาตุลม

- **นวสีวิภาบรรพ** คือ หมวดที่กำหนดพิจารณากายที่เป็นซากศพซึ่งเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นต้น อันกลายเป็นอสุภะเปลี่ยนสภาพไปตามระยะเวลาที่ถูกทิ้งไว้ ๙ ระยะเวลา เริ่มตั้งแต่ซากศพที่เขาทิ้งไว้หนึ่งวัน สองหรือสามวันจนกลายเป็นอสุภะขึ้นอืดพองมีสีเขียว มีหนองไหลเยิ้มออก เป็นต้น ไปจนถึงซากศพที่เขาทิ้งไว้นานจนกลายเป็นกระดูกผุย่อยป่นละเอียดเป็นจุณไป

เมื่อตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ๖ หมวด หมวดใดหมวดหนึ่งดังกล่าวมานี้ จนภาวะจิตสงบแน่นเป็นสมาธิสามารถละนิรวรณกิเลสได้ เรียกว่า สมถกรรมฐาน

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ คือเป็นกลาง ๆ เมื่อเสวยสุขเวทณาก็มีสติกำหนดรู้ว่าเสวยสุขเวทนา เป็นต้น จนกระทั่งจิตสงบเป็นสมาธิสามารถละนิรวรณกิเลสได้

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตของตนตามเป็นจริง คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ เป็นต้น จนกระทั่งจิตสงบเป็นสมาธิสามารถละนิรวรณกิเลสได้

๔) อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสภาวธรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล อพยากฤต ที่มีอยู่ในจิตสันดาน เช่น กามฉันทะมีอยู่ภายในจิต ก็รู้ว่ามีอยู่ หรือกามฉันทะไม่มีอยู่ภายในจิต ก็รู้ว่าไม่มีอยู่ เป็นต้น จนกระทั่งจิตสงบเป็นสมาธิสามารถละนิรวรณกิเลสได้

แม้ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐานจะมีหลายประการ อย่างไรก็ตามควรกำหนดว่าธรรมใดที่สามารถทำให้จิตสงบระงับนิวรณ์กิเลสได้ จัดเป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐานได้ทั้งสิ้น

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐานตามนัยอรรถกถา

คัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้ประมวลหมวดธรรมอันเป็นอารมณ์กรรมฐานไว้ ๔๐ ประการ จัดเป็นหมวดธรรมได้ ๗ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

วิธีเพ่งกสิณให้นำสิ่งที่จะเพ่งมาจัดเข้าในรูปเพื่อบ่งเห็นทั้งหมด จัดทำขึ้นเองโดยไม่ใช้สิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ แม้แท้จริงแล้วจะสามารถเพ่งสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติได้ก็ตาม แต่เนื่องจากสิ่งที่จัดทำขึ้นสะดวกในการพกพาไปเพ่ง รูปร่างก็เอื้อต่อการปฏิบัติ เช่น กำหนดให้เพ่งสิ่งที่เรียบเป็นหน้ากลอง เป็นวงกลม มีเส้นผ่านศูนย์กลาง ๑ คืบ ๔ นิ้ว หรือประมาณ ๑ ฟุต เป็นต้นการเพ่งกสิณมีวิธีการ ดังตารางต่อไปนี้

กสิณ	ความหมาย	วิธีการ
ปฐวีกสิณ	การเพ่งดูดิน	นำดินจัดทำเป็นวงกลม ดินควรเป็นสีอรุณ (ตอนรุ่งเช้า) เรียบ ทำขอบซึ่งควรเป็นสีเขียว
อาโปกสิณ	การเพ่งดูน้ำ	นำน้ำใสบริสุทธิ์มาใส่ขันหรือภาชนะกลม
เตโชกสิณ	การเพ่งดูไฟ	เจาะแผ่นวัสดุใดก็ได้เป็นวงกลมไปไว้ใกล้ไฟนั้น
วาโยกสิณ	การเพ่งดูลม	เพ่งยอดดูใบไม้ไหว หรือแม้แต่ลมที่มาสัมผัสกาย
นีลกสิณ	การเพ่งดูสีเขียว	แผ่นผ้าสีเขียวมาทำเป็นวงกลม
ปีตกสิณ	การเพ่งดูสีเหลือง	แผ่นผ้าสีเหลืองมาทำเป็นวงกลม
โลหิตกสิณ	การเพ่งดูสีแดง	แผ่นผ้าสีแดงมาทำเป็นวงกลม
โอทาดกสิณ	การเพ่งดูสีขาว	แผ่นผ้าสีขาวมาทำเป็นวงกลม
อาโลกกสิณ	การเพ่งดูช่องว่าง	เจาะฝาหรือผนังให้แสงอาทิตย์ ไฟ จันทร์ แล้วมองดูแสงที่ลอดมา
อากาศกสิณ	การเพ่งดูอากาศ	เจาะฝาเรือนหรือผนังเป็นวงกลม

จิตรกรรมเล่าเรื่องการเพ่งปฐวีกลีณ และอโปกลีณ เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๘

จิตรกรรมเล่าเรื่องการเพ่งเตโชกิลิน และวาโยกิลิน เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ตีสุทธฺเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๘

การเพ่งกสิณ เช่น ปฐวีกสิณ เป็นต้น พึงกำหนดจิตบริกรรมว่า “ปฐวี ปฐวี ปฐวี” หรือ “ดิน ดิน ดิน” ด้วยการหลับตาบ้าง ลืมตาบ้าง ความสงบแห่งจิตจะดำเนินไปตามลำดับจนเกิดนิมิต ในขณะที่เพ่งดูดวงกสิณพร้อมกับการบริกรรมไปนั้น เรียกว่า *บริกรรมนิมิต* หรือ *บริกรรมภาวนา* เมื่อบริกรรมไปจนเกิดอุคคหนิมิตแล้วนิวรรณ์จะเริ่มสงบลงตามลำดับ จิตจะเป็นอุจจารสมาธิจนปรากฏปฏิภาคนิมิตดังดงามพองใส จิตจะเข้าสู่ความสงบ ประณีตขึ้นไปถึงขั้นอัปปนาสมาธิ จนได้บรรลุฌานในที่สุด

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐

อสุภะ แปลว่า สภาพอันไม่งาม หมายถึง ซากศพในสภาพต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐาน โดยการพิจารณาซากศพในระยะเวลาต่าง ๆ กัน เริ่มแต่ซากศพขึ้นอืดไปจนถึงซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูกมาพิจารณาเพื่อให้จิตเป็นสมาธิขึ้น มี ๑๐ ระยะ ดังตารางต่อไปนี้

ระยะที่	คำเรียก	ลักษณะซากศพ
๑	อุทฺธุมาทกะ	เน่าพองขึ้นอืด
๒	วินิลกะ	มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ
๓	วิปฺพพกะ	มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่แตกปริออก
๔	วิจฺฉิททกะ	ขาดจากกันเป็นสองท่อน
๕	วิกฺขายิตกะ	ถูกสัตว์จิกกัดกิน
๖	วิกฺขิตตกะ	กระจายกระจาย มีอวัยวะหลุดออกไปข้าง ๆ
๗	หตวิกฺขิตตกะ	ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ กระจายออกไป
๘	โลหิตกะ	โลหิตไหลอาบเรียราดอยู่
๙	ปุพฺพวกะ	มีหนอนคลาคล้ำเต็มไปหมด
๑๐	อฏฺฐฐิกะ	ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน

จิตรกรรม เล่าเรื่องการพิจารณาอุทุมมาตกอสุภะ (บน) วิจฉิททกอสุภะ (ล่าง) เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

จิตรกรรม เล่าเรื่องการพิจารณาวิขาตกอสุภะ (บน) โลกิตกอสุภะ (ล่าง) เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

จิตรกรรม เล่าเรื่องการพิจารณาบุพการีสู่ทะเล เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

การพิจารณาอสุภกรรมฐานในอดีตสามารถทำได้ง่าย เพราะคนนำศพไปทิ้งที่ป่าช้า แต่ต่อมาธรรมเนียมวัฒนธรรมการจัดการศพเปลี่ยนแปลงไป การพิจารณากรรมฐานเช่นนี้จึงทำได้ยาก อย่างไรก็ตาม การพิจารณาอสุภกรรมฐานจำเป็นต้องอาศัยซากศพในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งมีข้อแนะนำ คือ

๑) ควรไปหลายคน

๒) ควรนำไม้ไปด้วย เพื่อจัดซากศพที่มีสภาพไม่เหมาะสมให้เหมาะสม หลีกเลียงการจัดการศพด้วยมือ ซึ่งไม่ถูกสุขอนามัย และไม่ให้เกิดความชินชาแล้วทำให้หายกลัวจะไม่เกิดสมาธิเหมือนกับสัปเหร่อที่ชินชากับการจัดการศพ เป็นต้น โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่าการจะพิจารณาอสุภกรรมฐานจะเกิดผลดีแก่ผู้ที่กลัวผี นอกจากนี้ การนำไม้ไปด้วยเป็นการสร้างความมั่นใจอย่างหนึ่ง ในการป้องกันตัวเนื่องจากป่าช้ามักเป็นสถานที่ลับตาคน

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องพระภิกษุสงฆ์กำลังพิจารณาอสุภกรรมฐาน

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องพระภิกษุสงฆ์กำลังพิจารณาอสุภกรรมฐาน

๓) ไม่ควรยื่นเหนือหรือใต้ลม เข้าใกล้หรือออกห่างไกลซากศพเกินไป แต่ให้ยื่นในที่ซึ่งอาจเห็นซากศพได้ชัดเจนและไม่ถูกกลิ่นซากศพรบกวน ควรให้ยื่นตรงช่วงกลางของซากศพ

๔) ซากศพที่จะพิจารณายังคงรูปร่างสมบูรณ์อยู่

๕) ไม่พึงพิจารณาซากศพของเพศตรงข้ามกับตน เพราะจะทำให้เกิดระคายกำหนัดได้

การพิจารณาอสุภกรรมฐานมีวิธีการพิจารณา ๖ ส่วน คือ

๑) สีของซากศพ พิจารณาดูว่ามีสีดำหรือขาว เป็นต้น

๒) เพศหรือวัยของซากศพ พิจารณาให้รู้ว่าอยู่ในปฐมวัยหรือมัชฌิมวัย แต่ห้ามกำหนดว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย

๓) สันฐานของซากศพ พิจารณาดูว่าเป็นอวัยวะส่วนใดของซากศพ

๔) ทิศที่อยู่ของซากศพ พิจารณาดูว่าอวัยวะต่าง ๆ ของซากศพอยู่ในทิศใดบ้าง

๕) โอกาสที่ตั้งของซากศพ พิจารณาดูว่าอวัยวะต่าง ๆ ของซากศพตั้งอยู่ที่ใดบ้าง

๖) ภาพรวมของซากศพ พิจารณาดูโดยรวม ตั้งแต่ปลายผมถึงปลายเท้าของซากศพนั้นว่าประกอบด้วยอาการ ๓๒ เช่น ผม ขน เล็บ เป็นต้น จนถึงมันสมอง เป็นของปฏิภูมิลำเนาเกลียดทั้งโดยสี กลิ่น เป็นต้น ซึ่งเมื่อกำหนดพิจารณาอสุภะดังกล่าวแล้ว นิमितย่อมปรากฏขึ้นตามลำดับจนถึงบรรลุลุณาน เช่นเดียวกับการเจริญกสิณ

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ แปลว่า สิ่งที่ตั้งใจที่ควรแก่การระลึกถึง คือ น้อมจิตระลึกนึกถึงอารมณ์กรรมฐานอยู่เนือง ๆ เพื่อทำให้จิตระลึกถึงแต่ความดีงาม สงบ แล้วเกิดเป็นสมาธิ มี ๑๐ ประการ ดังตารางต่อไปนี้

อนุสสติ	ความหมาย	วิธีการ
๑) พุทธานุสสติ	ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์ เช่น มีพระคุณ ๓ ประการ หรือขยายออกไปพุทธคุณ ๙ เป็นต้น ซึ่งต้องอาศัยการศึกษาเข้าเรียนจึงจะเป็นผลดี	<p>อนุสสติข้อ ๑-๓ ให้กำหนดระลึกพิจารณาถึงความสำคัญของพระรัตนตรัย ตามพระคุณบทที่ว่า อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ ... สุวักขาโต ภควตา ธมฺโม ... สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ... มีวิธีการเจริญ ๓ อย่างได้แก่ สาธยาย น้อมระลึกและพิจารณา ดังนี้</p> <p>๑. สาธยายคือการสวดสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยตามที่นิยมกันจนจิตสงบไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์อื่น ๆ</p> <p>๒. น้อมรำลึกคือการน้อมนำเอาคุณของพระรัตนตรัยบทใดบทหนึ่งมากำหนดบริกรรมว่าพุทโธ, ธมฺโม, สงฺโฆ โดยตั้งสติระลึกตามบทนั้น ๆ ให้สัมพันธ์กับการหายใจเข้า-ออก เช่น หายใจเข้าว่า พุท หายใจออกว่า โธ เป็นต้น</p> <p>๓. พิจารณาคือการยกคุณของพระรัตนตรัยแต่ละบทขึ้นพิจารณาเมื่อพิจารณาเห็นชัดในบทใดก็พิจารณาอยู่ที่บทนั้นจนจิตสงบ</p>
๒) ธรรมานุสสติ	ระลึกถึงพระธรรม คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม	
๓) สังฆานุสสติ	ระลึกถึงพระสงฆ์ คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์	

อนุสสติ	ความหมาย	วิธีการ
๔) สีลานุสสติ	ระลึกถึงศีลคือน้อมจิตระลึกพิจารณาศีลของตนที่บริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย เช่น ระลึกถึงพฤติกรรมตนเอง โดยนัยหนึ่งเป็นการสำรวจตนเอง เตือนใจให้ทำสิ่งที่ดี เป็นต้นยอมเกิดปีติ ยินดี	พึงชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ อย่าให้เป็นที่อื่น คืออย่าให้ขาดอย่าให้ต่างอย่าให้พร้อย เมื่อทำศีลของตนให้บริสุทธิ์ด้วยดีแล้ว พึงเข้าไปสู่ที่สงบพิจารณาศีลของตนว่า ศีลของเราดี ไม่ขาด ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่พระอรหิยะชอบใจ นักปราชญ์สรรเสริญ เมื่อระลึกนึกถึงศีลของตนอยู่อย่างนี้ นีรวรณก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นฌณิกสมาธิ คือสมาธิที่พอสำหรับใช้ในการเล่าเรียน ทำการงานให้ได้ผลดี และอุปปจารสมาธิ ตามลำดับ
๕) จาคานุสสติ	ระลึกถึงการบริจาค คือ น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้วและพิจารณาคุณธรรมคือ ความเผื่อแผ่เสียสละที่มีในตน	พึงทำจิตให้ยินดีในการบริจาคทาน โดยตั้งใจว่า “ต่อแต่นี้ไป เมื่อมีผู้รับทานอยู่ หากเรายังไม่ได้ให้ทาน เราจะไม่บริโภคเลยเป็นอันขาด” จากนั้นพึงกำหนดอาการที่ตนบริจาคทานด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ให้เป็นนิมิตอารมณ์แล้วเข้าไปสู่ที่อันสงบพิจารณาว่า “เป็นลาภของเราแล้วหนอ เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา” เมื่อระลึกถึงทานที่ตนบริจาคมิรวรณก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นฌณิกสมาธิ และอุปปจารสมาธิ โดยลำดับ

อนุสสติ	ความหมาย	วิธีการ
<p>๖) เทวตานุสสติ</p>	<p>ระลึกถึงเทวดา คือ น้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้ และพิจารณาคุณธรรมอันทำบุคคลให้เป็นเทวดาว่า คุณความดีนั้นมีในตนหรือไม่ เราสามารถทำให้เกิดขึ้นเหมือนเทวดาองค์นั้นได้เช่นกัน เป็นต้น</p>	<p>พึงระลึกถึงคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดาจากนั้นแล้วพึงพิจารณาว่า “เหล่าเทวดาที่เกิดในสุคติบริบูรณ์ด้วยสุขสมบัติอันเป็นทิพย์ เพราะเมื่อชาติก่อนเทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยคุณธรรม ได้แก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา แม้เราก็มีคุณธรรมเช่นนั้นเหมือนกัน” เมื่อระลึกถึงอย่างนี้แล้ว ย่อมเกิดปีติปราโมทย์ นิวรณ์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ และอุปจารสมาธิ โดยลำดับ</p>
<p>๗) อุปमानุสสติ</p>	<p>ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์อันเป็นที่สงบหรือสันติธรรมทำให้คุณมองเห็นสภาวะที่เป็นเหตุผล สภาวะที่สบายใจ</p>	<p>พึงเข้าไปสู่ที่อันสงบระลึกถึงคุณของนิพพานเป็นอารมณ์ว่า “พระนิพพานนี้เป็นที่สิ้นตัณหาเป็นที่ปราศจากกิเลสเครื่องยึดใจเป็นที่ดับราคะ โทสะ โมหะ โดยไม่เหลือเป็นที่ดับเพลิงกิเลสและกองทุกข์โดยสิ้นเชิงเป็นสุขอย่างยิ่ง” เมื่อระลึกอยู่อย่างนี้ นิวรณ์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ และอุปจารสมาธิ โดยลำดับ</p>

อนุสสติ	ความหมาย	วิธีการ
๘) มรณัสสติ	ระลึกถึงความตาย คือ ระลึกถึงและพิจารณาถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา เพื่อไม่ให้เกิดความประมาท ทำให้ชีวิตไม่หลงระเหิงในการดำเนินชีวิตจะได้ทำชีวิตให้มีคุณค่า	ฟังไปยังที่สงบแล้วบริกรรมว่า “ความตายจักมีแก่เราเราจักต้องตาย ชีวิตของเราจะต้องขาดสิ้นลงแน่นอน เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงพ้นความตายไปไม่ได้” การระลึกถึงความตายโดยอุบายที่ชอบ ฟังประกอบด้วยองค์ ๓ ได้แก่ ๑) สติคือระลึกถึงความตายอยู่ ๒) ญาณคือรู้ว่าการความตายจะมีเป็นแน่ ตัวจะต้องตายเป็นแท้ และ ๓) เกิดสังเวชสลดใจ คือเมื่อระลึกอยู่อย่างนี้ นีรวรณก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นฌณิกสมาธิ และอุปปจารสมาธิ โดยลำดับ
๙) กายคตาสติ	สติอันไปในกายคือกำหนดพิจารณากายนี้ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ	ฟังตั้งสติกำหนดพิจารณากายอันเป็นที่ประชุมแห่งส่วนปฏิภูลน่าเกลียด ตั้งแต่ปลายผมลงมาถึงปลายเท้ามีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ให้เห็นว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ ซึ่งนับได้จำนวน ๓๒ ส่วน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง (น้ำเหลือง) เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร (น้ำปัสสาวะ) และมันสมอง ฟังพิจารณาโดยสี่ ลักษณะ สันฐาน กลิ่นที่เกิด ที่อยู่ของส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น จนเห็นว่าเป็นของไม่สวยไม่งาม เป็นของปฏิภูลน่าเกลียด นีรวรณก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นฌณิกสมาธิ อุปปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ โดยลำดับ

อนุสสติ	ความหมาย	วิธีการ
๑๐) อานาปานสติ	สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก	ฟังเข้าไปสู่ที่สงบ เช่น ป่าไม้ เรือนว่าง โรงศาลา เป็นต้น ซึ่งเหมาะแก่การเจริญจิตตภาวนา แล้วนั่งขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติให้มั่น กำหนดรู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก อย่าให้หลงลืม เมื่อหายใจเข้า ฟังกำหนดรู้ว่าหายใจเข้า เมื่อหายใจออก ฟังกำหนดรู้ว่าหายใจออก เมื่อหายใจเข้าและออกยาวหรือสั้น ก็ฟังมีสติกำหนดรู้โดยประจักษ์ชัดทุกขณะไป โดยมีให้หลงลืม เพื่อให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิโดยเร็ว

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหารเป็นธรรมสำหรับทุกคนที่อยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ในฐานะเป็นพรหม คือผู้มีศักยภาพในการที่จะสร้างสรรค์และธำรงรักษาสังคมไว้ เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่จะต้องให้มียุ่ประจำจิตใจ และเป็นท่าทีของจิตใจที่จะทำให้แสดงออกต่อผู้อื่นอย่างถูกต้อง และสอดคล้องกับสถานการณ์ที่ผู้อื่นประสบมี ๔ ประการ ดังตารางต่อไปนี้

พรหมวิหาร	ความหมาย	วิธีการ
๑) เมตตา	ความรักใคร่ปรารถนาดี อยากให้มีความสุขในยาม ที่ผู้อื่นอยู่ในสถานการณ์ ปกติ	เมื่อเห็นโทษของโทสะและอาณิสงส์ของ ชั้นดีจึงแผ่เมตตาจิตไปในตนก่อนว่า “ขอเราจงเป็นสุขอย่าได้มีทุกข์มีเวรมัก แก่ใคร ๆ เลยอย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ ใจจงเป็นสุข ๆ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัย ทั้งสิ้นเถิด” โดยเปรียบเทียบว่าเรารักสุข เกลียดทุกข์ฉันใด ผู้อื่นหรือสัตว์อื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ฉันนั้น จากนั้นพึงแผ่ไปใน สรรพสัตว์ไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต โดยทำนองเดียวกันว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงอย่า มีเวรอย่ามีความพยาบาทต่อกันและกันเลย อย่ามีความทุกข์กายทุกข์ใจ จงเป็นสุข ๆ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” เมตตานี้เป็นข้าศึกของโทสะและพยาบาท โดยตรง เมื่อบุคคลเจริญเมตตานี้อย่อมละ โทสะและพยาบาทได้จิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ตามลำดับ ผู้ที่เจริญเมตตಾಯ่อมได้รับ อาณิสงส์หลายประการ เช่น หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข เป็นที่รักของมนุษย์ เป็นต้น
๒) กรุณา	ความสงสารคิดช่วยให้ พ้นทุกข์ในยามที่ผู้อื่นอยู่ ในสถานการณ์ที่ลำบาก เดือดร้อน	เมื่อได้เห็นสรรพสัตว์ผู้ได้รับความทุกข์ยาก ลำบากแล้ว ทำให้เป็นอารมณ์แผ่กรุณาจิต ไปว่า “ขอสัตว์ผู้ประสบทุกข์จงพ้นจากทุกข์ เถิด” เมื่อแผ่ไปอย่างนี้บ่อย ๆ ก็จะกำจัด วิหิงสา คือ ความเบียดเบียนนิเวรณ ก็สงบ ระงับจิต ก็จะตั้งมั่นเป็นฌณิกสมาธิ อูปลาร สมาธิ และอัปนาสมาธิ โดยลำดับ สำเร็จ เป็นกามาวจรกุศลและรูปาวจรกุศล

พรหมวิหาร	ความหมาย	วิธีการ
๓) มุทิตา	<p>ความพลอยยินดี ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตแช่มชื่นเบิกบาน ในยามผู้อื่นอยู่ในสถานการณอยู่ดีมีสุขเจริญรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นไป</p>	<p>เมื่อได้เห็นหรือได้ยินมนุษย์หรือสัตว์อื่น ๆ ที่อยู่สุขสบาย ก็พึงทำจิตให้ชื่นชมยินดี แผ่มุทิตาจิตไปว่า “ขอสัตว์ทั้งหลายอย่าได้เสื่อมจากสมบัติที่ตนได้แล้วเลย” หรือ “ขอสัตว์เหล่านั้นยังยืนอยู่ในสุขสมบัติของตน ๆ เกิด” เมื่อทำบริกรรมนี้อยู่อย่างนี้ย่อมละอริ คือความไม่ยินดีในความสุขและสมบัติของผู้อื่นลงไปได้ จิตก็จะตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ โดยลำดับ</p>
๔) อุเบกขา	<p>ความวางใจเป็นกลางในยามที่ผู้อื่นอยู่ในสถานการณที่ผิดหลักธรรม ได้แก่ ความไม่เอนเอียงไปด้วยความชอบหรือความชังเที่ยงตรงดุจตราขึง โดยพิจารณาเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเองตนทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลกรรมนั้น</p>	<p>พึงแผ่ไปในสรรพสัตว์โดยทำจิตให้เป็นกลาง ๆ อย่าดีใจเสียใจในเหตุสุขทุกข์ของสรรพสัตว์ แล้วบริกรรมนึกไปว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีกรรมเป็นของของตน เป็นอยู่เช่นใด ก็จงเป็นอยู่เช่นนั้นเกิด” เมื่อนึกบริกรรมอย่างนี้เรื่อยไป จิตก็จะละราคะและปฏิฆะ คือความกำหนดขัดเคืองในสุขทุกข์ของผู้อื่นลงไปได้ อุเบกขานี้มีอานุภาพสามารถทำให้ผู้เจริญได้บรรลุนานชั้นสูงสุด</p>

พรหมวิหารนี้ เรียกอีกอย่างว่า อัปปมัญญา เพราะเป็นธรรมที่แผ่ไปในมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่เจาะจง ไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต

จิตรกรรม เล่าเรื่องการแผ่เมตตาพรหมวิหาร เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๔

หมวดที่ ๕ อหारेปฏิกูลสัญญา ๑

อหारेปฏิกูลสัญญา คือ การพิจารณาอาหารให้เห็นเป็นของน่ารังเกียจ เพื่อไม่ให้เกิดความติดใจในรสอาหาร มีวิธีการพิจารณาความปฏิกูลในอาหารโดยอาการ ๑๐ อย่าง ได้แก่ ๑) โดยการไป ๒) โดยการแสวงหา ๓) โดยการบริโภค ๔) โดยที่อยู่ ๕) โดยการหมักหมม ๖) โดยยังไม่ย่อย ๗) โดยย่อยแล้ว ๘) โดยผลจากการย่อย ๙) โดยการหลังไหลขับถ่ายออก และ ๑๐) โดยทำให้แปดเปื้อน

อย่างไรก็ตาม พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกำหนดไว้ ๘ อย่าง ไม่ถือว่า ข้อ ๑) โดยการไป และข้อ ๒) โดยการแสวงหา อยู่ในวิธีการพิจารณา เมื่อผู้เจริญอหारेปฏิกูลสัญญาพิจารณาโดยอาการอย่างนี้ นีวรณยอมสงบระงับ จิตจะตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ ให้สำเร็จกิจเป็นกามาวจรกุศล และเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่งมรรคผลนิพพานต่อไป

หมวดที่ ๖ จตุธาตุววัตถาน ๑

จตุธาตุววัตถาน แปลว่า การกำหนดธาตุ ๔ หมายถึง การกำหนดพิจารณาให้เห็นว่าร่างกายเรานั้นเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ และลม มาประกอบกันเท่านั้น เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย ถอนความรู้สึกว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา ออกไปจากจิต เรียกอีกอย่างว่า ธาตุมนสิการ หรือ ธาตุกรรมฐาน

ในการกำหนดนั้น ผู้จะเจริญจตุธาตุววัตถานพึงตัดความกังวลห่วงใยทั้งหมด เข้าไปยังสถานที่สงบ แล้วตั้งสติพิจารณาร่างกายนี้ โดยจำแนกส่วนต่าง ๆ ออกเป็นธาตุ ๔ ดังนี้

๑) สิ่งที่แข็งกระด้าง มีอยู่ในกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น จัดเป็น ปฐวีธาตุ คือธาตุดิน

๒) สิ่งที่เหลวเอิบอาบซาบซึมไป มีอยู่ในกาย เช่น น้ำลาย น้ำมูก น้ำตา มันเปลง เหงื่อ เลือด เป็นต้น จัดเป็นอาโปธาตุ คือธาตุน้ำ

๓) สิ่งที่ทำให้กายอบอุ่น ทำให้กายทรุดโทรมเที่ยวแห่ง ปราศจากความงาม ทำให้กายเร่าร้อนกระวนกระวายจนทนไม่ได้ และทำอาหารในกายให้ย่อยแปรปรวนไป จัดเป็นเตโชธาตุ คือธาตุไฟ

๔) สิ่งที่อุปถัมภ์ค้ำชูกายให้สำเร็จกิจมีสี่นิ้ว ลูก เติน ยืน นั่ง นอนได้ เป็นต้น จัดเป็น วาโยธาตุ คือ ธาตุลม ธาตุลมนี้ มีอาการ ๖ ประการ ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้องนอกไส้ ลมในไส้ใหญ่ ลมชานไปทั่วอวัยวะในร่างกาย และลมหายใจเข้า-ออก

เมื่อกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ เช่นนี้เรื่อยไป จิตก็จะตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปปจารสมาธิตามลำดับ นิวรณ์ก็จะสงบระงับไป จิตย่อมหยั่งลงสู่สุญญตารมณฺ์ คือเห็นว่าร่างกายนี้ว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา จากนั้นจิตจะเพิกเฉยเป็นกลาง ๆ ไม่ยินดียินร้ายในอิฏฐารมณฺ์ คืออารมณ์หรือสิ่งที่น่าปรารถนาน่าพึงพอใจ และอนิฏฐารมณฺ์ คืออารมณ์หรือสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพึงพอใจ และอาจสำเร็จมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด

หมวดที่ ๗ อรูปกรรมฐาน ๔

อรูป แปลว่า ฌานที่มีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ได้แก่ อรูปฌานภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ภพของอรูปพรหม มี ๔ ประการ ดังตารางต่อไปนี้

อรุปรกรรรมฐาน	ความหมาย	วิธีบริการกรม	ผล
๑) อากาสนันญายตนะ	เพ่งความว่าง (Space) ว่างกว้างใหญ่ไพศาลหาขอบเขตมิได้เป็นอารมณ์	“อนนโตอากาโส” แปลว่า อากาศไม่มีที่สุด ๆ	จิตตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ จนถึงอัปนาสมาธิ โดยลำดับ
๒) วิญญานันญายตนะ	เพ่งดวงจิตที่รู้ความว่าง เป็นอารมณ์ว่าเป็นธาตุรู้ ว่างกว้างใหญ่ไพศาลหาประมาณมิได้	“อนนตวิญญานัง” แปลว่า วิญญานไม่มีที่สุด ๆ	จิตตั้งมั่นเป็นอัปนาสมาธิ
๓) อากิญจัญญายตนะ	เพิกดวงจิตที่รู้ความว่างนั้น ออกเสีย จึงไม่มีอะไรคงมีความไม่มีอะไร (Nothingness)	“นตถิกิณฺจ” แปลว่า อรูปวิญญานที่ ๑ นี้ นิดหนึ่งไม่มีมิได้เหลือติดอยู่ในอากาศ	จิตตั้งมั่นเป็นอัปนาสมาธิ
๔) เนวสัญญานา สัญญายตนะ	เพ่งความประณีตของ ดวงจิตที่มีความไม่มีอะไร เป็นอารมณ์ ปรากฏว่า สุขุมละเอียดยิ่งนัก จนเรียกว่ารู้ตัวว่าไม่ใช่ สิมตัวก็ไม่เชิง บอกไม่ได้ว่ามีสัญญาหรือไม่มีสัญญา	“สนฺตเมตฺตปณฺตีเมตฺต” แปลว่า อรูปฌานนี้ ละเอียดนักประณีตนัก จะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่	จิตตั้งมั่นเป็นอัปนาสมาธิ

จิตรกรรม เล่าเรื่องการเพ่งอากาสนัญจายตนะ เทคนิคสีฝุ่นบนกระดาษ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
โปรดให้เขียนขึ้นประดับไว้ที่ผนังห้องโถงตำหนัก ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๕

จริต ๖

จริต แปลว่า ความประพฤติ หมายถึง พื้นเพของจิต หรืออุปนิสัยที่
หนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน เรียกอีกหนึ่งอย่างว่า จริยา
การที่จัดอารมณ์กรรมฐานไว้ถึง ๔๐ ประการ เพราะเป็นการกำหนดตามความเหมาะ
แก่จริตของแต่ละบุคคล ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกตามความเหมาะแก่จริตของตน
ถ้าเลือกอารมณ์กรรมฐานได้ถูกต้องเหมาะสมกับจริต การปฏิบัติก็จะได้ผลดีและรวดเร็ว
จัดเข้าลักษณะว่า *กลางเนื้อ ชอบลายยา* เป็นต้น

จริตมีวิธีสังเกต ๕ ประการ ได้แก่ *อิริยาบถ* คือ สังเกตกิริยาท่าทาง เช่น ยืน เดิน
นั่ง นอน เคลื่อนไหว เป็นต้น *กิจ* คือ สังเกตเวลาการทำงานมีการแสดงออกอย่างไร
โภชนะ คือ สังเกตอาหารการกินว่ากินอาหารประเภทใด *ทัศนะ* คือสังเกตเวลาไปดู
ไปฟังสิ่งต่าง ๆ มีการแสดงออกอย่างไร และ *ธัมมวัตติ* คือ สังเกตพื้นธรรมที่อยู่ในใจ

จริตของบุคคลในโลก มี ๖ ประเภท ดังตารางต่อไปนี้

จริต	เจ้าเรือน	ลักษณะ	กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริต
๑) รากจริต	รากะ	รักสวยรักงาม ชอบเรื่องบันเทิง เจริญใจ เรียบร้อย ทำงานละเอียด ประณีต เป็นคนเจ้าเล่ห์ โอ้อวดถือตัว มีความต้องการทางกามและเกียรติมาก และนิยมรสอาหารที่กลมกล่อม เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> - อสุภะ - กายคตาสติ - อานาปานสติ
๒) โทสจริต	โทสะ	ใจร้อน หงุดหงิด รุนแรง ฉุนเฉียว โกรธง่าย ชอบการต่อสู้เอาชนะผู้อื่น พรวดพราด รับร้อน กระจ่าง ทำการงานรวดเร็วแต่ไม่ค่อยเรียบร้อย หลงใหลคุณท่าน ตีตนเสมอ มักริษยา และชอบบริโภคอาหารรสจัด เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> - กสิณ โดยเฉพาะ รัตนกสิณ - พรหมวิหาร - อานาปานสติ
๓) โมหจริต	โมหะ	โง่เขลา ชี้หลงชี้ลืม เลื่อนลอย ขาดเหตุผล ชอบเรื่องไร้สาระ ทำการงานหยาบ ขาดความเรียบร้อย มักมีความเห็นคล้อยตามคนอื่นง่าย ใครว่าอย่างไร ก็ว่าตามเขา ชี้เกียด ชี้สงสัย เข้าใจอะไรยาก เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> - ภูตกสิณ - อานาปานสติ
๔) สัทธาจริต	ศรัทธา	เชื่อง่ายทุ่มเทใจให้ผู้อื่นได้ง่าย เชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ทำการงานเรียบร้อย ชอบสวยงามแบบเรียบ ๆ ไม่ฉูดฉาด โลดโผน มีจิตใจเบิกบานในเรื่องบุญกุศล ไม่ชอบโอ้อวด เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> - อนุสสติ - อานาปานสติ

จริต	เจ้าเรือน	ลักษณะ	กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริต
๕) พุทธิจริต	ปัญญา	ชอบคิดพิจารณาตามความจริง มีปัญญาเฉียบแหลมว่องไว ได้ยินได้ฟังอะไรมา มักจำได้เร็ว มักทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์เรียบร้อยสวยงาม มีระเบียบชอบพินิจพิเคราะห์ เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> - มรณัสสติ - อุปสมานุสสติ - อาหาเรปฏิกูลสัญญา - จตุธาตुวัตถาน - อานาปานสติ
๗) วิตกจริต	ความวิตก	คิดวุ่นฟุ้งซ่าน ขาดความมั่นใจ วิตกกังวลในเรื่องไม่เป็น เรื่องทำงานจับจด มักเห็นคล้ายตามคนหมู่มากประเภทพวกมากลากไป เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> - อานาปานสติ - กสิณ

อนึ่ง ในแต่ละคนมิได้มีจริตเพียงจริตเดียว แต่คนใดจะมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเด่นชัด และกรณีที่ไม่แน่ใจว่าตนมีจริตแบบใด ควรเลือกปฏิบัติอานาปานสติกรรมฐาน นอกจากนั้น โมหะจริตต้องหมั่นศึกษาเล่าเรียนจากครูผู้เป็นกัลยาณมิตร กล่าวคือ หมั่นซักถามครูให้มาก ส่วนอรูปกรรมฐานไม่ควรเจริญก่อนจนกว่าจะบรรลุรูปฌานไปแล้ว

นิमित ๓

นิमित หมายถึง สิ่งที่เป็นเครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. *บริกรรมนิमित* แปลว่า นิमितแห่งบริกรรม คือ นิमितระเตรียมหรือนิमितขั้นเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งก็ตามที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติกรรมฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดูลมหายใจที่กำหนด หรือพระพุทธรูปที่กำหนดนึกเป็นอารมณ์ เป็นต้น

๒. *อุคคหนิมนิต* แปลว่า นิमितที่ใจเรี่ยน หรือนิमितติดตาม ได้แก่ บริกรรมนิमितที่เพ่งหรือกำหนดจนเห็นเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวงกสิณที่เพ่งจนติดตา หลับตาแล้วยังเห็น เป็นต้น

๓. *ปฏิภาคนิมนิต* แปลว่า นิमितเหมือน หรือนิमितเทียบเคียง ได้แก่ นิमितที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมนิต แต่ติดลึกเข้าไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาของผู้ที่ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสี เป็นต้น และไม่มีมลทินใดๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือย่อ

ส่วนได้ตามปรารถนา อนึ่ง เมื่อเกิดปฏิภาคนิมิต จิตย่อมตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ จึงชื่อว่า ปฏิภาคนิมิตเกิดพร้อมกับอุچارสมาธิ เมื่อเสพปฏิภาคนิมิตนั้นสม่ำเสมอด้วยอุچارสมาธิก็จะสำเร็จเป็นอัปนาสมาธิต่อไป ปฏิภาคนิมิตจึงถือว่าเป็นอารมณ์แก่อุچارภาวนา และอัปนาภาวนา

ภาวนา ๓

ภาวนา เป็นคำเดียวกันกับ กรรมฐาน แปลว่า เจริญ เช่น เจริญเมตตา เรียกว่า เมตตาภาวนา เจริญวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภาวนา เจริญสมถะ เรียกว่า สมถภาวนา เป็นต้น ฉะนั้น ภาวนา หมายถึง การเจริญกรรมฐานหรือฝึกสมาธิตามลำดับขั้น มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. *บริกรรมภาวนา* แปลว่า ภาวนาขั้นบริกรรม คือ การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้นหรือฝึกสมาธิขั้นเตรียม ได้แก่ การถือเอานิมิตในสิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น เฟื่องดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้า-ออกที่กระทบปลายจมูก หรือนึกถึงพุทธรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น คือการกำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง

๒. *อุچارภาวนา* แปลว่า ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ การเจริญสมาธิขั้นอุچار ได้แก่ การปฏิบัติกรรมฐานที่อาศัยบริกรรมภาวนา โดยกำหนดอุคคหนิมิตเรื่อยไปจนแนบสนิทในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขึ้น และนิรณฺสงบระงับ จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ

๓. *อัปนาภาวนา* แปลว่า ภาวนาขั้นแน่วแน่ คือ การเจริญสมาธิขั้นอัปนา ได้แก่ การปฏิบัติกรรมฐานที่อาศัยปฏิภาคนิมิตซึ่งเกิดขึ้นสม่ำเสมอด้วยอุچارสมาธิ ในที่สุดก็เกิดอัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่ถึงขั้นที่เรียกว่าบรรลุปฐมฌาน

สมาธิ ๓

สมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต คือ ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่อารมณ์อันเดียว จำแนกได้ ๓ ระดับ ดังนี้

๑. *ขณิกสมาธิ* แปลว่า สมาธิชั่วขณะ กล่าวคือ เป็นสมาธิตั้งมั่นหรือสงบชั่วคราแล้วถอนขึ้นมา

๒. *อุچارสมาธิ* แปลว่า สมาธิจวนจะแน่วแน่ กล่าวคือ เป็นสมาธิเฉียด ๆ นานกว่าขณิกสมาธิ แล้วถอนขึ้นมา

๓. *อัปนาสมาธิ* แปลว่า สมาธิแน่นแนบ กล่าวคือ เป็นสมาธิที่ละเอียดและแน่นหนา มั่นคง รวมทั้งอยู่ได้นาน จะให้รวมอยู่หรือถอนขึ้นมาได้ตามต้องการ

สมาธิทุกระดับเป็นเครื่องหนุนนำปัญญาได้ตามกำลังของแต่ละคน และเป็นจุดประสงค์หนึ่งของสมถกรรมฐาน คือเพื่ออบรมจิตให้มีสมาธิ ซึ่งการที่จิตมีสมาธินั้น มีประโยชน์สำคัญ ๓ ประการ ดังนี้

๑. จิตที่มีสมาธิเป็นจิตที่มีกำลังมาก หรือที่เรียกว่า พลังจิตซึ่งพลังแห่งจิตนี้มีพระพุทธพจน์บทหนึ่งว่า “เปรียบเหมือนกับแม่น้ำที่เกิดบนภูเขา ไหลลงเป็นสายยาวไกล มีกระแสเชี่ยว พัดพาสิ่งทีพอจะพัดพาเอาไปได้ หากคนปิดปากเหมืองของแม่น้ำนั้น ทั้งสองข้าง กระแสน้ำในท่ามกลาง ไม่กระจาย ไม่สายพรั่ ไม่เขวคว้าง ก็ไหลลื่น มีกระแสเชี่ยว และพัดพาสิ่งทีพอจะพัดพาเอาไปได้...”

อย่างไรก็ตาม พระพุทธพจน์ดังกล่าว คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าพลังจิตเป็นเรื่องของฤทธิ์เดช แต่แท้จริงแล้วพระพุทธองค์ทรงมุ่งหวังว่าพลังจิตเป็นเครื่องเสริมกำลังปัญญา

๒. จิตมีสมาธิจะส่องใส เหมือนน้ำที่ใสเพราะนิ่งสงบทำให้มองเห็นอะไรในน้ำได้ชัดเจน ข้อนี้เกี่ยวอุปมาปัญญา

๓. เป็นจิตที่ต่อยอดจากข้อ ๑ และ ๒ กล่าวคือ เมื่อจิตสงบไม่มีอะไรมารบกวน รบกวน จิตก็จะไม่กระสับกระส่าย ไม่อกแวกกระวนกระวาย แล้วสงบ เมื่อสงบไม่มีอะไรรบกวนก็เป็นสุข

ฌานสมาบัติ

สมาบัติ หมายถึง คุณวิเศษที่ผู้ปฏิบัติพึงเข้าถึงบรรลุถึง ได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ บุคคลผู้บรรลุฌานเรียกว่า *ฌานลาภีบุคคล* การเจริญสมถกรรมฐานอุปมาเหมือนกับการทำงานซึ่งแต่ละขั้นตอนจะต้องทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญคล่องแคล่วในการทำงาน และสามารถพัฒนาให้ดีขึ้นได้ การปฏิบัติสมถกรรมฐานก็เช่นเดียวกัน จะต้องเกิดความชำนาญในด้านต่าง ๆ ทุก ๆ ชั้นแห่งการปฏิบัติ ความชำนาญนี้เรียกว่า *วสี* มี ๕ ประการ ดังนี้

๑. *อาวัชชนวสี* คือ ความชำนาญในการนึกตรึงถึงสมาธิ ณ สถานที่หรือขณะอารมณ์ใดได้ตามที่ต้องการ

๒. *สมาปชชนวสี* คือ ความชำนาญในการเข้าสมาธิหรือฌานได้ตามที่ต้องการในไม่ช้า

๓. *อธิษฐานวสี* คือ ความชำนาญในการรักษาสมาธิหรือฌานไว้ได้ตามที่ต้องการในไม่ช้า

๔. *วุฏฐานวสี* คือ ความชำนาญในการออกจากสมาธิหรือฌานได้ ณ สถานที่หรือเวลาใดได้ตามที่ต้องการ

๕. *ปัจจเวกชนวสี* คือ ความชำนาญในการพิจารณาสมาธิหรือฌานว่าได้บรรลุสมาธิหรือฌานจริงหรือ โดยสามารถพิจารณาเห็นได้ในเวลาอันรวดเร็ว

วสีเหล่านี้ บางตำราแปลว่าชนะตนเอง คือหมายความว่า เมื่อต้องการจะเข้าฌานเป็นก็สามารถทำได้ทันที โดยไม่มีอุปสรรคใด ๆ

อนึ่ง นักบวชนอกพระพุทธศาสนาสามารถบรรลุสมาบัติ ๘ ได้ แต่ไม่สามารถละกิเลสบรรลุพระนิพพานได้ เพียงส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกเท่านั้น เช่น อาหารดาบส อุทกดาบส เป็นต้น สมาบัติ ๘ นี้ ในทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นทิฏฐธรรมสุขวิหาร คือ ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระอริยบุคคล ย่อมเป็นไปเพื่อดับกิเลสทำให้แจ้งพระนิพพาน มี ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) ผลสมาบัติ การเข้าถึงผล ย่อมมีทั่วไปแก่พระอริยบุคคลที่ได้สมาบัติเท่านั้น และ ๒) นิโรธสมาบัติ มีได้เฉพาะพระอริยบุคคล ๒ ประเภท คือ พระอนาคามี และพระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘ เท่านั้น

การที่กำหนดอารมณ์สมถกรรมฐานไว้หลายวิธี ก็เพื่อให้เหมาะแก่จริตของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นอุบายระงับนิวรณ์และเพื่อให้บรรลุฌานสมาบัติตามลำดับ เพราะสมถกรรมฐานเป็นเครื่องปิดกั้นนิวรณ์กิเลสมิให้ครอบงำจิตสันดาน ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกตามความเหมาะแก่จริตของตนจึงจะได้ผลดีและรวดเร็ว

บทที่ ๖

พุทธคุณกถา

บทอุเทศ

๑. อรหันต์	แปลว่า	ทรงเป็นพระอรหันต์
๒. สมมาสมพุทฺโธ	แปลว่า	ทรงเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง
๓. วิชชาจรณสมบุนโน	แปลว่า	ทรงเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ
๔. สุกโต	แปลว่า	ทรงเป็นผู้เสด็จไปได้แล้ว
๕. โลกวิทู	แปลว่า	ทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลก
๖. อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ	แปลว่า	ทรงเป็นผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
๗. สตฺถา เทวมนุสฺसानํ	แปลว่า	ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๘. พุทฺโธ	แปลว่า	ทรงเป็นผู้เบิกบานแล้ว
๙. ภควา	แปลว่า	ทรงเป็นผู้จำแนกธรรม

เราย่อมเคยได้รับการอบรมให้สวดมนต์ไหว้พระมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก จะโดยการสอนจากทางบ้าน หรือการสอนของครูอาจารย์ที่โรงเรียนก็ตาม โดยความเข้าใจว่าเป็นการทำสมาธิภาวนาหรือการสวดมนต์ต่อพระพุทธรูป หรือพระรัตนตรัยอันประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ความเข้าใจเช่นนี้นับว่าสำเร็จประโยชน์ระดับหนึ่ง แต่ยังไม่เป็นการสำเร็จประโยชน์โดยบริบูรณ์เสียทีเดียว ต่อเมื่อผู้สวดมนต์เข้าใจความหมายของมนต์ หรือคำกล่าวที่ตนกล่าวออกไป มีความเลื่อมใสเช่นนั้นด้วยน้ำใจจริง และบังเกิดสมาธิขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าสำเร็จประโยชน์ของการสวดมนต์โดยบริบูรณ์

กล่าวถึงการเข้าใจความหมายของมนต์ หรือคำกล่าวที่ตนกล่าวออกไปในเวลาที่เราสวดมนต์นั้น ผู้ที่ทราบค่าแปลของคำนัมัสการพระพุทธเจ้าหรือพระรัตนตรัย พึงจะทราบว่าเป็นการสรรเสริญ ชมเชยต่อสรณะอันประเสริฐนั้น ซึ่งธรรมดาสสิ่งที่เราจะสรรเสริญหรือชมเชย ย่อมต้องเป็นสิ่งที่ทรงไว้ซึ่งคุณ

คำว่า “คุณ” หรือ “คุณิณ” ในภาษาบาลีนี้ มีความหมายว่า ธรรมอันชนสิ่งสมหรือแปลความให้เข้าใจได้โดยง่ายหมายถึง ความดีของผู้คนหรือของนั้น ๆ เช่น คุณของบิดามารดา คือความดีที่ได้ให้กำเนิดแล้วถนอมกลม่อมเกลี้ยงเลี้ยงลูกมา คุณของครูบาอาจารย์ ได้แก่ ความดีที่ได้ให้ความรู้สั่งสอนศิษย์มา เป็นต้น ในพระพุทธศาสนา สิ่งที่มีคุณสูงสุด ได้แก่ คุณของพระรัตนตรัย กล่าวโดยสังเขป ได้แก่

๑. พระพุทธเจ้า รู้ดีชอบด้วยพระองค์เองก่อนแล้วทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตามด้วย
๒. พระธรรม เป็นหลักแห่งความจริงและความดีงาม ย่อมรักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว
๓. พระสงฆ์ ปฏิบัติชอบตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว สอนให้ผู้อื่นกระทำตามด้วย

เฉพาะแต่กล่าวถึงคุณของพระพุทธเจ้า หรือ “พุทธคุณ” ก็พื้นที่จะพรรณนาได้ทั่วถ้วน ด้วยทรงเป็นมหาบุรุษซึ่งทรงตรัสรู้ ทรงประกาศธรรมและทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา แต่นักปราชญ์นับแต่สมัยโบราณได้จัดหมวดหมู่แห่งพระพุทธคุณไว้เป็น ๙ ประการ เรียกว่า “พุทธคุณ ๙” ดังปรากฏในบทอุเทศตอนต้น

พุทธคุณนี้ปรากฏในคัมภีร์นัมัสการเวลาสวดมนต์ทำวัตรเย็นของหลายวัด เมื่อถึงตอนที่กล่าวทำ “พุทธานุสสติ” คือ การระลึกถึงพระพุทธเจ้านั้น กล่าวอธิบายว่า

เป็นเกียรติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังตอนต้นก่อนที่จะเริ่มกล่าวถึงพุทธคุณว่า “ตฺ โข ปน ภควนฺตฺ เอวํ กลฺยาณํ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต อิติปิ โส ภควา อรหํ... ก็กิตติศัพท์ กลฺยาณคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นแล ขจรไปดั่งนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ทรงเป็นผู้หมดสิ้นกิเลส ...”

พุทธคุณทั้ง ๙ ประการนี้ จึงมีความสำคัญ ๒ ประการ ประการแรก คือ เป็นเครื่องน้อมนำให้ระลึกถึง คุณความดี อันเป็นเกียรติศัพท์ของสมเด็จพระบรมศาสดา อันการน้อมนำนี้จะชวนให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ตัดช่องทางที่จะนำไปในทางชั่ว และประการต่อมาคือ เป็นแบบอย่างอันประเสริฐสำหรับพุทธศาสนิกชนซึ่งเป็นพุทธสาวก คือ แม้จะเกิดมาไม่ทันได้เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า หากแต่ก็ยังได้ทราบพระเกียรติคุณอันยอดเยี่ยม และสามารถจะปฏิบัติตามได้ ถึงแม้จะเป็นปกติธรรมดาที่ไม่สามารถจะปฏิบัติตามรอยพระบาทสมเด็จพระบรมศาสดาได้เท่าถึงในทุกข้อ หากแต่ปฏิบัติได้ตามกำลังในคุณบางประการที่ปรากฏตามพุทธคุณ ๙ แล้ว ก็ยังประโยชน์ให้เป็นอันมากมากกว่าที่จะท่องหรือสวดโดยยึดถือว่าเป็นคาถาล้างศักดิ์สิทธิ์ เป็นแน่แท้ พุทธคุณทั้ง ๙ ประการ มีรายละเอียดสำคัญ ดังจะได้กล่าวขยายความต่อไป

๑. อรหํ ทรงเป็นพระอรหันต์

พุทธคุณประการแรก ได้แก่ “อรหํ” แปลตามศัพท์ได้ว่า “ทรงเป็นพระอรหันต์” แต่ถ้าแปลโดยความหมายของคำแล้ว โดยทั่วไปดั่งที่ปรากฏในคำแปลบทสวดมนต์ ย่อมหมายถึง ผู้ที่ไกลจากกิเลส เพราะมาจากคำว่า อารกะ ซึ่งแปลว่า ผู้ไกล คือ ไกลจากกิเลส แต่คำว่า “อรหํ” นี้ หากพิจารณาแล้ว อาจมีที่มาและความหมายอื่น ๆ อีก เช่น มาจากคำว่า อริ หรือ ศัตรู โดยนัยนี้หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้กำจัดศัตรูคือกิเลสในพระทัยได้แล้วโดยสิ้นเชิง หรือ มาจากคำว่า อร แปลว่า กำ เพราะพระพุทธองค์ได้ทรงหักกำของลัทธิสารวัฏท์ทั้งเสียสิ้น คือ จะไม่ต้องทรงเวียนว่ายในวงจรของกิเลสและความทุกข์อีกต่อไป นอกจากนี้ คำว่า อรหํ ยังสามารถแปลออกไปได้อีก คือ แปลว่า เป็นผู้ควรแก่ปัจจัยวัตถุต่าง ๆ กล่าวคือ ทรงเป็นผู้ควรแก่การถวายจตุปัจจัยและการบูชาพิเศษ เพราะพระองค์ทรงเป็นอัครทักษิณบุคคล เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายต่างบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง หรือยังสามารถแปลออกไปได้ว่า เป็นผู้ไม่มีความลับในการทำบาป คือไม่ทรงทำบาปทุจริตทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง

ที่มาและความหมายของคำในพุทธคุณประการแรกนี้ มุ่งไปในทางที่ว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงเป็นผู้ไกล ผู้พ้น ผู้ทำลายได้เสียแล้วซึ่งกิเลส ถ้าเรานำพุทธคุณประการนี้มาพิจารณาปฏิบัติสำหรับตนได้ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะสอดคล้องกับแนวทางอบรมสั่งสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาที่สั่งสอนให้ละทิ้ง ละวางกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ แม้ว่าในชั้นสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้น การละกิเลส ไกลจากกิเลสโดยสิ้นเชิง หรือหมดสิ้นกิเลส อาจจะยังไม่สามารถทำได้ หากแต่เพียรพยายามตามกำลังความสามารถ ไม่ฟุ้งเพื่อไปตามอำนาจกิเลส ระลึกรู้อยู่ว่า เราควรพยายามห่างไกลจากกิเลส ก็ได้ชื่อว่าได้ตามรอยบาทของสมเด็จพระบรมศาสดาในระดับหนึ่งแล้ว ยิ่งถ้าได้พัฒนาให้ห่างไกลจากกิเลสมากยิ่งขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งจะเป็นการดีสำหรับตนมากขึ้นเท่านั้น

๒. สมุมาสมุพุทฺโธ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

พุทธคุณประการที่ ๒ ได้แก่ “สมุมาสมุพุทฺโธ” ซึ่งแปลได้ความว่า “ทรงเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง” คำว่า ทรงเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เองนี้ มิได้มีความหมายว่า ตั้งแต่ยังทรงเป็นเจ้าของชายสิทธัตถะจนกระทั่งทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระบรมศาสดาจะไม่ได้ทรงเรียนรู้ศึกษาจากผู้อื่น หรือไม่ทรงมีครูอาจารย์เลย หากแต่ที่เราสวดมนต์เจริญพุทธคุณสรรเสริญพระองค์ในข้อที่ว่าทรงเป็นผู้รู้ชอบเองนี้ หมายถึงที่ทรงตรัสรู้ค้นพบความจริงซึ่งมีอยู่แล้วในธรรมชาติด้วยพระองค์เอง กล่าวคือ ทรงรู้สรรพสิ่งที่ควรรู้อย่างที่ควรกำหนดรู้ ที่ควรละ ที่ควรทำให้ปรากฏชัด และที่ควรพัฒนาให้มีขึ้น ได้อย่างถูกต้องโดยชอบด้วยพระองค์เอง โดยไม่มีผู้ใดแนะนำสั่งสอน

การสรรเสริญพระพุทธองค์ว่าทรงเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เองนี้ ย้ำให้ตระหนักว่า ธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสรู้นี้ พระองค์มิได้ทรงประดิษฐ์ขึ้นใหม่ หากแต่ทรงเข้าถึงความจริงที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ และเมื่อทรงบรรลุแล้ว จะเสวยวิมุตติสุขโดยลำพังพระองค์เท่านั้นก็หาไม่ ยังทรงพระกรุณาตรัสสั่งสอนผู้อื่นให้ได้รับรู้ตามพระองค์ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นตามด้วยธรรมที่ทรงจำแนก แจกแจง ตามความถนัดความสามารถของแต่ละบุคคลด้วย

หากคฤหัสถ์มุ่งที่ตามรอยพระบาทของสมเด็จพระบรมศาสดาตามพุทธคุณประการที่ ๒ นี้ อาจไม่จำเป็นต้องปรารถนาถึงขั้นที่มุ่งหมายจะค้นพบความจริงโดยลำพังตนเอง เพราะพุทธสาวกนั้นเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงค้นพบความจริง และได้ทรงแผ่ดวงทางไว้ให้เราก่อนแล้ว เพียงแต่มุ่งปฏิบัติตาม

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ก็เป็นหนทางไปสู่ความสำเร็จในพระพุทธศาสนา แต่ในการดำเนินชีวิต เราอาจมีพระพุทธองค์เป็นแบบอย่างในการใช้ปัญญาค้นหาความจริง ไม่ว่าจะในทางธรรมหรือทางโลก มีปัญญาเป็นอุปกรณ์สำคัญในการดำรงชีวิตให้สำเร็จ ประโยชน์ตนโดยพึงพาดตนเป็นสำคัญ ตามแบบอย่างที่เหมาะสมแด็จพระบรมศาสดาของเราได้ ทรงปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่างเมื่อ ๒,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว

๓. วิชาจรณสมุปนโน ทรงเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ

พุทธคุณประการที่ ๓ ได้แก่ “วิชาจรณสมุปนโน” แปลความได้ว่า “ทรงเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ” วิชา แปลว่า ความรู้ ส่วน จรณะ แปลว่า ความประพฤติ รวมความได้ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีความรู้เต็มเปี่ยม ไม่มีธรรมหรือความจริงใดที่ไม่ทรงรู้ ทรงงดงามถึงพร้อมด้วยความประพฤติทั้งปวง แต่ถ้าจะอธิบายโดยละเอียด เป็นลำดับจำแนกตามหัวข้อวิชาและจรณะ อาจพรรณนาได้ว่าพุทธคุณประการนี้ คือ การที่พระพุทธองค์ทรงบริบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ อันจำแนกเป็นวิชา ๓ วิชา ๘ และจรณะ ๑๕ ดังนี้

วิชา ๓ ประกอบด้วย ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณที่เป็นเครื่องระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในกาลก่อนได้ หมายถึงความรู้ที่ได้ระลึกชาติได้ ๒) จุตูปปาตญาณ คือ ความรู้จุดเกิดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นไปตามกรรม และ ๓) อาสวกขยญาณ แปลว่า ความรู้ที่ทำให้อาสวกิเลสให้สิ้น หมายถึง รู้ในอริยสัจ ๔ ทำให้กิเลสหมดสิ้นไป

ส่วนวิชา ๘ ประกอบด้วย ๑) วิปัสสนาญาณ ปัญญาหยั่งรู้ร่างกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และนาม คือวิญญาณ ตามความเป็นจริง ๒) มโนมยิทธิฤทธิ์ทางใจ คือเนรมิตร่างกายอื่น ๆ ได้ตั้งใจคิด ๓) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ คือทำในสิ่งที่เกินวิสัยของคนทั่วไปจะทำได้ ๔) ทิพพโสต หูทิพย์ คือฟังเสียงที่อยู่ไกลแสนไกลได้ยินด้วยเครื่องรับสัญญาณเสียงคือสมาธิจิตอันปราศจากกิเลสซึ่งเป็นเครื่องรบกวนสัญญาณในการได้ยิน ๕) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจผู้อื่น คือรู้สภาวะจิตผู้อื่นด้วยเครื่องสแกนตรวจคือสมาธิจิต ๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณระลึกอดีตชาติได้ คือสามารถที่จะย้อนกลับไปรู้เห็นเรื่องราวในอดีตได้ด้วยสมาธิจิต ๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ คือเห็นการเกิดการตายของเหล่าสัตว์ด้วยเครื่องรับสัญญาณภาพคือสมาธิจิต และ ๘) อาสวกขยญาณ ญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลส

จรรยา ๑๕ ประกอบด้วย ๑) สีสัมปทา ๒) อปฺปนณกปฏิปทา ๓) สัทธรรม ๗ และ ๔) ฌาน ๔ โดยแต่ละหมวดมีความหมายและสามารถจำแนกเป็นธรรมที่เป็นข้อย่อยได้อีกคือ

สีสสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยศีล ถ้าเป็นบรรพชิตก็คือเคร่งครัดถูกต้องในพระวินัย ส่วนถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็คือรักษาเบญจศีลให้สมบูรณ์

อปฺปนณกปฏิปทา ๓ คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิปทาที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข้ออย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่ อินทริยสังวร คือ การสำรวมอินทริย คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ โภชนมัตตัญญุตาคือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายใช้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เป็นไปเพื่อสนุกสนาน มัวเมาในกามคุณ และชาคริยานุโยค คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอนหลับ คือ ขยันหมั่นเพียรตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมทั้งจะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

สัทธรรม ๗ หมายถึง ธรรมที่ดี เป็นธรรมของสัตบุรุษ คือคนดี มี ๗ ประการ ได้แก่ ๑) *ศรัทธา* คือ ความเชื่อ ความมั่นใจ ในความดีงาม ๒) *หิริ* คือ ความละอายต่อบาป ๓) *โอตตปฺปะ* คือ ความเกรงใจต่อบาป เกรงต่อความชั่ว ไม่ทำชั่ว ๔) *พาหุสัจจะ* คือ ความฟังหรือเรียนรู้มาก ๕) *วิริยารัมภะ* คือ ความเพียร ความมีใจกล้ากล้า เข้มแข็ง ๖) *สติ* คือ ความระลึกตัวตน และ ๗) *ปัญญา* คือ ความรู้ความเข้าใจในเหตุและผล

ฌาน ๔ คำว่า *ฌาน* คือ การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่ เป็นอัปนาสมาธิภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก จำแนกเป็น ๑) *ปฐมฌาน* มีองค์ ๕ ได้แก่ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข และเอกัคคตา ๒) *ทุติยฌาน* มีองค์ ๓ ได้แก่ ปีติ สุข และเอกัคคตา ๓) *ตติยฌาน* มีองค์ ๒ ได้แก่ สุข และเอกัคคตา และ ๔) *จตุตถฌาน* มีองค์ ๒ ได้แก่ อุเบกขา และเอกัคคตา

พุทธคุณประการที่ ๓ ว่าด้วยการที่ทรงถึงพร้อมด้วยวิชานี้ บ่งบอกถึงพระบริสุทธิคุณ ส่วนการที่ทรงถึงพร้อมด้วยจรรยา บ่งบอกถึงพระมหากรุณาคุณที่ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา ๔๕ ปีเต็มไม่ว่างเว้น ไม่มีวันหยุดแม้วันสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ แต่สำหรับคฤหัสถ์แล้ว การที่จะปฏิบัติตามพุทธคุณประการนี้ อาจเริ่มต้นได้โดยการพยายามสร้างและรักษาตนให้เป็นผู้มีความรู้ดี มีความประพฤติอันดีงามเรียบร้อยหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือเป็นผู้มีความรู้คู่คุณธรรม

๔. สุกโต ทรงเป็นผู้เสด็จไปได้แล้ว

พุทธคุณประการที่ ๔ ได้แก่ “สุกโต” หมายถึงว่า “ทรงเป็นผู้เสด็จไปได้แล้ว” คำว่าไปได้แล้วนี้ อาจจะได้หลายอย่าง เช่น อย่างเป็นนามธรรมก็อาจแปลได้ว่า เสด็จไปสู่สิ่งที่ดีเลิศสูงสุด คือ พระนิพพาน กล่าวคือ ทรงหลุดพ้นจากกิเลส หรือเสด็จไปด้วยดี คือ ไม่หวนกลับ กล่าวคือเมื่อบรรลुพระนิพพานแล้ว ก็ไม่ทรงข้องเกี่ยวกับกิเลสอีก ส่วนอย่างที่เป็นรูปธรรม อาจแปลได้ว่า เสด็จไปด้วยดี คือพระพุทธรองค์เสด็จไปยังที่ต่าง ๆ โดยตั้งพระทัยจะเสด็จไปทรงสร้างประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น เป็นที่พึ่งของผู้อื่น หรือเสด็จไปโดยสวัสดิ มีแต่ความปลอดภัยไม่มีใครทำร้ายด้วยความดีของพระองค์ หรือเสด็จผ่านพ้นไปด้วยดี คือ แม้เมื่อดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธรองค์ก็ยังทรงฝากความดีงามไว้เบื้องหลัง คือ ที่ทรงฝากพระพุทธรศาสนาไว้แก่โลก เป็นต้น

นอกจากความหมายข้างต้น คัมภีร์ชั้นอรรถกถายังได้ให้นิยามของคำว่า สุกโต ไว้ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือหมายถึง ตรัสวาจาชอบ กล่าวคือ จริงแท้ และมีประโยชน์ ซึ่งมีลักษณะ ๖ ประการ ดังนี้

๑. พระตถาคต ไม่ตรัสวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่มีประโยชน์ และคนฟังไม่ชอบ
๒. วาจา จริงแท้ แต่ไม่มีประโยชน์ และคนฟังไม่ชอบ ก็ไม่ตรัส
๓. วาจา จริงแท้ มีประโยชน์ แต่คนฟังไม่ชอบ ทรงรู้เวลาที่จะตรัสวาจานั้น
๔. พระตถาคต ไม่ตรัสวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่มีประโยชน์ ถึงคนฟังจะชอบก็ตาม
๕. วาจา จริงแท้ แต่ไม่มีประโยชน์ ถึงคนฟังจะชอบใจ ก็ไม่ตรัส
๖. วาจา จริงแท้ มีประโยชน์ คนฟังชอบ ทรงรู้เวลาที่จะตรัสวาจานั้น

พุทธคุณประการที่ ๔ นี้ ถ้าเรามุ่งหวังจะตามรอยพระบาทแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาในความหมายที่เป็นนามธรรม ย่อมต้องใช้ความเพียรอย่างที่สุด หากแม้ในวิสัยของฆราวาส ก็สามารถที่จะถือเป็นแบบอย่างได้ โดยเป็นผู้ไปได้มาดี คือมุ่งหวังจะสร้างประโยชน์และทำสิ่งดี ๆ ในที่ทุกสถานตลอดการเดินทางของชีวิต ซึ่งจะเป็นเหตุให้เป็นที่รัก เป็นผู้ไปไหนมาไหนมีความปลอดภัยสวัสดิจากบาปอกุศล และยามเมื่อจะละจากโลกนี้ไป ก็จะได้ชื่อว่า ไปดี คือไปสุคติ ฝากคุณงามความดีไว้ในโลก

๕. โลกวิทู ทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลก

พุทธคุณประการที่ ๕ ได้แก่ “โลกวิทู” เป็นชื่อที่เราสรรเสริญพระพุทธรองค์ว่า “ทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลก” คำว่า “โลก” นี้ อาจมีความหมายกว้างขวางลึกซึ้งกว่าความหมาย

ในทางวิทยาศาสตร์ที่หมายถึงดาวเคราะห์ในระบบสุริยจักรวาลที่มนุษย์อาศัยอยู่ กล่าวคือ คำว่า “โลก” ที่เราสรรเสริญว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงรู้นี้ เป็นโลกตามความหมายในทางพระพุทธศาสนาซึ่งจำแนกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. โลกภายใน คือ ร่างกายซึ่งมีสัญญามีใจครอง ทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลกภายใน โดยสภาวะ เหตุเกิดขึ้น ความดับ และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับอย่างถ่องแท้

๒. โลกภายนอก ๓ ชนิด ได้แก่ ๑) *สังขารโลก* โลกคือสังขารซึ่งเกิดมาจากการที่เหตุปัจจัยรวมตัวกันปรุงแต่งขึ้น (ก่อตัวเป็นรูปโดยการรวมตัวกันของสิ่งต่าง ๆ) ๒) *สัตว์โลก* โลกคือหมู่สัตว์ซึ่งแยกเป็นมนุษย์ เดียรัจฉาน เทวดา พรหม เป็นต้น ๓) *โอกาสโลก* โลกคือที่อยู่อาศัย และโลกอวกาศต่าง ๆ ที่มีปรากฏในจักรวาลตามความหมายในทางวิทยาศาสตร์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากจะทรงรู้อัตตาแล้ว ยังทรงรู้อัตตาโลกภายนอกทั้ง ๓ ความหมาย กล่าวคือ ๑) *สังขารโลก* คือ ทรงรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดและเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามไตรลักษณ์ คือ มือนิจจัง มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยงแท้ ไม่จีรังยั่งยืน มีทุกขัง เป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และมีอนัตตา ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่อทรงรู้อันนี้แล้ว ก็ทำให้จิตของพระองค์หลุดพ้น สิ้นกิเลส ไม่ข้องในโลกอีก ๒) *สัตว์โลก* คือ ทรงรู้อัตตาเข้าใจสัตว์โลกในทุกแง่มุม (สัตว์คือผู้ที่เกี่ยวข้องในรูป เป็นต้น ซึ่งหมายถึงมนุษย์และเดียรัจฉาน เป็นต้น) ทรงรู้ว่าสัตว์โลกเป็นไปอย่างไร แตกต่างกันอย่างใด มีปัญหาอย่างไร ตลอดจนมีสุขมีทุกข์อย่างไร การที่ทรงรู้อัตตาโลกโดยทั่วถ้วนนี้ ทำให้ทรงสามารถจะทรงโปรดสัตว์เหล่านั้นได้ ตามความเหมาะสมกับสภาพ ปัญญา ตลอดจนโอกาสของสัตว์โลกเหล่านั้น และ ๓) *โอกาสโลก* คือ ทรงรู้เกี่ยวกับโลกตามที่วิทยาศาสตร์ในชั้นหลังสามารถยืนยันได้ ดังที่ปรากฏว่าพระธรรมคำสั่งสอนและพระวินัยที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนหรือบัญญัติขึ้นนั้น สอดคล้องกับความเป็นไปของโลกทั้งในทางดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์

พุทธคุณประการที่ ๕ ว่าด้วยการรู้แจ้งโลกนี้ หากผู้ศึกษาประสพจะตามรอยพระบาทสมเด็จพระบรมศาสดา ก็อาจกระทำได้ตามกำลัง กล่าวคือ สามารถฝึกฝนอบรมใจของเราให้เป็นผู้รู้โลก ว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามไตรลักษณ์ ในเวลาสุขผ่านเข้ามาในชีวิต ก็ตระหนักว่าจะต้องเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ เมื่อทุกข์ผ่านเข้ามาในชีวิต ก็ตระหนักว่าก็จะต้องเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกัน ไม่หลงไหลไปกับกระแสโลก เป็นผู้รู้โลก

ว่าผู้ที่อยู่ในโลกทั้งคนและสัตว์ที่แวดล้อมเราอยู่นั้นมีปกติเป็นอย่างไร และปฏิบัติต่อเขาเหล่านั้นในทางที่มุ่งความดีความเจริญต่อกัน เพื่อความสุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทำยที่สุดรู้โลกและดำรงชีวิตโดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับโลกในทางวิทยาศาสตร์นั้นดำรงตนให้ผาสุกตามควร เป็นต้น

๖. อนุตตโร ปุริสทมฺมสารถิ ทรงเป็นผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า

พุทธคุณประการที่ ๖ ได้แก่ “อนุตตโร ปุริสทมฺมสารถิ” เป็นพุทธคุณที่เราสรรเสริญสมเด็จพะสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “ทรงเป็นผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า” พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้การฝึกฝนแก่บุคคลที่สมควรได้รับการฝึกฝนนั้นตามแนวทางวิธีที่เหมาะสมแก่เขานั้น ๆ จนทำให้ผู้ที่ได้รับการฝึกฝนจากพระองค์ได้รับความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรืองในธรรม ดังที่การสืบทอดยาวนานของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏมาจนถึงเราในวันนี้ก็เป็นประจักษ์พยานสำหรับพระปรีชาสามารถในการฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกของพระองค์ที่แสดงออกผ่านศิษย์ของศิษย์มีรู้ก็ชั่วรุ่นของผู้ที่พระองค์ทรงฝึกฝนไว้แล้วนั้น

การที่พระพุทธองค์ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ฝึกบุรุษ ซึ่งหมายถึงบุคคลไม่เฉพาะเจาะจงไม่ว่าหญิงหรือชายได้อย่างดีเยี่ยม ไม่ผู้อื่นทำได้ดีกว่านั้น ก็เพราะเหตุว่าสมเด็จพะบรมศาสดาทรงมีวิธีอันยอดเยี่ยมในการฝึกคน เช่น ทรงกระทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง กล่าวคือ ทรงปฏิบัติฝึกฝนพระองค์อย่างใด ก็ทรงฝึกฝนสั่งสอนผู้อื่นอย่างนั้น โดยที่ไม่ต้องทรงใช้อำนาจ คืออำนาจในการลงโทษ เป็นเครื่องขู่ให้กลัวอย่างที่ผู้มีอำนาจร่วมสมัยเดียวกันมักใช้เป็นปกติ ทรงเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับจริต นิสัย ปมด้อย หรือลักษณะเด่น ลักษณะพิเศษของผู้ที่จะทรงฝึกฝนสั่งสอน เช่น การที่จะทรงฝึกฝนสั่งสอนผู้มีฤทธิ์มาก ก็ทรงสำแดงฤทธิ์ ให้ฤทธิ์ที่เคยเป็นปมแข็งของผู้นั้นเอง กลับทรมานผู้นั้นจนสิ้นมีจฉาฐิฐิเกิดมีสัมมาฐิฐิ หรือการที่ทรงใช้กุศโลบายให้ผู้ที่จะทรงฝึกฝนสั่งสอนได้ออกไปเรียนรู้และมีประสบการณ์จนกระทั่งเข้าใจสภาพแห่งธรรมด้วยตนเองได้

นอกจากนี้ ยังทรงฝึกฝนสั่งสอนตามกำลังของผู้รับการฝึกฝน ไม่ให้เกิดกรณีที่จะเกินกว่าความสามารถของเขาในการที่จะรับการฝึกฝน กล่าวคือ คนนั้นมีความสามารถในการเข้าถึงธรรมหรือปฏิบัติตามนัยแห่งธรรมในพระศาสนาต่างกัน ก็ทรงกำหนดธรรมให้เขาได้บรรลุประโยชน์ในระดับที่แตกต่างกัน แต่ก็มีโอกาสพัฒนาไปสู่ขั้นที่ลึกซึ้งกว่า อุดมด้วยประโยชน์กว่า เช่น สำหรับผู้ที่เริ่มต้น ก็ทรงมีธรรมที่ยังให้เกิด

ประโยชน์ที่ทางวัตถุ เช่น การมีทรัพย์ การมีชื่อเสียง เป็นต้น ไว้ให้ฝึกฝนประพฤติ สำหรับผู้ที่อยู่ในลำดับสูงขึ้นมา ก็ทรงมีธรรมที่ยังประโยชน์ทางจิตใจ มีคุณธรรมความดี มีความประพฤติที่ดีงาม มีการใช้ชีวิตที่ดีงามตามหลักการในทางพระพุทธศาสนา ไว้ให้ฝึกฝนประพฤติ และสำหรับผู้ที่มิภูมิในธรรมมากแล้ว ก็ทรงมีธรรมซึ่งอำนวยประโยชน์ชั้นสูงสุด คือ การรักษาจิตใจให้ปลอดโปร่ง รู้แจ้งความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ให้ฝึกฝนประพฤติ

โดยประการสำคัญที่สุด การที่ทรงฝึกฝนสั่งสอนบุคคลทั้งหลายนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้ที่ได้รับการฝึกฝนเอง หาใช่เป็นไปเพื่อความสุขสบายหรือความสำเร็จของพระองค์เองแต่อย่างใดไม่ ความจริงในข้อนี้นอกจากจะทำให้พุทธคุณข้อนี้สำคัญยิ่งขึ้นแล้ว ยังเป็นหลักฐานแสดงถึงพระกรุณาคุณต่อสรรพสัตว์ของสมเด็จพระบรมศาสดาด้วย

พุทธคุณประการที่ ๖ นี้ เป็นแบบอย่างที่ดีเลิศในเรื่องของการฝึกอบรม กล่าวคือ แม้เราตั้งใจทำความเข้าใจและปฏิบัติให้ได้รับประโยชน์ อาจทำได้โดยจำแนกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ในส่วนที่เราปฏิบัติตามแนวทาง ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนให้พุทธสาวกของพระองค์ปฏิบัติ แม้เราจะเกิดมาไม่ทันได้เฝ้าให้ทรงฝึกฝนปฏิบัติด้วยพระองค์เอง แต่แนวทางการฝึกฝน และพระพุทธสาวกของพระองค์ ก็ยังมีให้เราได้ฝึกฝนและได้ไต่ถามรับฟังคำแนะนำอยู่ และอีกส่วนหนึ่ง คือการที่จะตามรอยพระบาทของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น เมื่อเราเห็นวิธีการอันเยี่ยม และแยกคายต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้ในการฝึกฝนสั่งสอน เราก็อาจนำไปประยุกต์ใช้ในการฝึกฝนแนะนำบุคคลที่ควรแนะนำ เช่น บุตรธิดาผู้อยู่ในบังคับบัญชา ศิษย์ เป็นต้น ก็จะได้รับผลสำเร็จตามสมควรแก่เหตุ

๗. สตุถา เทวมนุสฺसानิ ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พุทธคุณประการที่ ๗ ได้แก่ “สตุถา เทวมนุสฺसानิ” แปลความได้ว่า “ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” คำว่า “สตุถา” นั้นถอดความเป็นภาษาไทยตรงกับคำว่า ศาสดา รากศัพท์เดิมมาจากคำว่า “สตุวาห” ซึ่งแปลว่า “ผู้นำกองเกวียน” เป็นผู้นำพากองเกวียนนั้น ข้ามพ้นอุปสรรคอันตรายไปได้อย่างปลอดภัย ประดุจดั่งศาสดาที่นำพาศิษย์หรือสาวกข้ามไปสู่ความดี ความงาม หรือความมุ่งหมายในศาสนา โดยธรรมดาผู้ที่เป็นศาสดาย่อมต้องเป็นผู้สอนหรือเป็นครูแก่สาวกด้วย โดยนัยนี้พระพุทธองค์จึงทรงพระนามว่า “สตุถา” ฉะนั้น ในการแปลพุทธคุณประการนี้ บางสำนวน

ก็ใช้ว่า ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เมื่อเป็นดังนี้ พุทธคุณประการนี้ย่อมมีเหตุ เช่นเดียวกับที่พรรณนาแล้วในพุทธคุณประการที่ ๖

ในประการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนมนุษย์นั้น เป็นที่รับรู้ พระกรุณาคุณอยู่โดยทั่วไป และได้พรรณนาไว้แล้วในพุทธคุณประการก่อนหน้า แต่ในที่นี้ จะอธิบายให้เกิดความเข้าใจว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเป็นพระศาสดาหรือบรมครู ของเทวดาทั้งหลายได้อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เป็น อเทวนิยม

เทวดาหรือเทพตามนัยของพระพุทธศาสนานั้น จำแนกได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) *สมมติเทพ* คือ เทวดาโดยสมมติ โดยการยอมรับของราษฎร เช่น พระราชามหากษัตริย์ เป็นต้น ๒) *อุปบัติเทพ* คือ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาในเทวโลกชั้นต่าง ๆ และ ๓) *วิสุทธิเทพ* คือ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือ มนุษย์ผู้ได้ชำระจิตใจตนให้บริสุทธิ์ เช่นเดียวกับหรือยิ่งกว่าเทวดา เช่น พระพุทธเจ้าหรือพระอริยบุคคลทั้งหลาย

เมื่ออธิบายคำว่าเทวดาเช่นนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาของเราก็อ่อมจะทรงเป็น พระศาสดาหรือบรมครูของเทวดาได้ กล่าวคือ ๑) สำหรับสมมติเทพนั้น ในพระพุทธ ประวัติย่อมปรากฏอยู่โดยแจ่มชัดว่า ทรงส่งสอนสรรพสัตว์โดยปราศจากการแบ่งแยก ชนชั้นวรรณะ พุทธสาวกที่เป็นพระราชามหากษัตริย์ครอบครองแว่นแคว้นต่าง ๆ ในครั้ง พุทธกาลก็มีอยู่หลายพระองค์ บางพระองค์นอกจากจะทรงเป็นพุทธสาวกแล้วยังทรงเป็น ศาสนูปถัมภก อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้สามารถเผยแผ่ไปได้ด้วย ๒) สำหรับอุปบัติเทพ แม้พระพุทธศาสนาจะมีได้อ้างอิงอยู่กับอำนาจของเทพยดา แต่ก็ได้ปฏิเสธหรือลบล้าง เพียงแต่ประกาศว่าจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของศาสนานี้เกิดขึ้นได้โดยการกระทำของมนุษย์ เอง มิใช่เทพยดาจะดลบันดาลให้เป็นไป เมื่อเป็นเช่นนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาก็ทรงอยู่ ในที่ผู้สอนของเทวดาทั้งหลายได้โดยพระคุณธรรมอันสูงสุด ทรงสั่งสอนให้เทวดาทั้งหลาย ที่อาจมีมิชฌาทิฐิกลับมีสัมมาทิฐิ คຸມครองผู้ประพฤติธรรม และพระพุทธศาสนา อีกทั้ง ทรงสอนคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา คือ หิริและโอตตปปะ และ ๓) วิสุทธิเทพ เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง และทรงพระกรุณาสั่งสอน แก่ชนให้ได้รับประโยชน์จากผลแห่งความเพียรของพระองค์ด้วยจนกระทั่งมีบางท่านใน ท่านเหล่านั้นได้ดวงตาเห็นธรรมชำระจิตใจของตนจนบริสุทธิ์ก็กลายเป็นวิสุทธิเทพ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงย่อมทรงควรแก่พระสมัญญาว่า ทรงเป็นผู้สอนของเทวดา โดยเฉพาะวิสุทธิเทพ ด้วยเหตุนี้

พระพุทฺธคุณประการที่ ๗ นี้ มีความสัมพันธ์กับพุทฺธคุณประการที่ ๖ ที่ได้พรรณนาแล้ว ซึ่งปกติจะเป็นพระพุทฺธจริยาที่ทรงกระทำควบคู่ต่อเนืองกันเรียกว่าฝึกฝนอบรมแนะนำสั่งสอน นอกจากนี้ยังเป็นแบบอย่างที่ดียิ่งสำหรับผู้ที่ทำหน้าที่เป็นนักสอน นักเผยแผ่ เช่น ครู อาจารย์ ภิคุ สามเณร เป็นต้น

๘. พุทฺโธ ทรงเป็นผู้เบิกบานแล้ว

พุทฺธคุณประการที่ ๘ ได้แก่ “พุทฺโธ” แปลความว่า “ทรงเป็นผู้เบิกบานแล้ว” ความเบิกบานที่เราสรรเสริญสมเด็จพระบรมศาสดาในประการนี้ มิใช่ความเบิกบานในทางโลก คือ เบิกบานด้วยสิ่งที่เป็นรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสที่น่ายินดีในทางกามคุณ หากแต่เป็นความเบิกบานในธรรมซึ่งทรงตื่นรู้ขึ้นด้วยพระปัญญาคุณของพระองค์เอง

คำว่า “ตื่น” ธรรมด่าย่อมหมายถึงอาการที่พ้นจากความหลับไหล แต่การตื่นของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น เป็นการตื่นรู้พ้นจากความหลงไหลในกามสุข ตื่นรู้จากความหลงที่จะพาให้หลงปฏิบัติบำเพ็ญไป ในทางที่ไม่อาจจะหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ เช่น หลงในฤทธิ์แห่งฌานสมาบัติ หลงในการบำเพ็ญทุกรกิริยา หลงในการวิงวอนต่อเทพเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งตื่นจากการหลงไหลมัวเมาในอำนาจของกิเลส และใช้แต่จะทรงตื่นโดยลำพังพระองค์เท่านั้น พระพุทฺธองค์ยังทรงปลุกผู้อื่น คือพุทฺธสาวกให้ตื่นขึ้นตามพระองค์ด้วย การตื่นของสมเด็จพระบรมศาสดาดังที่กล่าวมานี้ จึงเป็นการตื่นที่ควรแก่การสรรเสริญ และควรยินดีเบิกบาน ความเบิกบานในธรรมที่ทรงตื่นรู้ขึ้นจึงเป็นพุทฺธคุณด้วยเหตุนี้

พุทฺธคุณประการที่ ๘ นี้ เป็นพุทฺธคุณที่เราสามารถจะตามรอยพระบาทของสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตามกำลังแห่งตน กล่าวคือ จะต้องเริ่มจากการตื่นขึ้นจากความหลงไหลอันมิใช่เป็นไปในทางธรรมดังที่กล่าวแล้วเสียก่อน แม้ไม่สามารถตื่นขึ้นได้อย่างเด็ดขาด หรือเลิกความหลงไหลได้อย่างสิ้นเชิงเหมือนตื่นจากหลับตามวิสัยของปุถุชน แม้เพียงพยายามตื่นขึ้นตามกำลังเริ่มจากน้อยไปหามากก็นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีขึ้นต่อไปเมื่อตื่นขึ้นได้แล้ว ก็พึงเบิกบานในธรรมที่ตื่นขึ้นนั้น และพยายามรักษาความเบิกบานไว้ให้คงอยู่กับตนตลอดไป

๙. ภควา ทรงเป็นผู้จำแนกธรรม

พุทธคุณประการสุดท้ายเป็นพุทธคุณประการที่ ๙ ได้แก่ “ภควา” มีความหมายว่า “ทรงเป็นผู้จำแนกธรรม” อันที่จริงคำว่า “ภควา” นั้น มีความหมายได้หลายอย่าง ความหมายแรกแปลว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า” ซึ่งเป็นคำเรียกสมเด็จพระบรมศาสดา ด้วยความเคารพอย่างสูงของพุทธสาวกก็ได้ หรือจะแปลว่า “เลิศล้ำดั่งาม” ก็ได้ ทั้งนี้ มาจากรากศัพท์ว่า “ภาคยะ” ที่มีความหมายเช่นนั้น กล่าวคือ ทรงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่ง ความเลิศล้ำดั่งาม ทรงมีคุณสมบัติ และบารมีที่ประกอบไว้ดั่งามเลิศล้ำ นอกจากนี้ ยังทรงมีพระรูปสมบัติ และพระธรรมกายสมบัติเลิศล้ำ คำว่า ภควา ยังแปลว่า “ได้หักได้ทำลายแล้ว” กล่าวคือ ทรงหักทำลายกิเลสให้สูญสิ้นไปได้แล้ว ก็ได้ หรือ จะแปลว่า “ผู้แจ่มแจ้ง” กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงนำธรรมมาจำแนกแจ่มแจ้งสิ่งสองประชาชน ให้เหมาะสมกับภูมิรัฐ จริต หรือแม้เหตุการณ์ ได้อย่างวิเศษควรอัศจรรย์

ความหมายของคำว่า “ภควา” ที่ได้ยกมาแล้วข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ความหมายแรกพึงจะเป็นคำเรียกขานด้วยความเคารพ มากกว่าเป็นคำสรรเสริญ พระพุทธคุณ ส่วนความหมายที่ ๓ นั้น เป็นความหมายที่ซ้ำกับพุทธคุณที่แสดงแล้วและ ไม่มีเหตุที่จะต้องกล่าวซ้ำอีก ส่วนความหมายที่ ๒ และ ๔ มีลักษณะเหมาะสมกับพุทธคุณ ประการสุดท้ายนี้มากกว่าความหมายอื่น ๆ แต่ด้วยบทสวดมนต์ส่วนที่เป็นพุทธคุณในอดีต แปลพุทธคุณประการนี้ว่า “ทรงเป็นผู้จำแนกธรรม” นั้น อาจจะเป็นด้วยเหตุว่า การชมเชย สมเด็จพระบรมศาสดาว่าทรงเป็นผู้เลิศล้ำนั้น เป็นการทำความชมเชยโดยภาพรวม อาจจะไม่เป็นการพรรณนาพระพุทธรคุณเด่นชัดเท่ากับที่สรรเสริญว่าทรงเป็นผู้จำแนกธรรม เพราะดังที่ทราบกันอยู่ทั่วไปว่า ธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีมากมายหลายประเภท หลายหมวด หลายหัวข้อ หลายระดับ การที่จะทำให้พุทธสาวกเข้าถึงธรรมเหล่านั้นได้ ย่อมต้องอาศัยการจำแนกธรรมที่มีประสิทธิภาพอย่างสูง เพื่อให้ธรรมที่ประทานแก่ พุทธสาวกนั้นเหมาะสมกับปัญญา ความเชื่อ ความเลื่อมใส ตลอดจนปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้พุทธสาวกจะสามารถเข้าถึงธรรมนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง จึงเป็นพุทธคุณที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในบรรดาความหมายของบทว่า “ภควา” ด้วยเป็นพระมหากรุณาคุณ ในไวเนยสัตว์ทุกชาติชั้นวรรณะต่อเนื่องมาจวบถึงปัจจุบัน

พุทธคุณประการที่ ๙ นี้ แสดงให้เห็นว่าการที่เราจะตามรอยพระบาทของ สมเด็จพระบรมศาสดา นอกจากจะถือพระองค์เป็นแบบอย่างในการวิเคราะห์ จำแนก และให้ธรรมให้เหมาะกับผู้รับโดยประการทั้งปวง เมื่อเรามีโอกาสจะให้ธรรมหรือ แนะนำธรรมแก่ผู้อื่นแล้ว การที่เรารู้จักจำแนกธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนในพระพุทธานุชาสนา ให้เกิดความเข้าใจ และปฏิบัติตาม ตามควรแก่กาลและโอกาส ก็ได้ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติ ตามแบบอย่างที่เหมาะสมแก่กาลและโอกาส ก็ได้ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติ ตามแบบอย่างที่เหมาะสมแก่กาลและโอกาส และทรงได้รับการสรรเสริญเป็นพุทธคุณ ประการที่ ๙ นี้

พุทธคุณทั้ง ๙ ประการ บท อรหัง, สมมาสมพุทโธ, วิชชาจรณสมปนโน, สุคโต, โลกวิทู จัดเป็นพระปัญญาคุณ ส่วนบท อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ และสตถา เทวมนุสฺसान์ จัดเป็นพระกรุณาคุณ และบท พุทโธ และภควา จัดเป็นทั้งพระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ นอกจากนี้ บท อรหัง, สมมาสมพุทโธ, วิชชาจรณสมปนโน, สุคโต, โลกวิทู เป็นเครื่อง แสดงพระคุณสมบัติส่วนพระองค์ ที่เรียกว่า อัตตหิตคุณ ส่วนบท อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ และสตถา เทวมนุสฺसान์ เป็นเครื่องแสดงพระคุณสมบัติเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นที่เรียกว่า พรหิตคุณ และบท พุทโธ และภควา เป็นเครื่องแสดงพระคุณสมบัติส่วนพระองค์และเป็น ประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วย ที่เรียกว่า อุตตพรหิตคุณ โดยประการสำคัญพุทธคุณทั้ง ๙ ประการ จัดเป็นพุทธานุสติ ซึ่งเป็นหนึ่งในอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ สำหรับผู้ประสงค์จะฝึกอบรมจิต ให้เป็นสมาธิ จะกำหนดบริกรรมบทหนึ่งบทใด เพื่อผูกจิตไว้ไม่ให้หนีคิดฟุ้งซ่านไปใน อารมณ์ต่าง ๆ แต่สำหรับผู้ที่มีกำลังใจพยายามลดละความชั่วร้ายรับทำความดี สามารถที่จะเริ่มได้ทันที ไม่ต้องรอนานไกลเพื่อฝึกจิตใจให้เป็นสมาธิ

พุทธคุณทั้ง ๙ ประการที่พรรณนามาแล้วข้างต้นนี้ เป็นคุณ ซึ่งเป็นเหตุให้ สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้รับความยกย่องสรรเสริญว่าทรงเป็น เลิศในโลก มิใช่เลิศด้วยฐานะอันทรงอุบัติหรือดำรงอยู่ หากแต่เป็นเพราะทรงบริบูรณ์ ด้วยคุณ อันเป็นพุทธคุณที่แสดงแล้วนี้ เราซึ่งเป็นพุทธสาวก พุทธศาสนิกชนพึงมีความ ปิติซาบซึ้งในพุทธคุณ เพิ่มพูนกำลังความศรัทธาในพระพุทธเจ้าและพระรัตนตรัย รวมถึง ปฏิบัติตามรอยพระบาทแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาผู้ทรง “คุณ” ของเราตามวิสัยฆราวาส และตามกำลัง เทอญ

บทที่ ๓/ วิปัสสนากรรมฐาน

บทอุเทศ

สาธุชนมาทำวิปัสสนาปัญญาที่เห็นแจ้งชัดในอารมณ์
ให้เกิดมีขึ้นในจิตด้วยเจตนาอันใด เจตนาอันนั้นชื่อว่า วิปัสสนากาวนา

วิปัสสนากรรมฐาน หรือ วิปัสสนากาวนา หมายถึง กรรมฐานเป็นอุบายทำให้เกิดปัญญาเห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งเรื่องความจริงนี้ในทางพระพุทธศาสนา จำแนกเป็น ๒ ประการ ดังนี้

๑. สมมติสัจจะ คือ ความจริงตามที่สมมติบัญญัติกัน เป็นภาษาของชาวโลก เป็นการกำหนดหมายของโลก เป็นโวหารของชาวโลก เช่น การกำหนดฐานะ ตำแหน่ง หน้าที่ เป็นต้น

๒. ปรมัตถสัจจะ คือ ความจริงขั้นแท้จริง หมายถึง ความจริงของสิ่งเหล่านั้น เมื่อยกสมมติออกไปแล้วเป็นอย่างไร ก็ให้รู้ถึงความจริงใจขั้นนั้น เพื่อถวายนามความยึดมั่น ถือมั่น ด้วยอำนาจความสำคัญผิด ความคิดผิด ความเห็นผิด ออกไปจากจิตใจ อันเป็นงานที่บุคคลจะต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดญาณ คือความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งเหล่านั้น

การเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เกิดความรู้ในลักษณะ หน้าที่ ผล และเหตุของวิปัสสนา เมื่อรู้ครบ ๔ ประการแล้ว ย่อมได้รับผลของวิปัสสนาตามที่ต้องการ

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

การเจริญวิปัสสนาต้องรู้จักภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนาก่อน อุปมาเหมือนกับการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารต้องมีพื้นที่ ถ้าไม่มีพื้นที่สำหรับปลูกแล้ว พืชก็เกิดไม่ได้ ธรรมที่เป็นอารมณ์หรือภูมิของวิปัสสนา กล่าวสรุปที่ นาม กับ รูป แต่หลายแห่งจำแนกไว้โดยละเอียด เช่น

๑. **ขันธ ๕** คือ รูป สิ่งที่คนสัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น และกาย เวทนา คือความรู้ สุข ทุกข์ หรือกลาง สัญญา คือจำสิ่งที่ผ่านมาทางประสาทสัมผัส สังขาร คืออกุศล อกุศล และธรรมที่เป็นกลาง ๆ อันเกิดขึ้นในจิต และวิญญาณ คือความรู้รูป เสียง รส สิ่งที่กายกระทบ และอารมณ์ที่เกิดกับใจ

๒. **อายตนะภายในภายนอก** อย่างละ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โภภะ (สิ่งที่มาถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (เรื่องที่ใจคิด) รวมเป็น ๑๒ ชนิด

๓. **อายตนะภายใน** อายตนะภายนอก วิญญาณในฐานะที่เป็นธาตุอย่างละ ๖ รวม ๑๘

๔. **อายตนะภายใน** เช่น ตา เป็นต้น ในฐานะที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ๖ อย่าง ความเป็นใหญ่ในฐานะของหญิง ชาย ชีวิต สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุกเขขา ความเชื่อ ความเพียร ความระลึกได้ จิตตั้งมั่น ปัญญา และความเป็นใหญ่ในพระอริยบุคคล ๓ ประเภท รวมเป็นอินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น แต่ละอย่างถือว่าเป็นอุบายที่บุคคลพิจารณาแล้วย่อมก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงเป็นวิปัสสนาขึ้นมาได้ เพราะแม้จะจำแนกออกไปเช่นไร ภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนายังคงเป็นรูปกับนามอยู่นั่นเอง โดยนัยนี้ จึงใช้คำว่า เห็นแจ้งในรูปนาม

ธรรมที่เป็นเหตุเกิดวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐานจัดเป็นบันไดธรรมขั้นสูงขึ้นมา กล่าวคือ สร้างที่ปฏิฐิ คือความเห็นของคนให้ตรงต่อความจริง ไม่เห็นวิปลาส คือคลาดเคลื่อนจากความจริงดังกล่าวแล้ว เหตุให้เกิดวิปัสสนา มี ๒ ระดับ ดังนี้

๑. สิวีสุทธิ คือ ความหมัดจดแห่งศีลที่บุคคลสมาทานรักษาแล้วในฐานะนั้น ๆ คือศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่รักษาด้วยความสำนึกเห็นคุณค่าของศีล ท่านผู้รู้ยอมรับว่าใช้ได้ ไม่ยกตนข่มท่านเพราะเหตุที่ตนรักษาศีล และคนอื่นไม่รักษาจิต โนมน้อมไปเพื่อสมาธิ

๒. จิตตวิสุทธิ คือ ความหมัดจดแห่งจิต คือจิตที่ได้ผ่านการอบรมมาตามหลัก สมถกรรมฐาน จนได้บรรลุรูปฌาน ๔ อาศัยจุดตถฌานเป็นบาท ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงตามไตรลักษณ์ คือลักษณะที่เหมือนกันของสรรพสิ่งในโลกนี้ ได้แก่ การเอานามรูปดังกล่าวแล้วขึ้นพิจารณาให้เห็นตามไตรลักษณ์

โดยนัยนี้ ผู้เจริญวิปัสสนาต้องมีศีลและสมาธิเป็นพื้นฐาน

ธรรมที่เป็นวิปัสสนากรรมฐาน

ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนากรรมฐานมี ๕ ประการ ดังนี้

๑. ทิฏฐิวิสุทธิ หมายถึง ความหมัดจดแห่งทิฏฐิคือ กำหนดรู้เห็นนามและรูปมีจริงเป็นจริงตามลักษณะเครื่องหมายแจ้งชัดไม่หลงในสมมุติว่าบุคคล ว่าตัว ว่าตน เป็นต้น

๒. กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึง ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย คือกำหนดรู้จริงเห็นจริงซึ่งนามและรูปทั้งเหตุและปัจจัย ข้ามล่วงข้อกังขาในกาลทั้ง ๓ เสียได้ เช่น ไม่สงสัยว่าเราจุติมาจากไหน เราเป็นอะไร เราจะไปเกิดที่ไหน เป็นต้น

๓. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง คือความรู้จริงเห็นจริงว่านี่เป็นตัววิปัสสนาเป็นทางมรรคผลนี้เป็นอุปกิเลสไม่ใช่ทางมรรคผล

๔. ปฏิทาญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ คือวิปัสสนาญาณ ๙

อริยมรรคทั้ง ๘ ประการนี้ ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นธรรมที่เป็นตัววิปัสสนาประการที่ ๕ ซึ่งหมายถึง ความหมัดจดแห่งความรู้ความเห็นซึ่งเป็นโลกุตระ กล่าวคือ ความรู้เห็นในอริยมรรค ๘

อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา คือ ไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะ ๓ ได้แก่ อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน

หน้าที่และผลของวิปัสสนากรรมฐาน

หน้าที่ของวิปัสสนากรรมฐาน คือ การกำจัดโมหะ ความหลงในสังขารธรรมทั้งหลายอันเป็นตัวการปิดบังปัญญาไว้ไม่ให้เห็นสภาวะอันแท้จริงของสิ่งเหล่านั้น เมื่อเกิดความเห็นจริงดังกล่าวแล้ว ผลคือความรู้ความเห็นที่ส่องสว่างทั่วไปในสังขารทั้งหลายตามสภาพที่เป็นจริงปราศจากความมืดบอดแห่งปัญญาจะปรากฏขึ้นมา ซึ่งจะต้องอาศัยการเข้าถึงตัววิปัสสนาที่แท้จริง

ในกรณีที่ไม่สามารถพิจารณาตามหลักอนิจจังได้ อาจเลือกพิจารณาตามหลักทุกขัง หรืออนัตตาก็ได้ ซึ่งมาตรการในการกำหนดว่าเป็นทุกขัง คือ “สังขารทั้งหลายเกิดมาจากเหตุปัจจัย ไม่อาจรักษาสภาพเดิมของตนไว้ได้ มีการเบียดเบียน ก่อให้เกิดความเร่าร้อน”

อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณานั้นหากสามารถเห็นทุกข์ด้วยหลักพิจารณาข้อใดง่ายให้พิจารณาในประเด็นนั้นก่อน เพราะเมื่อเห็นในจุดหนึ่งได้แล้ว ปัญญาจะเพิ่มขึ้น ทำให้เห็นในลักษณะอย่างอื่นได้ด้วย หรือไม่อย่างนั้นอาจพิจารณาตามหลักอนัตตาก็ได้ ซึ่งมาตรการในการกำหนดว่าเป็นอนัตตามีมากมาย แต่ที่นิยม คือ “ธรรมทั้งหลายไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร ๆ ไม่มีใครเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง เมื่อแยกย่อยออกไปแล้ว เป็นของว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล เรา เขา และตรงกันข้ามกับสิ่งที่เป็นอนัตตาตามมติของพราหมณ์” แต่ในประเด็นนี้ควรทำความเข้าใจความหมายของคำว่า อัตตาตามทรรศนะของพราหมณ์ประกอบด้วย

หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีหลายวิธี ในที่นี้จะยกตัวอย่างการพิจารณาชั้น ๕ เป็นอารมณ์ ดังนี้

๑. ยกชั้น ๕ แต่ละข้อขึ้นพิจารณาว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า ไม่เที่ยง หรือจะยกคำบาลีขึ้นว่า รูป อนิจจัง รูปเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น

๒. พิจารณาให้เห็นในลักษณะเกี่ยวเนื่องกัน เช่น รูปเป็นของไม่เที่ยง รูปใดไม่เที่ยง รูปนั้นเป็นทุกข์ รูปใดเป็นทุกข์ รูปนั้นใช่ตัวใจตน รูปใดใช่ตัวใจตน รูปนั้นไม่ใช่ของเรา รูปนั้นไม่ใช่เรา รูปนั้นไม่ใช่ตัวใจตนของเรา เป็นต้น จากนั้นสามารถเปลี่ยนไปพิจารณา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปตามสมควร

๓. ยกชั้น ๕ ขึ้นพิจารณาทีละข้อ แต่พิจารณารวมกับเหตุปัจจัยของชั้น ๕ เหล่านั้น คือ

- *รูปไม่เที่ยง* ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ของรูปที่เกิดด้วยเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงเช่นนี้ รูปจะเป็นของเที่ยงได้อย่างไรเล่า

- *รูปเป็นทุกข์* ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็เป็นที่เกิดด้วยเหตุปัจจัยอันเป็นทุกข์เช่นนี้รูปจะเป็นสุขได้อย่างไรเล่า

- *รูปเป็นอนัตตา* ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็เป็นที่เกิดด้วยเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาเช่นนี้ รูปจะเป็นตัวตนมาแต่เล่า

เมื่อจะพิจารณาข้ออื่น ๆ ให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็เปลี่ยนจากรูปเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามแต่อารมณ์ที่จะใช้พิจารณา

การพิจารณานี้เมื่อเกิดความเห็นตามเป็นจริงแล้ว จะมองเห็นชั้น ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อยู่ไกล อยู่ใกล้ ว่าเป็นเพียงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเท่านั้น จนสามารถถ่ายทอดความรู้สึกว่าชั้น ๕ เป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นตัวตนของเราลงไปได้ในที่สุด โดยความรู้เห็นในลักษณะนี้ ถือว่า เป็นความรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบ ดังความตอนหนึ่งในอนัตตลักขณสูตร ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “รูปนั้นก็สักแต่ว่าไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อันเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้”

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐานเป็นการสร้างความเห็นของตนให้บริสุทธิ์มีหลักการปฏิบัติได้ ๒ วิธี ดังนี้

๑. สมถยานิก แปลว่า ผู้มีสมถะเป็นยาน หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามหลักสมถกรรมฐานมาก่อนผ่านความสงบตามลำดับจนได้บรรลุรูปฌานแล้วจึงอาศัยสมถกรรมฐานนั้นเป็น

พื้นฐานการปฏิบัติวิปัสสนาต่อไป เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วเป็นผู้มีคุณวิเศษต่าง ๆ เช่น สามารถแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น

๒. วิปัสสนายานิก แปลว่า ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน หมายถึง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาอย่างเดียวไปจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยมีได้ปฏิบัติสมถกรรมฐาน ไม่ได้บรรลุรูปฌานมาก่อน กล่าวคือ เริ่มศึกษานามรูปพิจารณาเป็นอารมณ์ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์เลย อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะเริ่มปฏิบัติจากจุดนี้ได้ต้องมีปัญญาเฉียบแหลมระดับหนึ่ง เพราะการพิจารณาให้เห็นไตรลักษณ์ได้นั้น “พิจารณาง่าย แต่เห็นจริงได้ยาก” อนึ่ง มีคำเรียกผู้ปฏิบัติวิปัสสนากล่าวว่า *สุกขวิปัสสกะ*

อุปสรรคของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอาจมีสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองในระหว่างการปฏิบัติที่เรียกว่า *วิปัสสนูปกิเลส* หมายถึง เครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา คือ ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้วิปัสสนาอ่อน ๆ จนทำให้สำคัญว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. โองาส คือ แสงสว่างปรากฏในขณะที่หลับตากำหนดอยู่นั้นจะปรากฏแสงสว่างในลักษณะต่าง ๆ ขึ้น ความสวยงามวิจิตรของภาพ แสงเหล่านั้นสวยงามกว่าเห็นด้วยตาเนื้อเสียอีก

๒. ญาณ คือ ความหยั่งรู้ หรือวิปัสสนาญาณ จะเกิดในขณะที่ผู้ปฏิบัติกำหนดพิจารณานามรูปอยู่ จะเกิดปัญญาอันแหลมคม ช่วยให้กำหนดนามรูปได้คล่องชำนาญ จนอาจหลงว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้วก็ได้

๓. ปีติ คือ ความเอิบอิ่มใจ ตามปกติจะเกิดที่กาย เช่น ทำให้ขนลุกชูช้ำเกิดความเอิบอิ่มขึ้น บางขณะอุปมาเหมือนกับสายฟ้าแลบ บางอย่างเกิดเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง บางอย่างทำให้ตัวลอยขึ้นหรือเกิดซาบซ่านไปทั่วร่างกาย

๔. ปัสสัทธิ คือ ความสงบกายและจิต ระงับความกระวนกระวายได้ประสบความสำเร็จในธรรม์ที่ไม่เคยประสบมาก่อน

๕. สุข คือ ความสุขกายและจิตที่เย็นประณีตและท่วมทับจิตใจและกาย

๖. อธิโมกข์ คือ ความมีศรัทธาแก่กล้า ก่อให้เกิดความเลื่อมใสเปี่ยมล้นภายในจิต จนถึงกับคิดถึงคนอื่น ต้องการให้เขามาปฏิบัติเพื่อสัมผัสผลที่ตนกำลังประสบอยู่บ้าง

๗. ปศุคาหะ คือ ความเพียรสม่ำเสมอประคองจิตไว้ด้วยดี ไม่มากไม่น้อย

๘. อุပ္ภูฐาน คือ ความที่สติตั้งมั่นปรากฏชัด ไม่แกว่งไกว หวั่นไหวเมื่อระลึกเรื่องใด เรื่องนั้นจะปรากฏแก่จิต

๙. อุเบกขา คือ ความมีจิตเป็นกลางในการรำพึงถึง กล่าวคือ วางจิตเป็นกลางในสัตว์และสังขารทั้งหลาย เมื่อรำพึงถึงอารมณ์นั้น อุเบกขาจะเกิดขึ้นแหลมคมมาก

๑๐. นิกันติ คือ ความใคร่ซึ่งเป็นความใคร่ที่ไม่อาจกำหนดตายตัวได้ว่าเป็นกิเลสหรือความสุขขุมละเอียดของจิต ทำให้จิตเกิดอาลัยในวิปัสสนุกิเลสทั้ง ๑ ประการนี้ ไม่ต้องการให้พรากจากไป

จะเห็นได้ว่า วิปัสสนุกิเลสเป็นกุศลธรรมทั้งสิ้น แต่เมื่อถึงขั้นหนึ่งกลับเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติวิปัสสนา แสดงให้เห็นว่าธรรมะของพระพุทธเจ้าอุปมาเหมือนกับเรือข้ามฟาก ในขณะที่ข้ามฟากต้องอาศัยเรือและได้รับประโยชน์จากเรือมาก แต่เมื่อจะขึ้นฝั่งก็ต้องทิ้งเรือไว้ที่ท่า การบำเพ็ญเพียรทางจิตก็เช่นเดียวกัน คือต้องสละความดีที่น้อยกว่าเพื่อความดีที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นเรื่อย ๆ ไป โดยนัยนี้ การเกิดวิปัสสนุกิเลสจึงเป็นการยืนยันว่า ผู้ปฏิบัติได้ดำเนินมาถูกทางแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดวิปัสสนุกิเลสจึงไม่ควรหลงตนว่าได้บรรลุแล้วหรือยึดติดยินดีในวิปัสสนุกิเลส แต่สิ่งที่พึงทำคือเพียรพยายามปฏิบัติต่อไป จิตจะตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน และน้อมไปกำหนดวิปัสสนาญาณที่ผ่านอุปกิเลสแห่งวิปัสสนาไปได้ อันเป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง

อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้วิปัสสนาญาณ ย่อมเห็นนามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริง จะได้รับอานิสงส์มากกว่าการบำเพ็ญทาน และการรักษาศีล โดยมีอานิสงส์ ๔ ประการ ดังนี้

๑. มีสติมั่นคง ไม่หลงตาย คือ ตายอย่างมีสติ
๒. เกิดในสุคติภพ ได้แก่ โลกมนุษย์ และโลกสวรรค์
๓. เป็นอุปนิสัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ต่อไปในเบื้องหน้า
๔. ถ้ามีอุปนิสัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ก็สามารถบรรลุได้ในชาตินี้

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจัดว่าเป็นปฏิบัติบูชาอันประเสริฐที่สุดในพระพุทธศาสนา เพราะสามารถทำให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนไม่พึงประมาท ควรหาโอกาสบำเพ็ญวิปัสสนาโดยถ้วนทั่วกัน

บทที่ ๘ คิทธิปฏิบัติ

คิทธิปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ ในที่นี้กำหนดให้เรียน ๓ หมวดธรรม ได้แก่ กรรมกิลเลส ๔ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ และสังคหัตถุ ๔ ดังนี้

กรรมกิลเลส ๔

กรรมกิลเลส แปลว่า กรรมเครื่องเศร้าหมอง หมายถึง การกระทำที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้กระทำเศร้าหมอง ไม่พ่องใสสะอาดบริสุทธิ์ เป็นคนผู้นำรังเกียจที่สุด มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. ปาณาติบาต แปลว่า การทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป หมายถึง การฆ่ามนุษย์และเดรัจฉาน รวมถึงการทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นด้วยจิตใจโหดร้ายทารุณ ปาณาติบาตนี้ต้องละด้วยการมีเมตตากรุณา

๒. อทินนาทาน แปลว่า การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ หรือการลักขโมยด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ละเมิดลิขสิทธิ์ กรรมสิทธิ์ ทรัพย์สินของคนอื่น อทินนาทานนี้ต้องละด้วยทานหรือการประกอบสัมมาชีพ คือการเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้องชอบธรรม

๓. กาเมสุมิฉฉาจาร แปลว่า ความประพฤตินอกใจในกาม หมายถึง การประพฤตินอกใจล่วงประเวณีในชายหญิงที่มีเจ้าของหวงแหน การเป็นหญิงหลายใจชายหลายคู่ คบชู้สูกษัตริย์ที่ไม่ใช่คู่ครองของตน กาเมสุมิฉฉาจารนี้ ต้องละด้วยความสำรวมในกามคุณ คือยินดีในคู่ครองของตน

๔. *มุสาวาท* แปลว่า การพูดเท็จ หมายถึง การพูดโกหกหลอกลวง บิดเบือนจากความจริง มุสาวาทนี้ต้องละด้วยการรักษาสัจจะ คือพูดแต่คำจริง

กรรมกิเลส ๔ อย่างนี้ ตรงกับพฤติกรรมที่ว่าโหดร้าย มือไว ใจเร็ว และพูดปิด ผู้ที่ทำแม้ข้อใดข้อหนึ่ง ย่อมได้ชื่อว่าดำเนินชีวิตผิดจากครรลองคลองธรรมอันดีงามของมนุษย์ เป็นผู้เศร้าหมอง ผู้รู้ดีแต่ย่น ไม่มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และมีอบายภูมิเป็นที่ไปในภพหน้า

ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔

ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ หลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในปัจจุบันหรือหลักธรรมอำนวยประโยชน์สุขในขั้นต้น มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. *อุฏฐานสัมปทา* แปลว่า ถึงพร้อมด้วยความหมั่น หมายถึง ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และประกอบอาชีพอันสุจริต ฝึกฝนให้มีความชำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตราหาวิธีที่เหมาะสมที่สุด จัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. *อารักขสัมปทา* แปลว่า ถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายถึง รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนทำได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. *กัลยาณมิตตตา* แปลว่า คบหาคนดีเป็นมิตร หมายถึง รู้จักเสวนาคบหาคนไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ซังกูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่การงานอาชีพ

๔. *สมชีวิตา* แปลว่า เลี้ยงชีพแต่พอดี หมายถึง รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

ธรรม ๔ อย่างนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนรู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์ หรือหาเงินเป็น ใช้เงินเป็น เป็นคนทำมาหากินที่ดี ตั้งตัวสร้างหลักฐานได้ และใช้ทรัพย์สมบัติให้เป็นประโยชน์ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง

สังคหัตถุ ๔

สังคหัตถุ เป็นธรรมภาคปฏิบัติคือเป็นเรื่องการปฏิบัติที่แสดงออกภายนอก คำว่า *สังคหัตถุ* แปลว่า หลักการสงเคราะห์ หมายถึง หลักการยึดเหนี่ยวใจคน

และประสานหมู่คนไว้ในสามัคคี ทำให้ตนเองเป็นที่รัก และชุมชนก็รวมกันอยู่ได้ ไม่แตกแยกกระจัดกระจาย ทำให้สังคมมีเอกภาพและมีความมั่นคง จำแนกได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทาน แปลว่า การให้ปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ เจือจานแจกจ่าย ช่วยเหลือ ด้วยสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ (ช่วยด้วยทุน สิ่งของ หรือความรู้) การให้นี้สามารถให้ด้วยเมตตา คือแสดงน้ำใจไมตรี เสริมสร้างมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา คือ ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ความเดือดร้อน หรือให้ด้วยมุทิตา คือส่งเสริมผู้ทำความดี คนที่เจริญก้าวหน้า ก็ได้

๒. ปิยวาจา แปลว่า การพูดอย่างรักกัน ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจ บอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ (ช่วยด้วยถ้อยคำ) การพูดนี้สามารถพูดด้วยเมตตา คือ ทักทายปราศรัยด้วยน้ำใจไมตรีพาทีสุภาพ พูดด้วยกรุณา คือ เห็นใจ ปลอดภัย แนะนำ ให้คำปรึกษา บอกทางแก้ปัญหา หรือพูดด้วยมุทิตา คือ พูดให้กำลังใจแสดงความส่งเสริม สนับสนุน ก็ได้

๓. อัตถจริยา แปลว่า การทำประโยชน์แก่ผู้อื่น สละเรี่ยวแรงกาย กำลังความสามารถ ช่วยเหลือผู้อื่น และบำเพ็ญประโยชน์ (ช่วยด้วยกำลังงาน) ซึ่งการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นนี้สามารถทำด้วยเมตตา คือแบ่งเบาภาระ ร่วมมือ แสดงน้ำใจไมตรี ทำด้วยกรุณา คือนำพาผู้อ่อนแอหรือตกอยู่ในอันตรายให้หลุดรอดพ้นภัย หรือช่วยด้วยมุทิตา คือให้กำลังใจ สนับสนุนร่วมมือผู้ทำความดีและเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ ก็ได้

๔. สمانัตตตทา แปลว่า การนำตัวเข้าเสมอสมาน ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ปัญหา ร่วมสุขร่วมทุกข์ ปฏิบัติตนโดยเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ให้เหมาะกับแต่ละสถานการณ์ (ช่วยด้วยการร่วมสร้างสรรค์ และแก้ปัญหา)

คติปฏิบัติทั้ง ๓ หมวดธรรมนี้ ผู้ใดนำไปปฏิบัติย่อมเป็นที่รักของผู้อื่น มีชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ลาภ ยศ สรรเสริญ และมิตรไมตรี

บรรณานุกรม

- จันทบุรีนฤนาท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (๒๕๕๓). *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต* (พิมพ์ครั้งที่ ๕). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ปริญญาโยควิบูลย์, หลวง. (๒๕๕๕). *แผนที่แนวทางไปพระนิพพาน* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). รุ่งเรืองธรรม.
- ปัญจานิษฐ์ [punjanin]. (๒๕๖๓, ๒๗ กรกฎาคม). “กรรมฐาน...๔๐” สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). [วิดีโอ]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=-2JyVplwo_WM
- ปัญจานิษฐ์ [punjanin]. (๒๕๖๓, ๒๗ กรกฎาคม). “จริต...กรรมฐาน” สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=YM6Sqe40Iew>
- พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ). *คู่มือการบำเพ็ญกรรมฐาน* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโสภณ (ฟื้น ปาสาทิโก). (๒๕๖๐). *ทางไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ตอนที่ ๑ - ๔* (จบบริบูรณ์). เพ็ทแอนด์โฮม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๕). *พัฒนาสังคมไทย ด้วยความรู้ความเข้าใจ ไตรภูมิฯ* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒). แพลน พรินท์.
- พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตตสโล). (๒๕๕๔). *สวดมนต์แปล* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๗). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตวณฺโณ). (๒๕๓๐). *สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน* (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐). โรงพิมพ์การศาสนา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- วัดญาณเวศกวัน. (๒๕๖๔, ๒๐ กันยายน). “เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒” สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). [ไฟล์เสียง]. watyanaves.net. https://www.watnyanaves.net/th/album_detail/dhamma-story-collec-

tion-2?fbclid=IwAR3K9_o3CPmFWTxbmmSL_ZexvraSu2ZfwZtGyf75-dx-KQJB51nG4nkjylt4

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (๒๕๖๐). ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า (พิมพ์ครั้งที่ ๗). พิริมา พับลิชชิ่ง.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๑). *ตอบ ดร.มาติน : ดลทินอริยชน สตรี หลุดพ้น ขึ้นเหนือมหาพรหม* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๐). *ธรรมานุญชีวิต : พุทธจริยธรรม เพื่อชีวิตที่ดีงาม* (พิมพ์ครั้งที่ ๒๒๑) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางศรีลักษณ์ เจริญเจริญ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐. สหธรรมิก.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *เชื่อกกรรม-รู้กรรม-แก้กรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๔๙). พิมพ์สวย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *สมาธิแบบพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่ ๒๘). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๖๐). *หลักสูตรอารยชน* (พิมพ์ครั้งที่ ๔๗). โอ.เอส. พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๐). *คู่มือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๖๐). *หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๕๗*. โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (๒๕๕๖). *วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑*. เอดิชั่น เพรส โพรดักส์.

ภาคพุทธาณุประวัตติ

บทที่ ๑

ทรงประกาศพระศาสนา

ทรงพิจารณาเวไนยสัตว์

หลังจากพระบรมศาสดาตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพระดำริว่า พระธรรมที่ตรัสรู้นี้ลึกซึ้งเกินไปสำหรับผู้คนทั้งหลายที่ยังยึดติดอยู่ในกามคุณ ถึงแม้จะแสดงธรรมสั่งสอนแล้วก็ยากจะมีผู้เข้าถึงธรรมนั้นได้ แต่ที่สุดแล้วก็ได้ทรงพิจารณาว่า บุคคลในโลกมีสติปัญญาหลายระดับ อุปมาดังดอกบัวที่มีทั้งดอกที่พ้นน้ำ ปรึมน้ำ และจมอยู่ในน้ำ อย่างไรก็ตาม พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ได้เปรียบบุคคล ๔ ประเภท กับดอกบัว ๔ เหล่า

๑. **อุคฆฏิตัญญู** ผู้เข้าใจได้จับปล้นเปรียบเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนั้น

๒. **วิปจิตัญญู** ผู้จะเข้าใจได้ต่อเมื่อได้รับการอธิบายขยายความ เปรียบเหมือนดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำจะบานในไม่ช้า

๓. **เนยยะ** ผู้ที่จะเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อได้รับการฝึกฝนอบรม เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำจะเติบโตขึ้นมาแล้วบานในวันถัด ๆ ไป

๔. **ปทปรมะ** ผู้อับปัญญามืดดวงตามืดมิดเปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาน้ำ และน่าจะเป็นภักษาของปลาและเต่า อนึ่ง ได้มีปราชญ์ตั้งข้อสังเกตว่า ปทปรมะ นั้นมิได้หมายความว่าสอนไม่ได้เลยทีเดียว แต่หมายถึงบุคคลที่ช่วยได้อย่างมากเพียงให้รู้พยัญชนะ แต่ไม่อาจเข้าใจอรรถ เป็นผู้ที่พระพุทศศาสนาไม่ทอดทิ้ง เพราะถือว่าเขาไม่สามารถบรรลुरुธรรมในชาตินี้ แต่ยังเป็นกำลังสั่งสอนอบรมเพื่อประโยชน์ในอนาคตต่อไป จึงต้องช่วยให้ดีที่สุดเท่าที่จะช่วยได้

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาสัตว์โลกโดยการเปรียบเทียบกับบัวทั้ง ๔ เหล่า
ผลงานของอาจารย์เฒ่า เฒ่า

เมื่อทรงพิจารณาว่าบุคคลที่จะสามารถเข้าใจในหลักธรรมอันลึกซึ้งได้นั้น ก็ยังพอมืออยู่ในโลก จึงตัดสินใจพระทัยจะทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน

เสด็จไปทรงโปรดฤๅษีปัญจวัคคีย์

ในเวลานั้นพระบรมศาสดาได้ทรงระลึกว่า อาหารดาบสและอุกดาบสซึ่งได้เคยเสด็จไปทรงอาศัยศึกษาอยู่ด้วยในครั้งก่อน เป็นผู้ที่จะควรจะได้ฟังพระธรรมเทศนาเป็นลำดับแรก เพราะทรงทราบดีว่าดาบสทั้งสองเป็นผู้ฉลาด มีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ธรรมได้ แต่ท่านทั้งสองก็สิ้นชีพไปแล้ว ดังนั้น จึงทรงระลึกถึงฤๅษีปัญจวัคคีย์ ซึ่งเคยอุปการะพระองค์ เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา จึงเสด็จไปยังกรุงพาราณสีอันเป็นที่อาศัยแห่งปัญจวัคคีย์ เหล่านั้น ในระหว่างทางได้ทรงพบอาชีวก คือ นักบวชในลัทธิอื่นผู้หนึ่งชื่อ อุปกะเดินสวนทางมา เมื่อเขาเห็นพระบุคลิกน่าศรัทธาและพระฉวีวรรณผ่องใสก็นึกประหลาดใจ จึงทูลถามว่าใครเป็นศาสดา หรือผู้สั่งสอนของท่าน พระบรมศาสดาทรงตอบว่าเราเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยตนเอง ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน อุปกะชีวกสิ้นศรัทธาแล้วเดินหลีกไป

อาการสิ้นศรัทธานี้ แม้คัมภีร์ในชั้นหลังจะตีความว่า อุปกะชีวกไม่เชื่อพระดำรัสของพระบรมศาสดา แต่หากพิจารณาด้วยบริบทของยุคพุทธกาล ภายใต้ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมแบบการตวรชแล้ว จะพบว่า การสิ้นศรัทธา หมายถึง การรับรู้ รับทราบ หรือตกลงเห็นด้วย อุปกะชีวกผู้นี้ต่อมาได้ลาสิกขาจากการเป็นนักบวชแล้วแต่งงานเมื่อเกิดปัญหาในชีวิตการครองเรือนจึงมาขออุปสมบทในพระพุทธศาสนาด้วย

ในที่สุดพระบรมศาสดาก็เสด็จไปจนถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี (ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ ตั้งอยู่ในรัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย) อันเป็นที่อยู่แห่งฤๅษีปัญจวัคคีย์ ฝ่ายฤๅษีปัญจวัคคีย์ประกอบด้วย โจนทัตถุญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ได้เห็นพระบรมศาสดาเสด็จมาแต่ไกล จึงนัดหมายกันว่าพระสมณโคดมนี้แต่ก่อนเราได้เคยอุปฐากขณะกำลังทรงบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก แต่ที่สุดก็ได้ทรงคลายความเพียรนั้นเสีย บัดนี้ท่านกำลังเสด็จมาที่นี่ พวกเราไม่ควรกราบไหว้ ไม่ควรลุกขึ้นต้อนรับ ไม่พึงรับบาตรจีวรของท่านมา ให้ทำเฉย ๆ เสีย เพียงแต่ตั้งอาสนะไว้ ท่านจะประทับลงหรือไม่ก็ตามแต่จะทรงปรารภณา

แต่เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาถึง ปัญจวัคคีย์ต่างก็ลืมนัญญาเหล่านั้นจนหมด พวกกันลุกขึ้นรับเสด็จ อภิวาทกราบไหว้ รับบาตรและจีวรของพระองค์ไปวางไว้ในที่สมควร แล้วเชิญให้ประทับบนอาสนะ กระนั้นเหล่าปัญจวัคคีย์ก็ยังกราบทูลด้วยถ้อยคำไม่เคารพ กล่าวคือ เรียกพระบรมศาสดาว่า อาวุโส ที่แปลว่า ผู้มีอายุ (แปลเป็นสำนวนไทยเทียบได้กับ คำว่า คุณ) ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงพิจารณาว่าไม่สมควรจึงตรัสห้าม แล้วทรงประกาศว่า เราได้ตรัสรู้ธรรมโดยชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลายจงฟังคำสอนของพระองค์ และเมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามที่สั่งสอนไม่นานนัก ก็จะมีบรรลุนิพพาน

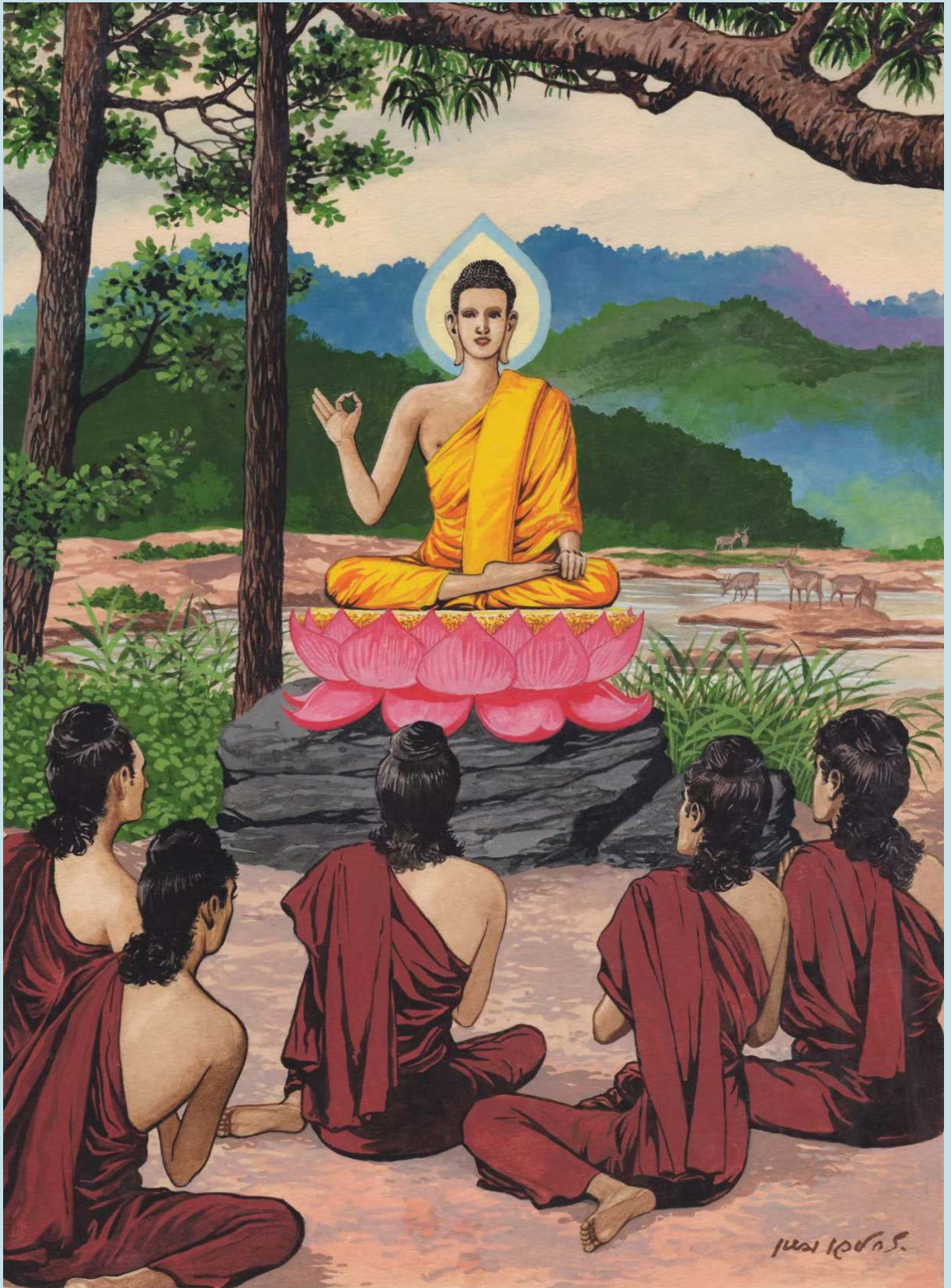
ปัญจวัคคีย์กล่าวคัดค้านว่า ท่านเคยบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานกายอย่างหนักหน่วงยังไม่สามารถบรรลุนิพพานพิเศษได้ บัดนี้ท่านลืมนึกความเพียรอย่างหนักเช่นนั้น เสียแล้ว เหตุใดจึงจะสามารถบรรลุนิพพานพิเศษได้แล้ว พระบรมศาสดาทรงยืนยันและปัญจวัคคีย์คัดค้านเช่นนี้ถึง ๓ ครั้ง ในที่สุดจึงตรัสถามขึ้นว่า แต่ก่อนนั้นได้เคยตรัสแม้สักครั้งหรือไม่ว่าทรงบรรลุนิพพานแล้ว เหล่าปัญจวัคคีย์จึงระลึกขึ้นได้ว่าไม่เคยตรัสเช่นนั้นเลย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงยินยอมฟังธรรมด้วยความเคารพ

ทรงแสดงพระปฐมเทศนา

คราวนั้นซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ คือ เดือน ๘ ตามปฏิทินจันทรคติ พระบรมศาสดาจึงทรงแสดงพระปฐมเทศนาประทานแก่ปัญจวัคคีย์ ประดุจได้กับ ทรงเริ่มหมุนวงล้อแห่งธรรมให้ดำเนินไป เท่ากับแผ่ธรรมจักรให้กว้างขวางออกไปด้วย พระสูตรนี้จึงได้ชื่อว่า ธรรมจักรกัปวัตตนสูตร โดยมีใจความสำคัญ คือ

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาทรงแสดงทาง ๒ สายที่ผู้มุ่งพระนิพพานไม่ควรจะเกี่ยวข้อง ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นหาความสุขอยู่ในกาม เป็นหนทางที่ย่อหย่อนเกินไป และอัตตกลิมถานุโยค คือ การกระทำความเพียรโดยการทรมานตนให้ลำบาก เป็นหนทางที่ตึงเกินไป

จากนั้นทรงแสดงหนทางระหว่างทางทั้งสองแต่ไม่ข้องแวะในทางทั้งสองนั้น เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง เป็นหนทางที่ทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้ ทำให้เกิดความสงบระงับ เกิดดวงตาเห็นธรรม และดับกิเลสได้ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ คือ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ คือ พยายามชอบ สัมมาสติ คือ ระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ คือ ตั้งใจชอบ

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระบรมศาสดาทรงแสดงพระปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ธรรมเมกขสถูป สารนาถ ประเทศอินเดีย สถานที่ที่ทรงแสดงพระปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์

ตอนที่ ๒ พระบรมศาสดาทรงประกาศสิ่งที่ได้ทรงตรัสรู้หลังจากละเส้นทางไม่สมควรทั้ง ๒ สาย และปฏิบัติอยู่บนทางสายกลาง ได้แก่ อริยสัจ ๔ หมายถึงความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐ หรือความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ประเสริฐ มีองค์ประกอบ ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทุกข์ พระบรมศาสดาทรงอธิบายในพระสูตรนี้ มีใจความสรุปว่า ชั้น ๕ หมายถึงร่างกายและจิตใจที่ยึดถือด้วยอุปาทาน คือ ตัณหาและทิฏฐิก่อให้เกิดทุกข์เหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้

๒. สมุทัย หรือ ทุกขสมุทัย หมายถึง เหตุให้ทุกข์เกิด ในพระสูตรชื่อว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจเป็นเหตุแห่งทุกข์มี ๓ ประเภท ได้แก่ กามตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยากในกาม ภวตัณหา คือ ความดิ้นรนอยากเป็นเช่นนั้น อยากเป็นสิ่งนี้ และวิภวตัณหา คือ ความดิ้นรนไม่อยากเป็นเช่นนั้น ไม่อยากเป็นสิ่งนี้

ตัณหานี้เมื่อพสานกับนันทิ คือความเพลิดเพลิน และราคะ คือความติดความยินดีแล้ว ก่อให้เกิดทุกข์ขึ้น จึงเป็นสิ่งที่ควรละ

๓. นิโรธ หรือ ทุกขนิโรธ หมายถึง แนวทางดับทุกข์ คือดับตัณหา สละตัณหาปล่อยคืนตัณหา ข้ามพ้นไม่อาศัยพัวพันอยู่ในตัณหาทั้งปวง เป็นสิ่งที่ควรทำให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๔. มรรค หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หมายถึง การปฏิบัติอบรมจิตและอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเห็นที่ทำให้สามารถปลดปล่อยตัณหาไปได้ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังได้กล่าวไว้ในตอนที่ ๑ เรื่องมัชฌิมาปฏิปทา

ตอนที่ ๓ พระบรมศาสดาทรงอธิบายความหมายและวิธีการที่ทำให้ตรัสรู้ คือ ปฏิบัติตามอริยสัจ ๔ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ่มแจ้ง และปฏิบัติทุกขนิโรธปฏิปทา จึงจะเกิดญาณ คือ ความรู้ ซึ่งต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ สัจจญาณ คือ ความรู้ในความจริงแท้แน่นอนของอริยสัจ ๔ กิจจญาณ คือ ความรู้ว่าจะต้องปฏิบัติตามหลักอริยสัจ ๔ และกตญาณ คือ ความรู้ว่าจะทำกิจตามอริยสัจ ๔ นั้นสำเร็จแล้ว

ดังนั้น ธรรมจักรกับปวัตตสูตร จึงระบุว่า การตรัสรู้ของพระบรมศาสดานั้นเป็นญาณ คือ ความหยั่งรู้ที่มีวงรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ หมายความว่า

ต้องรู้อริยสัจ ๔ โดยเป็นสัจจญาณ คือ รู้ในความจริงแท้แน่นอนรอบหนึ่ง

ต้องรู้อริยสัจ ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือ รู้ในการทำกิจตามอริยสัจ ๔

ต้องรู้ปริยสัจ ๔ โดยเป็นกตญาณ คือ รู้ในการทำกิจเหล่านั้นสำเร็จแล้วรอบหนึ่ง

ในความรู้ทั้ง ๓ รอบนี้ ต้องพิจารณาตามอาการทั้ง ๔ ของอริยสัจ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค รวมแล้วจึงมีอาการ ๑๒ ผู้ได้ความรู้เหล่านี้ถ่องแท้จึงจะเกิด ปัญญาารู้แจ้งเรียกว่า พุทธะ ดังสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

อริยสัจ	ญาณ		
	สัจญาณ	กิจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	รู้จักทุกข์ (รู้จักปัญหา)	รู้ว่าควรรู้ (รู้ต้องเข้าใจสภาพและ ขอบเขตของปัญหา)	รู้ว่ารู้แล้ว (รู้ว่าเข้าใจปัญหาแล้ว)
สมุทัย	รู้เหตุแห่งทุกข์ (รู้สาเหตุของปัญหา)	รู้ว่าควรละ (รู้ว่าต้องแก้ไขที่ สาเหตุของปัญหา)	รู้ว่าละได้แล้ว (รู้ว่าได้กำจัดเหตุ ของปัญหาแล้ว)
นิโรธ	รู้จักหนทางดับทุกข์ (รู้จักความตั้งใจ แก้ปัญห)	รู้ว่าควรเข้าใจให้แจ่มแจ้ง (รู้จุดหมายปลายทางว่า ต้องแก้ปัญหให้ได้)	รู้ว่าแจ่มแจ้งแล้ว (รู้ว่าบรรลุ เป้าหมายแล้ว)
มรรค	รู้วิธีดับทุกข์ (รู้วิธีแก้ปัญห)	รู้ว่าต้องทำให้เกิดขึ้น (รู้ว่าต้องดำเนินการ แก้ปัญห)	รู้ว่าสำเร็จแล้ว (รู้ว่าปฏิบัติเสร็จสิ้นแล้ว)

รวม ๓ วงรอบเรียกญาณทั้งหมดนี้ว่า อาการ ๑๒

พระสูตรทั้ง ๓ ตอน มีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกับเป็นลำดับ แสดงให้เห็นว่า ใจความของพระสูตรตอนที่ ๑ เป็นคำตอบของคำถามที่ว่า พระบรมศาสดาทรงปฏิบัติอย่างไร จึงตรัสรู้ได้ ใจความของพระสูตรตอนที่ ๒ เป็นคำตอบของคำถามที่ว่า พระบรมศาสดาตรัสรู้ อะไร ใจความของพระสูตรตอนที่ ๓ เป็นคำตอบของคำถามที่ว่า กลวิธีการพิจารณา องค์ความรู้เพื่อตรัสรู้นั้น มีลักษณะเช่นไรและทั้งหมดนั้นทรงพิจารณาใคร่ครวญด้วย พระองค์เอง ไม่ได้ฟังมาจากผู้ใด ไม่มีใครเป็นพระอาจารย์ จึงเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วย พระองค์เอง

ประทานการอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ปัญจวัคคีย์

เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงพระปฐมเทศนาจบลงแล้ว โภณฑิณฺโณหัวหน้าของเหล่าปัญจวัคคีย์ พิจารณาจนเข้าใจว่า *สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับสิ้นไปเป็นธรรมดา* และสำเร็จโสดาปัตติผล พระบรมศาสดาทรงทราบว่า โภณฑิณฺโณมีดวงตาเห็นธรรม (ธรรมจักขุ) จึงเปล่งพระวาจาว่า “*อญฺเณสิ วตโภโกณฑิณฺโณ อญฺเณสิ วตโภโกณฑิณฺโณ*” แปลว่า โภณฑิณฺโณรู้ทั่วแล้วหนอ โภณฑิณฺโณรู้ทั่วแล้วหนอ ด้วยเหตุนั้น โภณฑิณฺโณฤๅษี จึงได้นามว่า *อัญญาโภณฑิณฺโณ* ตั้งแต่นั้นมา

เมื่ออัญญาโภณฑิณฺโณฤๅษีมีดวงตาเห็นธรรมแล้ว จึงทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาก็ทรงอนุญาตโดยตรัสว่า “*เอหิภิกขุ จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด*” เรียกวิธีอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าเช่นนี้ว่า *เอหิภิกขุอุปสัมปทา* ส่วนผู้ที่ได้รับประทานพระอนุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้ เรียกว่า *เอหิภิกขุ* พระอัญญาโภณฑิณฺโณจึงเป็นพระสงฆ์รูปแรกของโลก ในวันนี้จึงเป็นเหตุให้พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์

หลังจากนั้น พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดเหล่าปัญจวัคคีย์ที่เหลืออยู่อีก ๔ ท่านตามสมควรแก่อัธยาศัย โดยวัปปฤๅษี และภัททิยฤๅษี ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วทูลขออุปสมบทเป็นลำดับถัดมา จากนั้นพระสาวกทั้ง ๓ คือ พระอัญญาโภณฑิณฺโณ พระวัปปะ และพระภัททิยะก็ออกเที่ยวบิณฑบาต เพื่อนำภัตตาหารมาถวายพระพุทธเจ้า และเลี้ยงดูกัน ภายหลังมหานามฤๅษีและอัสสชฤๅษี ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วทูลขออุปสมบทด้วย

ทรงแสดงธรรมเรื่องอนัตตลักขณสูตร

เมื่อปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันพร้อมกันทั้งหมดและอุปสมบทเป็นพระภิกษุเรียบร้อยแล้ว พระบรมศาสดาจึงทรงแสดงธรรมเรื่อง *อนัตตลักขณสูตร* อันมีความหมายว่า *พระสูตรที่แสดงลักษณะของอนัตตา คือความไม่ยึดถือตัวตน* มีใจความสังเขปว่า *รูป คือ ร่างกาย เวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่ทุกข์ สัญญา คือ ความจำได้ สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจ ประจุใจให้ติบ้างชั่วบ้าง และวิญญูณ คือ ความรู้ที่เกิดจากผัสสะ รวมเรียกว่าขันธ ๕ เป็นอนัตตา คือ ว่างเปล่า ไม่มีตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ เพราะหากเป็นอัตตา คือมีตัวตน เราก็ต้องสามารถบังคับบัญชาให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรืออย่าเป็นอย่างนั้น อย่าเป็นอย่างนี้ได้ตามความปรารถนาของเรา*

ทรงชี้ให้เห็นว่าชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไป เป็นปกติธรรมดา จึงไม่ควรยึดว่าชั้น ๕ นี้เป็นของเรา ไม่ถือว่าชั้น ๕ เป็นตัวตนของเรา

ทรงสอนให้พิจารณาอย่างถ่วงถ่วงด้วยปัญญาตามความจริงว่า ชั้น ๕ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ทั้งภายในหรือภายนอก จะเป็นส่วนหยาบหรือส่วนละเอียด จะเลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ต่างก็เป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตน ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา

ในท้ายที่สุดทรงแสดงว่า ผู้เข้าใจเองแท้แล้วเช่นนั้นก็จะเกิดนิพพิทา คือ ความเบื่อหน่ายในชั้น ๕ เมื่อหน่ายแล้วก็ย่อมสิ้นราคะ ไม่มีความติด ไม่กำหนดยินดีเมื่อสิ้นราคะก็ย่อมวิมุตติ คือ หลุดพ้น แล้วก็ย่อมมีญาณ คือ ทราบว่าหลุดพ้นแล้ว และทราบว่าชาติ คือ ความเกิดจะไม่มีอีกแล้ว

ขณะที่พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น จิตของพระภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้พิจารณาธรรมไปตามลำดับจนพ้นจากอภัสสะ คือ กิเลส จนสำเร็จจอร์हतตผลทั้ง ๕ รูป

ทรงโปรดยสกุลบุตร

สมัยนั้นมีกุลบุตรผู้หนึ่งชื่อ ยสะ เป็นบุตรเศรษฐีในกรุงพาราณสี มีเรือน ๓ หลัง สำหรับเป็นที่พักผ่อนใน ๓ ฤดู แวดล้อมบำเรอด้วยดนตรีที่ประโคมโดยสตรีล้วน

ค่ำวันหนึ่งยสกุลบุตรนอนหลับก่อนและตื่นขึ้นมากลางดึก เห็นบริวารนอนหลับด้วยอาการพิกลต่าง ๆ ดุจซากศพที่ทิ้งอยู่ในป่าช้า เกิดความสลัดใจคิดเบื่อหน่าย จึงออกอุทาน (วาทาที่เปล่งด้วยอำนาจความสลัดใจ) ว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” แล้วสวมรองเท้าเดินออกจากเรือนตรงไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ในเวลานั้นใกล้รุ่งแล้ว พระบรมศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ ทรงได้ยินเสียงอุทานของยสกุลบุตร จึงตรัสเรียกว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่านมาที่นี่เกิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน” ยสกุลบุตรได้ยินอย่างนั้นแล้วจึงถอดรองเท้าเดินเข้าไปใกล้ไหว้พระบรมศาสดาแล้วนั่งลง

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง อนุปพพิกขา คือ ถ้อยคำที่กล่าวพรรณนาเรื่องต่าง ๆ โดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป มี ๕ หมวด ได้แก่ ทานกขา คือ การให้ สีกกขา คือ ความรักษากายวาจาให้เรียบร้อย สัคคกขา คือ อารมณ์อันเป็นเลิศงดงาม เป็นที่ปรารถนาพอใจเป็นอย่างยิ่ง กามาทีนวกขา คือ โทษของกาม และ เนกขัมมานิสังสกขา คือ อานิสงส์ของการหลุดพ้นจากกาม

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องประวัติยสกุลบုตรขณะออกบวช

พระธรรมเทศานี้ฟอกจิตของยสกุลบုตรให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม
ทรงพิจารณาแล้วว่าจิตของเขาแฉ่มขึ้นฟ่องใส ปราศจากนิวรณ์ คือกิเลสเครื่องกั้นจิต
ควรรับฟังพระธรรมเทศนาที่ละเอียดสูงขึ้นไปอีกเพื่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือนผ้า
ที่ปราศจากมลทินสามารถซึมซับน้ำย้อมได้ฉะนั้น จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ โปรดยสกุลบูตร
เมื่อรับฟังจบแล้วยสกุลบูตรได้บรรลुเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน

ปฐมอุบาสกและอุบาสิกา

ฝ่ายมารดาของยสกุลบูตร เมื่อตื่นนอนในเวลาเช้าแล้วขึ้นไปบนเรือนหาบุตรชาย
ไม่พบ จึงแจ้งให้เศรษฐีผู้เป็นสามีได้ทราบ เศรษฐีและบริวารเที่ยวออกตามหาจนถึง
ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เห็นร่องเท้าของบุตรชายทอดทิ้งไว้ แต่ไม่เห็นตัวเขา ด้วยพระบรม

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพประวัติของพระยสะ ปรากรฎภาพบิดามารดาของท่าน
ซึ่งถือว่าเป็นอุบาสกและอุบาสิกาคู่แรกของโลก

ศาสดาทรงบังกายเขาไว้ด้วยฤทธิ์ จึงเดินเข้าไปใกล้แล้วทูลถามพระบรมศาสดาตรัสเชิญให้เศรษฐีนั่งลงแล้วทรงเทศนาเรื่องอนุพพิกธาและอริยสัจ ๔ โปรดเศรษฐีเช่นกัน

เมื่อจบพระธรรมเทศนา เศรษฐีได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน แล้วแสดงตนขอถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงเป็นอุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนา ส่วนยสกุลบุตรได้ฟังธรรมซ้ำอีกครั้ง พิจารณาได้ลึกซึ้งขึ้นจึงสำเร็จอรหัตตผล

เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่ายสกุลบุตรสิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ครั้นมองเห็นบุตรชาย จึงชวนกลับสู่เรือนไปหามารดาและภรรยา พระบรมศาสดาจึงตรัสแจ้งแก่เศรษฐีว่ายสกุลบุตรเป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่สามารถกลับไปครองเรือนได้อีก เศรษฐีมีจิตอนุโมทนา จึงอาราธนาพระบรมศาสดาและบุตรชายของตนไปรับบิณฑบาต แล้วจึงลุกจากที่นั่งถวาย

อภิวัตแล้วทำประทักษิณ (เดินเวียนขวา) เป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด แล้วกลับไป

เมื่อบิดาเดินจากไปแล้วยสกุลบุตรทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา เวลานั้นจึงมีพระอรหันต์อยู่ในโลก ๗ รูป คือ พระบรมศาสดา พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ และพระยสะ

ต่อมา พระบรมศาสดาเสด็จไปทรงรับบิณฑบาตยังเรือนเศรษฐีพร้อมด้วยพระยสะ มารดาและอดีตริยาของพระยสะเข้าไปเฝ้า พระองค์จึงทรงแสดงอนุพุพิกถาและอริยสัจ ๔ โปรดอีกครั้ง ทำให้สตรีทั้งสองเกิดดวงตาเห็นธรรม แสดงตนเป็นอุบาสิกา เข้าถึงไตรสรณคมน์ คือ ถือนพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงเป็นอุบาสิกาผู้แรกในพระพุทธศาสนา

หลังจากเสวยภัตตาหารแล้ว พระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนอีกครั้งแล้วเสด็จกลับไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

อนึ่ง ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ได้แสดงทัศนะน่าสนใจเกี่ยวกับมารดาของพระยสะ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในอุบาสิกาผู้แรกของพระพุทธศาสนาว่ามีความสอดคล้องกับประวัติของนางสุชาดา ผู้ถวายข้าวมธุปายาสแด่พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะก่อนจะตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะด้านถึงสรณะก่อน โดยการยกย่องทั้ง ๒ ประการนี้สันนิษฐานได้ว่านางสุชาดากับมารดาพระยสะนั้นอาจจะเป็นบุคคลคนเดียวกันนั่นเอง

สหายนของพระยสะออกบวช

ฝ่ายสหายนของพระยสะ ๔ คน ได้แก่ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปติ เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงพาราณสี ได้ทราบว่ายสกุลบุตรออกบวชแล้ว พวกมันสนใจในหลักธรรมที่พระยสะยึดปฏิบัติ จึงไปหาพระยสะและได้เฝ้าพระบรมศาสดา จึงทูลขอให้ทรงสั่งสอนบ้าง พระองค์จึงทรงแสดงอนุพุพิกถาและอริยสัจ ๔ โปรดกกุลบุตรเหล่านั้นจนเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้วประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา ทรงสั่งสอนด้วยธรรมสูงขึ้นไปจนบรรลुพระอรหันต์ผลทั้งหมด เท่ากับว่าในเวลานั้นมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๑๑ รูป

ต่อมาสหายนของพระยสะอีก ๕๐ คน เป็นบุตรเศรษฐีชาวชนบทได้ทราบข่าว จึงพากันมาทูลขอบวชตามแล้วได้สำเร็จพระอรหันต์ผลด้วยกันทั้งสิ้น รวมจึงมีพระอรหันต์จำนวน ๖๑ รูปอยู่ในโลก

พระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ ประดิษฐานท่ามกลางประติมากรรมพระสาวกสำคัญ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนา
ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา

เมื่อพระสาวกมีมากพอจะส่งให้จาริกไปประกาศพระศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระบรมศาสดาตรัสเรียกพระสาวก ๖๐ รูปนั้นมาพร้อมแล้วตรัสว่า “ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปร่วมกัน ๒ รูปโดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมีคุณอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดจงประกาศพระมหัจจรรย์ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปญญาจตุสสุในจักขุน้อยเป็นปกติมีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณที่จะฟังได้ฟังถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะไปอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม”

พระสาวกทั้ง ๖๐ รูปนั้นได้เที่ยวจากไปในดินแดนต่าง ๆ โดยลำพังและได้แสดงธรรมแก่กุลบุตรจนเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา พวกกันมาทูลขออุปสมบทจากพระบรมศาสดาเป็นจำนวนมาก แต่เพราะหนทางคมนาคมทุรกันดาร พระภิกษุผู้เป็นอาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้นจึงได้รับความลำบากอย่างยิ่ง พระบรมศาสดาทรงดำริถึงความลำบากนั้นจึงทรงอนุญาตให้พระสาวกสามารถให้อุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งหลายได้เอง โดยให้ปลงผมและหนวดเสียก่อน แล้วนุ่งห่มผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ให้นั่งกระโหรง ประนมมือแล้วจึงกราบแทบเท้าภิกษุผู้อาจารย์นั้น สอนให้ว่าตามไปว่า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต)

เรียกวิธีอุปสมบทเช่นนี้ว่า *ติสรณคมน์อุปสัมปทา*

ดังนั้น ในเวลานั้นจึงมีวิธีอุปสมบทเป็น ๒ วิธี ได้แก่ *เอทธิกขุอุปสัมปทา* คือ การอุปสมบทโดยพระพระพุทธเจ้า และ *ติสรณคมน์อุปสัมปทา* คือ การอุปสมบทโดยพระสงฆ์สาวก

ครั้งนั้น พระบรมศาสดาทรงพิจารณาเห็นว่า ประชาชนชาวแคว้นมคธ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัยที่จะเข้าใจหลักธรรมได้ สมควรที่จะเสด็จไปทรงโปรดผู้คนเหล่านั้น

และประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาให้มั่นคง แต่ต้องอาศัยการสนับสนุนของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธ และอรุเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นเจ้าลัทธิที่มีผู้เลื่อมใสนับถือจำนวนมาก จึงเสด็จออกจากป่าอิสิปตนมฤคทายวันมุ่งสู่ตำบลอรุเวลกา แคว้นมคธ

พระภิกษุภัททาคีรี

ในระหว่างทางเสด็จสู่แคว้นมคธ พระบรมศาสดาทรงแวะเข้าไปในไร่ฝ้าย ประทับไต้ร่มไม้แห่งหนึ่ง ขณะนั้นกลุ่มบุรุษซึ่งเป็นสหายกันจำนวน ๓๐ คน ซึ่งเรียกว่า *ภัททาคีรี* (แปลว่า พวกเจริญ) พร้อมทั้งภริยากำลังสนุกสนานกันอยู่ สหายคนหนึ่งในกลุ่มนั้นไม่มีภริยา คนอื่น ๆ จึงนำหญิงแพศยาหรือหญิงที่หาหญิงเงินทางประเวณีมาให้เป็นคู่ ครั้นผู้คนเหล่านั้นมัวสนุกสนานจนประมาท มิได้เอาใจใส่ระวังรักษา ทรัพย์สิน หญิงแพศยาจึงลักท่อเครื่องประดับแล้วหนีไป ภัททาคีรีชวนกันเที่ยวออกตามหาหญิงแพศยาไปจนถึงที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ จึงพากันเข้าไปใกล้แล้วทูลเล่าความตั้งแต่ต้นให้ทรงทราบเพื่อถามหาหญิงนั้น

พระบรมศาสดาตรัสถามว่า “ระหว่างตามหาหญิงแพศยากับตามหาตนเอง อย่างไหนดีกว่า” เหล่าภัททาคีรีทูลว่า “ตามหาตัวเองดีกว่า” จึงตรัสให้พากันมานั่งลง แล้วทรงแสดงอนุบุพพิกขาและอริยสัจ ๔ ให้พวกเขาฟัง จนเกิดดวงตาเห็นธรรมพร้อมกัน แล้วจึงประทานอุปสมบท ทรงส่งภิกษุเหล่านั้นออกไปประกาศธรรมในที่ต่าง ๆ

ทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร

จากนั้นพระบรมศาสดาเสด็จต่อไปจนถึงตำบลอรุเวลกาเสนานิคม (ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดคยา รัฐพิหาร สาธารณรัฐอินเดีย) ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ของชฎิล หรือนักพรตที่เกล้าผมมุ่นเป็นมวยสูง มักถือลัทธิบูชาไฟ ชฎิลกลุ่มนี้มีผู้นำเป็นพี่น้อง ๓ คน อรุเวลกัสสปะ เป็นพี่ชายใหญ่ มีบริวาร ๕๐๐ คนตั้งอาศรมอยู่ที่ต้นแม่น้ำเนรัญชรา นทีกัสสปะ เป็นน้องชายคนกลาง มีบริวาร ๓๐๐ คนตั้งอาศรมอยู่ที่กลางน้ำ คยากัสสปะเป็นน้องชายคนเล็กมีบริวาร ๒๐๐ คนตั้งอาศรมอยู่ที่ปลายแม่น้ำ

ครั้นพระบรมศาสดาเสด็จไปถึงแล้ว ทรงทรมานอรุเวลกัสสปะด้วยฤทธิ์และด้วยวิธีต่าง ๆ ถึง ๓,๕๐๐ วิธี ใช้เวลานานถึง ๒ เดือน เพราะอรุเวลกัสสปะมีทิฏฐิมานะอันแรงกล้า เข้าใจว่าตนเป็นพระอรหันต์มาโดยตลอด จนในที่สุดพระบรมศาสดาทรงแสดงให้เห็นว่า ลัทธิของอรุเวลกัสสปะนั้นไม่มีแก่นสาร ทำให้อรุเวลกัสสปะพร้อมทั้งศิษย์บริวาร

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพเหล่าภักตวิศิษย์พากันติดตามนางคณิกาจนได้เฝ้าพระบรมศาสดา เกิดความเลื่อมใสในพระธรรมเทศนาจึงออกบวชในพระพุทธศาสนา

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพพระบรมศาสดาทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง จนเกิดความเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา และพากันทิ้งบริวารชฎิลลงแม่น้ำแล้วออกบวชในพระพุทธศาสนา

เกิดความสลดใจ พวกกันลอยบริวารของชฎิลลงไปใต้ม่าน้ำเนรัญชราแล้วทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาได้ประทานเอทิกิกขุอุปสัมปทา

ฝ่ายนทีกัสสะปะได้เห็นบริวารของชฎิลลอยมาตามกระแส่น้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายกับพี่ชายของตน จึงรีบไปพบพร้อมด้วยบริวารทั้งหลาย ได้เห็นอรุเวลกัสสะปะถือเพศเป็นภิกษุแล้วก็สอบถามจนทราบความโดยละเอียด เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงชวนเหล่าบริวารลอยบริวารชฎิลลงในแม่น้ำเช่นกัน แล้วพากันไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานตามที่ขอ

ส่วนคยา กัสสะปะ น้องชายคนเล็กได้เห็นบริวารชฎิลลอยไปตามกระแส่น้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้งสองของตนจึงรีบเดินทางมาพร้อมบริวาร ได้เห็นพี่ชายทั้งสองถือเพศบรรพชิตแล้ว เมื่อสอบถามจนทราบความว่า พรหมจรรย์นี้ประเสริฐ จึงชวนบริวารลอยบริวารของตนเสียใต้ม่าน้ำแล้วเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์ได้ประทานอุปสมบทเช่นเดียวกัน

ทรงแสดงธรรมเรื่องอาทิตตปริยายสูตร

พระบรมศาสดาประทับอยู่ในตำบลอรุเวลาเสนาานิคม พร้อมด้วยหมู่ภิกษุชฎิล ทั้ง ๑,๐๐๓ รูป ตามสมควรแล้ว จึงเสด็จไปประทับยังตำบลคยาสี่สะ ใกล้แม่น้ำคยา ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกันแล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องอาทิตตปริยายสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่แสดงสิ่งที่เป็นของเราร้อน กล่าวว่ทุกสิ่งในโลกนี้ล้วนแต่เราร้อน มี ๒ ประการ ดังนี้

๑. *อายตนะ* แปลว่า ที่ติดต่อกัน เครื่องติดต่อกัน แตนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่ถูกรู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น จำแนกได้ ๒ ประการ คือ

๑) *อายตนะภายใน* ๖ คือ สื่อเชื่อมต่อกันที่อยู่ในตัวตนของเรา บางครั้งเรียกว่า อินทรีย์ ๖ ประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒) *อายตนะภายนอก* ๖ คือ สื่อเร้าที่เชื่อมต่อกันมาจากภายนอก บางครั้งเรียกว่า อารมณ ๖ ประกอบด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่มาถูกต้องกาย) และ ธรรมารมณ (เรื่องที่ใจคิด)

๒. *วิญญาน* คือ การรับรู้ อารมณ มี ๖ ประการ ได้แก่ *จักขุวิญญาน* (ความรู้ อารมณทางตา คือ เห็น) *โสตวิญญาน* (ความรู้ อารมณทางหู คือ ได้ยิน) *ฆานวิญญาน*

(ความรู้อารมณ์ทางจมูก คือ ได้กลิ่น) ชิวหาวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ รุ้รส) กายวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางกาย คือ รุ้สึกสัมผัส) และมโนวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางใจ คือ รุ้สึกนึกคิด)

การกระทบกันของสภาวะธรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น ทั้งสุข ทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ เกิดความยึดติดในความรู้สึกนั้น ๆ จึงถูกกิเลส เช่น ราคะ โทสะ โมหะ และกองทุกข์ คือ ขาติ ขรา มรณะ เป็นต้น ครอบงำแผดเผา ทำให้เราร้อน

การพิจารณาความจริงเหล่านี้จนถ่องแท้ รู้เท่าทันแล้ว จะเกิดความเบื่อหน่ายในสภาวะธรรมทั้ง ๓ และเบื่อหน่ายความรู้สึกนึกคิดทั้งปวงที่เกิดจากสภาวะธรรมทั้ง ๓ มากกระทบกัน เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว จิตก็หมดความกำหนัด เมื่อหมดความกำหนัดก็หลุดพ้นจากกิเลส เมื่อนั้นชาติก็สิ้นไป ชื่อว่าเป็นผู้จบพรหมจรรย์และทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบลง ภิกษุทั้ง ๑,๐๐๓ รูป ได้สำเร็จอรหัตผลพร้อมกัน

ทรงโปรดพระเจ้าพิมพิสาร

หลังจากพระบรมศาสดาประทับ ณ ตำบลยาสีสะเป็นเวลาตามสมควรแล้ว ก็เสด็จพร้อมด้วยพระภิกษุ ๑,๐๐๓ รูป ไปสู่กรุงราชคฤห์เสด็จเข้าประทับอยู่ ณ ลัฏฐิวัน หรือดงตาลหนุ่ม

พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวพระสมณโคดมซึ่งเป็นโอรสแห่งกษัตริย์ราชวงศ์ศากยะ ผู้ละความสุขสบายในชีวิตฆราวาส เสด็จออกค้นหาสัจธรรมและเป็นทีที่เลื่องลือว่าทรงเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน ทรงประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ จนมหาชนเคารพเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก บัดนี้เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์แล้ว จึงมีพระราชประสงค์จะได้ทรงพบสักคราวหนึ่ง ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยข้าราชการออกไปเฝ้าพระบรมศาสดาถึงลัฏฐิวัน ทรงนมัสการแล้วประทับ ณ ที่อันสมควร ส่วนข้าราชการนั้นมีกิริยาต่าง ๆ กัน บางพวกถวยสักการะ บางพวกเพียงแต่กล่าววาจาทักทาย บางพวกเพียงแต่ประนมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกก็นิ่งอยู่

พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการต่าง ๆ ของข้าราชการซึ่งยังไม่อ่อนน้อมเรียบร้อย พอที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาได้ มีพระประสงค์จะให้พระอรุณเวลากัสสปะ ซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้ชนเหล่านั้นทราบเสียก่อน เพื่อขจัดความเคลือบแคลงในจิตใจ เตรียมพร้อมสำหรับฟังพระธรรมเทศนา

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพพระเจ้าพิมพิสารเสด็จมาพร้อมด้วยบริวารเพื่อเฝ้าพระบรมศาสดา ณ ลัญจิวัน หรือดงตาลหนุม โดยก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงแสดงธรรมนั้น ได้โปรดให้พระอรุเวลกัสสปะซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้ชนเหล่านั้นทราบเสียก่อน

จึงตรัสถามพระอรุเวลกัสสปะว่า เหตุใดจึงละเลิกการบูชาไฟเสียพระอรุเวลกัสสปะกราบทูลตอบว่า “ยัญทั้งหลายล้วนเป็นไปเพื่อมุ่งหมายกามคุณ ข้าพเจ้าได้รู้แล้วว่ากามคุณนั้นเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมอง จึงมิได้ยินดีในการเช่นและการบูชาไฟดังแต่ก่อน” พระบรมศาสดาตรัสถามต่อไปว่า “แล้วท่านยินดีในสิ่งใด” พระอรุเวลกัสสปะกราบทูลตอบว่า “ข้าพเจ้าได้เห็นธรรมที่สงบ ไม่มีกิเลส ไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ไม่มีผู้อื่นจะพึงแนะนำได้นอกจากจะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง” แล้วพระอรุเวลกัสสปะก็ลุกจากที่นั่ง ห่มจีวรให้เรียบร้อย ขบศีรณะลงที่พระบาทพระบรมศาสดาแล้วประกาศว่า “พระองค์เป็นพระบรมศาสดาผู้สอนของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอนของพระองค์”

บรรดาข้าราชการบริพารเห็นและได้ยินบทสนทนานั้นต่างก็หมดความลังเลสงสัยพร้อมจิตตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาเรื่องอนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ เมื่อจบลงแล้วพระเจ้าพิมพิสารทรงบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน

หากเราแบ่งจำนวนของพระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการบริพารออกเป็น ๑๒ นหุต (๑ นหุต เท่ากับ ๑๐,๐๐๐) ปรากฏว่าเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาคั้งนี้จบลงแล้ว ๑๑ นหุต ได้ดวงตาเห็นธรรม อีก ๑ นหุต มีใจเบิกบานแจ่มชื่น ถือไตรสรณคมน์เป็นสรณะ

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงปรารถนากับพระบรมศาสดาว่า ความปรารถนา ๕ ประการ ที่พระองค์เคยทรงตั้งไว้เมื่อยังเป็นพระราชกุมารได้สำเร็จบริบูรณ์แล้วประกอบด้วย

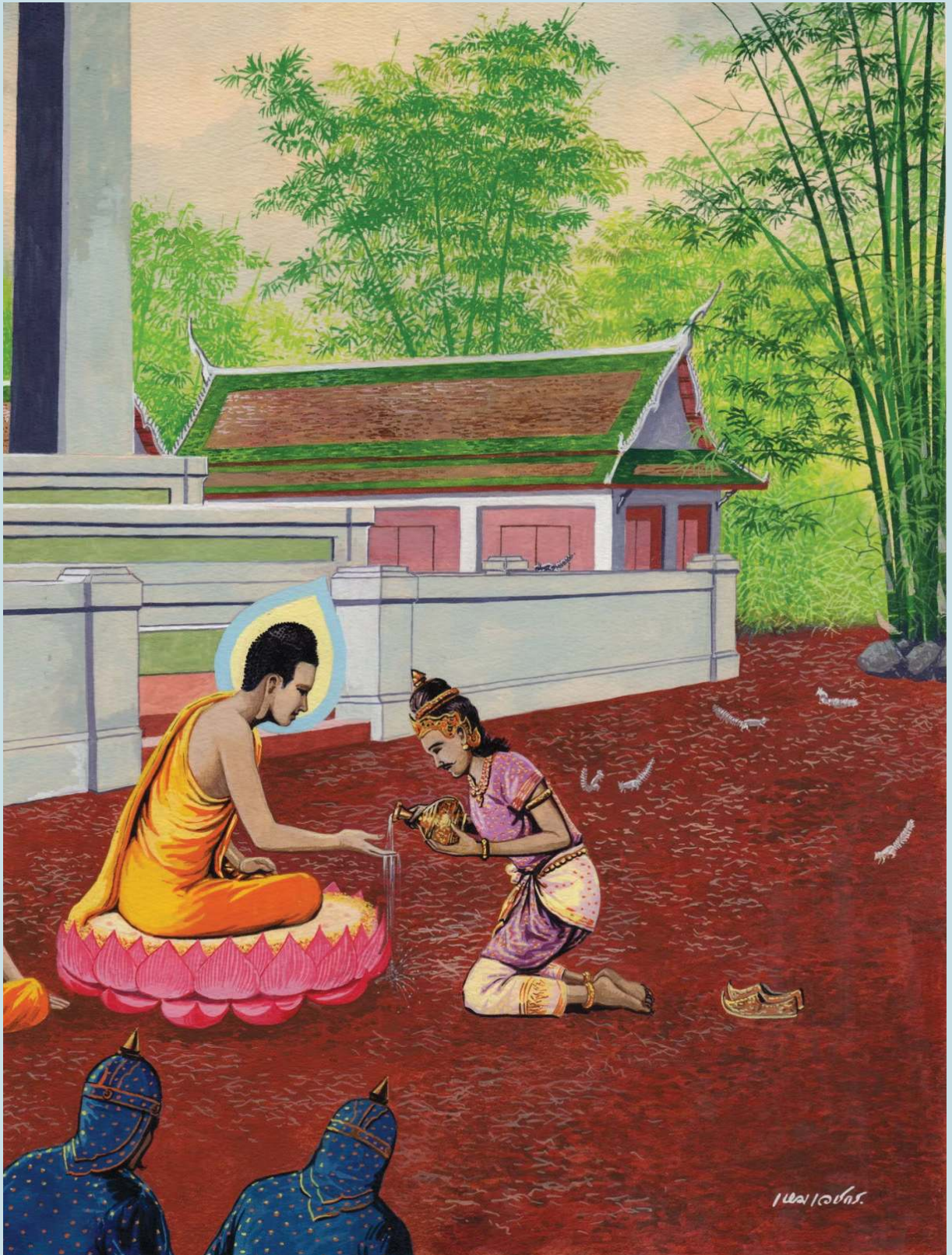
๑. ขอให้ทรงได้รับบรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินแคว้นมคธ
๒. ขอให้พระพุทฺธเจ้าเสด็จมายังแคว้นของพระองค์
๓. ขอให้ได้อยู่ใกล้พระพุทฺธเจ้า
๔. ขอให้พระพุทฺธเจ้าแสดงธรรมโปรด
๕. ขอให้ทรงรู้ทั่วถึงธรรมของพระพุทฺธเจ้า

หลังจากนั้นทรงสรรเสริญพระธรรมเทศนา จึงทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกนับถือไตรสรณคมน์เป็นสรณะ แล้วทูลเชิญพระบรมศาสดากับพระสงฆ์สาวกเสด็จไปฉันภัตตาหารที่พระราชานิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น

ทรงรับพระราชอุทยานเวฬุวันเป็นอารามสงฆ์

วันต่อมาพระบรมศาสดาเสด็จไปยังพระราชานิเวศน์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตตาหารอันประณีตที่พระราชารัษฎาย เสร็จแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชดำริว่าพระราชอุทยานชื่อ *กลันทกนิวาปสถาน* คือ สถานที่สำหรับเลี้ยงกระแต หรืออีกนามหนึ่งว่า *เวฬุวัน* หรือป่าไผ่นั้น เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้จากรุงราชคฤห์ หนทางสะดวกสำหรับผู้ที่ต้องการจะไปฟังธรรมเวลากลางวัน ผู้คนไม่พลุกพล่าน เวลากลางคืนเงียบสงบ ไม่อีกทีกครึกโครม สมควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้บำเพ็ญพรตควรเป็นที่ประทับของพระบรมศาสดา

ทรงดำริเช่นนั้นแล้วก็ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าทองลงในพระหัตถ์แห่งพระบรมศาสดาเป็นการถวายพระราชอุทยานเวฬุวันนั้นเป็นอารามสงฆ์แห่งแรกในพระพุทฺธศาสนา พระบรมศาสดาทรงรับแล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดตามสมควร

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระเจ้าพิมพิสารทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าทองลงในพระหัตถ์แห่งพระบรมศาสดา
เป็นการถวายพระราชอุทยานเวฬุวันนั้นเป็นอารามสงฆ์แห่งแรกในพระพุทธศาสนา
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับ ณ วัดเวฬุวันนั้น ในช่วงพรรษาที่ ๒ - ๔ หลังจากตรัสรู้รวม ๓ พรรษา อาศัยเหตุนี้ จึงประทานอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายได้ตามปรารถนา

จะเห็นว่าพระบรมศาสดาทรงประดิษฐานพระศาสนาให้เจริญวัฒนามันคงมาตั้งแต่พรรษาแรกหลังตรัสรู้ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่ละเอียดลึกซึ้งด้วยพระโวหารที่งดงามจับใจจนมีศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก และบุคคลเหล่านั้นสามารถบรรลุธรรมโดยลำดับ เป็นกำลังสำคัญต่อการเผยแผ่ศาสนาต่อไปอีกด้วย

บทที่ ๒ พระอัครสาวก

ภูมิหลังแห่งพระอัครสาวกทั้งสอง

มีหมู่บ้านพราหมณ์สองแห่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ หัวหน้าของหมู่บ้านทั้งสองเป็นสหายรักกันมาแต่หนหลัง แม่บุตรชายของทั้งสองก็เป็นสหายรักต่อมาอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยบุตรของหัวหน้าหมู่บ้านแห่งแรกนามว่า *อุปติสสะ* ซึ่งมักถูกเรียกว่า *สารีบุตร* (ลูกชายของนางสารี) ตามนามของมารดา บุตรของหัวหน้าหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งนามว่า *โกณฑัญญะ* ซึ่งมักถูกเรียกว่า *โมคคัลลานะ* (ลูกชายของนางโมคคัลลี) ตามนามของมารดาเช่นกัน มาณพทั้งสองสนิทสนมกันมาแต่เยาว์วัย ครั้นเติบโตใหญ่ก็ได้เรียนศิลปศาสตร์ทั้งหลายและเชี่ยวชาญด้วยกันเสมอ เช่น พวกกันไปชมมหรสพในกรุงราชคฤห์อยู่เนือง ๆ เมื่อมหรสพแสดงรสร่าเรงก็ร่าเรงตามไปด้วย เมื่อมหรสพแสดงรศเร้าโศกก็เร้าโศกตามไปด้วย ถึงคราวควมอบรางวัลก็มอบรางวัลแก่ผู้แสดงอย่างเต็มที่

วันหนึ่ง สองสหายชวนกันไปดูการละเล่นเช่นเคย แต่กลับรู้สึกว่ามันน่าอึดอัดมันเหิงเหมือนแต่ก่อนด้วยเกิดสังเวชใจว่าเป็นความสุขที่ไม่เที่ยงแท้ เพราะตระหนักว่าอีกไม่นานผู้คนเหล่านั้นก็จะพากันล้มตายไปตามสภาพจนหมดสิ้น เมื่อปรึกษากันแล้วต่างคนต่างทราบว่ามีความคิดไปในทางเดียวกัน จึงพาเพื่อนฝูงบริวารไปขอบวชในสำนักของสังฆชยปริพาชก แล้วร่ำเรียนลัทธิอื่น ๆ จนชำนาญ อาจารย์วางใจให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนศิษยานุศิษย์ แต่ทั้งสองต่างก็ทราบว่าลัทธิอื่นไม่มีแก่นสารอันใด ยังไม่พอใจในความรู้ดังกล่าว กระนั้นก็ยังไม่มีใครที่จะสามารถสั่งสอนตนได้ดีกว่านี้ จึงสัญญากันว่าหากใครได้พบอมตธรรมก่อนก็ให้บอกแก่กันด้วย

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร เล่าเรื่องประวัติของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ แสดงภาพอุปติสสมาณพ (พระสารีบุตร) และสหายคือโกสิตมานพ (พระโมคคัลลานะ) ขณะยังเป็นฆราวาส พบบริวารมานั่งชมมหรสพ

พระอัสสชิแสดงธรรม

วันหนึ่ง พระอัสสชิซึ่งเป็นพระสงฆ์สาวกรูปหนึ่งในกลุ่มปัญจวัคคีย์ได้เดินทางจากวัดเวฬุวันเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ อุปติสสปริพาชกผ่านมาพบเข้า เห็นกิริยาอาการของท่านน่าเลื่อมใส ประสงค์จะได้รู้จักสนทนาด้วย แต่ยังไม่อาจสอบถามได้ ด้วยพระอัสสชิกำลังบิณฑบาตอยู่ อุปติสสปริพาชกจึงเดินตามท่านไปเรื่อย ๆ จนท่านเสร็จภารกิจ

เมื่ออุปติสสปริพาชกเข้าไปเรียนถาม พระอัสชิตอบว่า “เราบวชโดยพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นโอรสศากยราช ท่านเป็นศาสดาของเรา เราขอบใจธรรมของท่าน” อุปติสสะจึงถามว่า “พระบรมศาสดาของท่านสั่งสอนว่าอย่างไร” ท่านตอบว่า “เราบวชยังไม่นานนัก ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยละเอียดได้” จึงจะกล่าวแสดงธรรมโดยสรุปเป็นคาถาว่า

“เยธมมาเหตุบุปภาวา ธรรมใดเกิดแต่เหตุ
เยสเหตุตถาคตโตอาท พระตถาคตทรงแสดงเหตุของธรรมนั้น
เตสญโยนิโรโจจ และความดับแห่งธรรมนั้น
เอวาทิมหาสมโณติฯ พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้”

อุปติสสปริพาชกได้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรม เข้าใจหลักการของคำสอนนี้ว่า ธรรมทั้งปวงเกิดเพราะเหตุ และจะสงบระงับไปเพราะดับเหตุก่อน พระบรมศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุแห่งทุกข์ จึงลาพระอัสสชิไปหาโกลิปปริพาชก เพื่อแจ้งข่าวตามสัญญา และได้กล่าวธรรมคาถานี้ให้สหายฟัง

โกลิปปริพาชกได้ฟังคาถาธรรมนั้นจบแล้วก็เกิดดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน จึงพากันไปพบสันุชชัยปริพาชกผู้เป็นอาจารย์ เพื่อชักชวนไปเฝ้าพระบรมศาสดาด้วยกัน แต่สันุชชัยปริพาชกมีทิฐิมานะว่าเป็นอาจารย์อยู่แล้วจะไปเป็นศิษย์ผู้อื่นนั้นไม่สมควร จึงไม่ยอมไป และอ้อนวอนให้ศิษย์รักทั้งสองเปลี่ยนใจแต่ไม่เป็นผล อุปติสสะและโกลิปตะจึงพาบริวารจำนวน ๒๕๐ คน ไปเฝ้าพระบรมศาสดา ณ วัดเวฬุวัน เพื่อทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาพร้อมกันทั้งหมด ครั้นสหายทั้งสองเป็นพระภิกษุแล้ว ผู้คนเรียกนามว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

หลังจากนั้นภิกษุผู้เป็นบริวารซึ่งติดตามพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะมาบวช ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาและบำเพ็ญเพียรขัดเกลาดตนเองในที่สุดก็สำเร็จอรหัตตผลล่วงหน้าไปก่อนทุกรูป

พระสารีบุตรบรรลุอรหัตตผล

หลังจากพระสารีบุตรอุปสมบทได้ ๑๕ วัน พระบรมศาสดาเสด็จไปประทับที่ถ้ำสุกรชาดา บนเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ปริพาชกผู้หนึ่งชื่อทิมนชะ แห่งตระกูลอัคคิเวสสนะ เข้าไปเฝ้าแล้วทูลเกี่ยวกับทิฐิคือความเห็นของเขาเองว่า *สิ่งทั้งปวงไม่เหมาะไม่ควรกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่พอใจสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด*

พระบรมศาสดาจึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องเวทนาปริคคหสูตรอันเป็นพระสูตรแสดงบ่อเกิดและเครื่องกำหนดความรู้สึกโดยทรงตอบปริพาชกว่า ถ้าอย่างนั้นทิฐิ คือ ความเห็นเช่นนั้นก็ต้องไม่ควรแก้ท่านด้วย ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้นด้วย

ทิวฏฐิ แปลว่า ความเห็นต่าง ๆ นั้น สรุปได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) เห็นว่าสิ่งทั้งปวงควรแก่ตน ตนชอบใจหมด ๒) เห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมด และ ๓) เห็นว่าสิ่งทั้งปวง บางสิ่งก็ควรแก่ตน ตนชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจ

ทิวฏฐิทั้ง ๓ นี้ เป็นเหตุให้กิเลสเจริญขึ้นในใจเรา เพราะถ้าเรายึดถือทิวฏฐิแบบใด ทิวฏฐิอีกสองแบบก็เป็นโมฆะ คือ ว่างเปล่าหมด ดังนั้นก็จะเกิดการวิวาท พิฆาต เบียดเบียนกัน เมื่อทิวฏฐิมีโทษเช่นนี้ควรละทิ้งเสีย ไม่ยึดติด ครั้นทรงแสดงโทษแห่งความยึดมั่นด้วยทิวฏฐิทั้ง ๓ แล้ว ทรงแสดงวิธีเปลี่ยนความยึดมั่นถือนั้นต่อไปว่า

กาย คือ รูป ประชุมขึ้นจากมหาภูตทั้ง ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ และลม มีมารดาบิดา เป็นแดนเกิด เจริญเติบโตขึ้นเพราะการทานุบำรุงด้วยอาหารต่าง ๆ แต่ก็ต้องเสื่อมสลายไปเป็นของธรรมดา ควรพิจารณาว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของเรา

เวทนา ๓ ประกอบด้วย สุข ทุกข์ และอุเบกขา คือ การวางเฉย ขณะที่เรากำลังมีความสุข เราก็จะรู้สึกทุกข์หรือการวางเฉย ขณะที่เราทุกข์เราก็ไม่รู้จักสุขหรือการวางเฉย และถ้าเรารู้สึกเฉย ๆ ก็ไม่สุข และไม่ทุกข์ เพราะเรารับเวทนาได้ทีละอย่างในเวลาเดียว และเวทนาเหล่านี้ก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นเรื่องปรุงแต่ง ต้องอาศัยเหตุให้เกิดมีขึ้น มีความเสื่อมไป และดับไปเป็นธรรมดา หากพิจารณาจนเห็นความจริงแท้ในเรื่องนี้ได้ก็จะเกิดนิพพิทา คือ ความเบื่อหน่ายในชั้น ๕ เมื่อหน่ายแล้วก็ยอมสิ้นราคะ ไม่มี ความติด ไม่กำหนดยินดี เมื่อสิ้นราคะก็ยอมวิมุตติคือหลุดพ้น แล้วก็ยอมมีญาณคือ ทราบว่าหลุดพ้นแล้ว และทราบว่าชาติคือความเกิดจะไม่มีอีกแล้ว ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ ไม่วิวาทห่มเถียงกับผู้ใดด้วยทิวฏฐิของตน โวหารใดเขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารนั้น แต่ไม่ถือนั้นด้วยทิวฏฐิ

เวลานั้น พระสารีบุตรนั่งถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์แห่งพระบรมศาสดา ได้ฟังและพิจารณาพระธรรมเทศานี้จึงดำริว่า พระบรมศาสดาตรัสสอนให้ละการถือนั้น เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะไม่ถือนั้นด้วยอุปาทาน บรรลุอรหัตตผล ส่วนที่ชนขปริพาชกนั้น เป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม ล้นความเคลือบแคลงสงสัย ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น จึงทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสก ถือนิโครธธรรมคัมภีร์เป็นสรณะ

ถ้ำสุกรขาคา บนเขาศิขณภูฏ กรุงราชคฤห์ สถานที่ที่พระสารีบุตรบรรลุอรหัตตผล

พระโมคคัลลานะบรรลุอรหัตตผล

ฝ่ายพระโมคคัลลานะ หลังจากอุปสมบทได้ ๗ วันก็เดินทางไปบำเพ็ญเพียรที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ เกิดวางนอนขณะนั่งสมาธิ พระพุทธเจ้าทรงทราบโดยพระญาณก็ได้เสด็จไปตรัสบอกวิธีแก้ความง่วง ดังนี้

๑. เริ่มต้นง่วงเพราะพิจารณาสิ่งใดอยู่ ให้พยายามพิจารณาสิ่งนั้นให้มากขึ้น
๒. หากยังไม่หายง่วง ให้พิจารณาตริกตรองธรรมที่ได้เคยเรียนมาอย่างตั้งใจ
๓. หากยังไม่หายง่วง ให้สาธยายหรือสวดมนต์โดยตั้งใจ
๔. หากยังไม่หายง่วง ให้เอามือยอนหูทั้ง ๒ ข้าง หรือลูบด้วยฝ่ามือ

๕. หากยังไม่หายง่วง ให้ลุกขึ้น ล้างตาด้วยน้ำ เหลียวมองทิศต่าง ๆ หรือ ดูดาว
๖. หากยังไม่หายง่วง ให้กำหนดอาโลกสัญญา คือเจริญสมาธิกำหนดแสงสว่าง เหมือนเวลากลางวัน

๗. หากยังไม่หายง่วง ให้จงกรม คือ เดินไปเดินมา สรรวมกายและใจ ไม่ฟุ้งซ่าน

๘. หากยังไม่หายง่วง ให้ลงนอนตะแคงขวา ทั้งนี้เพื่อผ่อนคลายร่างกายเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อหาความสุขในการนอน แล้วตั้งสติกำหนดเวลาตื่นขึ้น

จากนั้นประธานพระโอวาท ๓ ข้อ ดังนี้

๑. ไม่ควรชวุงเข้าไปสู่ตระกูล หมายถึง ไม่ถือตัวว่าจะต้องได้รับความเคารพนับถือจากผู้คนจนเขาจะต้องต้อนรับเสมอเมื่อไปถึงเรือน เพราะถ้าเขามีการงานมากจนไม่ได้เอาใจใส่ ก็จะก่อเขินคิดมากไปต่าง ๆ เกิดความฟุ้งซ่านจนจิตใจไม่สำรวม ห่างจากสมาธิ

๒. ไม่ควรพูดคำที่จะเป็นเหตุแห่งการโต้เถียง เพราะทำให้ต้องพูดมาก จิตใจฟุ้งซ่าน ไม่สำรวม ซึ่งทำให้ห่างจากสมาธิได้เช่นเดียวกัน

๓. ทรงสรรเสริญการอยู่ในที่สงบสงัด ไม่สรรเสริญการคลุกคลีกับหมู่คนมาก ๆ

เมื่อพระบรมศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะกราบทูลถามว่า ต้องปฏิบัติมากเท่าใด ภิกษุจึงจะสิ้นต้นเหตุ มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด ประเสริฐกว่าบรรดาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระบรมศาสดาตรัสตอบว่าภิกษุที่ได้สดับแล้วว่า “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นพิจารณาให้ทราบชัดถึงลักษณะแห่งธรรมนั้น และทราบโดยถ่องแท้ว่าไม่ควรยึดมั่นเมื่อพบเวทนาคือสุข ทุกข์ และความไม่สุขไม่ทุกข์ก็พิจารณาจนเข้าใจด้วยปัญญา นำไปสู่ความหน่าย ความดับ และความสลัดคืน ไม่ยึดมั่น ไม่สะดุ้ง จึงพ้นจากกิเลสได้ด้วยตนเอง จะเป็นผู้นั้นที่รู้ชัดว่าสิ้นต้นเหตุ มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด ประเสริฐกว่าบรรดาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” พระโมคคัลลานะพิจารณาปฏิบัติตามที่พระบรมศาสดาทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จอรหัตตผลในวันนั้น

พระอัครสาวก

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านได้รับการยกย่องให้เป็นพระสาวกผู้เลิศในพระศาสนา เพราะคุณธรรมที่มีในตนและความอนุเคราะห์ที่สั่งสอนบรรพชิตด้วยกัน

พระบรมศาสดาทรงสรรเสริญท่านทั้งสองอย่างยิ่ง ดังตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านทั้งหลาย คบกับสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด เธอเป็นคนมีปัญญาอนุเคราะห์ สพรหมจารีเพื่อนบรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล โมคคัลลานะแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องบนที่สูงสุกว่านั้น”

เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองมาบวชแล้ว กุลบุตรในกรุงราชคฤห์มีความเลื่อมใสพากันเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากจนผู้ไม่เลื่อมใสพากันพูดติเตียนว่า “พระสมณโคดมปฏิบัติเพื่อทำชายไม่ให้มีบุตร ทำหญิงให้เป็นหม้าย ทำให้วงศ์ตระกูลขาด เมื่อพระสงฆ์ออกบิณฑบาต ชาวบ้านก็พากันตำหนิด่าว่า จนมีผู้กราบทูลฟ้องพระบรมศาสดา ได้ตรัสสั่งสอนว่า “พระตถาคตยอมแนะนำสังฆธรรม คือธรรมที่ดีจริง ผู้ที่รู้ยู่่ว่าทรงแนะนำแต่สิ่งดี ๆ ย่อมไม่ซึ่งเคียดเคียดฉันท”

พระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวา เอตทัคคะผู้มีปัญญามาก

พระสารีบุตรเป็นกำลังสำคัญยิ่งในการช่วยพระบรมศาสดาประกาศพระศาสนา จนมีคำเรียกขานท่านว่า พระธรรมเสนาบดี ซึ่งคู่กับคำเรียกพระบรมศาสดาว่า พระธรรมราชา

ท่านเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระบรมศาสดา และเป็นผู้มีสติปัญญาล้ำเลิศสามารถแสดงธรรมได้ลึกซึ้งไกลเคียงพระบรมศาสดา และสามารถโต้ตอบการถามนักบวชนอกศาสนาได้อย่างแยบคาย พระบรมศาสดาจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวา และเอตทัคคะ คือ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้วยเป็นผู้มีปัญญามาก

ครั้งหนึ่งพระเวททัตทรงประกาศแยกตนออกจากการควบคุมสั่งสอนของพระบรมศาสดา พาเหล่าพระวัชชีบุตรซึ่งเป็นผู้บวชใหม่มีปัญญาน้อยไปอยู่ที่ตำบลคยาสิสะ พระบรมศาสดาทรงมอบหมายให้พระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะ ไปนำพระภิกษุเหล่านั้นกลับมา ท่านทั้งสองได้ทำงานสำเร็จตามพระพุทธประสงค์

พระพุทธรูปประธานในพระวิหารหลวง วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ มีรูปพระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา และพระโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย ประดิษฐานขนานข้าง

เมื่อมีภิกษุกลุ่มหนึ่งมาทูลลาพระบรมศาสดา เพื่อเดินทางไปเผยแผ่พระศาสนา ยังปัจฉาภุมิชนบท พระองค์ตรัสสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นไปลาพระสารีบุตรเพื่อรับฟังเทศนา สั่งสอนก่อนออกเดินทาง พระสารีบุตรถามว่า “เมื่อไปอยู่ ณ ปัจฉาภุมิชนบทแล้วมีผู้ถามว่า พระพุทธเจ้าสอนอะไรไว้บ้างจะตอบเขาว่าอย่างไร” ครั้งนั้นท่านจึงแสดงธรรมชื่อ เทวทหสูตร มีใจความสรุปว่า พระบรมศาสดาทรงสอนให้กำจัดความกำหนัดที่เกิดขึ้น เพราะพึงพอใจในชั้น ๕ ด้วยทรงพิจารณาเห็นแล้วว่าเป็นโทษอย่างยิ่ง หากเรายังมี ฉันทราคะ คือความพึงพอใจในชั้น ๕ อยู่ ความทุกข์ โทมนัส อุตายาส (ความคับแค้นใจ ความสิ้นหวัง) ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะชั้น ๕ เป็นสิ่งไม่มั่นคง ไม่เที่ยงแท้ สามารถแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้ หากยังยึดติดอยู่ ย่อมเป็นทุกข์ในปัจจุบัน แม้ตายแล้วก็ไปสู่ทุกข์ พระบรมศาสดาจึงทรงสอนให้ละอภุศลกรรมทั้งหลายและประกอบกุศลกรรม ชีวิตปัจจุบันจึงจะเป็นสุข แม้ตายแล้วก็ได้ไปสู่สุคติ

พระสารีบุตรได้ทำให้ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเกิดความเลื่อมใส และทำผู้ที่มีความเลื่อมใสอยู่แล้วให้มีความเลื่อมใสมั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยการชักนำ และการปฏิบัติตน เป็นแบบอย่างที่ดี เช่น ชักน่านองชายและน้องสาวของท่านให้เข้ามาบวช ได้แก่ พระจุนทะ พระอุปเสนะ พระเรวัตตะ พระจาลาเถรี พระอุปจาลาเถรี และพระสีสุปจาลาเถรี เป็นต้น ทั้งยังโปรดบิดาและมารดาให้เป็นสัมมาทิฐิด้วย นอกจากนี้ ท่านยังเป็นอุปัชฌาย์ของ สามเณรและภิกษุจำนวนมาก ซึ่งในกาลต่อมาภิกษุสามเณรหลายรูปมีชื่อเสียงนับ เข้าจำนวนอสิติมหาสาวก คือ พระสาวกผู้ใหญ่จำนวน ๘๐ รูป เช่น สามเณรราหุล สามเณรสังกัจจะ พระราธะ พระลกุณทกภัททิยะ เป็นต้น

นอกจากนี้ พระสารีบุตรเป็นผู้มีความกตัญญูอย่างยิ่ง ท่านระลึกเสมอว่าท่าน บรรลุโสดาบัน และได้บวชในพระพุทธศาสนา เพราะฟังธรรมจากพระอัสสชิ ตั้งแต่นั้นมา ท่านจึงนับถือพระอัสสชิเป็นอาจารย์ ทำความเคารพกราบไหว้เสมอ เมื่อทราบว่ พระอัสสชิอยู่ทางทิศใด ท่านจะยกมือไหว้และนอนผินศีรษะไปทางทิศนั้นเสมอ

ครั้งหนึ่ง พรหมณ์ยากจนชื่อ ราชะ ได้แนะนำคนให้ถวายบิณฑบาตทัพพีหนึ่ง แต่พระสารีบุตร ภายหลังกพรหมณ์นั้นศรัทธาจะบวช พระบรมศาสดาตรัสถาม ในที่ประชุมสงฆ์ว่า ใครระลึกถึงอุการะที่พรหมณ์ผู้นี้เคยทำไว้บ้าง พระสารีบุตรทูลว่า พรหมณ์ผู้นี้เคยแนะนำคนให้ถวายรักษาแต่ท่านทัพพีหนึ่ง พระบรมศาสดาทรงสรรเสริญ ว่าท่านเป็นผู้มีกตัญญู แล้วตรัสสอนให้ผู้อื่นถือเป็นแบบอย่าง และทรงมอบหมายให้ท่าน เป็นอุปัชฌาย์บวชให้แก่พรหมณ์ผู้นั้นด้วย

พระโมคคัลลานะอัครสาวกเป็องซ้าย เอตทัคคะผู้มีฤทธิ์มาก

พระโมคคัลลานะเป็นกำลังสำคัญของพระบรมศาสดาในการประกาศพระศาสนา คู่กันกับพระสารีบุตร ท่านเป็นภิกษุผู้มีฤทธิ์มาก สามารถท่องเที่ยวไปยังเทวโลก และนรก ครึ่งหนึ่งท่านแสดงฤทธิ์ปราบพญานันโทปนันทนาคราช ซึ่งเป็นพญานาคราชผู้มีฤทธิ์ร้าย ให้ละมิจฉาภิฏฐิทันมานับถือพระพุทธศาสนา ท่านจึงได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดา ไว้ในตำแหน่งพระอัครสาวกเป็องซ้าย และเอตทัคคะ คือเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางเป็นผู้มีฤทธิ์

พระสารีบุตรนิพพาน

วันหนึ่งพระสารีบุตรเข้าสมาบัติเมื่อพิจารณาอายุสังขารแล้วพบว่าท่านจะมีอายุ อยู่ได้อีกเพียง ๗ วันเท่านั้น จึงดำริถึงสถานที่ที่ท่านควรไปนิพพาน ท่านปรารถนาว่านางสารี ผู้เป็นมารดาของท่านนั้น ได้เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๗ รูปแล้ว แต่ก็ยังไม่มี ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ครั้นพิจารณาอุปนิสัยของมารดาแล้วทราบว่าจะสามารถ เป็นพระอริยบุคคลได้จึงตัดสินใจจะไปนิพพานที่เรือนของมารดา

พระสารีบุตรชวนพระภิกษุบริวารทั้ง ๕๐๐ รูป ไปเฝ้าพระบรมศาสดา เพื่อทูลลา นิพพาน พระบรมศาสดาตรัสอนุญาตให้ท่านแสดงธรรมท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ ก่อนออกเดินทาง เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระเถระ จึงแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศแล้ว แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จบแล้วจึงลงจากอากาศมาถวายบังคมลาแล้วออกจาก พระคันธกุฎีไป โดยพระบรมศาสดาทรงพระกรุณาเสด็จออกมาส่งถึงหน้าพระคันธกุฎี พระธรรมเสนาบดีกระทำการประทักษิณ ประคองอัญชลีกราบทูลว่า “เป็นเวลาหนึ่งอสงไขย แสนกัปล่วงมาแล้ว ข้าพระองค์ได้หมอบลงแทบพระบาทพระอนิมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งปณิธานขอให้ได้พบพระศากยมุนีพุทธเจ้า และได้สำเร็จประสงค์แล้วบัดนี้เป็นครั้งสุดท้าย ที่จะได้เห็นพระองค์” จากนั้นกราบลงที่พื้นดินแล้วก็ทูลลาไปจากวัดเชตวันพร้อมด้วยภิกษุ บริวารทั้ง ๕๐๐ รูป

หลังจากเดินทาง ๗ วันก็ถึงกรุงนาลันทา นางสารีพรหมณีทราบข่าวก็ดีใจ สั่งให้อุปเวรตมาณพ ผู้เป็นหลานชายไปนิมนต์พระเถระเข้ามาในบ้าน พระเถระจึงพาภิกษุสงฆ์ ขึ้นเรือนมารดา แล้วจัดให้ภิกษุเหล่านั้นพักภายนอก ส่วนท่านเองเข้ามาพักยังห้องที่ท่านเกิด พอเวลาค่ำโรคาพารธกำเริบหนักถึงกับอาเจียนเป็นโลหิต มารดาทุกข์ใจเป็นอย่างมาก

ในคืนนั้นเทวดาทั้งหลายได้พากันมาเยี่ยมอาการพระเถระ เริ่มต้นตั้งแต่ ท้าวจตุมหาราช พระอินทร์ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ตลอดทั้งท้าวมหาพรหม มารดา ได้เห็นเข้าก็เกิดความสงสัย เมื่อเห็นว่าพระเถระว่างแล้วจึงเข้าไปไต่ถาม พระเถระก็อธิบาย โดยละเอียดและกล่าวว่า ท้าวมหาพรหมองค์ที่เสด็จมานี้ ในวันที่พระบรมศาสดาประสูติ ได้ใช้ตาข่ายทองแผ่ออกกรองรับพระองค์ถวายเป็นนิมิต ในวันที่เสด็จลง จากเทวโลกยังกั้นฉัตรถวายนางสารีได้ฟังดังนั้น จึงคิดว่าบุตรของเรานี้แม้เมื่ออาพาธ ยังมีคุณมหาศาลจนเทวดาผู้ใหญ่ยังเสด็จมาเยี่ยมอาการ อานาภาพของบุตรเรายังปรากฏ ถึงเพียงนี้ อานาภาพของพระบรมศาสดาผู้เป็นครูของบุตรเราคงจะสูงกว่านี้เป็นแน่ จึงเกิดปีติเบิกบานใจ

พระสารีบุตรทราบวามารดามีใจน้อมเข้าสู่พระรัตนตรัยแล้ว ก็แสดงธรรม พรรณนาพระพุทธานุภาพโปรดมารดาจนสำเร็จโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคล ในพระพุทธานุภาพ สมดังความปรารถนาที่อุตสาหะเดินทางมาจากนั้นจึงเชิญมารดา ออกไปพัก จนเวลาใกล้รุ่งจึงสั่งให้พระสงฆ์ทั้งหลายเข้ามาประชุมพร้อมกัน ให้พระจุนทะ กล่าวขมากรรมแทนท่าน กระทั่งเวลารุ่งเช้า พระธรรมเสนาบดีก็ดับชั้นธนิพพานในดิถีปุณมี แห่งเดือนกัตติกามาส คือ วันเพ็ญเดือน ๑๒ ในห้องที่ท่านถือกำเนิดขึ้นมาขึ้นนั่นเอง

วันรุ่งขึ้นพระจุนทะเถระก็ได้จัดแจงฉาปนกิจศพของพระสารีบุตรแล้วนำอัฐิห่อผ้า เชิญกลับไปทูลถวายพระบรมศาสดาซึ่งโปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุประดิษฐานไว้ที่ ชุ่มประตู่ของวัดเชตวัน กรุงสาวัตถี

พระโมคคัลลานะนิพพาน

ในบั้นปลายอายุ พระโมคคัลลานะอาศัยอยู่ที่ถ้ำกาฬศิลาในแคว้นมคธ หมูเดียรฉัตร ผู้สูญเสียลาภสักการะ เห็นร่วมกันว่าท่านเป็นผู้มีอานาภาพมาก มนุษย์ทั้งหลายจึงเลื่อมใส ในพระพุทธานุภาพ และเลื่อมคลายความนับถือพวกเดียรฉัตรพวกเขาจึงปรารถนาจะฆ่า พระเถระเสีย พากันเรียไรทรัพย์จากเหล่าอุปัฏฐากจ้างโจรให้ไปทำภารกิจนี้

เมื่อพวกโจรพากันไปล้อมจับ ท่านก็ทำปฏิหารีย์หนีไปได้ทุกครั้ง เป็นเช่นนี้ อยู่นานถึง ๒ เดือน ครั้นเดือนที่ ๓ พระโมคคัลลานะทราบด้วยญาณว่า ท่านได้ ทำกรรมไว้ในอดีตชาติ คือทำอุบายปลอมเป็นโจรทุบตีบิดามารดาที่ตาบอด แล้วทิ้งศพไว้ กลางป่า ท่านต้องไปชดใช้กรรมในนรก และเกิดมาเพื่อถูกทุบตีจนตายอีกหลายร้อยชาติ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องเหล่าโจรทำร้ายพระโมคคัลลานะจนถึงมรณภาพ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องเหล่าโจรทำร้ายพระโมคคัลลานะจนถึงมรณภาพ

แม้บัดนี้จะเป็นพระอรียบุคคลแล้วแต่เศษกรรมยังเหลืออยู่ ไม่สามารถสลัดพ้นได้ ท่านจึงดำริว่าควรระงับกรรมนั้นให้สิ้นเสีย จึงยอมให้โจรจับ และถูกทุบตีจนกระดูกแตก ไม่มีชิ้นดี พวกโจรนำร่างท่านไปทิ้งไว้ในป่า

พระมหาเถระดำริว่าควรจะไปกราบทูลลาพระบรมศาสดาก่อนนิพพาน จึงประสานกายให้มันด้วยกำลังแห่งญาณแล้วเหาะมาเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อกราบทูลลา นิพพาน พระบรมศาสดาโปรดให้ท่านแสดงธรรมท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ก่อนพระเถระรับพระบัญชา ได้ทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศแล้วแสดงธรรม เมื่อจบธรรมเทศนาก็ลงจากอากาศมาถวายบังคมลากลับไปยังถ้ำกาฬศิลา และนิพพานในที่นั้นเมื่อวันสิ้นเดือน ๑๒ ตามปฏิทินจันทรคติหลังจากพระสารีบุตรนิพพานแล้วได้ ๑๕ วัน

พระบรมศาสดาเสด็จไปประทานเพลิงทำฌาปนกิจพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงมาในระยะประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ มหาชนต่างหลั่งไหลมาสักการะอัฐิธาตุของท่านกันเนืองแน่นตลอด ๗ วัน พระบรมศาสดาโปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ใกล้กับซุ้มประตูวัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์

ชีวประวัติของพระอัครสาวกทั้งสองนี้ นอกจากแสดงให้เห็นความพยายามในการฝึกอบรมตนเองจนสามารถบรรลุธรรมตามแนวทางที่พระบรมศาสดาทรงสั่งสอนแล้ว ท่านทั้งสองยังเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติหน้าที่ให้สอดคล้องกัน สามัคคีกัน เกื้อกูลกัน เพื่อความสัมฤทธิ์ผลสูงสุดในการทำงานอันชอบของหมู่คณะอีกด้วย

บทที่ ๓ ศิษย์พราหมณ์พาวรีทูลถามปัญหา

โสฬสปัญหา : กระทู้ธรรมจากศิษย์ทั้ง ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี

พราหมณ์ผู้หนึ่งนามว่า พาวรี เป็นผู้มีความรู้ความสามารถมากจึงได้เป็นปุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล แห่งกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ต่อมาได้ลาออกจากตำแหน่ง แล้วบวชเป็นชฎิล ตั้งอาศรมอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวารีอันเป็นพรมแดนของ กรุงอัสดงและกรุงอาฬกะ มีศิษยานุศิษย์จำนวนมากมาขอเล่าเรียนไตรเพทอยู่ด้วย

ครั้นพราหมณ์ผู้นี้ทราบว่ พระราชโอรสของพระราชาแห่งราชวงศ์ศากยะผู้สละความสุขทางโลกเสด็จออกทรงผนวชจนตรัสรู้โดยชอบได้ด้วยพระองค์เอง และทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนประชาชนจนมีผู้เคารพเลื่อมใสจำนวนมาก จึงคิดจะพิสูจน์พระปัญญาคุณของพระบรมศาสดา จึงเรียกมาณพผู้เป็นศิษย์จำนวน ๑๖ คน มีชื่อตามนพเป็นหัวหน้า เข้ามาพบ ตั้งกระทู้ปัญหาให้นำไปทูลถามพระพุทธเจ้า มาณพทั้ง ๑๖ คนพร้อมเหล่าบริวารจึงออกเดินทางไปเฝ้าพระบรมศาสดาที่ป่าสาณเจดีย์ แคว้นมคธ เพื่อทูลถามปัญหาและแสดงความเห็น พระบรมศาสดาก็ประทานอนุญาตให้เฝ้าทูลถามปัญหาหรือแสดงความเห็นทีละคน โดยมีเนื้อหาสรุป ดังนี้

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องศิษย์ทั้ง ๑๖ คน ของพราหมณ์พาวรี มาเฝ้าทูลถามปัญหาจากพระบรมศาสดา

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๑	อชิตมาณพ	สิ่งใดปิดบังสัตว์โลกไว้ เพราะเหตุใดโลกจึงมืดมิดไม่สดใส สิ่งใดทำให้สัตว์โลกยึดติด สิ่งใดเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลก	อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้งปิดบังสัตว์โลกไว้ โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่ และความประมาท ตัณหา คือ ความอยากทำให้สัตว์โลกยึดติดความทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลก
		อะไรเป็นเครื่องป้องกันความอยากซึ่งรุนแรงเชี่ยวชาญดุจ กระแสน้ำและสิ่งใดช่วยให้เรา ละความอยากลงได้	สติเป็นเครื่องป้องกันความอยากปัญญาทำให้ เราละความอยากลงได้
		ปัญญา สติ นาม และรูปนั้น ดับไปที่ใด	นามและรูปดับไปก่อนไม่มีเหลือ นามและรูป ดับไปที่ใด สติ และปัญญาก็ดับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาน
		การดำเนินชีวิตของผู้หลุดพ้น แล้วเป็นอย่างไร	ผู้หลุดพ้นแล้วจะไม่มี ความกำหนดในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ

เมื่อพระบรมศาสดาทรงตอบปัญหาของอชิตมาณพแล้ว โมฆราชมาณพผู้ถือตนว่าฉลาดกว่าสหายคนอื่น ๆ ประารถนาจะทูลถามปัญหาบ้าง ที่จริงแล้วเขาตั้งใจจะทูลถามปัญหาเป็นคนแรก แต่เกรงใจอชิตมาณพที่มีอาวุโสกว่าจึงยอมให้ทูลถามปัญหาก่อน ครั้นเห็นอชิตมาณพทูลถามปัญหาเรียบร้อยแล้ว ก็พยายามจะทูลถามปัญหาเป็นลำดับต่อไป แต่พระบรมศาสดาทรงปรามเสีย ประทานอนุญาตให้ผู้อื่นถามก่อนโมฆราชมาณพ จึงเจียบรออยู่

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๒	ติสสเมตเตยมาณพ	ใครคือผู้สันโดษ	ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ สำรวมในกามทั้งหลายปราศจากความอยากแล้ว มีสติระลึกได้ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโดยชอบแล้ว ดับเครื่องร้อนกระวนกระวายเสียได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ
		ใครเป็นผู้ไม่ตื่นนอน ไม่หวั่นไหว	ผู้คลายตัณหาแล้ว มีสติเสมอ รู้ธรรมและดับกิเลสได้ ย่อมไม่ตื่นนอนไม่หวั่นไหว
		ใครรู้ส่วนข้างปลายทั้งสอง (คืออดีตกับอนาคต) ด้วยปัญญาแล้ว จะสามารถไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) ได้	ภิกษุนั้นรู้ส่วนข้างปลายทั้งสองด้วยปัญญา คือรู้อดีต และอนาคตแล้ว แต่ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง คือปัจจุบัน ทั้งนี้ก็ด้วยมโนตา คือ ความรอบรู้
		ใครเป็นมหาบุรุษ	ภิกษุนั่นเองเป็นมหาบุรุษ
		ใครสามารถล่วงพ้นความอยากทั้งหลายในโลกนี้	ภิกษุที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมาแต่ต้นนั่นเองที่สามารถล่วงพ้นความอยากในโลกนี้ได้
๓	ปุณณกมาณพ	เพราะเหตุใดหมู่มนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นอันมาก จึงบูชายัญยบวงสรวงเทวดา	หมู่มนุษย์เหล่านั้นอยากได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาจึงบูชายัญ
		หมู่มนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในยัญของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่	ผู้คนเหล่านั้นมุ่งลาภที่ตนหวังจึงบูชายัญ ดังนั้นพวกเขาจึงยังเป็นคนกำหนดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติชราไปได้
		ถ้าคนเหล่านั้นไม่สามารถข้ามพ้นชาติและชราไปด้วยการบูชายัญได้ ใครจะข้ามพ้นชาติ และชราไปได้	ผู้ไม่มีความทะยานอยากตื่นนอน เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมแล้ว ดำรงตนเป็นผู้สงบ ไม่ประพฤติชั่ว จิตไม่มีกิเลส ย่อมข้ามพ้นชาติ และชราไปได้

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๔	เมตตคฺคฺมาณพ	ทุกข์ทั้งหลายในโลกเกิดมาจากที่ใด	ทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นจากอุปธิ คือกิเลส ความพัวพัน การเวียนว่ายตายเกิด ผู้ไม่มีปัญญาได้ก่ออุปธิขึ้น เขาย่อมเข้าถึงทุกข์ บ่อย ๆ เพราะฉะนั้นผู้ไม่ปรารถนาทุกข์ ไม่ควรก่ออุปธิ
		เราจะข้ามโอฆะ ชาติ ชรา โศก และปริเทวะได้อย่างไร	เมื่อบุคคลได้ฟังแล้วปฏิบัติตามพระธรรมที่เราตรัสรู้และสั่งสอน จะเป็นผู้มีสติ ก้าวข้ามความอยากซึ่งทำให้ติดอยู่ในกิเลสได้
		ข้าพเจ้าขอบใจในธรรมสูงสุดนั้นอย่างยิ่ง	จงบรรเทาความเพลิดเพลिन ยึดมั่นถือมั่น วิญญาณก็จะไม่ติดอยู่ในภพ ผู้มีสติ ไม่เลินเล่อ ละอึดตาได้แล้ว จะละชาติ ชรา ปริเทวะได้
		ธรรมอันไม่มีอุปธิที่ทรงแสดงนั้นชอบแล้ว พระองค์คงทรงละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่าพระองค์ได้ทรงทราบธรรมนั้น ขอให้ทรงสั่งสอนธรรมที่ทำให้ทรงละทุกข์ได้แล้วอย่างนั้นบ้าง	บุคคลที่มีปัญญาไม่มีกิเลสเครื่องกั่วงวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ ไม่มีกิเลสสิ้นความสงสัย ละความติดข้องอยู่ในภพได้ เป็นคนไม่มีความอยาก ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยาน มิได้ เรากล่าวว่าผู้นั้นแลข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๕	โธตกมาณพ	ข้าพพระองค์หวังจะได้ฟังพระธรรมเทศนา จะศึกษาข้อปฏิบัติดับกิเลส	เช่นนั้นจึงเป็นคนมีปัญหา มีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้เกิด
		ข้าพเจ้าขอนมัสการพระองค์โปรดปลดเปลื้องข้าพเจ้าจากความสงสัยเกิด	เราไม่สามารถปลดเปลื้องความสงสัยให้ใครในโลกได้ เมื่อเธอรู้แจ้งถึงธรรมอันประเสริฐแล้ว ก็จะข้ามโอฆะนี้ได้ด้วยตนเอง
		ขอได้โปรดทรงแสดงธรรมอันเป็นเครื่องระงับกิเลส	บุคคลผู้มีความสงบ มีสติ จะละค้นหาอันเป็นกิเลส คือ เครื่องร้อยรัดตัวเขาไว้ในโลกได้
		ข้าพเจ้าขอใจคำสอนเรื่องความสงบระงับกิเลสอันสูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง	เมื่อรู้จักธรรมแล้ว จงอย่าได้ก่อค้นหาเพื่อความติดข้องวนเวียนอยู่ในภพต่าง ๆ อีกเลย

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๖	อุปสีวมาณพ	<p>ลำพังข้าพเจ้าผู้เดียว ไม่ได้อาศัยอะไรแล้ว ไม่อาจข้ามห้วงทะเลใหญ่คือกิเลสได้ ขอพระองค์ตรัสบอกอารมณ์ที่จะพาข้าพเจ้าข้ามห้วงโอฆสงสารนี้ไปด้วยเถิด</p>	<p>ท่านจงตั้งสติพิจารณาให้เห็นความจริงของอากิญจัญญายตนญาณ (คือความตระหนักแน่นถึงความไม่มีอยู่ของสรรพสิ่งทั้งหลาย) อาศัยอารมณ์ว่าไม่มีๆ ดังนี้ เพื่อเป็นเครื่องข้ามห้วงเสียเถิด ท่านจงละกามทั้งหลายเสีย เป็นคนเว้นจากความสงสัยทำความทะยานอยากให้สิ้นไปอยู่เสมอ</p>
		<p>ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวงแล้วเข้าถึงอากิญจัญญายตนญาณจนแน่นแน่วจะตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนญาณนั้นไม่มีเสื่อมบ้างหรือ</p>	<p>ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนญาณไม่มีเสื่อมคลายลงได้</p>
		<p>ถ้าผู้นั้นจะตั้งมั่นอยู่ในอากิญจัญญายตนญาณแล้ว เขาจะอยู่ในอารมณ์ของอากิญจัญญายตนญาณนั้น หรือจะดับขันธปรินิพพาน วิญญูญาณของคนเช่นนั้นจะเป็นฉันใด</p>	<p>เปลวไฟที่ดับสนิทแล้ว ลมก็ไม่สามารถพัดเปลวไฟนั้นไปยังทิศต่าง ๆ ได้ท่านผู้พ้นไปแล้วจากกิเลส ย่อมดับไม่มีเชื้อเหลือ (คือดับพร้อมทั้งกิเลสทั้งชั้นธ) ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก</p>
		<p>ท่านผู้นั้นดับไปสนิทแล้ว หรือว่าเพียงแค่นี้ไม่มีตัวตน</p>	<p>ผู้ที่ดับสิ้นแล้ว ไม่มีเวียนว่ายตายเกิดอีก ไม่มีชั้นธอีกไม่สามารถบอกได้ว่าจะเป็นอย่างไรได้อีก เพราะดับสูญไปหมดสิ้น</p>

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๗	นันทมาณพ	มุนีเป็นอย่างไร เขาเรียกคนถึงพร้อมด้วยญาณ หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิตว่าเป็นมุนี	ผู้ใดทำตนให้ปราศจากกองกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ไม่มีความทะยานอยาก คนผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นมุนี
		นักบวชทั้งหลาย บ้างก็อ้างความบริสุทธิ์ด้วยรูป ด้วยเสียง ด้วยศีลและพรตต่าง ๆ กัน นักบวชที่ปฏิบัติเคร่งครัดและบริสุทธิ์อย่างยิ่งตามความเชื่อของตนสามารถข้ามพ้นชาติขรชาติขราได้หรือไม่	นักบวชเหล่านั้น แม้เคร่งครัดในความเชื่อของตนเช่นนั้นไม่สามารถข้ามพ้นชาติขรชาติขราไปได้
		หากนักบวชเหล่านั้นข้ามชาติ ขรชาติขราไม่ได้แล้ว ใครเล่าในเทวโลกหรือในมนุษย์โลก จะข้ามพ้นชาติขรชาติขราได้	เราได้กล่าวว่าชาติขรชาติขรครอบงำเราหมดทุกคน แต่ผู้ใดละอารมณ์ที่ตนได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ กำหนดรู้ที่ตนหาเป็นโทษสมควรละ เป็นผู้หาอาสวะมิได้ ผู้นั้นจึงจะสามารถข้ามพ้นชาติขรชาติขราไปได้
๘	เหมกมาณพ	ขอพระองค์ตรัสบอกวิธีช่วยระงับตัณหาด้วยเถิด	ผู้ได้รู้ว่านิพพานปราศจากความกำหนัดพอใจในอารมณ์ที่รัก ทั้งรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส แนนอน เป็นธรรมไม่เปลี่ยนแปลง ผู้นั้นเป็นคนมีสติ เห็นธรรมดับกิเลสได้แล้ว ย่อมข้ามล่วงตัณหาอันทำให้ติดอยู่ในโลกได้

ครั้นพระบรมศาสดาทรงแก้ปัญหาที่เหมกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพปรารถนาจะทูลถามปัญหาเป็นลำดับต่อไปอีกครั้ง พระบรมศาสดาตรัสเตือนให้รอก่อนเหมือนหนหลัง แล้วทรงอนุญาตให้โตทยมาณพทูลถามปัญหา

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๙	โตเทยยมาณพ	<p>ถามทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใดค้นหาของผู้ใดไม่มีและบุคคลที่ข้ามล่วงความสงสัยเสียได้นั้นความหลุดพ้นของผู้นั้นเป็นเช่นไร</p>	<p>ผู้ที่พ้นจากถาม จากค้นหา จากความสงสัยแล้ว งามก็ดี ตัณหาก็ดี ความสงสัยก็ดี จะไม่กลับมีขึ้นได้อีก ความพ้นของผู้นั้นคงที่ไม่แปรผัน</p>
		<p>ผู้นั้นเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานหรือไม่มีเป็นคนมีปัญญาแท้หรือเพียงแต่ก่อค้นหาและทฤษฎีให้เกิดขึ้นด้วยปัญญาเท่านั้น ข้าพเจ้าจะรู้จักผู้นั้นได้อย่างไร</p>	<p>ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความทะเยอทะยาน เป็นคนมีปัญญาแท้ ท่านจงรู้จักมนุษย์ว่าเขาเป็นคนไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพอย่างนี้เกิด</p>
๑๐	กัปปมาณพ	<p>ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมอันจะเป็นที่พึงของชนทั้งหลายซึ่งมีความชราและมรณะครอบงำประดุจเป็นเกาะที่อาศัยของผู้คนตั้งอยู่ท่ามกลางห้วงสาครที่เต็มไปด้วยคลื่นใหญ่น่ากลัว</p>	<p>นิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น ทำให้เราหมดสิ้นความชราและมรณะได้นั้นแลคือเกาะชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้นแล้วเป็นคนมีสติมีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้นไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย</p>

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๑๑	ชตุกัณเณิมาณพ	ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมอันเป็นเครื่องละชาติชราในอัฐภพนี้ด้วยเถิด	ท่านจงละความกำหนัดในกาม ตระหนักว่าความไม่ซื่อแกวะกามเป็นบ่อเกิดแห่งความสุขเกษมกิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิซึ่งควรจะสละเสียละความกังวลที่มีมาแต่หนหลัง อย่าให้มีความกังวลเพิ่มมาอีก อย่าให้มีความกังวลเกิดขึ้นในปัจจุบันเมื่อละกังวลได้ อาสวะ (กิเลส) ซึ่งเป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดก็หมดไป
๑๒	ภัทราวุธมาณพ	ผู้คนที่ทั้งหลายเดินทางมาเพื่อให้ได้ฟังพระธรรมขอพระองค์จงทรงแก้ปัญหามาของชนเหล่านั้นด้วย	หมู่ชนนั้นควรจะทำให้ตัณหาทั้งหลายสิ้นไป เพราะหากเขายังยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามเขาได้ เหตุนี้พึงเป็นคนมีสติ ไม่ยึดมั่นถือมั่นไม่กังวลในโลกทั้งปวง
๑๓	อุทยมาณพ	ขอพระองค์ จงทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องพ้นจากกิเลสที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา ความเขลา ความไม่รู้แจ้ง	เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกามและโทมนัสเสียทั้งสองอย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็นเครื่องห้ามความรำคาญ มีอุเบกขากับสติเป็นธรรมบริสุทธิ์ มีความตริกกอปรด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้า เป็นธรรมเครื่องพ้นจากกิเลสที่ควรรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องทำลายอวิชชา ความเขลา ความไม่รู้แจ้ง
		โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรทำให้สัตว์โลกเวียนว่ายไป เราละอะไรเสีย จึงจะได้นิพพาน	โลกมีความเพลิดเพลินผูกพันไว้ ความตริกทำให้สัตว์โลกเวียนว่ายไปเพราะละตัณหาเสีย เราจึงนิพพาน
		เมื่อบุคคลมีสติระลึกถึงอะไรวิญญูณจึงจะดับ	เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกอย่างนี้ วิญญูณจึงจะดับ

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๑๔	โปสาลมาณพ	ข้าพเจ้าขอทูลถามถึงญาณของผู้บรรลुरुปญาณ และบรรลุอาภิญญาจนตนญาณได้แล้ว บุคคลเช่นนั้นควรทำอะไรต่อไป	ตถาคตทราบลักษณะของวิญญานทั้งหมด จึงทราบลักษณะของบุคคลผู้มีอริยาศัย น้อมไปในอาภิญญาจนตนภพ บุคคลเช่นนั้นรู้ว่ากรรมอันเป็นเหตุให้เกิดในอาภิญญาจนตนภพ มีความเพลิดเพลिन ยินดีเป็นเครื่องประกอบ จึงย่อมพิจารณาเห็นสหชาตธรรมในอาภิญญาจนตนญาณนั้น (คือ ธรรมที่เกิดพร้อมกันกับญาณนั้น) แจ่มชัดโดยลักษณะ ๓ (คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน) ข้อนี้เป็นญาณอันถ่องแท้ของพราหมณ์เช่นนั้นผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติกิเลสแล้ว

ครั้งพระบรมศาสดาทรงแก้ปัญหาที่โปสาลมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพกราบทูลว่า “ข้าพเจ้าได้พยายามทูลถามปัญหาถึง ๒ ครั้งแล้ว พระองค์ไม่ประทานโอกาสแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ยืนยันว่า ถ้าทูลถามถึง ๓ ครั้งแล้ว พระองค์จะทรงแก้หรือ” พระบรมศาสดาจึงประทานพระอนุญาตให้เขาถามปัญหา และทรงตอบดังนี้

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๑๕	โมฆราชมาณพ	ข้าพเจ้าจะต้องทำอย่างไร มัจจุราช (ความตาย) จึงจะไม่ตามทัน	ท่านจงเป็นคนมีสติ พิจารณาให้เห็นว่า โลกเป็นของว่างเปล่า ละความยึดมั่นถือมั่น ท่านจะข้ามลวงมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้

ลำดับ	ผู้ทูลถาม	คำถามของมาณพ	คำตอบของพระบรมศาสดา
๑๖	ปิงคิยมาณพ	ข้าพเจ้าเป็นคนแก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิวพรรณทรุดโทรมลง ดวงตาเห็นไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอข้าพเจ้าอย่าเป็นคนหลงเลย ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าควรรู้เป็นเครื่องละชาติชราในอัฐภพนี้เสีย	ชนทั้งหลายผู้มีความประมาท ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้นท่านจงเป็นคนไม่ประมาท ละความพอใจในรูปเสียจะได้ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก
		พระองค์ผู้รู้ทุกสิ่งใน ๑๐ ทิศโปรดจงตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าควรรู้เป็นเครื่องละชาติชราในอัฐภพนี้เสีย	เมื่อท่านมองเห็นหมู่มนุษย์ที่ถูกค้นหาครอบงำ มีความเดือดร้อน ถูกชราครอบงำแล้ว ท่านจงดำรงตนเป็นคนไม่ประมาท ละค้นหาเสีย จะได้ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก

ใจความโดยสรุปของปัญหาและความเห็นของมาณพทั้ง ๑๖ นั้นเกี่ยวข้องกับเจตคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การขัดเกลาจิตใจในบริสุทธิ พ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เพื่อเข้าสู่นิพพานคือความหลุดพ้น ปัญหาและความเห็นนี้ถูกรวบรวมไว้ในนามโสฬสปัญหา ถือเป็นหนึ่งในคัมภีร์ปรัชญาที่สำคัญ สมควรแก่การทำความเข้าใจเพื่อเข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

มาณพ ๑๖ คน ทูลขออุปสมบท

ขณะที่พระบรมศาสดาทรงตอบปัญหาของมาณพทั้ง ๑๕ คน พร้อมบริวารที่ติดตามมาอีกคนละ ๑,๐๐๐ คน ได้ฟังพระธรรมเทศนาตอบปัญหาแต่ละข้อ แล้วพิจารณาตามอย่างถ้วนถี่ทำให้เกิดดวงตาเห็นธรรม จึงทูลขอประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา และบรรลอรหัตตผลทั้งสิ้น ยกเว้นปิงคิยมาณพ ซึ่งมีวแต่พะวงระลึกถึงลุงของตน คือพราหมณ์พาวรี ว่าไม่มีโอกาสมาฟังพระธรรมเทศนาด้วยตนเอง เมื่อจิตฟุ้งซ่านเช่นนี้จึงไม่สามารถบรรลุธรรมได้

ปิงคิยมาณพทูลลาพระบรมศาสดากลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์ ทบพวนพระธรรมที่ทรงตอบปัญหาทั้ง ๑๖ ข้อนั้นให้ฟัง ภายหลังได้สดับโอวาทที่พระบรม

ศาสดาสั่งสอนอีกครั้ง จึงสามารถทำจิตให้พ้นจากอาสวะได้ ส่วนพรหมณ์พาวรีผู้อาจารย์
บรรลุนิพพานเพียงขั้นต้นเท่านั้น ด้วยยังมีทิฏฐิมานะอยู่

มาณพทั้ง ๑๖ นี้ เมื่อได้อุปสมบทและบรรลุนิพพานแล้ว ถือเป็นพระสาวกรูปสำคัญ
ในจำนวนพระสาวกทั้ง ๘๐ รูป หรืออสีติมหาสาวกที่ช่วยพระบรมศาสดาเผยแผ่
พระศาสนาอย่างแข็งขันในเวลาต่อมา

บทที่ ๔

ทรงโปรดพระราชและพระปุณณมันตานีบุตร

ทรงโปรดพระราช

พระราชเกิดในตระกูลพราหมณ์แห่งกรุงสาวัตถี บางตำรากล่าวว่า ตระกูลของท่านเป็นยาจกเชื้อใจอยู่ก่อนแล้ว แต่บางตำราระบุว่า เดิมท่านมีฐานะร่ำรวยสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง เมื่อถึงวัยอันควรก็แต่งงานมีบุตรตามธรรมเนียม แต่เมื่อท่านชราลงแล้ว ภรรยาและบุตรกลับทอดทิ้งไม่ดูแล ท่านจึงออกจากเรือนแล้วเดินทางมาถึงกรุงราชคฤห์ อาศัยเลี้ยงชีพด้วยการรับใช้พระภิกษุทั้งหลายในวัดเวฬุวัน เช่น ดายหญ้า กวาดบริเวณ ตักน้ำสำหรับล้างหน้ามาถวาย เป็นต้น พระภิกษุทั้งหลายอนุเคราะห์อาหารแก่ราชพราหมณ์ให้มีชีวิตอยู่ตามอัตภาพ

ต่อมาราชพราหมณ์ตระหนักว่า ชีวิตในสมณเพศมีความสุข ไม่รุ่มรวยขัดข้อง จึงปรารถนาจะอุปสมบท แต่ไม่มีภิกษุใดสงเคราะห์อุปสมบทให้ เพราะเกรงว่าท่านซึ่งมีอายุมากแล้วจะเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก และความชราอาจเป็นอุปสรรคต่อวัตรปฏิบัติ เมื่อไม่สามารถอุปสมบทได้ท่านจึงเกิดความทุกข์ตรม เศร้าเสียใจจนร่างกายชুবวม ผิวพรรณหม่นหมอง

วันหนึ่ง พระบรมศาสดาทรงทราบด้วยพระญาณว่า ราชพราหมณ์มีอุปนิสัยที่จะเป็นพระอรหันต์ได้ แต่ไม่มีภิกษุใดสงเคราะห์อุปสมบทให้ จึงโปรดให้ประชุมคณะสงฆ์ขึ้น ทรงถามในที่ประชุมสงฆ์ว่ามีภิกษุรูปใดจำอุปการคุณของราชพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่า “ราชพราหมณ์เคยแนะนำให้คนถวายภัตตาหารแต่ท่านทัพพีหนึ่ง ท่านยังจำได้ดี” พระบรมศาสดาทรงสรรเสริญว่าพระสารีบุตรเป็นผู้มีกตัญญู และประทานพระอนุญาตให้พระสารีบุตรอุปสมบทให้ราชพราหมณ์

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องพระราชา

ในคราวนั้นเอง พระบรมศาสดาทรงยกเลิกรื้ออุปสมบทแบบติสรณคมน์
อุปสัมปทาตามที่เคยทรงบัญญัติไว้แต่เดิม และทรงบัญญัติวิธีการอุปสมบทที่เรียกว่า
ญัตติจตุตถกรรมวาจา คือ การบวชด้วยวาจา ๔ ญัตติขึ้น ถือเป็นกรอุปสมบทที่เน้น
ความสำคัญของคณะสงฆ์ กล่าวคือ ให้ประชุมสงฆ์ในเขตที่กำหนดไว้ (สีมา) จนครบองค์
กำหนด มีพระอุปัชฌาย์เป็นประธาน จากนั้นภิกษुरुพหนึ่งได้ถามคุณสมบัตินี้จะขออุปสมบท
ให้ครบถ้วน แล้วประกาศให้คณะสงฆ์ทราบว่าจะมีการอุปสมบทคนผู้นั้นชื่อนั้น

เรียกว่า ญัตติ หากไม่มีภิกษุรูปใดคัดค้าน จึงประชุมปรึกษากันเพื่อทบทวนญัตติว่า จะให้อุปสมบทคนผู้นั้นอีกสามครั้ง เรียกว่า อนุสสาวนา เมื่อไม่มีผู้ใดคัดค้าน จึงให้อุปสมบท

การอุปสมบทด้วยวิธีนี้ถือปฏิบัติต่อมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตร จึงเป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรก และพระราธะเป็นภิกษุรูปแรกที่อุปสมบทโดยวิธีญัตติ จตุตถกรรมวาจา

วันหนึ่ง พระราธะเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อท่านจะจดจำไปภาวนาตรีกตรอง พระบรมศาสดาตรัสว่า “ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นมาร เพราะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของเรา มีความสิ้นไป เสื่อมไปตามธรรมดา ผู้ปรารถนาความสุขแท้จริงจงละความกำหนัดพอใจในมารนี้เสีย”

พระราธะรับพระโอวาทนั้นเป็นแนวทางปฏิบัติ แต่ก็ยังไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะยังขาดแคลนอาหาร ด้วยเป็นพระนวกะ คือ ผู้บวชใหม่ ต้องนั่งฉันที่อาสนะ ลำดับสุดท้ายในโรงฉัน ภัตตาหารที่แจกกันตามลำดับอาวุโสฉันมีเหลือมาถึงน้อย จึงมีร่างกายไม่สมบูรณ์แข็งแรง เป็นอุปสรรคต่อการเจริญภาวนา พระสารีบุตรทราบ ปัญหาจึงพาท่านออกจาริกไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ฉันอาหารเพียงพอจนร่างกาย กลับมาแข็งแรง จิตจึงสงบ นอกจากนี้ ยังเป็นโอกาสให้พระสารีบุตรอบรมสั่งสอนท่าน ได้อย่างใกล้ชิดด้วย

ปรากฏว่าพระราธะเป็นผู้ว่าง่ายปฏิบัติตามคำสอนของพระอุปัชฌาย์ด้วยความ เคารพอย่างเคร่งครัดจึงเข้าใจธรรมได้อย่างรวดเร็ว และบรรลุอรหัตผลภายในระยะเวลา เพียง ๒ - ๓ วัน

วันหนึ่งพระสารีบุตรพาพระราธะไปเฝ้าพระบรมศาสดา พระองค์ตรัสถามถึง ความประพฤติของพระราธะจนทรงทราบความ จึงทรงสรรเสริญว่าท่านเป็นยอดของ ภิกษุที่มีปฏิภาณ คือ มีความเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักธรรมตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้เป็น ผู้ว่าง่ายอย่างพระราธะ เมื่อพระอาจารย์ชี้โทษสั่งสอนจงอย่าได้โกรธ ควรคบบัณฑิต เพราะมีแต่จะนำประโยชน์มาให้ ไม่มีโทษเลย

ภิกษุทั้งหลายพากันสรรเสริญความกตัญญูของพระสารีบุตร และความเป็น ผู้ว่าง่ายของพระราธะ พระบรมศาสดาจึงทรงแสดง อสันทิตตชาดก ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ อดีตชาติว่า พระสารีบุตรเคยเกิดเป็นช่างพลายที่ได้รับบาดเจ็บที่เท้า จึงไปขอให้นายช่างไม้

๕๐๐ คนช่วยเหลือ เมื่อหายจากอาการบาดเจ็บแล้วรำลึกถึงคุณของนายช่างไม้เหล่านั้น จึงนำลูกช่างเผือกไปมอบให้

ในคราวแรกลูกช่างเผือกนั้นไม่ยอมไปกับนายช่างไม้ แต่เมื่อช่างพลายผู้พ่อ ออกคำสั่งก็เชื่อฟังแต่โดยดี เดินไปหาพวกช่างไม้ ครั้นพวกช่างไม้กล่าวว่าไม่มีงานอะไร ให้ทำ จึงกลับไปหาพ่อช่างเกิด ลูกช่างนั้นก็เดินกลับไปหาพ่อช่างแต่โดยดี เป็นเช่นนี้ถึง ๓ ครั้ง ในที่สุดลูกช่างเผือกก็ไปอาศัยอยู่ที่บ้านเหล่าช่างไม้ ได้รับการดูแลอย่างดี โดยได้ช่วยทำงานต่าง ๆ ตอบแทน ลูกช่างเผือกนี้ ในชาติปัจจุบัน คือ พระราชาผู้ว่าง่าย และเอาจริงเอาจังในการทำงาน

ทั้งนี้ พระบรมศาสดาทรงกล่าวคาถาภาชิตของชาดกนี้ว่า “นิธินว ปวดตารยํ ปสเส วชชทสสิน” แปลความโดยสรุปได้ว่า การได้พบบุคคลผู้มีปัญญาซึ่งคอยดักเตือน ชี้คุณและโทษให้เรา เปรียบเสมือนได้พบผู้ชักบอกขุมทรัพย์ให้ จึงพึงคบหาผู้มีปัญญาเช่นนั้น เพราะมีแต่คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษเลย

ทรงโปรดพระปุณณมันตานีบุตร

หมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่งมีชื่อว่า โทณวัตถุ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์เป็นที่อาศัยของตระกูลพราหมณ์มหาศาล ซึ่งเป็นตระกูลที่มีฐานะร่ำรวยตระกูลหนึ่ง กุลบุตรในตระกูลนี้ท่านหนึ่งได้อุปสมบทเป็นพระสงฆ์รูปแรกในพระพุทธศาสนา คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งท่านมีน้องสาวคนหนึ่งชื่อนางมันตานี

ต่อมานางมันตานีมีบุตรชายชื่อว่าปุณณะ แต่ผู้คนชอบเรียกออย่างเฉพาะเจาะจงว่า ปุณณมันตานีบุตร หมายความว่า ปุณณะผู้เป็นบุตรของนางมันตานี เหตุเพราะในเวลานั้นมีชายที่ชื่อปุณณะหลายคน ดังนั้นโดยสายเลือดก็นับว่า ปุณณมันตานีบุตรเป็นหลานของพระอัญญาโกณฑัญญะนั้นเอง

ปุณณมันตานีบุตรได้ศึกษาศิลปวิทยาตั้งแต่วัยเยาว์จนแตกฉาน วันหนึ่งพระอัญญาโกณฑัญญะได้เดินทางกลับมายังหมู่บ้านโทณวัตถุ อันเป็นบ้านเกิดของท่าน และแสดงธรรมโปรดญาติพี่น้อง ตามพระประสงค์ของพระบรมศาสดาในการทรงส่งธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระศาสนายังแคว้นแคว้นต่าง ๆ ปุณณมันตานีบุตรมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงขอบวช พระอัญญาโกณฑัญญะได้บรรพชาท่านเป็นสามเณรก่อนแล้วพาท่านไปรับเอหิภิกขุอุปสัมปทาในเวลาต่อมา

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องประวัติของพระปุดนมันทานินบุตร

หลังจากที่ท่านได้อุปสมบทแล้ว พยายามบำเพ็ญเพียร ขวนขวายวิปัสสนา ชอบอยู่ในที่สงัด ไม่นานก็บรรลุพระอรหัตตผลท่านตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ *อัปปิจฉตา* คือ มกน้อย *สันตญฐิตา* คือ สันโดษ *ปวิเวคตา* คือ ชอบความสงัด *อสังสัคคตา* คือ ไม่ชอบความวุ่นวายของกลุ่มคนมาก ๆ *วิริยารัมภะ* คือ มีความเพียร *สีลตา* คือ มีศีลสมาธิ คือ มีสมาธิ *ปัญญา* คือ มีปัญญา *วิมุตติ* คือ มีความหลุดพ้น และ *วิมุตติญาณทัสนะ* คือ ตระหนักว่าหลุดพ้น

เมื่อมีผู้มาฝากตัวเป็นศิษย์บริวาร พระปุนณมันตานีบุตรก็แสดงกถาวัตถุ คือ ถ้อยคำที่ควรพูด ๑๐ อย่าง ซึ่งเนื้อหาโดยสรุปคือการสั่งสอนให้ศิษย์ฝึกฝนในคุณธรรม ทั้ง ๑๐ ประการเช่นที่ท่านถือปฏิบัติอยู่เสมอนั่นเอง

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จไปทรงโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ปรากฏว่ามีราชินิกุลแห่งวงศ์ศากยะจำนวนมากกราบทูลขอประทานอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา รวมทั้งเจ้าชายอนนทด้วย ต่อมาพระปุนณมันตานีบุตรได้แสดงพระธรรมเทศนาโปรดเจ้าชายอนนท มีใจความโดยสรุปว่า

ความยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทำให้เกิดตัณหา มานะ ทิฏฐิ ว่าสิ่งเหล่านั้นคือตัวเรา เป็นของเรา ทำให้หลงมกายอยู่ในสิ่งที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่สามารถหลุดพ้นได้ หากสามารถละความยึดมั่นถือมั่นนั้นได้ ตัณหา มานะ ทิฏฐิก็จะไม่เกิดขึ้น

จงระลึกเสมอว่าชั้น ๕ มีความเสื่อมไป สิ้นไป ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวเรา ของเรา ละความยึดมั่น ถือมั่นนั้นเสีย ก็จะถึงซึ่งหนทางสิ้นอาสวกิเลส อริยสาวกผู้ดับกิเลสได้แล้ว พิจารณาชัดถึงธรรมเหล่านี้ดี

พระอนนทได้ทรงพิจารณาตามพระธรรมเทศนาดังกล่าวจนเข้าใจถ่องแท้ ทรงบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันตั้งแต่นั้น

วันหนึ่งเหล่าภิกษุที่เป็นศิษย์ของพระปุนณมันตานีบุตรไปเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลพรรณนาถึงคุณของอาจารย์ว่าตั้งอยู่ในธรรม ๑๐ ประการนี้ แล้วยังสั่งสอนให้ศิษย์ประพฤติตามด้วย ขณะนั้นพระสารีบุตรเฝ้าพระบรมศาสดาอยู่ ได้ยินกิตติศัพท์ของพระปุนณมันตานีบุตร แล้วประสงค์จะได้รู้จักและสนทนาธรรมด้วย ต่อมาพระบรมศาสดาเสด็จไปยังกรุงสาวัตถี พระปุนณมันตานีบุตรมาเฝ้า เมื่อท่านจะกลับแล้วนั้น พระสารีบุตรจึงไปชวนสนทนาด้วย โดยไต่ถามวิสุทธิ ๗ ประการ อันเป็นปรัชญาทางพระพุทธศาสนาชั้นสูง มีใจความสรุป ดังนี้

๑. ลีลวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งจิต
๓. ทิฏฐิวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งทิฏฐิ หรือ ความคิดเห็น
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งญาณเป็นเครื่องขำพันความสงสัย
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งญาณเป็นเครื่องชี้ให้เห็น

ว่าใช่หรือมิใช่ทาง

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งญาณเป็นเครื่องชี้ให้เห็นทางปฏิบัติ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ ความหมัดจัดแห่งญาณทัสสนะ

พระปุณณมันตานีบุตรได้เปรียบเทียบว่า วิสุทธิตีธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ เปรียบเสมือนราชรถสำหรับพระเจ้าปเสนทิโกศลประทับจากกรุงสาวัตถีไปยังกรุงสาเกต โดยเปลี่ยนราชรถนั้นไปเป็นทอด ๆ จนถึงปลายทางโดยสวัสดิภาพ ธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ต่างก็เป็นประโยชน์และเชื่อมต้อเกื้อกูลซึ่งกันและกันขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงปลายทางคือ ความหลุดพ้นจากอาสวกิเลสนั่นเอง

จะเห็นว่าพระปุณณมันตานีบุตรนั้น นอกจากมีความชวนชวนบำเพ็ญปฏิบัติ ธรรมจนแตกฉานในธรรม และสั่งสอนธรรมที่ท่านเข้าใจอย่างถ่องแท้ นั่นแก่ผู้อื่นแล้ว ยังมีความสามารถในการแสดงธรรมโดยแยบคาย เข้าใจง่ายพระบรมศาสดาจึงทรงสรรเสริญว่าท่านเป็นยอดธรรมกถิกรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา

ภาคศาสนพิธี

บทที่ ๕ ศาสนพิธี

การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันของมนุษย์นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น นอกจากความต้องการพื้นฐานด้านกายภาพ เช่น ความต้องการปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคแล้ว ความมั่นคงทางจิตใจก็เป็นสิ่งสำคัญ มนุษย์จึงพยายามค้นหาหลักเพื่อยึดเหนี่ยว พักพิง สร้างความมั่นคงทางจิตใจมาตั้งแต่สมัยโบราณ

นอกจากนี้ ในสถานะสัตว์สังคม มนุษย์ย่อมต้องการระเบียบข้อปฏิบัติ ข้อตกลง ร่วมกันเพื่อความผาสุกสวัสดิของหมู่คณะ สิ่งเหล่านี้เชื่อกันว่าเป็นหลักการกว้าง ๆ ของ การเกิดศาสนาขึ้นแม้ในยุคปัจจุบันซึ่งเริ่มมีผู้ไม่เชื่อในหลักการของศาสนา และไม่นับถือ ศาสนาใด ๆ เพิ่มมากขึ้น แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าศาสนายังมีบทบาทในสังคมส่วนใหญ่ และยังสามารถทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวจิตใจศาสนิกชน รวมถึงเป็นหลักจัดระบบระเบียบใน สังคมต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง

ดังนั้น จึงสามารถกล่าวได้ว่าศาสนาทั้งหลายในโลกนั้นเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยศรัทธา เป็นเหตุ แต่ศรัทธานั้นยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน ได้แก่ *ศรัทธาอันเป็นญาณสัมปยุต* คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยความรู้ มีเหตุ มีผล และ*ศรัทธาอันเป็นญาณวิปยุต* คือ ความเชื่อที่เกิดจากความไม่รู้เหตุ ไม่รู้ผล

ความหมายของศาสนา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๔ ให้ความหมายของคำว่า ศาสนา ไว้ว่า *ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลัก คือแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของ โลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็น*

ไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อนั้น ๆ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) วัดญาณเวศกวัน ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าศาสนาไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ไว้ว่า “คำสอน, คำสั่งสอน ปัจจุบันใช้หมายถึงลัทธิความเชื่อนี้อย่างหนึ่ง ๆ พร้อมด้วยหลักคำสอน ลัทธิพิธี องค์กร และกิจการทั่วไปของหมู่ชนผู้นับถือนี้อย่างนั้น ๆ ทั้งหมด”

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธงชัย อธิบายความหมายของศาสนาไว้ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบ ว่า “ลักษณะที่เรียกว่าศาสนาได้ จะเป็นศาสนาในคำว่าพุทธศาสนาก็ตาม หรือในคำว่า Religion ของฝรั่งก็ตาม มีหลักที่นักปราชญ์ศาสนายอมรับ ดังนี้ คือ

๑. ต้องเป็นเรื่องเชื่อถือได้ โดยมีความศักดิ์สิทธิ์และต้องเคารพบูชาไปตามความเชื่อนั้น

๒. ต้องมีคำสอนแสดงธรรมจรรยา และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการกระทำ การปฏิบัติ เพื่อบรรลุผลอันดีงามของสังคม

๓. ต้องมีตัวผู้ประกาศ ผู้สอน หรือผู้ตั้ง และยอมรับเป็นความจริงตามประวัติศาสตร์

๔. ต้องมีผู้สืบทอด รับคำสอนนั้นปฏิบัติ ประพฤติตามกันต่อมา ผู้ประพฤติดังตามกันมานั้น ส่วนมากเรียกว่า พระ นักพรต หรือนักบวช เป็นผู้มีหน้าที่ทำพิธีกรรมในศาสนานั้น ๆ”

ดังนั้น โดยหลักการกว้าง ๆ แล้ว ศาสนาย่อมหมายถึง ความเชื่อถือร่วมกันของกลุ่มคนเกี่ยวกับคำสอนหรือข้อปฏิบัติใด ๆ ซึ่งประกอบด้วยเหตุผล มีระเบียบแบบแผนชัดเจน มีการถ่ายทอดสืบต่อทั้งจากรุ่นสู่รุ่น จากบุคคลต่อบุคคล บุคคลต่อกลุ่มบุคคล หรือกลุ่มบุคคลต่อกันได้ ทั้งนี้เพื่อร่วมกับประพฤติดังปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นนั้นแล้วนำไปสู่จุดหมายสูงสุดอันเป็นเครื่องจรรโลงจิตใจของผู้นับถือ แบ่งเป็น ๒ ประเภทหลัก ๆ คือ ศาสนาประเภทเทวนิยม และศาสนาประเภทอเทวนิยม

องค์ประกอบของศาสนา

ปัจจุบันถือกันว่าศาสนาต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ ได้แก่
 ๑) ศาสดาหรือผู้ประกาศก่อตั้งศาสนา ๒) ศาสนธรรม หรือหลักธรรมคำสอน
 ๓) ศาสนิกชนหรือสาวก ๔) ศาสนสถานและศาสนวัตถุ และ ๕) ศาสนพิธี อย่างไรก็ตาม
 องค์ประกอบเหล่านี้แต่ละศาสนาจะมีครบถ้วนทุกข้อหรือไม่ก็ได้

ความหมายของศาสนพิธี

ศาสนพิธี แปลตามศัพท์ว่า พิธีทางศาสนา หมายถึง วิธี ระเบียบ แบบแผน
 หรือแบบอย่างที่ใช้ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ

ศาสนาแต่ละศาสนาก็มีศาสนพิธีของตนเอง แตกต่างกันไปตามความเชื่อและ
 คำสอนของศาสนานั้น ๆ อย่างไรก็ตาม ศาสนพิธีเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง เมื่อศาสนานั้น ๆ
 ถูกเผยแผ่ออกไปในวงกว้าง มีศาสนิกชนนับถือจำนวนมากแล้วมีการจัดพิธีกรรมที่ค่อย ๆ
 มีรายละเอียดมากขึ้น และอาจแตกต่างกันไปบ้างตามขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือ
 ค่านิยมของศาสนิกชนต่างกลุ่มต่างพื้นที่ ดังนั้นนักปราชญ์ทางศาสนาจึงได้วางระเบียบ
 แบบแผนในการปฏิบัติพิธีกรรมแต่ละพิธีไว้เป็นแบบอย่าง เพื่อให้การปฏิบัติพิธีกรรมนั้น ๆ
 เป็นไปในทางเดียวกัน เรียกชื่อว่า *ศาสนพิธี*

อนึ่ง มีการเปรียบศาสนพิธีว่าเป็นเสมือนเปลือก หรือกระพี้ที่ห่อหุ้มแก่นของต้นไม้
 คือ ปรัชญาคำสอนของศาสนาไว้การประกอบศาสนพิธีโดยไม่ทราบเหตุผลหรือความหมาย
 ที่แท้จริงของศาสนพิธีนั้น ๆ อาจทำให้ผู้ที่ยังไม่เข้าใจแก่นแท้ของหลักธรรมมัวยึดติดกับ
 พิธีกรรม ไม่สนใจหลักธรรมอันเป็นแก่นแท้ ซึ่งเป็นเรื่องอันตรายและไม่ก่อประโยชน์ใดใด

ในทางตรงกันข้าม หากไม่มีศาสนพิธีแล้ว ย่อมเป็นไปได้ยากที่จะโน้มน้าวจิตใจ
 ของศาสนิกชนให้สนใจ เข้าใจ และเข้าถึงหลักธรรมที่ซับซ้อนได้ ดังนั้น ทั้ง ๒ ส่วนนี้
 จะต้องอาศัยกันและกัน หากไม่มีแก่นแท้ของศาสนา ศาสนพิธีก็อยู่ได้ไม่นาน หรือ
 หากมีเฉพาะแก่นแท้ของศาสนา แต่ไม่มีศาสนพิธี ศาสนาก็อยู่ได้ไม่นานเช่นกัน ประหนึ่ง
 ต้นไม้ที่มีแต่เปลือก ไม่มีแก่น หรือมีแต่แก่น ไม่มีเปลือกต่างก็ไม่สามารถเจริญเติบโต
 ยืนต้นอยู่ได้นาน

ดังนั้น การศึกษาทำความเข้าใจศาสนพิธีให้ถูกต้อง ปฏิบัติได้ตามแบบแผน
 และสามารถแยกแยะกระพี้กับแก่นออกจากกันได้ ย่อมเป็นหน้าที่ของศาสนิกชนทุกคน

ประหนึ่งศึกษาหนทางในการรักษาต้นไม้ คือ ศาสนา ให้เจริญยั่งยืนยาวนาน แผ่กิ่งก้าน
ผลิใบให้ร่มเงา ออกดอกผลให้เก็บเกี่ยวเป็นประโยชน์ได้ตลอดไป

ประเภทของศาสนพิธี

ศาสนพิธีทางพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งเป็นประเภทได้ตามจุดประสงค์ของ
การจัดศาสนพิธีนั้น ๆ ดังนี้

๑. **กุศลพิธี** คือ พิธีกรรมเฉพาะบุคคลอันเกี่ยวเนื่องกับการอบรมขัดเกลาจิตใจให้
เกิดศรัทธาอันดีงามในพระพุทธศาสนา เช่น การตักบาตร การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ
การสวดมนต์ไหว้พระ การเวียนเทียนในโอกาสต่าง ๆ เป็นต้น

๒. **บุญพิธี** คือ การประกอบกิจกรรมเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา เป็นประเพณีใน
ครอบครัว สังคม จนเป็นวิถีชีวิต เช่น พิธีทำบุญเนื่องในงานมงคลและพิธีทำบุญเนื่องใน
งานอวมงคล เป็นต้น

๓. **ทานพิธี** คือ พิธีถวายปัจจัยสี่แด่พระภิกษุสงฆ์ ทั้งที่เป็นปาฏิบุคลิกทาน คือ
ทานที่ถวายเจาะจงต่อพระภิกษุสงฆ์รูปใดรูปหนึ่ง และสังฆทาน คือ การถวายทานแด่
พระสงฆ์โดยไม่เจาะจงเฉพาะรูปใดรูปหนึ่ง

๔. **ปกิณกพิธี** คือ พิธีเบ็ดเตล็ด หรือมารยาทที่ควรปฏิบัติในศาสนพิธี เช่น
การจัดโต๊ะหมู่บูชา การแสดงความเคารพ วิธีประเคนของถวายพระภิกษุ เป็นต้น

ประเภทของศาสนพิธีในประเทศไทย

ตามแนวคิดขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบการปกครอง และรูปแบบสังคมไทย
สามารถแบ่งประเภทของศาสนพิธีออกเป็น ๓ ประเภท ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติศาสนพิธีนั้น ๆ
ดังนี้

๑. **งานพระราชกุศล** หมายถึง ศาสนพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวาระโอกาสต่าง ๆ
เช่น งานพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน การพระราชกุศลทรงบาตร เป็นต้น นอกจากนี้
งานพระราชกุศลบางงานยังเกี่ยวเนื่องกับการพระราชพิธีด้วย เช่น การพระราชกุศล
ทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิพระบรมราชบุพการีเนื่องในพระราชพิธีสงกรานต์ เป็นต้น

๒. งานรัฐพิธี หมายถึง ศาสนพิธีที่รัฐบาลจัดขึ้นในวาระโอกาสต่าง ๆ โดยการบั้งคมทูลเชิญพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในการประกอบพิธี เช่น งานรัฐพิธีวันพ่อขุนรามคำแหงมหาราช งานรัฐพิธีวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งจะมีการปฏิบัติศาสนพิธีเนื่องในงานดังกล่าวด้วย เป็นต้น

๓. งานพิธีของราษฎร เป็นการทำบุญตามประเพณีนิยมที่ราษฎรจัดขึ้นเพื่อความ เป็นสิริมงคลกับตนเองและชุมชน เช่น พิธีทานก๋วยสลาก พิธีตัดบาตรดอกไม้ เป็นต้น

องค์ประกอบของศาสนพิธี

การประกอบศาสนพิธีแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะเป็นศาสนพิธีประเภทใด ย่อมต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ เพื่อความถูกต้อง สะดวก เรียบร้อย และเป็นที่ยอมรับศรัทธาของผู้ร่วมพิธี ได้แก่

๑. พิธีกรรม คือ วิธีการน้อมนำศรัทธาของผู้ร่วมพิธีให้ตรงไปสู่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์จัดศาสนพิธีนั้น ๆ ขึ้น รวมถึงน้อมนำใจของผู้เข้าร่วมศาสนพิธีให้ไปสู่ธรรมที่สูงขึ้น เช่น การเจริญพระพุทธมนต์ การเจริญสมาธิ เป็นต้น

๒. พิธีการ คือ ขั้นตอนการประกอบศาสนพิธีตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จเรียบร้อย โดยเน้นความถูกต้อง เหมาะสม เรียบร้อย สวยงาม เพื่อเสริมศรัทธาปสาทะ เตรียมความพร้อม น้อมนำใจผู้เข้าร่วมพิธีให้พร้อมร่วมพิธีกรรม เพื่อบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของการจัดพิธี

๓. พิธีกร หรือ ศาสนพิธีกร คือผู้รับผิดชอบ ประสานงาน ควบคุม และกำกับการดำเนินพิธีกรรมและพิธีการให้สอดคล้อง เรียบร้อย ตามแบบแผนที่วางไว้

บทที่ ๖

พิธีเจริญพระพุทธมนต์

คำว่า *มนต์* มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า *มนต* ซึ่งเป็นคำเดียวกับ *มนตร* ในภาษาสันสกฤต เป็นคำศัพท์ที่ศาสนาพราหมณ์ใช้กันมาแต่เดิม หมายถึง พระเวท คือถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่บันดาลคุณและโทษต่อผู้อื่น และใช้อ้อนวอนติดต่อกับเทพเจ้า ทั้งปวง แต่เมื่อนำคำนี้มาใช้ในพระพุทธศาสนา ความหมายได้เปลี่ยนไป โดยหมายถึง พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

เจริญพระพุทธมนต์ หมายความว่า การสวดแสดงหรือสาธยายพระสูตรภาษาบาลี ส่วนใหญ่เป็นหลักคำสอนที่พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ และมีบางส่วนพระสงฆ์ในยุคสมัย ต่อ ๆ มาได้แต่งขึ้น บางครั้งเรียกว่า พระปริตร แปลว่า เครื่องคุ้มกันอันตราย ถือกันว่าเป็นบทสวดที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นความจริงแท้ ไม่แปรเปลี่ยนไปได้ และการสาธยายความจริงเหล่านี้ด้วยจิตเมตตา แน่วแน่ มีสมาธิ ย่อมทำให้เกิดสิริมงคล ยับยั้งภัยอันตรายได้

เรามักพบคำศัพท์คล้ายกัน ๒ คำ ได้แก่ *เจริญพระพุทธมนต์* และ *สวดพระพุทธมนต์* ซึ่งเป็นศัพท์บัญญัติใช้กับพิธีทำบุญสาธยายมนต์ในพระพุทธศาสนา แต่มีข้อสังเกตที่คำว่า *เจริญพระพุทธมนต์* ใช้กับพิธีในงานมงคล ส่วนคำว่า *สวดพระพุทธมนต์* ใช้กับงานอวมงคล อย่างไรก็ตาม การเลือกใช้คำศัพท์ทั้ง ๒ คำต่างกันเพียงประเภทของงานเท่านั้น หากต้องการใช้ภาษาให้เข้าใจง่ายก็สามารถเรียกรวมกันว่า *สวดมนต์* ได้ไม่ว่าจะเป็นงานใดก็ตาม

ความเป็นมาของการเจริญพระพุทธมนต์

เชื่อกันว่าการเจริญพระพุทธมนต์นั้น มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เมื่อกรุงเวสาลีต้องประสบกับความแห้งแล้งจนทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารเสียหายมาก เป็นเหตุให้ข้าวยากหมากแพง เกิดโรคระบาดอย่างร้ายแรง ชาวเวสาลีต้องอดอยากล้มตายไปจำนวนมาก บรรดาญาติพี่น้องญาติมิตรทั้งหลายก็มีกำลังมากขึ้นและทำร้ายชาวกรุงให้หวาดกลัว เดือดร้อน

ชาวเวสาลีจึงพากันไปเฝ้าบรรดาภคัตริย์ลิจฉวี กราบทูลขอให้หาผู้วิเศษมาช่วยขจัดปัดเป่าภัยพิบัติ เหล่าภคัตริย์ลิจฉวีทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าว่าจะมีพระกรุณาคุณปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้คนทั้งหลายนี้ได้ จึงแต่งตั้งเจ้าลิจฉวี ๒ องค์ เดินทางไปเฝ้าพระบรมศาสดาที่กรุงราชคฤห์ทันที

เจ้าลิจฉวีทั้ง ๒ องค์เสด็จไปถึงกรุงราชคฤห์และได้เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารเพื่อกราบทูลแจ้งความประสงค์ ก่อนจะพากันไปเฝ้าพระบรมศาสดา เพื่อกราบทูลอาราธนาเสด็จไปยังกรุงเวสาลี ครั้นทรงรับอาราธนาแล้ว ภคัตริย์ลิจฉวีประกาศให้ชาวเวสาลีทราบเพื่อเตรียมการรับเสด็จพระบรมศาสดาพระตลอดระยะทาง ๓ โยชน์

พระบรมศาสดาเสด็จพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ๕๐๐ รูปถึงยังฝั่งแม่น้ำคงคาแล้วประทับเรือแพที่พระเจ้าพิมพิสารโปรดให้ต่อขึ้นถวาย ข้ามแม่น้ำคงคามายังกรุงเวสาลี ภคัตริย์ลิจฉวีทรงลှ่นน้ำไปรับเสด็จด้วยความปลื้มปิติ

เวลานั้น ด้วยพระพุทธานุภาพ ฝนจึงตกลงมาอย่างหนักจนน้ำท่วมทั่วกรุงชะล้างสิ่งสกปรกและซากศพที่กลาดเกลื่อนอยู่จนหมดจด ทำให้กรุงเวสาลีกลับมาสะอาดสงบดังเดิม เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาถึงประตูกรุงเวสาลี ท้าวสักกเทวราชพร้อมด้วยเทพบริวารก็เสด็จมาชุมนุมอยู่ ณ ที่นั้นด้วย ทำให้มนุษยเป็นอันมากต้องพากันหลบหนีไป แต่ยังมีหลงเหลืออยู่บ้าง

เมื่อเสด็จเข้าสู่กรุงเวสาลีแล้ว ได้ทรงสอนรัตนสูตรแก่พระอานนท์ แล้วตรัสใช้ให้ทรงดำเนินไปภายในกำแพงเมืองทั้ง ๓ ชั้น พร้อมทั้งทรงสาธยายพระปริตรบทนี้ไปด้วย พระอานนท์ได้ทรงเชิญบาตรศิลาของพระบรมศาสดาไปทรงบรรจุน้ำ แล้วทรงดำเนินประพรมน้ำพระพุทธมนต์ พร้อมกับทรงเจริญรัตนสูตรไปทั่วกรุงภัยทั้งหลายและอมนุษย์ที่ยังหลงเหลืออยู่ ก็หายไปหมดสิ้น โรคภัยไข้เจ็บของชาวเมืองก็สงบลง ชาวเวสาลีต่างพากันออกมาจากบ้านเรือน นำดอกไม้ของหอมเดินตามบุชชาพระอานนท์ไปทั่วเมืองตลอดคืน

เหตุการณ์นั้นนอกจากเป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญพระพุทธมนต์แล้ว ยังเป็นแบบอย่างของการทำน้ำพระพุทธรูปและประพรมน้ำพระพุทธรูปเป็นสิริมงคลด้วย

ความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธมนต์

การเจริญพระพุทธมนต์ จะเกิดอานุภาพศักดิ์สิทธิ์ได้ต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) ผู้เจริญพระพุทธมนต์มีจิตสงบนิ่ง เป็นสมาธิแน่วแน่ ๒) เจริญพระพุทธมนต์ด้วยจิตเมตตา หวังให้ผู้ฟังได้รับอานิสงส์เต็มที่ และ ๓) ผู้ฟังมีศรัทธาเลื่อมใส

พิธีเจริญพระพุทธมนต์

เมื่อพระพุทธศาสนาถูกเผยแพร่ไปยังดินแดนทั้งหลายแล้ว บรรดานักปราชญ์ได้ศึกษาหลักธรรมอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง พร้อมทั้งแต่งตำราขึ้นสำหรับใช้เป็นแหล่งข้อมูลและอ้างอิง รวมถึงการแต่งพระสูตร และพระพุทธมนต์บทต่าง ๆ ขึ้นเพื่อใช้สาธยายในศาสนพิธี ดังนั้น ในที่สุดจึงมีการจัดกลุ่มบทสวดพระพุทธมนต์ หรือพระปริตรเหล่านี้เป็นหมวดหมู่ เพื่อความสะดวกในการนำไปใช้ในพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ

สำหรับในประเทศไทยนั้น พระสูตรที่นิยมใช้สาธยายในศาสนพิธีมีมากมาย เช่น จุฬราชปริตรหรือ ๗ ตำนาน มหาราชปริตร หรือ ๑๒ ตำนาน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มหาสมัยสูตร โขฉงคสูตร ศิริमानนทสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร ขยมงคลคาถา คาถาจุดเทียนชัยและคาถาดับเทียนชัย เป็นต้น

บทสวดมนต์ ๗ ตำนานและ ๑๒ ตำนาน

๗ ตำนานและ ๑๒ ตำนาน หมายถึง กลุ่มของพระปริตร คือ พระสูตร คาถา และหัวข้อพุทธภาษิต ที่จัดหมวดหมู่ไว้สำหรับพระสงฆ์ใช้สาธยายในพิธีทำบุญเนื่องด้วยงานมงคล การเฉลิมฉลองเพื่อความสุขความเจริญ ทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าภาพ เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานทำบุญวันเกิด เป็นต้น คำว่า ตำนาน ในที่นี้อาจมีที่มา ๒ นัย ดังนี้

๑. ตำนาน หมายถึง เรื่องที่แสดงไว้ในบทสวด เล่าถึงที่มาของการกำเนิดบทสวดนั้น ๆ

๒. ตำนาน เป็นคำศัพท์ที่เลื่อนมาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า ตาณ ซึ่งแปลว่า คุ่มครอง ป้องกัน รักษา อันเป็นความหมายเดียวกับคำว่า ปริตร นั้นเอง

พระปริตรที่นำมาจัดหมวดหมู่นี้ประกอบไปด้วย

ลำดับ	ชื่อพระปริตร	ตำนาน	เนื้อหาแปลโดยสรุป
๑	มงคลสูตร	เนื้อความปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทานอิติ วุตตก สุตตนิบาต กล่าวว่่า มนุษย์และ เทวดาทั้งหลายสงสัยกันว่า อะไรเป็นบ่อเกิดแห่งมงคล เทวดา จึงไปทูลถามปัญหานี้ต่อพระบรม ศาสดา	พระบรมศาสดาตรัสถึงมงคลชีวิต ๓๘ ประการ ได้แก่ การไม่คบคนพาล การคบ บัณฑิต การบูชาผู้ควรบูชา การอยู่ในที่ อันสมควร ความเป็นผู้มีบุญเก่า ความตั้งตนไว้ชอบ ผู้ได้ฟังมาก การมีศีลปราศสตร์ การมีวินัยอันดี การมีวาจาชอบ การบำรุงรักษา บิดามารดาการสงเคราะห์ภรรยาและ บุตร การงานไม่คั่งค้าง การให้ การประพฤติธรรม การสงเคราะห์ ญาติ ไม่ทำสิ่งมีโทษ การงดเว้น จากบาป การละเว้นดื่มน้ำเมา ความไม่ประมาทในธรรม ความเคารพ ความไม่จองทอง ความพอใจในสิ่งที่ ตนมีอยู่ ความกตัญญู การฟังธรรม ตามกาล ความอดทน ความเป็นผู้ว่า ง่าย การได้พบสมณะ การเจรจาธรรม ตามกาล ความเพียรเพากิเลส ความ ประพฤติอย่างพรหม การเห็นอริยสัจ และการทำพระนิพพานให้แจ้ง
๒	รัตนสูตร	เป็นพระสูตรในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และ ยังปรากฏในหมวดสุตตนิบาต เนื้อความว่าเกิดภัยจากโรค ระบาด อมนุษย์ และทุกภิกขภัย ในกรุงเวสาลี พระบรมศาสดา ทรงสอนพระสูตรนี้แก่พระอานนท์ เพื่อทรงสาธยายไปทั่วเมือง พร้อมทั้งทรงประพรมน้ำ พระพุทธรณ์	สรรเสริญพระพุทธรุคุณ พระธรรมคุณ คุณของการทำสมาธิ คุณของพระอริย บุคคล เชิญชวนภุคตทั้งหลายให้น้อมจิต สึกการบูชาคุณของพระรัตนตรัย เพื่อก่อเมตตาคิด

ลำดับ	ชื่อพระปริตร	ตำนาน	เนื้อหาแปลโดยสรุป
๓	กรณียเมตตสูตร	ปรากฏเนื้อความในพระสุตันตปิฎก ขุททกปาฐะ ขุททกนิกาย กล่าวถึงบรรดาภิกษุไปปฏิบัติพระกรรมฐานที่โคนต้นไม้ บรรดารุกขเทวดาได้รับความลำบาก เพราะกรรมฐาน จึงจำแลงกายมาหลอกหลอนขับไล่ภิกษุ พระบรมศาสดาจึงทรงสอนพระสูตรนี้ เพื่อภิกษุทั้งหลาย เจริญเมตตาโปรดรุกขเทวดาให้หยุดจองเวร	สรรเสริญคุณแห่งความเมตตา และแผ่เมตตาจิตแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
๔	ชั้นรปริตร	เป็นบทกวีตอนท้ายของ อหิราชสูตร ว่าด้วย พญางูทั้ง ๔ ตระกูล พบเนื้อหาอยู่ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต และในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค และพบในทูกนิบาตชาดกด้วย โดยกล่าวว่า เมื่อพระบรมศาสดาประทับอยู่ที่วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี มีภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัด พระบรมศาสดาจึงสอนให้ภิกษุทั้งหลายแผ่เมตตาแก่พญางูทั้ง ๔ ตระกูล	แสดงเมตตาจิตต่อพญางูทั้ง ๔ ตระกูล ได้แก่ ตระกูลวิรูปักษ์ ตระกูลเอราภต ตระกูลฉัพยาบุตร และตระกูลกัณหาโคดม รวมถึงบรรดาสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า มีเท้ามาก สัตว์เลื้อยคลาน เช่น งู แมงป่อง ตะขาบ ตะเข็บ แมงมุม ตั๊กแตน หนู เป็นต้น พร้อมทั้งสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย

ลำดับ	ชื่อพระปริตร	ตำนาน	เนื้อหาแปลโดยสรุป
๕	โมรปริตร	<p>ปรากฏเนื้อความอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย โมรชาดก ในเวลาต่อมาพระเถระจารย์ จึงได้รจนาคัมภีร์อรรถกถาเพื่ออธิบายเรื่องราวคาถาในชาดกต่าง ๆ เรียกว่า ชาตกัญจกถา โดยใน ส่วนโมรชาดกนั้น ได้อธิบายเหตุแห่งชาดกไว้ว่า ชาดกนี้พระบรมศาสดาตรัสไว้ ณ วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี ด้วยมีพระภิกษุเกิดความกระสัน ที่เห็นสตรีตบแต่งร่างกายงดงาม จึงตรัสว่า มาตุคามเป็นภัยร้ายแรงต่อพรหมจรรย์ จากนั้น จึงทรงนำเรื่องพญานกยูงทอง เคยกล่าวคาถาบูชาพระอาทิตย์ พระพุทธเจ้าและพระโพธิญาณ ทุกเช้า ทำให้ได้รับความคุ้มครอง จากอันตรายแม้พรานพยายาม มาจับไปเท่าไรก็ไม่สำเร็จ จนต่อมา นายพราน ได้ใช้นางนกยูง มาล่อลวง จนพญานกยูงทอง ลืมท่องบ่นมนต์บูชาจึงถูกจับไป</p>	<p>เป็นคาถาที่พญานกยูงทองใช้ท่องบ่นทุกเช้า สรรเสริญคุณของพระอาทิตย์ พระพุทธเจ้า พระโพธิญาณ วิมุติธรรม พราหมณ์ผู้ถึงพระเวท และผู้หลุดพ้น แล้วทิ้งปวงคาถานี้มีอานุภาพคุ้มครองผู้สาธยาย</p>

ลำดับ	ชื่อพระปริตร	ตำนาน	เนื้อหาแปลโดยสรุป
๖	ธัชคคสูตร	ปรากฏเนื้อความในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่าพระบรมศาสดาตรัสพระสูตรนี้ ณ วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี เพื่อแสดงวิธีการจัดการกับความหวาดกลัว	พระบรมศาสดาทรงเล่าถึงเหตุการณ์ระหว่างสงครามเทวดากับอสูรที่เรียกว่า เทวาสुरสงคราม คราวนั้นพระอินทร์ได้สั่งเหล่าเทวดาว่า หากกำลังทำสงครามแล้วเกิดความหวาดกลัว ให้แลดูชายองของพระอินทร์ พระवरุณ หรือพระอิศาน ความหวาดกลัวก็จะหมดไป แต่เมื่อเทวดาทำเช่นนั้น บางครั้งก็หายกลัว บางครั้งก็ไม่หาย ทั้งนี้เพราะทั้งพระอินทร์ พระवरุณ พระอิศาน ต่างก็เป็นเทวดาที่ยังมีราคะ โทสะ โมหะ ยังเป็นผู้กลัว ผู้สะดุ้ง ผู้หนี แต่ถ้าภิกษุทั้งหลายออกไปบำเพ็ญภาวนาในที่แห่งใดแล้วเกิดความหวาดกลัว จงระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เมื่อนั้นความหวาดกลัวก็จะสิ้นไป
๗	อาฏานาฏิปริตร	ปรากฏเนื้อความในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค กล่าวถึง ท้าวจาดุมหาราชทั้ง ๔ ไปเฝ้าพระบรมศาสดา แล้วท้าวเวสสุวรรณผกราบทูลว่า ยังมีเหล่ายักษ์ที่เป็นมิถิฉาภิภูฐิไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย หากพระสงฆ์ไปบำเพ็ญเพียรในป่า อาจถูกยักษ์เหล่านี้รบกวน จึงขอถวายคาถาสำหรับคุ้มครองป้องกันภัย อย่่างไรก็ตาม พระสูตรนี้มีความยาวพอสมควรจึงสามารถแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ปุพพภาค หรือ ยุกุชภาควาร เรียกว่า ภาณยักษ์ และปัจฉิมภาค หรือ พุทธภาควาร เรียกว่า ภาณพระ	พระสูตรนี้คัดมาเฉพาะคาถาที่ท้าวจาดุมหาราชถวายแด่พระบรมศาสดา มีเนื้อหาสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งในปัจจุบันและพระอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และอัญเชิญพระพุทธคุณนั้นมารักษาบุคคลผู้มีปกติกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ และผู้อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลายเป็นนิจ

ลำดับ	ชื่อพระปริตร	ตำนาน	เนื้อหาแปลโดยสรุป
๘	โพชฌงคปริตร	<p>ครั้งหนึ่ง พระมหากัสสปะ อาพาธหนัก พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องโพชฌงค คือ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ ประการ และอานิสงส์แห่งการเจริญโพชฌงคประทาน พระมหากัสสปะเมื่อได้ฟังก็ผลิตเพลินในธรรมหายอาพาธ ต่อมาพระโมคคัลลานะ อาพาธ พระบรมศาสดาก็เสด็จไปทรงแสดงโพชฌงคปริตร พระโมคคัลลานะก็หายอาพาธเช่นเดียวกัน แม้แต่พระบรมศาสดาเองเมื่อประชวร ก็ตรัสให้พระมหาจุนทะแสดงโพชฌงคถวายก็หายประชวรเช่นกัน พระสูตรนี้จึงถือว่าเป็นมนต์ต่ออายุ รักษาโรคภัย</p>	<p>โพชฌงค ๗ ประการ ได้แก่ สติ คือ ความระลึกได้ ธรรมวิจย คือ การวิจยข้อธรรม วิริยะ คือ ความเพียรปฏิบัติ คือ ความเฝือก้มในธรรม ปัสสัทธิ คือ ความระงับสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น และอุเบกขา คือ ความวางเฉย เหล่านี้เป็นธรรมอันนำไปสู่พระนิพพาน พระบรมศาสดา พระมหากัสปะ และพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งเป็นผู้บรรลุธรรมอันประเสริฐสูงสุดแล้วได้สดับโพชฌงคนี้ แล้วหายจากอาการประชวรหรือความเจ็บป่วยฉับใด ผู้ได้สดับพระปริตรนี้ย่อมได้อานิสงส์เช่นนั้น</p>
๙	องคุลิมาลปริตร	<p>ปรากฏเนื้อความในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวถึงพระองคุลิมาลไปโปรดหญิงที่มีครรภ์แก่ให้คลอดได้โดยง่ายไม่เป็นอันตราย ด้วยการกล่าวคำสัตย์ว่าตั้งแต่ท่านเกิดในพระพุทธศาสนา คือ อุปสมบทแล้วไม่เคยเบียดเบียนชีวิตผู้ใดเลย</p>	<p>เป็นคาถาสั้น ๆ แปลความได้ว่า “ดูกรน้องหญิง ตั้งแต่เวลาที่ฉันเกิดแล้วในอริยชาติ จะแกลังปลงสัตว์จากชีวิตทั้งรู้หามิได้ ด้วยสัจจวาจา นี้ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ครรภ์ของท่านเกิด”</p>

ลำดับ	ชื่อพระปริตร	ตำนาน	เนื้อหาแปลโดยสรุป
๑๐	วิภูฏกปริตร	ปรากฏเนื้อความอยู่ในพระสุตตันตปิฎก จริยาปิฎก และวิภูฏกชาดก อรรถกถาชาดก วิภูฏกชาดกเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระบรมศาสดาเมื่อครั้งถือกำเนิดเป็นลูกนกคุ้ม แล้วสาธยายมนต์ป้องกันตนเองจากไฟป่า	กล่าวอ้างคุณ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ และสังฆะของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย แล้วน้อมเอาพระพุทธคุณดังกล่าวปกป้องคุ้มครองอันตรายอันจะเกิดจากไฟทั้งหลายสร้างความสุขสวัสดิ์แก่ชีวิต การสวดคาถานี้มีอานุภาพป้องกันอันตรายอันเกิดจากไฟ และเหตุเดือดร้อนวุ่นวายนานาประการเกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ชีวิต
๑๑	อภยปริตร	ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระสุบินเห็นนิมิต ๑๖ ประการ เหล่าพราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลให้ทรงบูชาโยธู แต่พระนางมัลลิกา พระมเหสีกราบทูลให้ไปเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อให้ทรงไขนิมิต พระบรมศาสดาได้แสดงพระปริตรเพื่อป้องกันอาการฝันร้ายต่าง ๆ	ด้วยอานุภาพของพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ขอให้กลางร้ายใด อัปมงคลใด เสียงนกที่นำสะพรingsลัวใด เคราะห์ร้ายและฝันร้ายที่ไม่น่าปรารถนาใด จงพินาศไปสิ้น
๑๒	ชยปริตร	กล่าวกันว่าผู้ประพันธ์คาถานี้ คือ พระมหาพุทธสิริเถระในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราวพุทธศักราช ๒๐๐๖ คาถานี้ยังมีชื่อเรียกว่า บทถวายพรพระ เพราะแต่งขึ้นสำหรับถวายพรพระให้พระเจ้าแผ่นดินทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึกศัตรู	สรรเสริญพระพุทธคุณ และอ้างเอาชัยชนะอันยิ่งใหญ่ที่พระพุทธเจ้ามีต่อหมู่มารเป็นที่พึ่ง ขอพระพุทธคุณนั้นนำมาซึ่งสวัสดิ์มงคล และเชิญคุณของพระรัตนตรัยปกป้องรักษา นำมาซึ่งสวัสดิ์มงคล

การเจริญพระพุทธมนต์ จะนิยมแบ่งพระปริตรเหล่านี้ออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๑. จุลราชปริตร สัตปริตร หรือ ๗ ตำนาน ประกอบด้วย มงคลสูตร รตนสูตร กรณียเมตตสูตร ชั้นธปริตร และโมรปริตร (นับรวมเป็น ๑ บท) ธัคคสูตร อาฏานาฎิยปริตร และโพชฌคปริตร

๒. มหาราชปริตร ทวาทศปริตร หรือ ๑๒ ตำนาน คือการสาธยายพระปริตร ทั้งหมดจำนวน ๑๒ บท

ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นการเจริญพระพุทธมนต์ ๗ ตำนาน หรือ ๑๒ ตำนาน จะต้องเริ่มด้วยบทมงคลสูตรเสมอ ด้วยถือว่าเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงสิริมงคล เป็นพื้นฐานแห่งความสุข และเนื้อหาของมงคลสูตรก็นำแนวทางปฏิบัติจากง่ายไปยาก โดยมีจุดมุ่งหมายคือการหลุดพ้น

การเลือกเจริญพระพุทธมนต์ ๗ ตำนาน หรือ ๑๒ ตำนานนั้นขึ้นกับความสำคัญ ของงานและระยะเวลาประกอบพิธีกรรมอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันมีการเจริญพระพุทธมนต์ อยู่ ๓ แบบ ได้แก่ แบบเต็ม แบบย่อ และแบบลัด

พิธีเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีการต่าง ๆ พระสงฆ์จะสวดมนต์ตามลำดับ ดังนี้

๑. ต้นสวดมนต์ หรือต้นตำนาน เป็นบทเบื้องต้นประกอบไปด้วย

บทชุมนุมเทวดา เรียกอย่างสามัญว่า *ขັดสักเค* เพราะบทสวดนี้ขึ้นต้นด้วยคำว่า *สักเค* โดยพระสงฆ์รูปที่ ๓ จะเป็นผู้สวด บทสวดนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอัญเชิญเทวดา ผู้สถิตอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ ให้มาร่วมประชุมฟังพระพุทธมนต์ มีคาถาดังนี้

สคเค กามะ จ รูเป คิริสิขรตณฺเฏ จนฺตลิกฺเข วิมานเ, ทีเป รฏฺเฏ เจ จ คามะ ตรวนคหเน
เคทวตฺถุมฺหิ เขตฺเต, ภูมฺมา จายนฺตุ เทวา ชลลวิสมเ ยกฺขคนุรพฺพนาคา, ติฏฺฐนฺดา
สนฺติเก ยํ มุนีวรวจันฺ สาทโว เม สุนนฺตฺฯ

ธมฺมสฺสวนกาโล อยมกฺทนฺตา

ธมฺมสฺสวนกาโล อยมกฺทนฺตา

ธมฺมสฺสวนกาโล อยมกฺทนฺตาฯ

อนึ่ง การขีดสัคเคย้งแบ่งเป็น ๓ แบบ ใช้ในพิธีแตกต่างกัน ดังนี้

- แบบที่ ๑ ใช้ในงานพระราชพิธีและรัฐพิธี มีบทนำว่า

“สรชชฺ สเสนํ สพนธฺ นรินทํ ปรีตตานุกาโว สทา รกชตุติ ผริตวาน เมตตํ
สมเมตตา ภทนต์ตา อวิกฺขิตตจิตฺตา ปรีตตํ ภณฺนตฺ”

แล้วว่าบทขีดสัคเคต่อไปจนจบ

- แบบที่ ๒ ใช้ขีดในการเจริญพระพุทธมนต์ ๑๒ ตำนาน มีบทนำว่า

“สมนฺตา จกฺกวาเพสุ อตฺราจจณฺตุ เทวตา, สทฺธมฺมํ มุนิราชสฺส สฺสุนฺตุ
สคฺคโมกฺขทํ”

แล้วว่าบทขีดสัคเคต่อไปจนจบ

- แบบที่ ๓ ใช้ขีดในการเจริญพระพุทธมนต์ ๗ ตำนาน มีบทนำว่า

“ผริตวาน เมตตํ สมเมตตา ภทนต์ตา อวิกฺขิตตจิตฺตา ปรีตตํ ภณฺนตฺ”

แล้วว่าบทขีดสัคเคต่อไปจนจบ

บทนมัสการ คือ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส (๓ จบ)

บทนมการัฐฐกคาถา หรือนโม ๘ บทเป็นบทสัการะนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช
รัชกาลที่ ๔ ความว่า

นโม อรหโต สมมา-	สมพุทฺธสฺส มहेสิโน
นโม อุตฺตมธมฺมสฺส	สุวากฺขาตสฺเสว เตนิธ
นโม มหาสงฺฆสฺส	วิสุทฺธสีลทิกฺขิโน
นโม โอมาตฺยารทฺธสฺส	รตนตฺตยสฺส สาธุกํ
นโม โอเมกาตีตสฺส	ตสฺส วตฺถตฺตยสฺสปี
นโมการปฺปภาเวน	วิคจฺจนฺตุ อฺปทฺทวา
นโมการานุกาเวน	สฺวตฺถิ โทตฺถ สพฺพทา
นโมการสฺสเตเชน	วิธิมฺหิ โหมิ เตชวา ฯ

๒. ตัวตำนาน คือ พระปริตรหรือพระสูตรต่าง ๆ ตามกำหนด ซึ่งมีรายละเอียด
ดัดได้แสดงไว้ในตารางแจกแจ่งชื่อพระปริตรในหมวดหมู่ต่าง ๆ

๓. ท้ายสวดมนต์ หรือท้ายตำนานประกอบไปด้วย

บทสัจจกิริยาคาถา ความว่า

นตฺถิ เม สรณํ อนุญํ	พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหนตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อนุญํ	ธมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหนตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อนุญํ	สงฺโฆ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหนตุ เต ชยมงฺคลํ

รัตนสูตร ความว่า

ยานีธ ภูตานิ สภาคตานิ
 ภูมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข
 สพฺเพว ว ภูตา สุมฺนา ภวนฺตุ
 อโถปิ สกฺกจฺจ สุนฺนตุ ภาสิตํ
 ...
 อิทฺมปิ สงฺฆे รตนํ ปณฺตีตํ
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหนตุ ฯ

เทวดาอุยโยชนคาถา ความว่า

ทุกฺขปฺปตฺตา จ นิทฺทุกฺขา	ภยปฺปตฺตา จ นิพฺภยา
โสภปฺปตฺตา จ นิสฺโสกา	โหนตุ สพฺเพปิ ปาณินฺ
เอตฺตาวตา จ อมฺเหที	สมฺภตํ ปุณฺณสมฺปทํ
สพฺเพ เทวานุโมทฺนตุ	สพฺพสมฺปตฺตีสิทฺธิยา
ทานํ ททฺนตุ สทฺธาย	สีลํ รกฺขนฺตุ สพฺพทา
ภาวนาภิริตา โหนตุ	คจฺฉนฺตุ เทวตา คตา ฯ
สพฺเพ พุทฺธา พลปฺปตฺตา	ปจฺเจกานญฺจ ยํ พลํ
อรหฺนฺตานญฺจ เตเชน	รกฺขํ พนฺธามิ สพฺพโส ฯ

สัพพมวงคคาถา หรือ มังคลโสติดิกาถา ความว่า

ภาวตุ สัพพมวงคลิ	รกฺขณตุ สัพพเทวตา
สพฺพพุทฺธานุภาเวน	สทา โสติถิ ภวนตุ เต
ภาวตุ สัพพมวงคลิ	รกฺขณตุ สัพพเทวตา
สพฺพธมฺมานุภาเวน	สทา โสติถิ ภวนตุ เต
ภาวตุ สัพพมวงคลิ	รกฺขณตุ สัพพเทวตา
สพฺพสงฺฆานุภาเวน	สทา โสติถิ ภวนตุ เต ฯ

อนึ่ง หากมีการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ด้วยจะต้องเจริญพระพุทธรูปมนต์ บทพุทธชัยมงคลคาถา ซึ่งที่นิยมเรียกกันว่า พาหุง มหาภา หรือถวายพรพระเป็นอันเสร็จพิธีเจริญพระพุทธรูปมนต์ แต่หากเป็นการเจริญพระพุทธรูปมนต์ในช่วงเย็นจะไม่มีบทสวดถวายพรพระ จบการเจริญพระพุทธรูปมนต์ด้วยสัพพมวงคคาถาเท่านั้น

การเจริญพระพุทธรูปมนต์ในพิธีต่าง ๆ

พิธีมังคลสมรส

พิธีมังคลสมรส หรือ พิธีแต่งงาน ตามประเพณีไทยนิยมประกอบพิธีกรรมทั้งในทางพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมตามธรรมเนียมนิยมของบ่าวสาว ซึ่งแตกต่างกันไป เช่น พิธีหลังน้ำสังข์ ยกขันหมาก ตามแบบวัฒนธรรมไทย พิธียกน้ำชาตามแบบวัฒนธรรมจีน พิธีเลี้ยงผีบรรพชนตามแบบวัฒนธรรมชาติพันธุ์ไทต่าง ๆ เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วพิธีสงฆ์เนื่องในพิธีแต่งงาน มักจัดขึ้นในช่วงเช้าเพื่อความเป็นสิริมงคลของบ่าวสาวและผู้ร่วมพิธี หลังจากนั้นจึงประกอบพิธีแต่งงานตามวัฒนธรรมต่อไปในช่วงบ่าย

ในพิธีสงฆ์นั้น นิยมนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป เจริญพระพุทธรูปมนต์โดยมักนำเครื่องประกอบพิธีในช่วงบ่าย เช่น มงคลแฝด กระแจะสำหรับเจิมคู่บ่าว เป็นต้น มาเข้าร่วมพิธีสงฆ์เพื่อความเป็นสิริมงคลด้วย โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติตามลำดับ ดังนี้

เมื่อได้เวลาตามกำหนดแล้ว คู่บ่าวสาวจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยร่วมกัน โดยเจ้าสาวอยู่ฝั่งซ้ายของเจ้าบ่าว สมาทานศีล ฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปมนต์ เมื่อถึงบทพาหุง คู่บ่าวสาวออกไปตักบาตรโดยจับทัพพีร่วมกัน เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปมนต์จบแล้วจึงประเคนภัตตาหารร่วมกันหลังจากพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจึงถวายจตุปัจจัยไทยธรรม และพระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธรูปมนต์

พิธีเจริญพระพุทธรูปในพิธีมงคลสมรส

สำหรับพระปริตรที่นิยมใช้เจริญพระพุทธมนต์นั้นในสมัยก่อนนิยมบทมหาสมัยสูตร ปัจจุบันนิยมบทเจ็ดตำนานเหมือนการทำบุญทั่วไป แต่จะเพิ่มบทอังคสิมัลปริตรและวัฏฏกปริตรด้วย เพราะอังคสิมัลปริตรเกี่ยวข้องกับการคลอดบุตรง่าย และวัฏฏกปริตรเป็นการคุ้มครองบ้านหรือเรือนให้ออกจากอัคคีภัย

พิธีทำบุญอายุ

พิธีทำบุญอายุ หรือการทำบุญฉลองเนื่องในวันคล้ายวันเกิด เริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหุกุวิหยมหาราช รัชกาลที่ ๔ ด้วยแนวคิดว่าการมีชีวิตโดยสวัสดิภาพมาบรรจบอีก ๑ ปีนั้นถือเป็นสิริมงคล สมควรจะได้บำเพ็ญกุศลเป็นพิเศษ ในสมัยแรก ๆ มักเริ่มทำบุญเช่นนี้เมื่อมีอายุ ๒๕ ปีขึ้นไป หรืออาจทำเป็นบางครึ่งบางปีก็ได้โดยมักกระทำเป็นพิเศษในรอบอายุ เช่น การทำบุญเมื่อมีอายุครบ ๕ รอบ (๖๐ ปี) ๘๐ ปี หรือ ๗ รอบ (๘๔ ปี) เรียกว่า *ทำบุญอายุใหญ่* หรือที่นิยมเรียกในปัจจุบันว่า *ทำบุญอายุวัฒนมังคล*

พิธีทำบุญอายุมักจัดเหมือนการทำบุญโดยทั่วไป คือ นิมนต์พระสงฆ์ ๙ รูป หรือพระสงฆ์จำนวนเท่าอายุบวกเพิ่มอีก ๑ รูป เจริญพระพุทธมนต์บท ๗ ตำนาน อนึ่งตามธรรมเนียมเก่านั้น หากเจ้าภาพมีอายุครบ ๕ รอบหรือมากกว่า นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์บทธัมมจักกัปปวัตตนสูตรหรือบทอรรถจักรกัปปวัตตนสูตรด้วย แต่เดิมจัดงาน ๒ วัน คือ เจริญพระพุทธมนต์เย็นก่อนวันคล้ายวันเกิดวันหนึ่ง รุ่งขึ้นจึงทำบุญถวายภัตตาหารอีกวันหนึ่ง ปัจจุบันนิยมจัดงานภายในวันเดียว เรียกทั่วไปว่า สวดมนต์ฉันเช้าหรือสวดมนต์ฉันเพล มีระเบียบพิธีเหมือนการทำบุญทั่วไปดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

พิธีทำบุญอายุอาจจัดขึ้นได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสถานะ โอกาส หรือความเชื่อในปัจจุบันอาจพบพิธีทำบุญอายุได้หลายรูปแบบ ดังนี้

๑. งานทำบุญอายุพร้อมกับประกอบพิธีโหราหรือพิธีบูชาเทพเคราะห์

พิธีนี้เป็นการทำบุญฉลองอายุซึ่งมักจัดขึ้นเมื่อเจริญอายุครบรอบสำคัญ เช่น ๕ รอบ (๖๐ ปี) โดยนำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามาผนวกกับคติโหราศาสตร์ และศาสนาพราหมณ์ ปัจจุบันไม่นิยมจัดเป็นพิธีส่วนบุคคลเพราะต้องใช้งบประมาณมาก การจัดเตรียมงานซับซ้อนและผู้ที่สามารถเข้าใจในวิธีปฏิบัติก็มีอยู่น้อย จึงนิยมจัดพิธีรวมเป็นหมู่คณะในโอกาสสำคัญต่าง ๆ เช่น วันขึ้นปีใหม่ ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

คติโหราศาสตร์เชื่อว่า ชีวิตมนุษย์เป็นไปตามอิทธิพลของดวงดาว ๙ ดวง ที่เรียกว่าเทพเคราะห์ เรียงลำดับตามวิถีโคจรรอบโลก และจัดลำดับตามหลักคัมภีร์ทักษา คือ อาทิตย์

พิธีบำเพ็ญกุศลฉลองอายุครบ ๘๔ ปี ศาสตราจารย์พิเศษทองตอ กล้ายไม้ ณ อุทยาน

จันทร์ อังคาร พุธ เสาร์ พฤหัสบดี ราหู ศุกร์ และเกตุ ดวงดาวเหล่านี้ถูกแทนด้วยเทพเจ้า ๙ องค์ เรียกรวมกันว่า เทวดานพเคราะห์ นักปราชญ์ได้กำหนดบทธวดมนต์ประจำพระเคราะห์แต่ละวัน แล้วนำมาสวดสาธยายตามลำดับการปรากฏของดาวพระเคราะห์ทั้ง ๙ นอกจากนี้คัมภีร์ทักษาได้กำหนดกำลังของนพเคราะห์แต่ละดวงไว้ ตามจำนวนรอบที่หมุนเวียนรอบจักรวาล ตามตารางต่อไปนี้

นพเคราะห์	กำลัง
พระอาทิตย์	๖
พระจันทร์	๑๕
พระอังคาร	๘
พระพุธ	๑๗
พระเสาร์	๑๐

นพเคราะห์	กำลัง
พระพฤหัสบดี	๑๙
พระราหู	๑๒
พระศุกร์	๒๑
พระเกตุ	๙

พิธีบูชาพระเคราะห์เป็นพิธีโบราณ จัดขึ้นตามความเชื่อทางหลักโหราศาสตร์ว่า ชีวิตของคนเรามีเทวดานพเคราะห์ที่ผลัดเปลี่ยนเข้ามาเสวยอายุตั้งแต่แรกเกิด และมีเทวดาอีกองค์หนึ่งเข้ามาแทรกเพื่อให้ผลเป็นระยะ หากเทวดานพเคราะห์ทั้งคู่เป็นมิตรกัน ก็จะทำให้บุคคลนั้น มีความสุขความเจริญ แต่ถ้าหากเป็นคู่ศัตรูกัน ก็จะทำให้บุคคลนั้น ประสบอุปสรรคน้อยใหญ่ นักปราชญ์ผู้รู้จึงได้หาวิธีแก้ไข เพื่อสร้างขวัญกำลังใจแก่บุคคล เจ้าของชะตา โดยรวบรวมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้บุคคลเจ้าของชะตานั้นไปประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต และจัดทำพิธีบูชาพระเคราะห์ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องบูชา เทวดาที่ผลัดเปลี่ยนกันมาให้ผลกับชีวิต ขอความเมตตาปราณีและอดโทษเพื่อทุเลา ความเลวร้ายลงและดลบันดาลประทานความสุขความเจริญให้

เนื่องจากพิธีบูชาพระเคราะห์นี้เป็นพิธีใหญ่ มีระเบียบพิธีและลำดับขั้นตอนมากมายที่บุคคลทั่วไปจะนำไปปฏิบัติ การทำพิธีต้องอาศัยบุคคลมีความรู้ความเชี่ยวชาญ โดยเฉพาะเท่านั้น จึงจะสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ เจ้าภาพต้องจัดเตรียม เครื่องประกอบพิธี ให้ครบตามที่โบราณจารย์กำหนดไว้ ในปัจจุบันมีสำนักรับจัด เครื่องประกอบพิธีเพื่ออำนวยความสะดวกแก่เจ้าภาพ โดยมีเครื่องประกอบพิธีที่สำคัญ พอสรุปได้ ดังนี้

- *เทียนชัย* เป็นเทียนชัยี่ผึ้งเล่มใหญ่ ฟันด้วยซี่ผึ้งอย่างดี มีความสูงเท่ากับ ส่วนสูงของเจ้าภาพ ใ้เทียนใช้ด้ายดิบจำนวนเท่ากับอายุเจ้าภาพบวก ๑ ตั้งไว้ในตู้เทียนชัย ต้องดูแลรักษาไม่ให้ดับจนกว่าเสร็จพิธี

- *เทียนมงคล* ใช้เทียนชัยี่ผึ้งหนัก ๙ บาท ความยาวเท่ากับความยาวรอบศีรษะ เจ้าภาพใ้เทียนมีจำนวนเท่ากับอายุของเจ้าภาพบวก ๑ เช่นกัน

- *บัตรเทวดานพเคราะห์* หมายถึง ภาชนะสี่เหลี่ยมประกอบด้วยก้านกล้วย ๔ ก้าน หรือเสาไม้ ๔ เสา ตั้งที่มุมปลายเรือวขึ้นไปแล้วรวบยอดปักแผ่นป้ายรูปเทวดาประจำ ดาวพระเคราะห์ทั้ง ๙ ในภาชนะทำกระเบรียงขึ้นไปเป็นชั้น ๆ สำหรับวางเครื่องสังเวย บัตรเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ นี้ มีเครื่องนมัสการประจำแต่ละบัตรรวมแล้ว ใช้เทียน ๑๑ เล่ม หนักเล่มละ ๒ บาท ใ้เทียน ๑๑ เส้น ความยาว ๑ คืบ

- *เทียนชัยี่ผึ้ง* หนัก ๑ สลึง ใ้เทียน ๙ เส้น จำนวน ๑๑๗ เล่ม ใช้จุดบูชา เทวดาพระเคราะห์

บัตร์พลีเทพยดานพเคราะห์

- เทียน หน้า ๑ บาท ประมาณ ๕ เล่ม
- ชั้นน้ำมนต์ หรือกระถางขนาดใหญ่ ๑ ใบ สำหรับบรรจุน้ำพระพุทธรมนต์ ลอยใบไม้มงคล ๙ ชนิด และดอกบัวลอย ๕ ดอก
- พระพุทธรูปปางประจำวันเกิด ประดิษฐานบนโต๊ะหมู่บูชา
- ของใช้อื่น ๆ เช่น สายสิญจน์ รูปหอม เครื่องกระยาบวช เป็นต้น หรืออาจมี มโหรีปี่พาทย์บรรเลง เพื่อรับส่งเทวดานพเคราะห์ได้ด้วยก็ได้

เมื่อได้เวลาประกอบพิธี เจ้าภาพจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย จุดเทียนชัย พระสงฆ์จะเจริญพระพุทธรมนต์ด้วยคาถาจุดเทียนชัย ต่อจากนั้นเจ้าภาพจุดเทียนบูชา เทวดานพเคราะห์ โหราจารย์อาราธนาศีล พระสงฆ์ให้ศีล ทุกคนรับศีล โหราจารย์ทำพิธี อัญเชิญเทวดาตามลัทธิ จบแล้วอาราธนาพระปริตร

พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เริ่มต้นด้วยพระสงฆ์รูปที่ ๓ สวดชุมนุมเทวดา (ซัดส์คเค) ประธานสงฆ์นำสวดบทต้นตำนาน ต่อด้วยมงคลสูตรจบแล้วโหราจารย์ประกาศ คำอำนวยการ จากนั้นเริ่มพิธีบูชาเทวดานพเคราะห์ โดยโหราจารย์ประกาศคำบูชาเทวดานพเคราะห์ทีละองค์ สลับกับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์บทประจำพระเคราะห์ต่าง ๆ ตามลำดับ ดังตารางต่อไปนี้

นพเคราะห์	พระพุทธมนต์ที่พระสงฆ์จะสวด
พระอาทิตย์	โมรปริตร, วัฏฏกปริตร
พระจันทร์	อภัยปริตร
พระอังคาร	กรณียเมตตสูตร
พระพุธ	ขันธปริตร, ฉันทพันตปริตร
พระเสาร์	อังคฺลิมาลปริตร, โภชนังคปริตร
พระพฤหัสบดี	รัตนสูตร
พระราหู	อาฏานาฎิยปริตร
พระศุกร์	ธชัคคปริตร
พระเกตุ	ชยปริตร

จากนั้นสวดบทท้ายตำนานสี่พมวงคลกถา และต่อด้วยบทปริตรตานุกาวคาถา ความว่า

นกุชตตยกฺขณุตานํ	ปาปคฺคหนิวารณา
ปริตฺตสฺसानุภาเวน	หนตฺวา เตสํ อุปฺทฺทเว
นกุชตตยกฺขณุตานํ	ปาปคฺคหนิวารณา
ปริตฺตสฺसानุภาเวน	หนตฺวา เตสํ อุปฺทฺทเว
นกุชตตยกฺขณุตานํ	ปาปคฺคหนิวารณา
ปริตฺตสฺसानุภาเวน	หนตฺวา เตสํ อุปฺทฺทเว

จึงเสร็จพิธีการสวดนพเคราะห์

พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ในวัดคหายุสมธัมม์

สุดท้ายเป็นพิธีดับเทียนชัย โดยพระสงฆ์หรือโจรอาจารย์เป็นผู้ดับเทียนชัย ในขณะที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์คาถาดับเทียนชัย ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้เจ้าภาพและผู้เข้าร่วมพิธีทุกคน เจ้าภาพถวายไทยธรรมแด่พระสงฆ์ แล้วกรวดน้ำรับพรเป็นอันเสร็จพิธี

๒. พิธีเจริญพระพุทธมนต์ในวัดคหายุสมธัมม์

นวัตคหายุสมธัมม์ (อ่านว่า นะ-วัค-คะ-หา-ยุ-สะ-มะ-ท่า) แปลว่า ธรรมเสมอด้วยอายุพระเคราะห์ทั้ง ๙ มีระเบียบพิธีและขั้นตอนการปฏิบัติเช่นเดียวกับพิธีบูชาพระเคราะห์ เป็นพิธีจัดขึ้นสำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เริ่มจัดเป็นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหุกุวิทย์มหาราช รัชกาลที่ ๔ โดยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงคัดเลือกหัวข้อธรรมจากพระสูตรต่าง ๆ กำหนดเป็นบทสวดบูชาพระเคราะห์ทั้ง ๙ ดังปรากฏในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง

ถือเป็นธรรมเนียมว่าในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การจัดพิธีเจริญวักคหายุสมธัมม์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จะต้องนิมนต์พระสงฆ์สมณศักดิ์จำนวน ๕ รูป จากวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีรามเท่านั้น มาประกอบพิธีในเฉลิมพระชนมพรรษา และรับพระราชทานฉันทเพลในวันรุ่งขึ้น ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้วยเป็นวัดที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทโว) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เคยประทับจำพรรษาอยู่ ในส่วนพิธีพราหมณ์ มีพระครุพราหมณ์สำนักพระราชวัง จัดเตรียมเครื่องใช้และประกอบพิธีร่วมกับพระสงฆ์สมณศักดิ์

การอาราธนาพระปริตรในพิธีนี้เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ฝ่ายพิธีกองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

พิธีเจริญพระพุทธมนต์วักคหายุสมธัมม์ นอกจากจะจัดในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังนิยมจัดขึ้นเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินี และวันคล้ายวันพระราชสมภพของพระบรมวงศานุวงศ์อีกด้วย

๓. พิธีทำบุญต่อนามหรือทำบุญต่ออายุ

พิธีทำบุญต่อนามหรือทำบุญต่ออายุเป็นศาสนพิธีอย่างแรงด่วนที่นิยมจัดขึ้นเมื่อมีผู้ป่วยหนัก ทั้งนี้เพื่อหวังให้ผลแห่งบุญกุศลส่งเสริมให้หายจากอาการเจ็บป่วย จึงเรียกว่าพิธีทำบุญต่ออายุ หรือ ทำบุญต่อนาม หมายความว่าต้องการให้ผลบุญกุศล สืบต่อชั้น ๕ อันเป็นนามรูปให้ดำรงอยู่ต่อไป หรืออย่างน้อยก็เป็นโอกาสให้ผู้ป่วยได้ ทำบุญกุศลในช่วงสุดท้ายของชีวิต เป็นพลวปัจจัยนำไปสู่สุคติในสัมปรายภพ

ด้วยเหตุนี้ ศาสนพิธีนี้จึงจัดขึ้นแบบกะทันหัน ไม่เคร่งครัดในระเบียบพิธีมากนัก อาจจัดในห้องผู้ป่วยก็ได้ โดยตั้งพระพุทธรูปบูชาไว้เบื้องหัวนอนของผู้ป่วยตามความเหมาะสม นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ จำนวน ๕ รูปขึ้นไป อาจนั่งหรือยืนสวด ก็ได้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและสถานที่

เมื่อพร้อมแล้ว ผู้ป่วยหรือผู้แทนจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย อาราธนาศีล พระสงฆ์ให้ศีล รับศีล อาราธนาพระปริตร พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตามแบบแผน นิยมเจริญโพชฌงค์สูตรทั้ง ๓ คือ มหากัสสปโพชฌงค์ มหาโมคคัลลานโพชฌงค์ มหาจันทโพชฌงค์ หรือจะสวดคิริมานนทสูตร ก็ได้

พิธีทำบุญต่อนามนี้ บางครั้งอาจจัดติดต่อกัน ๓ วัน เพื่อเพิ่มบุญกุศลแก่ผู้ป่วย โดยวันแรกพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ไพชณงคสูตร วันที่ ๒ เจริญศิริमानนทสูตร และ วันสุดท้ายเจริญมหาสติปัฏฐานสูตร จบแล้วพระสงฆ์มักพิจารณาผ้าบังสุกุลจากผู้ป่วยด้วย เรียกเป็นภาษาปากว่า พิจารณาผ้าบังสุกุลเป็น

พิธีวางศิลาฤกษ์

ตามธรรมเนียมไทยที่ยึดถือกันมาแต่โบราณกาล ก่อนที่จะเริ่มต้นสร้างถาวรวัตถุ และสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เช่น อาคาร อนุสาวรีย์ เป็นต้น มักจะจัดให้มีการวางศิลาฤกษ์ตามคติพราหมณ์และโหราศาสตร์ เพื่อความเป็นสิริมงคลและสร้างความสบายใจแก่ผู้อาศัยเกี่ยวข้อง ยกเว้นอาคารที่ใช้อยู่อาศัยซึ่งมักจัดให้มีการลงเสาเอกแทนการวางศิลาฤกษ์ ในเวลาต่อมาได้มีการนำพุทธศาสนพิธีเข้ามาผนวกในพิธีวางศิลาฤกษ์ เพื่อความเป็นสิริมงคลยิ่งขึ้น โดยมีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังต่อไปนี้

แผ่นศิลาฤกษ์ แผ่นจารึก และอิฐทอง นาก เงิน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องใช้สำคัญในพิธีวางศิลาฤกษ์

การจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีเช่นเดียวกับพิธีพราหมณ์และโหราศาสตร์อื่น ๆ การประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ มีอุปกรณ์เครื่องประกอบพิธีและขั้นตอนยุ่งยากซับซ้อน นับตั้งแต่โต๊ะเครื่องบูชาประดิษฐานพระพุทธรูป โต๊ะวางแผ่นศิลาฤกษ์ อิฐทอง นาก เงิน ไม้มงคล ได้แก่ ไม้ก้นเกราะ ไม้ชัยพฤกษ์ ไม้ทรงบาดาล (บุนนาค) ไม้ทองหลาง ไม้พยูง ไม้ราชพฤกษ์ ไม้ไผ่สีสุก ไม้ขนุน และไม้สัก ค้อนสำหรับตอกไม้มงคล โถกระแจจะเจิม พานข้าวตอกดอกไม้ ปูนซีเมนต์ผสมทรายเรียบร้อย เกรียงสำหรับปาดปูน พลอยนพรัตน์ ดอกไม้ฉีกกลีบ นิยมใช้ดอกดาวเรืองหรือดอกกุหลาบ เครื่องสังเวย ได้แก่ บายศรีปากชามซ้ายขวา เครื่องประกอบฤกษ์ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมมีชื่อเป็นมงคลอีก ๓ ชนิด เช่น ทองหยิบ ฝอยทอง ขนมหั้น ขนมถ้วยฟู น้ำชาจีน กล้วยน้ำว่า มะพร้าวอ่อน เป็นต้น มัจฉมังสาหารทั้ง ๕ คือ หัวหมู เบ็ด ไก่ ปลา ปูหรือกุ้ง ทุกอย่างต้องสะอาด ต้มสุก ผลไม้ต่าง ๆ พวงมาลัย ขุดหลุมศิลาฤกษ์ ขนาด ๕๐ x ๕๐ เซนติเมตร ลึก ๗๐ เซนติเมตร หรือให้ใหญ่กว่าแผ่นศิลาฤกษ์ประมาณ ๑๐ นิ้ว วัดโดยรอบ ให้ขอบปากหลุมสูงจากพื้น ๗๐ เซนติเมตร โต๊ะปูด้วยผ้าขาวสำหรับตั้งเครื่องสังเวย ก่อนถึงเวลาประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์จะประกอบพิธีบวงสรวงสังเวยก่อน

เมื่อได้ฤกษ์ดีตามที่คำนวณไว้ โหรหรือพราหมณ์จะเชิญประธานในพิธีจุดธูปเทียนที่โต๊ะสังเวย และบวงสรวงตามลัทธิวิชา เสร็จแล้วจึงจะเป็นพิธีเจริญพระพุทธรูปมนต์ ซึ่งพึงกระทำเช่นเดียวกับพิธีมงคลอื่น ๆ โดยนิมนต์พระสงฆ์ขึ้นนั่งบนอาสนะ ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พิธีกรอาราธนาศีล ประธานสงฆ์ให้ศีล ผู้ร่วมพิธีตั้งใจรับศีล พิธีกรอาราธนาพระปริตร พระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปมนต์ จบแล้ว ถ้ามีการรายงานถึงวัตถุประสงค์ของการก่อสร้างก็กล่าวรายงานในช่วงนี้

หลังจากนั้น เมื่อถึงเวลาฤกษ์แล้ว พิธีกรเชิญประธานพิธีไปยังบริเวณวางศิลาฤกษ์ และประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ ขณะนั้นพระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา วงดุริยางค์บรรเลงเพลงมหาฤกษ์ ประธานหยิบไม้มงคลตอกลงในทราย หยิบแผ่นอิฐเงิน นาก ทอง อย่างละ ๓ แผ่น วางบนหลักไม้มงคล ใช้ปูนซีเมนต์ผสมทรายและน้ำแล้วก่ออิฐเงิน นาก ทอง เป็นชั้น ๆ ให้ครบทั้ง ๙ แผ่น วางแผ่นศิลาฤกษ์บนแผ่นอิฐทอง นาก เงิน วางพวงมาลัยลงบนแผ่นศิลาฤกษ์ โปรงข้าวตอกดอกไม้ และนพรัตน์ลงในหลุมศิลาฤกษ์ หลังจากนั้นเชิญผู้มีเกียรติท่านอื่น ๆ โปรงดอกไม้ด้วย นิมนต์ประธานสงฆ์พรมน้ำพระพุทธรูปมนต์ แล้วถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธรูปมนต์ในพิธี พระสงฆ์อนุโมทนา กรวดน้ำ รับพรเป็นอันเสร็จพิธี

จะเห็นได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความเฉลียวฉลาดในการ ประนีประนอมและผนวกแนวคิด ความเชื่อถือศรัทธา รวมถึงเรื่องศาสนาพิธีกรรมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งนี้ก็เพื่อความเป็นปึกติสุข เรียบร้อยในสังคม

การนับถือศาสนาผีหรือวิญญาณนิยม (Animism) และศาสนาพราหมณ์ เป็นความเชื่อเก่าแก่ของคนไทยมาตั้งแต่โบราณกาล แม้เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่มา และเป็นที่ยอมรับนับถือในสังคมไทยส่วนใหญ่แล้ว แต่ก็ยังมีการผนวกเอาความเชื่อ ทั้ง ๓ แบบนี้เข้าด้วยกัน โดยมีพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่มีเหตุผล มีแก่นสาร เป็นความเชื่อหลัก เพื่อโน้มน้าวจิตใจคนให้หันมาสนใจหลักธรรมคำสอน อันเป็นแก่นแท้ ของพระพุทธศาสนา และสร้างความเป็นปึกติสุขเรียบร้อยในสังคม

การทำความเข้าใจพุทธศาสนพิธีให้ลึกซึ้งจนสามารถแยกออกจากศาสนพิธี ในลัทธิความเชื่ออื่น ทำให้เราเข้าใจจุดมุ่งหมายของศาสนพิธีนั้น ๆ ได้ และสามารถแยก กระพี้กับแก่นคือหลักธรรมในพระพุทธศาสนาออกจากกันได้อีกด้วย ถือเป็นหนทางพิเศษ ที่จะช่วยจรโลงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์สดใส งอกงามต่อไปตราบนานเท่านาน

บทที่ ๓/ พิธีสวดพระพุทธรูป

ศาสนาและลัทธิทั้งหลายมีแนวคิดคล้ายคลึงกันว่า หลังจากมนุษย์เสียชีวิตไปแล้ว วิญญาณจะยังสามารถรับรู้บุคคล เป็นปัจจัยให้มีความสุขในสัมปรายภพ และเป็นพลังสำคัญนำไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และศาสนาพุทธ ซึ่งมีรากฐานทางวัฒนธรรมจากแหล่งเดียวกัน ให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญบุญกุศลเพื่ออุทิศให้แก่ผู้วายชนม์อย่างยิ่ง เช่น พิธีทำศพ การสวดพระอภิธรรม การทำบุญครบรอบ การฃาปนกิจ การเก็บอัฐิ การลอยอังคาร การทำบุญฉลองอัฐิ เป็นต้น เรียกรวมกันว่า งานอวมงคล

พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในขั้นตอนพิธีต่าง ๆ ของงานอวมงคลในประเทศไทย ผสมผสานกับขั้นตอนที่รับคติการปฏิบัติมาจากศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และศาสนาท้องถิ่นหรือศาสนาผี (Animism) ดังนั้น พระพุทธรูป โดยเฉพาะบทสวดในพระอภิธรรมปิฎก จึงเป็นบทสวดสำคัญที่ถูกนำมาใช้บำเพ็ญกุศลการสวดถวายบทสวดในพิธีอวมงคลนี้ นิยมเรียกว่า การสวดพระพุทธรูป

ตามปกติแล้ว เมื่อมีผู้เสียชีวิตและดำเนินขั้นตอนทางกฎหมาย เช่น การชันสูตรศพ ยืนยันการเสียชีวิตจากโรงพยาบาลเรียบร้อยแล้ว ทายาทหรือผู้เกี่ยวข้องจะต้องไปติดต่อรับศพมาจัดพิธีบำเพ็ญกุศล โดยทำความสะอาดและตกแต่งศพให้เรียบร้อยแล้วเชิญไปยังสถานที่ที่เตรียมไว้จัดพิธี อาจเป็นวัด สุสาน หรือบ้าน แล้วแต่ความสะดวกเหมาะสมก่อนจะจัดพิธีตามลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ประทานน้ำสรงศพ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปลโม)

พิธีรดน้ำศพ

พิธีรดน้ำศพเป็นการแสดงความคารวะ ขออโหสิกรรม และแสดงอาลัย จัดขึ้นตามความเชื่อที่ว่าผู้ตายควรชำระร่างกายให้สะอาดหมดจดเพื่อเดินทางไปยังปรโลก ถือเป็นพิธีแรกของการจัดพิธีบำเพ็ญกุศลศพ โดยเชิญศพนอนหงายบนเตียงห่มผ้าแพรคลุมให้พอเหมาะสม จัดมือขวาของศพให้ยื่นออกมานอกเตียงแบบเหนือชันรอน้ำ จัดโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในพื้นที่ที่เหมาะสม มีการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยก่อนเริ่มรดน้ำศพ แล้วเชิญผู้มาร่วมงานรดน้ำบนมือขวาของศพ นิยมใช้น้ำอบน้ำหอม บางตำราว่าเป็นปริศนาธรรมว่า เมื่อสิ้นชีพไปแล้วก็ไม่สามารถรับรู้ได้ว่ามีผู้นำน้ำหอมมารดทาร่างกาย สะท้อนว่าเมื่อตายแล้วก็ไม่สามารถนำสิ่งใดติดตัวไปปรโลกได้แม้แต่ความสวยงาม

ในกรณีผู้วายชนม์เป็นผู้มีเกียรติยศ จะได้รับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ การพระราชทานน้ำหลวงอาบศพเป็นพระมหากษัตริย์คุณที่พระมหากษัตริย์ พระราชทาน แก่ผู้สมควร โดยผู้มีสิทธิได้รับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ ได้แก่

๑. พระสงฆ์สมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้นพระครูสัญญาบัตรขึ้นไป และพระภิกษุสามเณร เปรียญธรรม ๙ ประโยค

๒. พระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป

๓. ข้าราชการพลเรือนระดับ ๓ ขึ้นไป หรือข้าราชการตามระบบจำแนก ประเภทตำแหน่งประเภทวิชาการ ระดับปฏิบัติการ และประเภททั่วไป ระดับปฏิบัติงาน ที่รับราชการ ๒ ปีขึ้นไป

๔. ข้าราชการฝ่ายทหารตำรวจยศชั้นร้อยตรี เรือตรี เรืออากาศตรี ร้อยตำรวจตรี ขึ้นไป

๕. ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตั้งแต่ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทยขึ้นไป และเบญจมาภรณ์มณฑลไทยขึ้นไป

๖. ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

๗. ประธานองค์กรต่าง ๆ ที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ และรัฐมนตรีที่ถึงแก่กรรม ในขณะที่ดำรงตำแหน่ง

๘. บิดาและมารดาของผู้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา และประธาน องค์กรที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ และรัฐมนตรีที่ถึงแก่กรรมในขณะที่บุตรดำรงตำแหน่ง

๙. สมาชิกผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา และผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ที่ถึงแก่กรรมขณะดำรงตำแหน่ง

๑๐. ผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นกรณีพิเศษ

ขั้นตอนการยื่นเรื่องขอพระราชทานน้ำหลวงประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. เจ้าภาพจัดเตรียมเอกสารหลักฐานให้ครบถ้วน

๒. เจ้าภาพนำเอกสาร มายื่นเรื่องให้เจ้าหน้าที่ประสานขอพระราชทาน ณ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด

๓. เจ้าหน้าที่รับเรื่องและตรวจสอบเอกสาร

๔. เจ้าหน้าที่ส่งเรื่องไปยังกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง

๕. กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง ตรวจสอบเอกสารหลักฐานและอนุมัติหมายรับสั่ง

๖. หลังจากได้อนุมัติหมายรับสั่ง เจ้าหน้าที่ประสานขอพระราชทานประจำสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด นำเจ้าภาพไปรับกล่องน้ำหลวงพระราชทาน

สำหรับขั้นตอนการปฏิบัตินั้น เจ้าภาพจะต้องจัดให้แขกหรืออื่น ๆ รดน้ำศพให้เรียบร้อยก่อน เมื่อใกล้เวลารับน้ำหลวง เจ้าภาพต้องมายืนรอรับน้ำหลวงอาบศพหน้าอาคารจัดงาน เจ้าหน้าที่เชิญน้ำหลวงอาบศพมาถึง เจ้าภาพยืนตรงไม่ต้องทำความเคารพ เพราะเจ้าหน้าที่มิใช่ผู้แทนพระองค์ เมื่อได้เวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ เจ้าภาพต้องเชิญผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือเป็นประธานการรดน้ำหลวง โดยรดเป็นลำดับสุดท้าย

อนึ่ง สำหรับในขณะรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพนี้ ศพที่ได้รับพระราชทานโกศเกียรติยศจะได้รับพระราชทานเครื่องประโคมปี่กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำหลวงด้วย หลังจากนั้นจะเป็นขั้นตอนการบรรจุศพเตรียมการบำเพ็ญกุศลต่อไป

การตั้งศพบำเพ็ญกุศล

สถานที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศลต้องจัดเตรียมแทนสำหรับตั้งหีบศพ นิยมตั้งภาพถ่ายผู้เสียชีวิตไว้ด้วย ด้านหน้าหีบอาจตั้งเครื่องหมายเกียรติยศของผู้วายชนม์ เช่น เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เครื่องแบบ หรือในกรณีงานศพพระภิกษุ อาจมีสัญญาบัตรตราตั้ง อัฐบริวาร และพัสดยศ ตั้งไว้ในที่อันสมควร เป็นต้น ตกแต่งดอกไม้ตามความเหมาะสม พร้อมเครื่องทำความเคารพศพ เช่น กระจ่างรูป ตะเกียงตามไฟ เป็นต้น

บางแห่งตั้งเครื่องทองน้อยไว้หน้าศพ สำหรับสักการะศพในพิธีกรรม และมักตั้งไว้ ๒ ชุด ชุดหนึ่งหันพุ่มดอกไม้เข้าหาศพ สำหรับประธานในพิธีทำความเคารพผู้วายชนม์ อีกชุดหนึ่งหันพุ่มดอกไม้ออกด้านนอก สมมติให้สำหรับผู้วายชนม์ใช้บูชาพระธรรม

ตั้งอาสน์สงฆ์ไว้ด้านหนึ่ง มีโต๊ะหมู่ประดิษฐานพระพุทธรูป และหีบพระอภิธรรมหรือหีบธรรม พร้อมเครื่องสักการะ ลาดอาสนะสำหรับพระสงฆ์นั่งสวดพระพุทธรูป จัดเตรียมตาลปัตรให้พร้อม จัดเตรียมสถานที่สำหรับต้อนรับแขกที่จะมาเคารพศพ และร่วมฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธรูป

ตามประเพณีแล้ว จะมีการโยงด้ายต่อจากศพมาที่อาสนสงฆ์ เรียกว่า ด้ายสายโยง สำหรับการพิจารณาบังสุกุล บางแห่งด้ายนี้จะเชื่อมต่อกับแถบผ้าผืนยาวซึ่งพับทบไว้ที่ต้นอาสนสงฆ์ เรียกว่า ภูเขาโยง เมื่อจะทำพิธีจึงคลี่ผ้าขึ้นผ่านหน้าพระสงฆ์ทุกรูป ก่อนจะทอดผ้าไตรบังสุกุลเหนือผ้าผืนนั้น ถือกันว่าศพจะได้รับกุศลอย่างเต็มที่ ภูเขาโยงนี้ทำจากผ้าชนิดต่าง ๆ ลดหลั่นกันไปตามฐานะนาคที่ดีของผู้วายชนม์ หากใช้ในพิธีศพพระราชวงศ์ ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปจะต้องมีผ้าขาวรองบนพื้นอีกชั้นหนึ่งก่อน

ระยะเวลาในการตั้งศพบำเพ็ญกุศลนั้น ขึ้นอยู่กับความพร้อมของเจ้าภาพ โดยทั่วไปมีระยะเวลาตั้งแต่ ๓ วัน ๗ วัน ๑๐๐ วัน จนถึงหลายปี ส่วนใหญ่แล้วหลังจาก ๑๐๐ วัน หากยังไม่มีการฌาปนกิจ จะเชิญศพไปรักษาไว้ในสุสาน หรือสถานที่ที่เหมาะสม ก่อนโดยไม่มีพิธีระหว่างนี้จนกว่าจะถึงเวลาฌาปนกิจ เรียกว่า *การปิดศพ* หรือ *บรรจุศพ*

ในกรณีศพที่ได้รับพระราชทานเครื่องประกอบเกียรติยศศพ เช่น หีบ โกศ และเครื่องสูงนั้น หีบบางชั้น และโกศจะมีแท่นฐานรองรับพร้อมแล้ว ซึ่งเจ้าหน้าที่จะดูแลประกอบ และตั้งแต่งให้ หากเจ้าภาพสงสัยสิ่งใดสามารถสอบถามเจ้าหน้าที่ได้ และเจ้าภาพไม่ควรจัดดอกไม้หรือตั้งวางสิ่งใดบดบังเครื่องประกอบเกียรติยศเหล่านี้จนเกินความจำเป็น และในปัจจุบันเครื่องประกอบเกียรติยศศพจะนำมาประกอบในระยะเวลา ๗ วันเท่านั้น หากยังไม่มีการพระราชทานเพลิงศพ เจ้าหน้าที่จะถอนเครื่องประกอบเกียรติยศนี้ ออกก่อน และนำมาประกอบอีกครั้งในการบำเพ็ญกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ

อนึ่ง ในปัจจุบันไม่อนุญาตให้เชิญศพบรรจุลงโกศบรรดาศักดิ์แล้ว จึงต้องบรรจุศพลงหีบแล้วเชิญโกศพร้อมเครื่องสูงตั้งประดับไว้ด้านหน้าเป็นเกียรติยศเท่านั้น

การบังสุกุลปากหีบ หรือบังสุกุลปากโกศ

หลังจากบรรจุศพลงหีบและตั้งแต่งเรียบร้อยแล้ว จะมีการทอดผ้าบังสุกุลเป็นวาระแรก โดยนิมนต์พระสงฆ์ ๕ หรือ ๑๐ รูป ขึ้นนั่งบนอาสนสงฆ์ ประธานในพิธีหรือเจ้าภาพจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย และจุดธูปเทียนเคารพผู้วายชนม์หน้าหีบศพ เจ้าหน้าที่อาราธนาศีล พระสงฆ์ให้ศีล ผู้ร่วมพิธีรับศีล เจ้าหน้าที่ลาดภูเขาโยง หรือสายโยง จากนั้นประธาน เจ้าภาพ หรือแขกเหรื่อที่มาร่วมงานทอดผ้าบังสุกุล โดยวางผ้าขวางทับภูเขาโยงหรือด้ายโยง พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลด้วยคาถาพิจารณาสังฆารธรรม ซึ่งปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เป็นคำอูทานของพระอินทร์ในขณะ

การบังสุกุลปากโกศ

ที่ทราบว่าเป็นพระบรมศาสดาปรินิพพานแล้ว ว่า “อนิจจา วต สงฺขารรา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นินฺรุชฺฌนฺติ เตสํ วุสโม สุโขฯ”

จากนั้นพระสงฆ์อนุโมทนา เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศกุศลแด่ผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธี
อย่างไรก็ตาม การบังสุกุลปากโกศหรือบังสุกุลปากโกศนี้ หากเจ้าภาพไม่พร้อมก็สามารถ
งดเว้นไม่ต้องปฏิบัติก็ได้

การสวดพระอภิธรรม

พระอภิธรรม หรือ อภิธรรมปิฎก คือ หมวดเนื้อหา ๑ ใน ๓ หมวดของพระไตรปิฎก กล่าวถึงหลักปรมาตมธรรมล้วน ๆ ไม่มีตำนานเรื่องราวเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคล เป็นหมวดธรรมที่มีจำนวนพระธรรมชั้นมัคคาฐิกถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นมัคคาฐิกเป็น ๗ คัมภีร์ ได้แก่ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน เรียกรวมว่าพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

การบำเพ็ญกุศลหลักของการตั้งศพบำเพ็ญกุศล คือการสวดพระอภิธรรมซึ่งมักจัดขึ้นในเวลาค่ำ เป็นระยะเวลา ๓ วัน ๕ วัน ๗ วันติดต่อกัน หลังจากนั้นหากยังไม่มียุติมาภิเษกจัดขึ้นเป็นระยะ เช่น ทุก ๆ วันที่ตรงกับวันเกิดของผู้วายชนม์ในแต่ละสัปดาห์ เป็นต้น ตามความนิยมของคนไทยนั้น การสวดพระอภิธรรมศพในแต่ละคืนทายาทหรือผู้เกี่ยวข้องโดยตรงจะเป็นเจ้าภาพออกค่าใช้จ่ายแต่เปิดโอกาสให้ผู้อื่นรับเป็นเจ้าภาพได้ เพื่อเป็นการอุทิศกุศลและแสดงความเคารพพระลึงถึงผู้วายชนม์ เช่น มิตรสหายหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับผู้วายชนม์ เป็นต้น

สำหรับขั้นตอนการปฏิบัตินั้น เมื่อถึงเวลาตามกำหนด ประธานหรือเจ้าภาพจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยจุดธูปเทียนเครื่องบูชาหน้าทึบพระอภิธรรม จุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยหน้าทึบหรือโกศศพ เจ้าหน้าทีอาราธนาศิลปินประณามสงฆ์ให้ศิลปินร่วมงานรับศีล พระสงฆ์สวดพระอภิธรรมจบแล้วเจ้าภาพประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลและอนุโมทนา ประธานหรือเจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศกุศลให้ผู้ตาย กราบลาพระรัตนตรัยเป็นอันเสร็จพิธีสวดพระอภิธรรมกระทำเช่นนี้ทุกคืนจนกว่าจะครบตามระยะเวลาที่กำหนดไว้

การสวดพระอภิธรรมนี้ ตามปกติแล้วพิธีกรไม่ต้องอาราธนาธรรม แต่บางท้องถิ่นยังนิยมอาราธนาธรรมด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเพณีนิยมผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง จึงต้องศึกษาให้ดีก่อนปฏิบัติงาน

สาเหตุของการสวดพระอภิธรรมในการบำเพ็ญกุศลศพนั้น มีผู้รู้สันนิษฐานไว้ ๓ ประการ ได้แก่

ประการแรก พระอภิธรรมเป็นหัวข้อธรรมปรัชญาที่มีเนื้อหาละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับหลักการอันเป็นแก่นแท้ของคำสอนในพระพุทธศาสนา เพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือการหลุดพ้น การสวดพระอภิธรรมในพิธีบำเพ็ญกุศลศพก็เพื่อมุ่งให้ผู้ฟังพยายามทำ

พระสงฆ์จตุรวรรคสวดคาถาธรรมบรรยาย
ในการศพบศาสตราจารย์พิเศษทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา

ความคุ้นเคย หรือทำความเข้าใจกับปรมาตถธรรมเหล่านี้ พิจารณาให้เห็นความไม่ยั่งยืนของชีวิต โดยมีความตายเป็นเหตุปรารถน เท่ากับเป็นการชวนให้พิจารณาธรรม จึงถือเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง สามารถอุทิศส่วนกุศลให้ผู้วายชนม์ได้

ประการที่สอง มีเรื่องราวปรากฏในพระพุทธประวัติว่า พระบรมศาสดาเคยเสด็จไปทรงเทศนาพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จนพระพุทธมารดาบรรลุธรรม การสวดพระอภิธรรมจึงเท่ากับเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อบุพการี ผู้มีพระคุณ และเป็นการแสดงความปรารถนาดีต่อผู้วายชนม์ด้วย

ประการที่สาม ด้วยพระอภิธรรมมีเนื้อหาเข้าใจยาก จึงไม่ค่อยได้นำมาสวดสาธยายในพิธีอื่น ๆ การกำหนดให้ต้องสวดพระอภิธรรมในการบำเพ็ญกุศลศพ เท่ากับเป็นกลวิธีในการรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ จึงเป็นกุศลอย่างยิ่ง

สำหรับบทสวดพระอภิธรรมที่นำมาสวดในการบำเพ็ญกุศลศพนั้น มีหลายบท เช่น บทพระธรรมใหม่ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ สหัสสนัย บทสวดมนต์แปล เป็นต้น แต่ที่นิยมมากที่สุด คือ พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

นอกจากการสวดพระอภิธรรมแล้ว ในการบำเพ็ญกุศลศพยังนิยมสวดสาธยายพระธรรมบทอื่น ๆ หรือแบบอื่น ๆ ด้วย เช่น

- การสวดธรรมนิยาม หรือ ธรรมนิยามสูตร ซึ่งบทสวดนี้ได้นำความในอุปปาตสูตร มาพรรณนาให้เห็นถึงสามัญญลักษณะของสังขารทั่ว ๆ ไป ได้แก่ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) และความไม่มีตัวตน (อนัตตา)

- การสวดพระมาลัย โดยใช้เนื้อหาจากพระมาลัยสูตร แต่เดิมพระสงฆ์จำนวน ๔ รูป เป็นผู้สวด โดยจะสวดหลังจากที่สวดพระอภิธรรมจบแล้ว ใช้บทสวดจากหนังสือพระมาลัยหรือที่เรียกว่าพระมาลัยคำสวด (คำสอน) เนื้อหาเป็นธรรมะสั่งสอนให้ผู้ฟังเกรงกลัวต่อบาป กลัวอกุศลกรรม การสวดมาลัยนอกจากเพื่อสั่งสอนสาธุชนแล้ว ยังเป็นวิธีการแก้ความเจ็บเหงาในขณะเผาศพ และเพื่อให้เจ้าภาพหรือญาติผู้ตายทุเลาความเศร้าโศก นอกจากนี้ ยังมีการสวดพระมาลัยโดยคฤหัสถ์อีกด้วย

- พระพิธีธรรม หมายถึง พระสงฆ์ซึ่งได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการสวดมนต์ในพิธีต่าง ๆ ของหลวง อาทิ เจริญพระพุทธมนต์อาถรรพณ์วิชัยสูตร ในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีโบราณ ปัจจุบันมิได้จัดแล้ว) ทำหน้าที่เจริญพระปริตรที่หอศาสตราคม สวดภาณวารในพิธีต่าง ๆ และสวดพระอภิธรรมในงานศพที่เป็นงานหลวงหรืองานศพที่พระราชทานพระบรมราชาอนุเคราะห์ โดยสวดสำหรับละ ๔ รูป ส่วนกลางเป็นพระสงฆ์จาก ๑๐ พระอารามสำคัญ ได้แก่ วัดราชสิทธาราม วัดอนงคาราม วัดประยูรวงศาวาส วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ วัดสระเกศ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม นอกจากนี้ ในพุทธศักราช ๒๕๖๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมประจำจังหวัดต่าง ๆ เพื่อสามารถสวดพระอภิธรรมศพที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชาอนุเคราะห์ได้ทั่วถึง

การบำเพ็ญกุศลครบรอบ

นอกจากการสวดพระอภิธรรมทุกคืนในระยะเวลาที่เจ้าภาพกำหนดไว้แล้ว ตามธรรมเนียมไทยนิยมบำเพ็ญกุศลเป็นพิเศษ เมื่อผู้ตายเสียชีวิตครบรอบ ได้แก่

การบำเพ็ญกุศลหลังจากเสียชีวิตครบ ๗ วัน เรียกว่า สัตตมวาร

การบำเพ็ญกุศลหลังจากเสียชีวิตครบ ๑๕ วัน เรียกว่า ปันณรสมวาร

การบำเพ็ญกุศลหลังจากเสียชีวิตครบ ๕๐ วัน เรียกว่า ปัญญาสมวาร

การบำเพ็ญกุศลหลังจากเสียชีวิตครบ ๑๐๐ วัน เรียกว่า สตมวาร

การบำเพ็ญกุศลตามวาระดังกล่าวนี้ มีระเบียบปฏิบัติคร่าว ๆ คือ ไม่มีการวางด้ายสายสิญจน์และไม่ต้องตั้งขันน้ำมนต์ในพิธี เมื่อพิธีกรอาราธนาพระปริตรแล้ว พระสงฆ์ไม่ต้องชมนมเทวดาหรือชดสักเค สวดพระพุทธรนต์ต่อเลย จบแล้วถวายภัตตาหาร พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว ถวายจตุปัจจัยไทยธรรม ทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลและอนุโมทนา เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย กราบลาพระรัตนตรัยเป็นอันเสร็จพิธี

ตามธรรมเนียมเก่า บทสวดมนต์ในพิธีบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร นิยมสวดอนัตตลักขณสูตร ปัญญาสมวาร นิยมสวดอาทิตตปริยายสูตร และสตมวาร นิยมสวดนิยามสูตร แต่ในปัจจุบันพระสงฆ์มักจะสวดธรรมนิยามสูตรเสมอทุกงาน ยกเว้นเจ้าภาพแสดงความจำนงเฉพาะเจาะจงให้สวดบทอื่น ๆ แต่มีธรรมเนียมว่า พระสงฆ์ไม่เจริญพระพุทธรนต์ ๗ ตำนาน ๑๒ ตำนาน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และมหาสมัยสูตร ในงานอวมงคล

การจัดพิธีบำเพ็ญกุศลในวาระเหล่านี้ บางครั้งกำหนดจัดงาน ๒ วัน คือวันก่อนครบรอบวันเสียชีวิต นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธรนต์ แสดงพระธรรมเทศนาโดยมีพระสงฆ์ ๔ รูป สวดรับเทศน์ พิจารณาผ้าบังสุกุล เวลากลางคืนพระสงฆ์สวดพระอภิธรรม และในวันต่อมาซึ่งตรงกับวันครบรอบวันเสียชีวิต จึงนิมนต์พระสงฆ์ที่สวดพระพุทธรนต์ในวันแรกมาฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรม พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลและอนุโมทนา เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศกุศลให้แก่ผู้วายชนม์เป็นอันเสร็จพิธี แต่ในปัจจุบันนิยมจัดพิธีเพียงวันเดียวเพื่อความสะดวก

พิธีฌาปนกิจ

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น คนไทยที่ดำรงชีวิตก่อนยุคประวัติศาสตร์ จัดการศพด้วยการฝัง และมีร่องรอยของการทำพิธีตามความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับผี คือ จิตวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาเมื่อราว ๆ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้วอันเป็นจุดเริ่มต้นยุคประวัติศาสตร์ คนไทยจึงรู้จักการจัดการศพด้วยการเผา สันนิษฐานว่ารับวัฒนธรรมนี้มาจากศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ โดยเชื่อว่าไฟจะช่วยชำระจิตวิญญาณของผู้วายชนม์ให้บริสุทธิ์

โดยไม่พะวงในร่างกาย ดังนั้น เมื่อมีผู้เสียชีวิตและบำเพ็ญกุศลตามวาระที่กำหนดไว้ครบถ้วนแล้ว จะต้องจัดการเผาศพ หรือ ฉาปนกิจ กระทั่งในปัจจุบันการเผาศพก็เป็นวิธีจัดการศพที่ได้รับความนิยมตามธรรมเนียมของไทย ดังนั้น ขั้นตอนต่าง ๆ ในพิธีฉาปนกิจจึงมีทั้งขั้นตอนที่รับคติมาจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาผี (Animism) โดยมีศาสนาพุทธเป็นหลักสำคัญ

การจัดพิธีฉาปนกิจศพ นิยมจัดงาน ๒ เวลา คือ ภาคเช้ากับภาคบ่าย มีระเบียบพิธีที่ควรทราบ ดังนี้

ภาคเช้า เมื่อได้เวลาตามกำหนดแล้ว ประธานหรือเจ้าภาพจุดธูปเทียนบูชารัตนตรัย จุดธูปเทียนเคารพศพ เจ้าหน้าที่ยืนอาราธนาศีล ประธานสงฆ์ให้ศีล รับศีล อาราธนาพระปริตร พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ จบแล้วถวายภัตตาหารเพล ถวายจตุปัจจัยไทยธรรม ทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลและอนุโมทนา เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศกุศลให้แก่ผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธีในภาคเช้า

ภาคบ่าย นิยมจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาก่อนฉาปนกิจศพ ตามปกติ พระภิกษุที่เป็นผู้แสดงพระธรรมเทศนาจะผูกเนื้อหาในกัณฑ์เทศน์ เพื่อพรรณนาประวัติเกียรติคุณ และความดีของผู้ตายให้ผู้อยู่เบื้องหลังได้ระลึกถึง รวมทั้งเพื่อเป็นมรณานุสติ โดยขั้นตอนจะเริ่มจากประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย จุดธูปเทียนเคารพศพ จุดเทียนส่องธรรม และจุดเทียนเครื่องทองน้อยบูชาธรรม แล้วนิมนต์พระสงฆ์ที่เป็นองค์แสดงพระธรรมเทศนาขึ้นสู่ธรรมาสน์ พิธีกรเชิญเทียนส่องธรรมไปตั้งบนธรรมาสน์ อาราธนาศีล พระสงฆ์ให้ศีล รับศีล อาราธนาธรรม พระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนา จบแล้วอนุโมทนาบนธรรมาสน์ เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย พระที่เป็นองค์แสดงธรรมลงจากธรรมาสน์มานั่งบนอาสนสงฆ์ ประเคนไทยธรรมเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์ เป็นอันเสร็จพิธีเทศน์ ต่อจากนั้นนิมนต์พระสงฆ์สวดมาติกาขึ้นนั่งบนอาสนสงฆ์ อาราธนาพระปริตรโดยไม่ต้องอาราธนาศีลซ้ำอีกพระสงฆ์สวดมาติกา จบแล้วถวายไทยธรรมทอดผ้าบังสุกุล (ถ้ามี) พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลและอนุโมทนา เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศกุศลให้ผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธี

พระสงฆ์สดับปกรณ์พระอัฐิ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

การสวดมาติกาบังสุกุล

การสวดมาติกา คือ การสวดบทมาติกา หรือ แม่บทของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เรียกอีกอย่างว่า สดดับปกรณ์าภิธรรม เป็นประเพณีนิยมในการทำบุญหน้าศพอย่างหนึ่ง หากเป็นพิธีบำเพ็ญพระกุศลพระศพ พระราชวงศ์ เรียกว่า สดดับปกรณ์ สันนิษฐานว่า เพี้ยนมาจากศัพท์บาลีว่า *สดตฺตฺปนฺน* ซึ่งแปลว่า คัมภีร์ทั้ง ๗

พิธีสวดมาติกาไม่มีกำหนดชัดเจนว่า ต้องนิมนต์พระสงฆ์จำนวนเท่าใดในการสวด จะนิมนต์เท่าอายุของผู้ตาย หรือนิมนต์พระสงฆ์ทั้งวัด แต่โดยส่วนใหญ่แล้วนิยมนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๑๐ รูปตามอย่างพิธีหลวง มีระเบียบปฏิบัติที่ควรทราบ ดังนี้

๑. การสวดพระอภิธรรม ตามธรรมเนียมแล้วจะไม่มีการอาราธนาธรรม
๒. การสวดมาติกาต่อจากสวดพระพุทธรูปหรือแสดงพระธรรมเทศนา ไม่ต้องจุดธูปเทียน และไม่ต้องอาราธนาศีล เพราะได้ปฏิบัติต่อเนื่องมาก่อนแล้ว

๓. ในกรณีที่เว้นช่วงเวลาโดยจัดพิธีมาติกาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก จึงจะเริ่มต้นด้วยการเชิญเจ้าภาพหรือประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย เจ้าหน้าทีอาราธนาศีลประธานสงฆ์ให้ศีลเมื่อรับศีลแล้ว พระสงฆ์จะเริ่มสวดมนต์ตามลำดับ คือ บทนมัสการอัมมสังคินีมาติกา พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

๔. หลังจากพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมจบแล้ว จะมีการทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลและอนุโมทนา จากนั้นต่อด้วยบทสวดติโรกฐทกัณฑปัจฉิมภาคอันเป็นคาถาสำหรับอุทิศกุศลให้กับผู้วายชนม์ ความว่า

“อทาสี เม อทาสี เม ภาติมิตตทา สขา จ เม เปตานิ ทกขินิ ทชชา ปุพเพ กตมนุสสรํ น ทิ รุณฺณ วา โสโก วา ยา วญฺญา ปรีเทวนา น ตํ เปตานิ มตฺถาย เอวํ ติฏฺฐนฺติ ภาตโย อยญจ โข ทกขินา ทินฺนา สงฺขมฺหิ สุปตฺติฏฺฐิตา ทิฆรตฺตํ ทิตายสฺส จานโส อุกกปฺปติ โส ภาติธฺมโม จ อยํ นิทสฺสีโต เปตานิ ปุชา จ กตฺวา อุพารา พลญจ ภิกฺขุณฺนมฺนุปฺปทินฺนํ ตุมฺहेหิ ปุญฺญํ ปสฺสุตํ อนปฺปกนฺติ ฯ”

และสัพพมงคลคาถา

๕. กรณีเจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์จำนวนมาก ต้องแบ่งพระสงฆ์เป็นชุด เมื่อเจ้าหน้าทีเก็บภูเขาโยง และพระสงฆ์ชุดแรกลงจากอาสนสงฆ์แล้ว จึงนิมนต์พระสงฆ์ชุดที่ ๒ ขึ้นสู่อาสนสงฆ์ ไม่ต้องสวดมาติกาอีก พิธีกรลาดภูเขาโยงให้เจ้าภาพทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลอย่างเดียวไม่ต้องอนุโมทนา ปฏิบัติเช่นนี้จนหมดพระสงฆ์ที่อาราธนานิมนต์มา

๖. การสวดมาติกาในพิธีหลวงมีรายละเอียดต่างจากพิธีศพทั่วไปเล็กน้อย กล่าวคือ งานศพได้รับพระบรมราชานุญาต พระสงฆ์ต้องใช้พัดยศ และในเวลาอนุโมทนาต้องถวายอดิเรก คือบทถวายพระพรเป็นพิเศษแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย

การสวดแจ้งหรือเทศน์แจ้ง

พิธีบำเพ็ญกุศลศพตามธรรมเนียมไทยแต่โบราณ เจ้าภาพนิยมจัดให้มีการเทศน์สังคีตึกถา คือการสมมติ หรือจำลองการปฐมสังคายนา เรียกอีกอย่างว่า เทศน์แจ้ง เป็นพิธีที่จัดเฉพาะงานฌาปนกิจศพบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส เป็นต้น ไม่นิยมจัดในพิธีฌาปนกิจศพผู้เฒ่า และถือเป็นพิธีบำเพ็ญกุศลที่มีอานิสงส์สูงมากเช่นเดียวกับการที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การทำปฐมสังคายนาในอดีตกาล

พระราชเวที (สุรพล ชิตฉาโน) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
เทศน์แจงในการศพศาสตราจารย์พิเศษทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยู่ธยา

การเทศน์แจงนั้น มีทั้งเทศน์แจงธรรมาสน์เดียว คือ มีพระภิกษุองค์แสดงธรรมรูปเดียว และเทศน์แจง ๒ - ๓ ธรรมาสน์ คือนิมนต์พระภิกษุเป็นองค์แสดงธรรม ๒ หรือ ๓ รูป พร้อมทั้งนิมนต์พระสงฆ์สวดแจงหลังจากเทศน์แจงจบแล้วอีกเป็นจำนวน ๕๐๐ รูป เท่ากับจำนวนพระอรหันต์ที่เข้าร่วมการปฐมสังคายนา หรือนิมนต์พระสงฆ์เพียง ๒๕ หรือ ๕๐ รูป หรือตามกำลังและความต้องการของเจ้าภาพก็ได้

การเทศน์แจงธรรมาสน์เดียวนั้น พระภิกษุองค์แสดงธรรมจะให้ศีลและบอกศีกราชแสดงอาณิสงส์การฟังเทศน์แจง แสดงปฐมสังคายนาโดยย่อ ทั้งส่วนพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จบแล้วเพ็ดยพระสงฆ์ที่จะสวดแจงขึ้นนั่งประจำอาสนะ สวดแจงตามลำดับ คือ บทนมัสการ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

จบแล้วทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุล เจ้าภาพกรวดน้ำ พระภิกษุองค์แสดงธรรม อนุโมทนาบนธรรมาสน์ จากนั้นพระสงฆ์ทั้งหมดให้พรด้วยบทที่ว่า

“สพพิติโย วิวชชนตุ สพพโรโค วินสสุตฺต มา เต ภวตฺวานตฺตราโย สุขี ทีฆายุกุ ภว
สพพิติโย วิวชชนตุ สพพโรโค วินสสุตฺต มา เต ภวตฺวานตฺตราโย สุขี ทีฆายุกุ ภว
สพพิติโย วิวชชนตุ สพพโรโค วินสสุตฺต มา เต ภวตฺวานตฺตราโย สุขี ทีฆายุกุ ภว
อภิวาทนสึลีสฺส นิจจํ วุฑฒาปจายินอ จตฺตารโธ ธมฺมา วุฑฺฒนติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํฯ”

ต่อด้วยติโรกฐทกัณฑ์ปัจฉิมภาคและสัพพมงคลคาถาเป็นบทสุดท้าย จากนั้นผู้เข้าร่วมพิธีกราบลาพระรัตนตรัย เป็นอันเสร็จพิธี

การเทศน์แจง ๒ ธรรมาสน์ เป็นการเทศน์แบบถามตอบ หรือ เทศน์ปุจฉาวิสัชนา โดยสมมุติพระรูปหนึ่งเป็นผู้ถาม อีกรูปหนึ่งเป็นผู้ตอบเกี่ยวกับการทำปฐมสังคายนา เริ่มต้นด้วยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เมื่อจบแต่ละปิฎก จะเผด็จให้พระสงฆ์ขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์สวดแจงบทบาลีของแต่ละปิฎกสลับกันไปจนครบ ๓ ปิฎกจบแล้วทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์ทั้งนั้นพิจารณาผ้าบังสุกุลเจ้าภาพกรวดน้ำ พระภิกษุองค์แสดงธรรมทั้งสองรูปอนุโมทนาบนธรรมาสน์ พระสงฆ์ทั้งหมดรับสัพพิ ต่อด้วยติโรกฐทกัณฑ์ปัจฉิมภาคและสัพพมงคลคาถาเป็นบทสุดท้ายแล้วจึงกราบลาพระรัตนตรัย เป็นอันเสร็จพิธี

การเทศน์แจง ๓ ธรรมาสน์ เป็นการเทศน์ปุจฉาวิสัชนาโดยสมมติให้พระสงฆ์เป็น พระมหากัสสปะ มีหน้าที่ปุจฉาคือถามสาเหตุการทำปฐมสังคายนา พระอุบาลีมีหน้าที่วิสัชนาคือตอบพระวินัยปิฎก พระอานนทร์ทรงมีหน้าที่วิสัชนาทั้งพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

ส่วนการสวดบทบาลีของปิฎกทั้ง ๓ นั้น พระสงฆ์จะสวดตามพระเทศน์เผด็จให้สวดหลังจากเทศน์จบปิฎกนั้น ๆ ก็ได้ หรือรวมสวดครั้งเดียว ๓ ปิฎกเมื่อเทศน์จบแล้วก็ได้ พิธีกรรมที่เหลือปฏิบัติเช่นเดียวกับการเทศน์แจง ๒ ธรรมาสน์

อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าการเทศน์แจงมีการปฏิบัติที่ซับซ้อน ต้องใช้ทุนทรัพย์พอสมควร และใช้เวลามาก ปัจจุบันจึงไม่ค่อยนิยมจัดพิธีนี้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษทองต๋อ กล้วยไม้ ณ ออยุธยา

พิธีฌาปนกิจศพและพิธีพระราชทานเพลิงศพ

พิธีฌาปนกิจศพเป็นพิธีสำคัญที่สุดในการบำเพ็ญกุศลศพ ผู้เกี่ยวข้องกับ
ผู้วายชนม์ทุกคนมักจะมาร่วมพิธีนี้โดยพร้อมเพรียงกัน เพราะถือเป็นเวลาที่ร่างของ
ผู้วายชนม์จะสลายไป จึงเป็นโอกาสสร้างลาและอธิษฐานกรรมต่อกัน

สถานที่จัดการฌาปนกิจศพนั้น โดยส่วนใหญ่จัดขึ้นที่เมรุถาวรที่มักตั้งอยู่ในวัด
นอกจากบางพื้นที่ที่จะมีฌาปนสถานโดยเฉพาะแยกออกจากวัด หรือพิธีฌาปนกิจศพ
บางงานอาจจัดขึ้นที่เมรุชั่วคราว อย่างไรก็ตาม การจัดพิธีฌาปนกิจต้องติดต่อเจ้าหน้าที่
ที่มีความชำนาญมาดูแลการปฏิบัติการณ์อย่างใกล้ชิดเพื่อความปลอดภัย

เมื่อมีการบำเพ็ญกุศลศพตามวาระต่าง ๆ โดยลำดับแล้ว เจ้าภาพจะกำหนดวันเวลาในการฌาปนกิจศพแล้วแจ้งให้ผู้คนที่ทั้งหลายทราบ ก่อนกำหนดการฌาปนกิจ เจ้าภาพจะเชิญศพขึ้นตั้งบนเมรุ โดยมักเคลื่อนศพจากสถานที่ตั้งศพมาเป็นขบวนนำด้วยเครื่องสักการะศพ คือ กระจ่างธูป เครื่องราชอิสริยาภรณ์ของผู้วายชนม์ (ถ้ามี) รูปถ่ายของผู้วายชนม์ พระสงฆ์นำศพ ทีบศพ ผู้ร่วมขบวนเชิญศพ หากเป็นงานที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานเพลิงศพ ไม่นิยมนำรูปถ่ายและเครื่องสักการะศพเข้าในขบวน เมื่อถึงเมรุเผาศพแล้ว เชิญศพเวียนเมรุโดยอุตราวัฏ (เวียนซ้าย) ๓ รอบแล้วเชิญศพขึ้นตั้งบนเมรุ

หากผู้วายชนม์ได้รับพระราชทานเครื่องประกอบเกียรติยศ จะมีเจ้าหน้าที่มาดูแลจัดการเกี่ยวกับเครื่องประกอบเกียรติยศเหล่านั้น เช่น การเปลื้องลองนอกของโกศบรรดาศักดิ์ออก แล้วเชิญลงในแท่นเวียนอุตราวัฏรอบเมรุ พร้อมเครื่องสูงประกอบเกียรติยศ นำโดยเครื่องประโคม แล้วเชิญโกศขึ้นตั้งบนจิตกาธานบนเมรุ โดยเชิญทีบศพบรรจุไว้ในเตาเผาศพ เพื่อรอรับพระราชทานเพลิงศพ เป็นต้น

หากเป็นทیبบรรดาศักดิ์ซึ่งบรรจุศพอยู่นั้นเจ้าหน้าที่จะเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธานเพื่อรอรับพระราชทานเพลิงศพ แล้วจึงเปลี่ยนมาเป็นทیبไม้ธรรมดาเมื่อถึงเวลาเผาศพจริง

หลังจากตั้งศพแล้วเจ้าภาพจะทอดผ้าบังสุกุลบนเมรุ พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลในปัจจุบันนิยมทอดผ้าบังสุกุลหลายสำรับ เพื่อเปิดโอกาสให้แขกเหรื่อได้มีโอกาสทอดผ้าบังสุกุลอย่างครบถ้วนทั่วถึง แต่ไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิม นอกจากนี้ยังนิยมให้พิธีกรอ่านประวัติและเกียรติคุณของผู้วายชนม์ เชิญผู้ร่วมงานยืนสงบนิ่งเพื่อเป็นการรำลึกถึงผู้วายชนม์ด้วย

เมื่อได้เวลาที่กำหนดไว้จึงประกอบพิธีฌาปนกิจ โดยประธานในพิธีจุดไฟวางไว้ในจุดที่กำหนด สมมุติว่าเป็นการเผาศพ แล้วเจ้าหน้าที่จะดับไฟนั้นก่อน เรียกเป็นภาษาปากว่าเผาพิธี หรือ เผาหลอก ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมพิธีได้ทยอยกันนำเครื่องเคารพศพ เช่น ธูปเทียน ดอกไม้จันทน์ เป็นต้น มาวางเพื่อเคารพศพโดยวางไว้ในจุดที่กำหนดให้อาจเป็นในทีบศพ ใต้ทีบศพ หรือบนพานที่วางไว้ด้านหน้าทีบ เป็นต้น ในปัจจุบันเจ้าภาพอาจเตรียมเครื่องเคารพศพเหล่านี้ไว้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้มาร่วมพิธี

หากผู้วายชนม์เป็นบุคคลที่อยู่ในเกณฑ์ได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานเพลิงศพ ทายาทผู้เกี่ยวข้อง รวมถึงหน่วยงานต้นสังกัดของผู้วายชนม์ สามารถยื่นขอรับพระราชทานเพลิงศพ ณ สำนักพระราชวัง ตามรายละเอียดดังนี้

หลักเกณฑ์การขอพระราชทานเพลิงศพ กรณีปกติ	หลักเกณฑ์การขอพระราชทานเพลิงศพ กรณีพิเศษ
<p>ผู้มีสิทธิ์ต้องมีตำแหน่งชั้นและยศตามหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑) พระสงฆ์สมณศักดิ์ ตั้งแต่ชั้นพระครูสัญญาบัตรขึ้นไป และพระภิกษุ สามเณรเปรียญธรรม ๙ ประโยค ๒) พระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้น “หม่อมเจ้า” ขึ้นไป ๓) ข้าราชการพลเรือนตั้งแต่ระดับ ๓ ขึ้นไป หรือข้าราชการตามระบบจำแนกประเภท ตำแหน่ง ประเภทวิชาการ ระดับปฏิบัติการ และประเภททั่วไป ระดับปฏิบัติงาน ที่รับราชการ ๒ ปี ขึ้นไป ๔) ข้าราชการฝ่ายทหาร ตำรวจยศชั้นร้อยตรี เรือตรี เรืออากาศตรี ร้อยตำรวจตรีขึ้นไป ๕) ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตั้งแต่เบญจมาติเรกคุณาภรณ์และเบญจมาภรณ์มงกุฎไทยขึ้นไป ๖) ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จุลจอมเกล้า ๗) ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลปัจจุบัน ๘) ประธานองค์กรต่าง ๆ ที่กำหนดในรัฐธรรมนูญและรัฐมนตรีที่ถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง ๙) บิดาและมารดาของผู้ดำรงตำแหน่ง องคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา ประธานองค์กรต่าง ๆ ที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ และรัฐมนตรีที่ถึงแก่กรรมในขณะบุตรดำรงตำแหน่ง ๑๐) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา และผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครที่ถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง ๑๑) ผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เป็นกรณีพิเศษ 	<p>ผู้มีสิทธิ์ตามหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑) ผู้ที่เนื่องในราชสกุล ชั้นหม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ๒) ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญราชรุจิ เหรียญกล้าหาญและเหรียญชัยสมรภูมิ ๓) บิดามารดาของข้าราชการระดับ ๖ ขึ้นไป <ul style="list-style-type: none"> - ข้าราชการตามระบบจำแนกประเภท ตำแหน่ง ประเภทวิชาการ ระดับชำนาญการ ขึ้นไป - ข้าราชการตามระบบจำแนกประเภททั่วไป ระดับชำนาญงานขึ้นไป ๔) บิดามารดาของผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดริตาภรณ์ช้างเผือก ขึ้นไป ๕) บิดามารดาของข้าราชการบริพารในพระองค์ ตามระเบียบหน่วยราชการในพระองค์ พ.ศ. ๒๕๖๐ ๖) บิดามารดาของข้าราชการฝ่ายทหาร ตำรวจ ชั้นยศตั้งแต่ พันโท นาวาโท นาวาอากาศโท และพันตำรวจโท ขึ้นไป ๗) พนักงานรัฐวิสาหกิจระดับสูง ๘) บิดามารดาของพระสมณศักดิ์ ตั้งแต่ชั้นพระครูสัญญาบัตรขึ้นไป ๙) ผู้ที่บริจาคร่างกายหรืออวัยวะแก่ สภากาชาดไทย โรงพยาบาลของรัฐ หรือสถานศึกษาเพื่อประโยชน์ทางการแพทย์ ๑๐) ข้าราชการทหาร ตำรวจ ชั้นยศต่ำกว่าสัญญาบัตร ที่เสียชีวิตขณะปฏิบัติหน้าที่ ๑๑) ผู้ที่ทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมและประเทศชาติ

ในพิธีพระราชทานเพลิงศพ เมื่อใกล้เวลาเจ้าหน้าที่จะเชิญหีบเพลิงพระราชทาน มาสู่บริเวณงานแล้วเชิญไปตั้งไว้บนเมรุ เจ้าภาพตั้งแถวรับโดยไม่ต้องทำความเคารพ นิยมให้มีการอ่านประวัติผู้วายชนม์ หมายถึงรับสั่ง และข้อความสำนึกพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระราชทานเพลิงศพ แล้วประธานในพิธีทอดผ้าบังสุกุล พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุล ประธานจุดไฟพระราชทาน วางบนจิตกาธานหรือที่ที่เตรียมไว้

จากนั้นผู้มาร่วมงานจึงขึ้นเคารพศพตามลำดับ คณะเจ้าภาพยื่นเข้าแถวกล่าว ขอบคุณและน้อมส่งผู้มาร่วมพิธีทุกคนแล้ว จึงขึ้นไปวางดอกไม้จันทน์และประชุมเพลิงเป็น ชุดสุดท้าย เป็นอันเสร็จพิธีฌาปนกิจศพหรือพระราชทานเพลิงศพ

หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่ผู้ชำนาญการจะเชิญหีบศพเข้าสู่เตาเผาและทำการเผาศพ เรียกเป็นภาษาปากว่า เผาจริง ซึ่งผู้เข้าร่วมพิธีมักมีเฉพาะทายาท หรือผู้เกี่ยวข้อง สนทนสนมกับผู้วายชนม์เท่านั้น

พิธีเก็บอัฐิและพิธีสามบาท

หลังจากพิธีฌาปนกิจศพหรือพระราชทานเพลิงศพแล้ว ในวันรุ่งขึ้นจะมีพิธีเก็บ อัฐิและพิธีสามบาท คำว่า สามบาท หมายถึง สำหรับภัตตาหารสำหรับถวายพระสงฆ์ในพิธี เก็บอัฐิ โดยจัดอาหารคาวหวานใส่สำหรับอย่างละ ๑ สำหรับ จำนวน ๓ ชุด สำหรับพระสงฆ์ ๓ รูป ใส่หาบเดินกู้งูร็องรอบฌาปนสถาน เพื่อเรียกวิญญาณผู้ตายมาร่วมพิธีทำบุญ แล้วนำภัตตาหารนั้นถวายพระสงฆ์หลังเสร็จพิธีเก็บอัฐิ ปัจจุบันอาจจัดอาหารใส่ปิ่นโตแทน หรืออาจไม่จัดพิธีสามบาทเลยก็ได้ คงถวายแต่ดอกไม้ธูปเทียนและจุดปัจจัยไทยธรรมเท่านั้น

สำหรับพิธีเก็บอัฐิ เจ้าภาพจะต้องจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีให้พร้อม คือ โโกศบรรจุอัฐิ ลู้งบรรจุอังคาร คือ ถ้ำกระดุกที่เหลือจากการเผา ผ้าขาว ๒ ผืน สำหรับห่อลู้งและถ้ำอังคาร ผ้าบังสุกุลก่อนเก็บอัฐิ ๓ ชุด อาหารคาวหวาน ๓ ชุด เครื่องทองน้อยหรือกระถางธูปเชิงเทียน ดอกไม้สำหรับโปรยลงบนอัฐิ น้ำอบน้ำหอม สำหรับพรมกระดุก เงินเหรียญสำหรับโปรยอัฐิและบริจาตกทาน สิ่งของเหล่านี้ จะมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ฌาปนสถานจัดเตรียมให้ก็ได้

ก่อนประกอบพิธีเก็บอัฐิ เจ้าหน้าที่จะทำการแปรรูปอัฐิ คือ การนำอัฐิของผู้ตาย ออกมาจากเตาเผา จัดเป็นโครงร่างของมนุษย์ หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก เมื่อถึงเวลา ตามกำหนด เจ้าภาพจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย ทำความเคารพอัฐิ เจ้าหน้าที่

การเก็บอัฐิศาสตราจารย์พิเศษทองต่อ
กล้วยไม้ ณ อยุธยา

นำผ้าขาวคลุมอัฐิแล้วเจ้าภาพทอดผ้าบังสุกุล นิมนต์พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุล ๓ รูป เสร็จแล้วเจ้าภาพพรมน้ำหอม โปรงดอกไม้ลงบนอัฐิและเก้ากระดูก โปรงทาน เก็บอัฐิ บรรจุลงโกศ โดยเลือกส่วนต่าง ๆ ของร่างกายตามความต้องการ คือ กะโหลกศีรษะ กระดูกซี่โครง กระดูกหน้าอก กระดูกแขนสองข้าง กระดูกขาสองข้าง สำหรับอัฐิที่เหลือ และเก้ากระดูกจะถูกห่อด้วยผ้าขาวบรรจุลงในถุง หีบหรือกล่อง ห่อด้วยผ้าขาวให้เรียบร้อย แล้วจึงเชิญเครื่องทองน้อย โกศอัฐิ และลั้งอังคารไปยังสถานที่บำเพ็ญกุศล จากนั้น ประเคนภัตตาหารสามหาบแด่พระสงฆ์ กรวดน้ำอุทิศกุศลให้ผู้วายชนม์ กราบลา พระรัตนตรัย เป็นอันเสร็จพิธี

พิธีทำบุญฉลองอัฐิ

ตามคติโบราณ อัฐิของบรรพชนหรือผู้เป็นที่รัก คือ อนุสรณ์แห่งคุณงามความดี แสดงถึงความกตัญญูตเวทีและความระลึกถึงที่ทนายาทรักษาไว้ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ มิใช่ของอัปมงคล เมื่อฌาปนกิจศพและเก็บอัฐิแล้ว มักเชิญไปรักษาไว้ยังที่พักอาศัย หรือสถานที่อันสมควร โดยในคราวแรกที่เชิญไปจะทำบุญเพื่อความเป็นสิริมงคล เรียกว่า พิธีทำบุญฉลองอัฐิ

การฉลองอัฐิศาตราจารย์พิเศษทองตอ กล้ายไม้ ณ อยุธยา

การแต่งกายไว้ทุกข์
ของข้าราชการ
และประชาชนทั่วไป

พิธีทำบุญฉลองอัฐิ ถือเป็นงานมงคล จึงนิยมนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เจ็ดตำนาน หรือสิบสองตำนาน โดยตั้งโกศบรรจุอัฐิ รูปถ่ายของผู้วายชนม์และชันน้ำมนต์ไว้ด้วย แต่ไม่วางด้ายสายสิญจน์ เพราะเชื่อว่าวิญญาณผู้วายชนม์จะสามารถมาเข้าร่วมพิธีด้วยได้ หลังจากพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว จะประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ญาติผู้วายชนม์ นับว่าเป็นการปลดทุกข์โศกที่ต้องพลัดพรากจากบุคคลที่รัก สร้างขวัญกำลังใจในการดำรงชีวิตสืบไป และมักถือว่าพิธีนี้เป็นวาระออกทุกข์ด้วย อันเป็นการสิ้นสุดพิธีศพด้วย

การไว้ทุกข์

การไว้ทุกข์ หมายถึง การแต่งกายหรือการแสดงเครื่องหมายตามประเพณีนิยมว่าตนมีทุกข์เพราะบุคคลที่รักเสียชีวิตลง ตามปกติแล้วไม่มีการกำหนดช่วงเวลาไว้ทุกข์ที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความสะดวกของผู้ไว้ทุกข์เอง ยกเว้นการไว้ทุกข์ตามประกาศของทางราชการเมื่อสูญเสียบุคคลสำคัญ

ตามธรรมเนียมดั้งเดิมของไทย หากพระมหากษัตริย์สวรรคตหรือพระบรมวงศานุวงศ์สิ้นพระชนม์ ประชาชนทั่วไปหรือข้าในสังกัดของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ จะไว้ทุกข์ด้วยการโกนศีรษะ หลักฐานประเภทประกาศในรัชกาลที่ ๔ บางฉบับ แสดงให้เห็นว่าการโกนศีรษะไว้ทุกข์ก็เป็นธรรมเนียมของประชาชนเมื่อมีบุคคลในครอบครัวหรือผู้รู้จักเสียชีวิตลงเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงประกาศยกเลิกการบังคับโกนศีรษะเพื่อไว้ทุกข์โดยสิ้นเชิง เพราะไม่มีพระราชประสงค์จะก่อความเดือดร้อนแก่พสกนิกร

แต่เดิมชาวไทยไม่เคร่งครัดเรื่องสีของเครื่องแต่งกายไว้ทุกข์ เพราะสำหรับราษฎรทั่วไปแล้วผ้าเป็นสิ่งหายาก คงมีแต่การกำหนดสีเครื่องนุ่งห่มของข้าราชการ และฉลองพระองค์ของเจ้านายที่ใช้เมื่อไปในพิธีการเท่านั้น หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุล ทรงอธิบายเรื่องสีของเครื่องแต่งกายไว้ทุกข์ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ไว้ว่า จะสวมใส่เสื้อผ้า ๓ กลุ่มสี ดังนี้

๑. สีดำ สำหรับผู้ไว้ทุกข์ที่มีอายุหรือสถานะสูงกว่าผู้วายชนม์สวมใส่
๒. สีขาว สำหรับผู้ไว้ทุกข์ที่มีอายุหรือสถานะต่ำกว่าผู้วายชนม์สวมใส่
๓. สีน้ำเงินหม่นหรือสีม่วงเข้ม สำหรับผู้ที่มีได้เกี่ยวข้องเป็นญาติกับผู้วายชนม์สวมใส่

หลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้อาจมีการยกเว้นเป็นบางกรณีเพื่อให้เกียรติพิเศษแก่ผู้วายชนม์ เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เคยทรงฉลองพระองค์สีขาวไปในการพระราชทานเพลิงพระศพพระราชธิดาอันเป็นที่ทรงสนิทยิ่งหาอย่างยิ่ง

ครั้นในเวลาต่อมาเมื่อชาวไทยติดต่อสื่อสารกับต่างชาติมากยิ่งขึ้นก็ได้รับเอาธรรมเนียมการไว้ทุกข์อย่างสากลมาด้วย คือการแต่งกายด้วยชุดดำล้วน ซึ่งในปัจจุบันถือเป็นธรรมเนียมนิยม กล่าวคือ เมื่ออยู่ในช่วงไว้ทุกข์ หรือไปร่วมงานอวมงคลควรแต่งกายด้วยสีดำล้วน หรืออย่างน้อยก็สีขาว - ดำ ไม่มีลวดลาย หรือมีลายเล็ก ๆ งดสวมใส่เครื่องประดับระยิบระยับหรูหรา สุภาพสตรีไม่แต่งหน้าด้วยโทนสีฉูดฉาด

ในบางกรณี สุภาพบุรุษอาจสวมปกอกแขนไว้ทุกข์สีดำ ไม่มีลวดลาย ขนาดกว้างประมาณ ๔.๕ นิ้วไว้ที่ต้นแขนซ้าย ทับเสื้อเชิ้ตหรือเสื้อนอกที่ไม่ใช่สีดำล้วน หรือสวมปกอกแขนไว้ทุกข์นี้กับชุดเครื่องแบบปกติขาวของราชการ ชุดขอเฝ้า ชุดข้าราชการ เต็มยศทั้งสุภาพบุรุษและสุภาพสตรี อย่างไรก็ตาม เครื่องแบบนักเรียน นิสิต นักศึกษา หรือเครื่องแบบราชการอื่น ๆ ถือเป็นเครื่องแบบสุภาพเรียบร้อย สามารถสวมใส่ไปร่วมงานอวมงคลได้โดยไม่ติดพันปกอกแขนไว้ทุกข์ แต่ต้องแต่งเครื่องแบบนั้นให้ถูกระเบียบ

มารยาทในการไปร่วมงานอวมงคลถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ควรรักษาความสงบ ทำตนให้เสถียรเรียบร้อย เพื่อให้เกียรติแก่ผู้วายชนม์ สำหรับผู้ไว้ทุกข์นั้นบางท่านมีธรรมเนียมปลีกย่อยอื่น ๆ เช่น ไม่ไปร่วมงานรื่นเริง ไม่ไปในสถานที่คนพลุกพล่าน ไม่อวยชัยให้พรหรือแสดงความยินดีกับผู้ใดตลอดช่วงไว้ทุกข์ ถือเป็นธรรมเนียมส่วนบุคคล ไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (๒๕๖๑). *พระพิธีธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรมการศาสนา. (๒๕๕๑). *คู่มือปฏิบัติพิธีกรรม* (พิมพ์ที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วัดดอนกรุง กรุงเทพมหานคร). ม.ป.ท.
- กรมการศาสนา. (๒๕๕๖). *คู่มือการปฏิบัติศาสนพิธีเบื้องต้น*. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมการศาสนา. (๒๕๖๑). *ศาสนพิธีและมารยาทไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมศิลปากร. (๒๕๑๓). *ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของกรมศิลปากร และตำนานกฐินของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยารวรรณศาสน์พลยุทธ (ดาลุศ ลุศนันท์) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓). สามมิตร.
- กองการฌาปนกิจ กรมสวัสดิการทหารบก. (๒๕๕๘.) *คู่มือสมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์กองทัพบก*. <http://www.chapanakit-rta.com/kms-detail.php?id=16>
- คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. (๒๕๔๓). *การแต่งกายไทย : วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน* (พิมพ์ครั้งที่ ๑) จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ภูมิพลอดุลยเดช ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๘). *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔*. องค์การค้าคุรุสภา.
- ด.ส.ปฐวี. (๒๕๖๓, ๒๖ กรกฎาคม). บันทึกจากการศึกษาพุทธธรรม. buddhadhamma-memo.blog. <https://buddhadhamma-memo.blog/>
- นนทพร อยู่มั่งมี. (๒๕๕๙). *ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย*. มติชน.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (๒๕๕๙). *พุทธปาฎิหารีย์ ตำนานหรือเรื่องจริง* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ปรมาลิขิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๔๐). *ปฐมสมโพธิกถา*. กรมศิลปากร.

พระครูพิศาลสรนาท (พจนารถ ปภาโส). (๒๕๖๐). *มองเป็นเห็นธรรม : ธรรมนิยามสูตร
สามัญญลักษณะของโลก*. นิตยสารธรรมลีลา, ๑๙๓.

พระครูสมุห์พุทธกร ทินนัญญาโน. (๒๕๕๕). *วิเคราะห์คำถาม-ตอบของพราหมณ์พาวรี
ผ่านมานพ ๑๖ คนกับพระพุทธเจ้า*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. [http://
opac.mbu.ac.th/Record/25404](http://opac.mbu.ac.th/Record/25404)

พระเทพโมลี (พื้น ปาสาทิโก). (๒๕๑๓). *โสฬสปัญหา - พุทธพยากรณ์*. โรงพิมพ์แพร่การช่าง.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (๒๕๔๓). *พุทธประวัติ* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). สหธรรมิก.

พระธรรมเทศนาโสฬสปัญหา ฉบับตำหนักทิพย์. (๒๕๔๐). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน). (๒๕๔๑). *ระเบียบปฏิบัติของชาวพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่
๒๐๕). โรงพิมพ์การศาสนา.

พระมหาสุนทร สุนทรธมฺโม. (๒๕๔๖). *ชาดกและประวัติพุทธสาวก - พุทธสาวิกา*.
คลังนานาวิทยา.

พิรุณธีรชัย รัตนอรุณ. (๒๕๖๐). *ศึกษาวิเคราะห์โสฬสปัญหาของพราหมณ์พาวรี*.
[วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย].
ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. [http://opac.mbu.ac.th/
Record/27186](http://opac.mbu.ac.th/Record/27186)

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๓๘). *อนุพุทธประวัติ (หลักสูตร
นักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท)* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วัดป่ามหาชัย. (๒๕๖๓, ๒๕ กรกฎาคม). *ชัคคปริตร*. [watpamahachai.net](http://www.watpamahachai.net) [http://www.
watpamahachai.net/Doc6.htm](http://www.watpamahachai.net/Doc6.htm)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (๒๕๖๐).
๔๕ *พรรษาของพระพุทธเจ้า* (พิมพ์ครั้งที่ ๗). ปริมา พับลิชชิ่ง.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
ธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตภัณ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *พุทธวิธีในการสอน* (พิมพ์ครั้งที่ ๒๕).
ไอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สา ปุสฺสเทโว).
(๒๕๖๖). *โสฬสปัญหา*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สา ปุสฺสเทโว).

(๒๔๖๗). *โสฬสปัญหา*. โสภณพิพรรฒธนากร.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๐). *คู่มือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก รวม ๔ วิชา*.

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (๒๕๖๐). *พระไตรปิฎกฉบับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ ๒) ฉบับวาระ

๑๐๐ ปี ชาตกาล อาจารย์สุชีพ ปุณฺณานุภาพ พุทธศักราช ๒๕๖๐. โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (๒๕๓๓). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่ง*

ในประเทศไทย. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๔๔). *บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์*. หอรัตนชัยการพิมพ์.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๔๔). *พุทธสาวก พุทธสาวิกา. ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม*.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๖๑). *พระพุทธเจ้ามหาศาสดาโลก*. สยามปริทัศน์.

เสถียร พันธรังสี. (๒๕๔๖). *ศาสนาเปรียบเทียบ* (พิมพ์ครั้งที่ ๙). โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์

การเกษตรแห่งประเทศไทย.

โสฬสปัญหา. (๒๕๓๐). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อเนก นาวิกมูล. (๒๕๔๗). *การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). เมืองโบราณ.

บทที่ ๑ อุโบสถ

วิถีชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปตามวิทยาการที่เกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงภายนอกหรือทางกายภาพ เกิดขึ้นเป็นไปเพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้สะดวกสบายยิ่งขึ้น ส่วนการยกระดับจิตใจนั้น ในทางพระพุทธศาสนามี *พรต* หรือ *การปฏิบัติ* อยู่อย่างหนึ่ง เป็นกิจกรรมที่รู้จักกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณและผ่านบทพิสูจน์ของกาลเวลามายาวนานสำหรับให้ศาสนิกชนได้ประพฤติเพื่อขัดเกลาชำระล้างกิเลสในจิตใจได้ตามความสมัครใจ คือ ไม่มีการบังคับกะเกณฑ์ ผู้ใดเห็นว่าเป็นคุณความดีจะประพฤติ ผู้นั้นต้องสมาทานตามระเบียบที่บัญญัติไว้ เมื่อทำพิธีสมาทานแล้ว ต้องประพฤติตามข้อกำหนดของพรตที่สมาทานนั้นแล้วจนครบถ้วน ตลอดระยะเวลาที่ตนสมาทานไว้ หากฝ่าฝืนล่วงละเมิดไม่ประพฤติตามข้อกำหนดของพรตนั้นจนครบถ้วน หรือประพฤติไม่ถึงกำหนดเวลาที่ตนสมาทานไว้เวลาที่ตนสมาทานไว้ชื่อว่าทำลายความตั้งใจของตนที่เรียกว่าพรตขาด

พรตดังกล่าวเรียกว่า “อุโบสถ” เรียกสั้น ๆ ว่า *โบสถ์* เป็นชื่อกิจกรรมซึ่งแปลตามรูปศัพท์ว่า *การปฏิบัติเครื่องเข้าไปแผดเผาชำระล้างกิเลสที่เข้าไปกลุ่มรมจิตใจ* (อุโบสถนั้นหากเป็นสถานที่จะเรียกว่า *โรงอุโบสถ* หรือ *อุโบสถาคาร* หรือ *อุโบสถัคคะ*) อุโบสถเป็นกิจกรรมที่ฝึกไม่ให้ชีวิตต้องไปขึ้นต่อการเสพหรือบริโภควัตถุมากเกินไป ไม่ให้กลายเป็นคนลุ่มหลงมัวเมาในวัตถุ กล่าวคือ ในวันปกติเคยแต่ตามใจตนเอง แสวงหาความสุขด้วยการกินตามใจชอบ สนุกสนานอยู่กับการดูหรือฟัง และบำเรอกายด้วยการนอนฟูกหรูหรา พอมาถึงวันพระก็ฝึกเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย โดยพึ่งวัตถุเพียงเท่าที่จำเป็นหรือพอแก่ความต้องการที่แท้จริงของชีวิต ฝึกเป็นอยู่ให้พอดีพองามและมีความสุข

โดยไม่ต้องพึงการบำเรอตา หู จมูก ลิ้น และกาย เช่น กินอาหารในเวลาจำกัด แค่เที่ยงวันและเพียงพอแก่สุขภาพ เป็นต้น

การรักษาอุโบสถผู้มุ่งจะรักษา ต้องทำพิธีสมათาน คือทำพิธีประกาศความตั้งใจ ประพฤติต่อหน้าบุคคลอื่นหรือต่อตัวของตนเองและต้องรักษาอยู่จนตลอดวันและเวลาที่ ตนกำหนดไว้ในคำสมათาน

ความเป็นมาของอุโบสถ

คำว่า อุโบสถ มาจากคำว่า อุปวสธะ น่าจะมีที่มาจากพิธีกรรมเนื่องในโยนิยพิธี เช่นสรงบูชาของพราหมณ์ที่ปฏิบัติกันมาในชมพูทวีป ตั้งแต่สมัยพระเวทก่อนพุทธกาล หรือก่อนยุคชนชั้นวรรณะของดราวิเดียนและชนชั้นวรรณะของชาวอารยัน กล่าวกันว่าเป็นธรรมดาของหมู่ชนที่อยู่ร่วมกันในครั้งโบราณย่อมกำหนดวันและพิธีกรรมสำหรับ ชุมนุมและปฏิบัติร่วมกันขึ้น เพื่อแสดงความสามัคคีกันโดยมีการกำหนดชุมนุมร่วมกัน ปักข์ละ ๑ วัน กล่าวคือ เดือนละ ๒ วัน ได้แก่ วันเปารณวาส คือ วันเพ็ญหรือวันที่พระจันทร์ เต็มดวง และในวันทรศ (ทรศ) คือ วันแรกที่เห็นดวงจันทร์ ตรงกับดิถีขึ้น ๑ ค่ำ ของเดือนใหม่ ดังนั้น อุโบสถจึงเป็นการบำเพ็ญพรตอย่างหนึ่งซึ่งถือเป็นประเพณีที่มีมา ช้านาน

การถืออุโบสถปรากฏในพระสูตรหลายแห่ง เช่น ในอรรถกถาคังคมาลชาดก อัญญาภิชาต ความว่า

“ในอดีตกาล มีเศรษฐีคนหนึ่งชอบทำบุญบริจาคทาน ทั้งชักชวนภรรยา บุตร ธิดา และพวกพ้องบริวารทั้งหลาย ให้รักษาศีล ๕ ในวันปกติ ครั้นถึงวันพระ ก็ชักชวนให้รักษาอุโบสถศีล

ครั้งนั้น มีชายยากจนคนหนึ่ง ได้เข้าไปขอรับจ้างทำงานในบ้านของเศรษฐีนั้น เศรษฐีบอกเงื่อนไขว่า “ทุกคนในบ้านหลังนี้ ล้วนถือศีลรักษาอุโบสถ ถ้าเธอถือศีล รักษาอุโบสถได้ ก็ทำงานได้” ด้วยความมุ่งมั่นอยากจะทำงานและเป็นคนว่าง่าย ชายหนุ่มผู้นี้ จึงยอมจะรักษาอุโบสถ ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยรู้มาก่อนว่า อุโบสถศีลคืออะไร มีวิธีการรักษาอย่างไร

ต่อมาวันหนึ่ง เศรษฐีสั่งหญิงรับใช้ว่า “วันนี้เป็นวันอุโบสถ เธอจงจัดอาหารให้ คนงานแต่เช้าตรู่ พวกเขารับประทานอาหารแล้ว จะได้ถือศีลรักษาอุโบสถกัน” หญิงรับใช้ ได้ปฏิบัติตามคำสั่ง เมื่อคนในบ้านรับประทานอาหารเช้าแล้ว ได้สมათานศีลรักษาอุโบสถ

อยู่ตามลำพังในที่พักของตนเอง ยกเว้นชายหนุ่มยากจนนั้น ได้ออกไปทำงานแต่เช้าตรู่ โดยไม่ทราบว่าเป็นวันรักษาศุโบสถเลย เขาทำงานตลอดทั้งวัน จนตะวันตกดิน จึงกลับบ้าน เมื่อหญิงรับใช้นำอาหารมาให้ เขากามด้วยความแปลกใจว่า วันนี้ผู้คนหายไปไหนกันหมด ทำไมไม่มีเสียงเฮ็ดอึ่งเหมือนทุกวัน

หญิงรับใช้ตอบว่า “เขาถือศีลรักษาศุโบสถกัน ต่างคนต่างอยู่ในที่พักของตัวเอง” ครั้นทราบว่าเป็นวันรักษาศุโบสถ เขารำพึงว่า “ในท่ามกลางคนถือศีล เราคนเดียว ไม่ได้ถือศีล จะอยู่ได้อย่างไร เราจะอธิษฐานอุโบสถตอนนี้ได้หรือเปล่าหนอ” ไม่ยอมรับประทานอาหาร แต่เข้าไปถามเศรษฐี ได้รับคำตอบว่า “ถ้ารักษาศุโบสถตอนนี้ จะได้เพียงครึ่งเดียว เพราะไม่ได้อธิษฐานตั้งแต่เช้า” จึงบอกว่า “ครึ่งเดียวก็ได้” จากนั้น ได้สมาทานศีลกับเศรษฐี รักษาอุโบสถในที่อยู่ของตน

ครั้นเวลาล่วงมาถึงกลางดึกคืนนั้น เขาไม่ได้รับประทานอาหารเลยทั้งวัน ทิวอาหารจนจะเป็นลม เศรษฐีนำเอาอาหารต่าง ๆ มาให้ ก็ไม่ยอมรับประทาน ยอมเสียชีวิต แต่ไม่ยอมเสียศีล

ในที่สุด เมื่อความเจ็บปวดรุนแรงขึ้น คนทั้งหลายเห็นว่าเขาต้องตายแน่นอน จึงนำออกมานอนนอกกระเบื้อง ขณะเขาใกล้จะตาย พระราชากรุงพาราณสี เสด็จออก ประพาสพระนครผ่านมาทางนั้นพอดี ชายหนุ่มนั้น ได้เห็นพระสิริของพระเจ้าแผ่นดิน จึงปรารถนาจะได้ราชสมบัติเช่นนั้นบ้าง จากนั้นก็สิ้นใจตาย

ด้วยผลจากการรักษาศุโบสถเพียงครึ่งเดียวนั้น เขาได้ไปเกิดในพระครรภ์พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสีนั้น เมื่อประสูติแล้ว ทรงได้รับการขนานพระนามว่า อุทัยกุมาร ครองสิริราชสมบัติในกรุงพาราณสี สืบแทนพระราชบิดาในกาลต่อมา”

จะเห็นได้ว่าการรักษาศุโบสถนั้นได้ปฏิบัติกันมาก่อนสมัยพุทธกาลแล้ว นอกจากนี้ เมื่อแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนายังไม่มีกิจกรรมนัดประชุมเช่นเดียวกับลัทธิศาสนาอื่น พระเจ้าพิมพิสารผู้ทรงเป็นอุปาสกสำคัญทรงดำริว่า หากพระภิกษุสงฆ์สาวกประชุมในดีถีดังกล่าวน่าเป็นการดี จึงได้กราบทูลเสนอพระพุทธเจ้าซึ่งทรงเห็นชอบด้วยแล้วได้ประชุมสงฆ์และประทานพระอนุญาตให้พระสงฆ์ประชุมกันในดีถีดั้งเดิมและขึ้น ๘ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ต่อมาไม่นานชาวบ้านได้ติเตียนว่า เมื่อถึงดีถีดังกล่าว พระสงฆ์ต่างมาประชุมกัน ไม่แสดงธรรมแก่พุทธศาสนิกชน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระภิกษุอีกครั้งว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เธอทั้งหลายประชุมกันกล่าวธรรมในดีที ๑๔ คำ หรือ ๑๕ คำ และ ๘ คำ ภิกษุทั้งหลายจึงได้ทำตามนั้น” ด้วยพระพุทธธานุญาตนี้ ทำให้ในดีติดังกล่าว พระสงฆ์จะประชุมแสดงธรรมแก่ประชาชน พร้อมทั้งให้มีกิจกรรม พิเศษคือการรักษาศีล ๕ และสิกขาบทขยายอีก ๓ สิกขาบทเป็น ๘ สิกขาบท ที่เรียกว่า ศีลอุโบสถ

อุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์สมาทานรักษา เพื่อทำกุศลความดีร่วมกันในวันพระ ประกอบด้วยองค์ ๒ ประการ ได้แก่ ไตรสรณคัมภ์ และศีล ๘ ซึ่งจะได้กล่าวถึงตามลำดับในบทถัดไป

บทที่ ๒ ไตรสรณคมน์

ก่อนที่จะศึกษาเรื่องไตรสรณคมนั้น ควรทบทวนเรื่องพระรัตนตรัยก่อน ดังนี้

พระรัตนตรัย

คำว่า “รัตนะ” หรือ “รัตนะ” แปลว่า แก้ว โดยทั่วไปหมายถึง อัญมณีหรือแร่ธาตุที่มีค่า ในที่นี้จึงหมายถึง สิ่งมีค่าเพื่อเป็นหลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ที่เรียกว่า “พระรัตนตรัย” หรือ “พระไตรรัตน” แปลว่า แก้ว ๓ ประการ ดังนี้

๑. พระพุทธรัตนะ หรือ พระพุทธ คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพื้นเดิมเป็นมนุษย์ แล้วทรงบำเพ็ญบารมีคือคุณสมบัติต่าง ๆ โดยเฉพาะยอดคุณสมบัติคือพระปัญญาที่โยงมนุษย์ให้ถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย พระองค์ทรงพัฒนาพระปัญญานั้นถึงความรู้แจ้งเป็นโพธิ์ คือเข้าถึงความจริงดังที่เรียกว่าตรัสรู้

เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อเสด็จออกทรงผนวชทรงพัฒนาพระองค์จนตรัสรู้ธรรมด้วยพระองค์เองกลายเป็น “พุทธะ” หรือ “สัมมาสัมพุทธะ” แล้วทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นให้รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายด้วยการประพาดิชอบด้วย กาย วาจา และใจ ทำให้ทรงมีคุณที่สำคัญย่อลงได้ ๓ ประการ ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ

๒. พระธรรมรัตนะ หรือ พระธรรม คือ ความจริงความดีงามตามกฎธรรมชาติ ซึ่งทำให้มนุษย์ผู้เข้าถึงหรือศึกษาเรียนรู้จนเข้าใจความจริงที่เป็นธรรมชาติของธรรมชาติ

และปฏิบัติให้ตรงกับความจริงของกฎธรรมชาตินั้นกลายเป็นพุทธะ ซึ่งพระธรรมนั้นแม้ พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด พระธรรมก็เป็นอยู่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าเป็นเพียงแค่ผู้ค้นพบ แล้วทรงนำมาสั่งสอน มาแสดง มาชี้แจง มาขยายความ หรือทำให้ง่าย เกิดเป็นหลัก สำหรับประพจน์ปฏิบัติแก่ผู้อื่นว่าถ้าอยู่กับธรรมโดยเข้าใจธรรม ทำได้ตรงตามธรรม พระธรรมจึงจะมีคุณ คือ ชีวิตก็แสนสุข แสนดี สำเร็จ สมบูรณ์ทุกประการ

๓. *พระสังฆรัตนะ* หรือ *พระสงฆ์* คือ หมู่สาวกที่พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งขึ้น เพื่อให้สาวกได้มาศึกษา ปฏิบัติ ตามพระธรรมที่ทรงค้นพบ เกิดเป็นชุมชนแห่งการศึกษา มีทั้งผู้สำเร็จการศึกษา ผู้กำลังศึกษา และกำลังเข้าสู่การศึกษา และเกิดเป็นชุมชนก็ต้องมีวินัย พระพุทธองค์ทรงจัดวางเรียกว่าตราหรือบัญญัติวินัยขึ้น เพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์นั้น อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการศึกษาระบบ พระสงฆ์จึงมีคุณ คือ เป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติตามคำสอน ของพระพุทธเจ้า แล้วสั่งสอนให้ผู้อื่นศึกษาและปฏิบัติตามธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ

พระรัตนตรัย หรือ พระไตรรัตน์ เป็นสิ่งประเสริฐสุดและควรแก่การเคารพ นับถือที่สามารถนำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้ยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม ซึ่งรัตนะ มีค่าอย่างอื่นไม่สามารถนำมาให้ได้ การถึงรัตนะทั้งสามประการนี้ เรียกว่า “*ไตรสรณคมน์*”

ไตรสรณคมน์

คำว่า “*สรณะ*” แปลได้หลายนัย ได้แก่ ที่พึ่ง ที่ระลึก เบียดเบียน และไปหรือดำเนิน ส่วนคำว่า “*คมน์*” แปลว่า การถึง คำว่า สรณะ นั้นส่วนใหญ่แปลว่า “ที่พึ่ง” ซึ่งนักปราชญ์บางท่าน สันนิษฐานว่าน่าจะแปลตามพื้นอัธยาศัยมากกว่าแปลตามเหตุผล เพราะตามธรรมดา อัธยาศัยของคนเราไม่ชอบพึ่งตนเองแต่ชอบพึ่งคนอื่นซึ่งผิดหลักการทางพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าทรงทรงสอนให้ศาสนิกชนพึ่งตนเอง ฉะนั้น คำว่า สรณะ จึงควรจะแปลว่า เป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต โดยนัยนี้คำว่า ไตรสรณคมน์ จึงหมายถึง การถึงสรณะ ๓ หรือการถึงรัตนะ ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นแนวเป็นที่ดำเนิน แห่งชีวิต

ในบทเปล่งวาจาเพื่อขอเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกนึกถึง จะมีคำว่า พุทฺธํ สรณํ จตุคามิ จึงแปลได้ว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต คำแปลนี้สมควรทั้งรูปศัพท์และหลักการ และสมกับที่เราถวายนามพระพุทธองค์ว่า พระศาสดาคือผู้นำฝูงชน คำว่า เป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต ก็คือประกาศว่า ตนจะ ดำเนินตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ส่วนบทที่ ๒ ที่ ๓ ก็แปลว่า ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็น

เป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต คือจะดำเนินชีวิตตามพระธรรม ข้าพเจ้าจะถึงพระสงฆ์เป็นแนว
เป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต คือจะดำเนินชีวิตตามแนวทางพระสงฆ์

พระธรรมเป็นหลักปฏิบัติเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิต เมื่อใครดำเนินชีวิต
ตามพระธรรมย่อมจะได้บรรลุคุณความดีเป็นลำดับไปจนถึงมรรคผลนิพพานซึ่งนับเป็น
คุณความดีสูงสุด แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงดำเนินตามแนวพระธรรมจึงได้ตรัสรู้
อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระสงฆ์จะเป็นพระอริยสงฆ์ได้ก็ต้องดำเนินตามแนวพระธรรม
ดุจเดียวกัน เพราะฉะนั้น จะเห็นว่าพระธรรมเป็นแนวทางหลักซึ่งแนวทางดำเนินนี้
เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* โดยนัยนี้ การประกาศตนถึงไตรสรณคมน์จึงเป็นการปฏิญาณว่า
ตั้งแต่วินาทีนี้เป็นต้นไปข้าพเจ้าจะดำเนินชีวิตตามแนวมัชฌิมาปฏิปทา

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะแบ่งได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. *สรณคมน์ของพระอริยบุคคล* นับตั้งแต่พระโสดาบันเป็นต้นไปซึ่งหมดความ
สงสัยในพระรัตนตรัย เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะ ผู้ซึ่งฟังพระปฐมเทศนาจบ ได้
ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา
ตลอดชีวิต เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นว่าสรณคมน์ของพระอริยบุคคลจะไม่ขาดตลอดชีวิต
เหมือนสรณคมน์ของสุปปพุทธภูฏฐิ ในคัมภีร์อรรถกถา ธรรมบท กล่าววว่า

“วันหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในวัดเวฬุวัน สุปปพุทธภูฏฐิ บุรุษโรคเรื้อน
ยากจนเข็ญใจ ได้ไปฟังธรรมด้วย เขาได้บรรลุโสดาบัน ประสงค์จะกราบทูลการบรรลุธรรม
ให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ แต่ไม่มีโอกาสเพราะผู้คนหนาแน่น จึงกลับไปบ้านก่อน เมื่อผู้คน
กลับไปหมดแล้ว เขาได้กลับมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้ง ท้าวสักกเทวราชคิดจะลงใจ
จึงตรัสกับเขาว่า “*สุปปพุทธะ เจ้าเป็นคนยากจน เอาเถอะ เราจะให้ทรัพย์มากมายแก่เจ้า
ขอเพียงเจ้าพูดว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
เล็กกันที*”

สุปปพุทธะกล่าวว่า “*น่าอายจริงท้าวสักกะ เราไม่ใช่คนขัดสนจนยาก เรามี
อริยทรัพย์ สามารถมีความสุขได้ ในขณะที่คนอื่นรู้สึกเป็นทุกข์*”

เมื่อท้าวสักกะไม่สามารถทำให้สุปปพุทธภูฏฐิพูดอย่างนั้นได้ จึงเสด็จจาก
เขาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลคำพูดโต้ตอบระหว่างตนกับสุปปพุทธภูฏฐิให้ทรงทราบ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มหาบพิตร คนเช่นพระองค์ จำนวนร้อย จำนวนพัน ก็ไม่สามารถ จะให้สุปปพุทธภูฏฐิพุดตามความต้องการของพระองค์ได้”

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระอริยบุคคลจะไม่ยอมประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นเหตุให้สรณคมน์ขาดหรือเศร้าหมองเพราะหมดความสงสัยในพระรัตนตรัย แล้ว

๒. สรณคมน์ของปุถุชนทั่วไป ปุถุชนทั่วไปยังละกิเลสไม่ได้ แต่มีศรัทธาและ ปัญญาเห็นจริงในคุณพระรัตนตรัยได้ ดังที่ปรากฏ ๒ ประการ ดังนี้

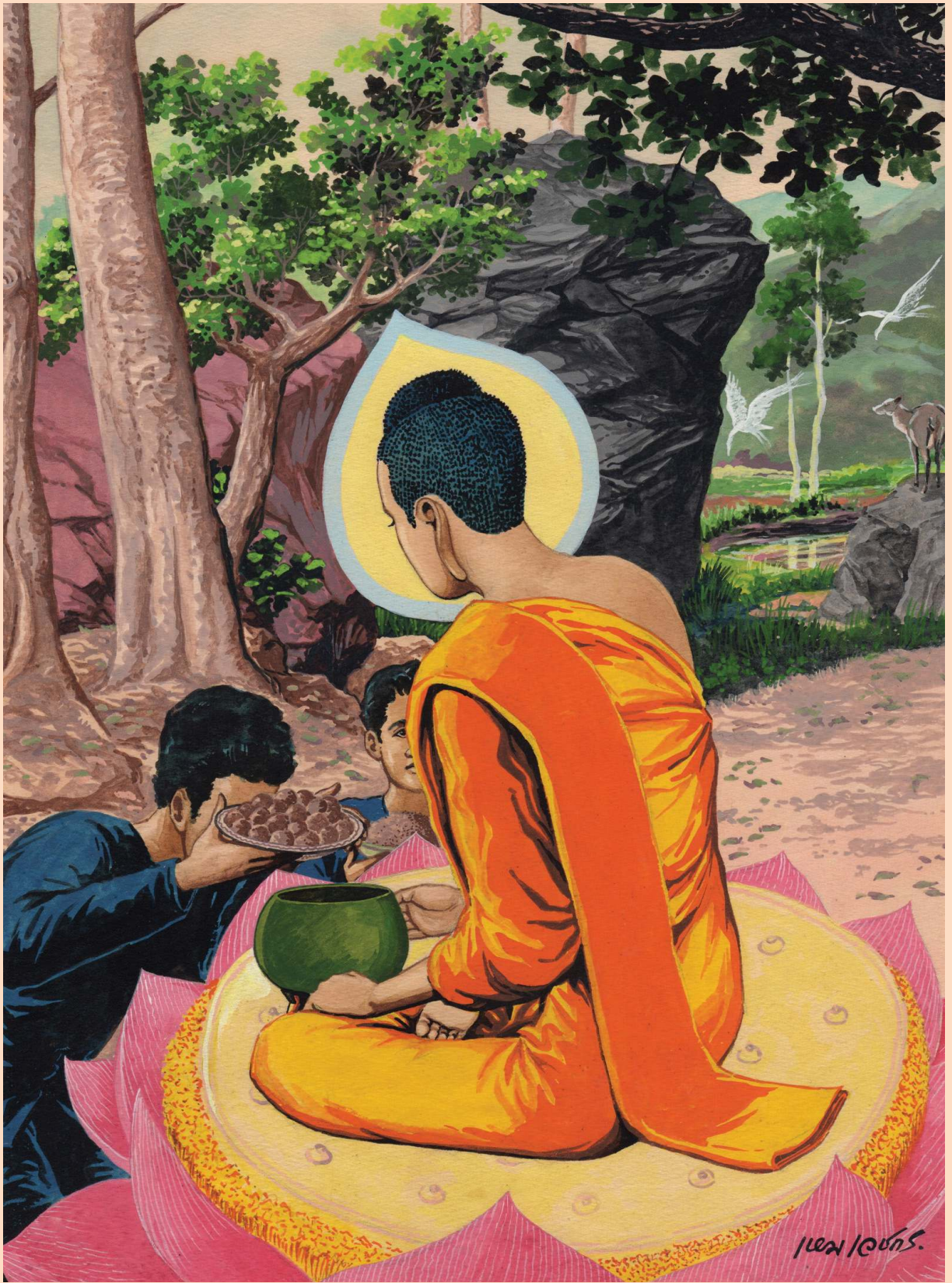
๑) เทววจิกสรณคมน์ คือ สรณคมน์ของตปุสสะและภัลลิกะ พ่อค้าสองพี่น้อง ผู้ได้พบพระพุทธเจ้าเมื่อแรกตรัสรู้ใหม่ ๆ ขณะประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ได้ทูลถวาย ข้าวสัตตุดอง ข้าวสัตตุดูก่อนแล้ว กราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรม เป็นสรณะ เพราะในขณะนั้นยังไม่มีพระสงฆ์

๒) เทววจิกสรณคมน์ ได้แก่ สรณคมน์ของเทวดาและมนุษย์ที่มอตนเป็น อุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นแนวทางดำเนินชีวิต เช่น เศรษฐีบิดาของพระยสะแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต เป็นอุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนา มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะ แสดงตนเป็น อุบาสิกาถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต เป็นอุบาสิกาคู่แรกในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

สรณคมน์ของปุถุชนนี้ หากขาดปัญญารู้คุณพระรัตนตรัย ศรัทธายังไม่มั่นคง อาจสงสัยลังเลใจในพระรัตนตรัยหรือเปลี่ยนไปไม่นับถือพระพุทธศาสนา ทำให้สรณคมน์ ขาดหรือเศร้าหมองได้

วิธีการเข้าถึงไตรสรณคมน์ในอดีต

ในสมัยพุทธกาล การเข้าถึงไตรสรณคมน์ใช้วิธีเปล่งวาจาในที่เฉพาะพระพักตร์ ของพระพุทธเจ้าหรือพระอริยสาวกทั้งหลายว่า “เอสาหัง ฆนเต ฆควนตัม สรณัม คัจฉามิ ธมมณจ ฆิกขุสงฆณจ อุปาสกัม มั ฆควา ธาเรตุ อชชตคเค ปาณูปเต สรณัม คตัม” ซึ่งแปลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระบาทนี้ย่อมน้อมถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงจำข้าพระบาทไว้ว่าเป็น อุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ซึ่งเข้าถึงจนตลอดชีวิต ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป”

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอน ตบุงสะและภัลลิกะผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นเทววาจิกสรณคมน์
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ครั้งพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ไม่นาน ผู้ใดประสงค์ที่จะเข้าถึงไตรสรณคมน์ ยังคงวิธีการนี้ แต่ใช้ถ้อยคำโวหารให้เหมาะกับเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ดังที่พระเจ้ามธูระอวันตีบุตรกล่าวต่อหน้าพระมหากัจจายนะ ว่า “ปรินิพพุตมปิ ฆนเต มย ภควนตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมมฺยจ ภิภุขุสงฺขมฺยจ อูปาสกํ มํ ภวํ กจฺจาโน ธาเรตุ อชฺชตฺตคฺเค ปาณูปเต สรณํ คตํ” ซึ่งแปลว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลาย ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ปรินิพพานแล้ว พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระกัจจายนะผู้เจริญ โปรดทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ซึ่งเข้าถึงจนตลอดชีวิต เริ่มต้นตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป” พุทธศาสนิกชนได้ใช้คำกล่าวนี้ในการเข้าถึงไตรสรณคมน์ สืบต่อมา

ในพุทธศักราช ๒๔๖๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงวางระเบียบวิธีเข้าถึงพระรัตนตรัยหรือที่เรียกว่า การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ โดยทรงถือเค้าเดิม คือใช้ถ้อยคำโวหารให้สมควรแก่ความหมายนั้น มูลเหตุที่ทรงวางระเบียบวิธีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะขึ้นนั้น เกิดจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต มีพระประสงค์จะให้พระโอรสที่จะเสด็จออกไปทรงศึกษา ณ ต่างประเทศ ได้ประกาศตนเป็นชาวพุทธ นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเรียบเรียงคำแสดงตนเป็นพุทธมามกะจากเค้าโครงเดิม แต่ปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย ทั้งนี้นอกจากจะมีพระประสงค์ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต แล้วยังมีพระประสงค์ให้ใช้เป็นการทั่วไปในอนาคตอีกประการหนึ่ง

คำแสดงตนเป็นพุทธมามกะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น ทรงเรียบเรียงนั้น มีความว่า “เอสาหํ ฆนเต สุจิรฺปรินิพพุตมปิ ตํ ภควนตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมมฺยจ ภิภุขุสงฺขมฺยจ พุทฺธมามโกติ (หรือ พุทฺธมามิกาติ) มํ สงฺโฆ ธาเรตุ” ซึ่งแปลว่า “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งแม้ปรินิพพาน นานมากแล้ว และพระธรรม พระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระสงฆ์โปรดทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า ชายผู้นี้เป็นพุทธมามกะ (หรือหญิงผู้นี้เป็นพุทธามิกา)” เห็นได้ว่าถ้อยคำโวหารนี้ กระชับ แต่ใจความยังคงเดิม คือ การประกาศตนเพื่อแสดงว่าเป็นผู้รับนับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะของตน

อย่างไรก็ตาม การประกาศตนมีไตรสรณคมน์ไม่จำเป็นต้องกระทำต่อหน้า พระหรือสามเณรเสมอไป จะกระทำต่อหน้าคนใดคนหนึ่งก็ได้ เพราะสาระอยู่ที่ให้ผู้นั้น รับเป็นพยานว่าตนเป็นพุทธมามกะแล้ว ดังเห็นได้จากสมัยพุทธกาล มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อว่าการณปาสิ ได้ฟังการพรรณนาพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าจากพราหมณ์ปิงคิยานี จนเกิดความเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนา และได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึง พระรัตนตรัยเป็นสรณะในสำนักปิงคิยานีพราหมณ์นั้นว่า “*เอสาหัง โภ ปิงคิยานี ตัง ภควนตัง สรณัง คจฺฉามิ ธมฺมณฺจ ภิกขุสงฺฆณฺจ อุปาสกํ มํ ภวํ ปิงคิยานี ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณูปเต สรณัง คตํ*” ซึ่งแปลว่า “*ดูก่อนท่านปิงคิยานีผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้ ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ซึ่งเข้าถึงตลอดชีวิต เริ่มต้นตั้งแต่บัดนี้*” แต่ในประเทศไทยมีธรรมเนียมให้รับสรณคมน์ได้เฉพาะพระหรือสามเณรเท่านั้น หรือต่อ ปุชนิยวัตถุที่เนื่องด้วยพระรัตนตรัย เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น แล้วระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย จากนั้นเปล่งวาจาตามภาษาบาลีข้างต้น ซึ่งเสมือน เปล่งวาจาสมათานในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าหรือพระอริยสาวก ถือว่าได้ สมათานไตรสรณคมน์เหมือนกัน

นอกจากถ้อยคำที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเรียบเรียงไว้ ยังมีถ้อยคำโวหารสำหรับประกาศตนมีไตรสรณคมน์อีกอย่างหนึ่ง ว่า “*เอเต มยํ ภนฺเต สุจิรปริณิพฺพตฺมปิ ตัง ภควนตัง สรณัง คจฺฉามิ ธมฺมณฺจ ภิกขุสงฺฆณฺจ พุทฺธมามกาติ โน สงฺโฆ ธาเรตุ*” ซึ่งแปลว่า “*ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แม้ปริณิพานนานแล้วพร้อมด้วยพระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ขอพระสงฆ์จงจำข้าพเจ้าทั้งหลายไว้ว่า เป็นพุทธมามกาย่อมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป*”

วิธีการเข้าถึงไตรสรณคมน์ในปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก ต้องเรียนรู้ ต้องศึกษา และประเสริฐด้วยการศึกษา กล่าวคือ ศักยภาพของมนุษย์ทำให้มนุษย์ฝึกตนเองได้ ซึ่งหลักการฝึกพัฒนาตนเรียกว่า สิกขา หรือหลักการศึกษา ฉะนั้น การเข้าถึง ไตรสรณคมน์จึงเป็นการฝึกพัฒนาตนเอง ในปัจจุบันประมวลได้ ๒ วิธี ดังนี้

๑. การศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนา คือ มีความซาบซึ้งในคุณของพระรัตนตรัย จนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสปฏิญาณว่าถึงพระรัตนตรัยแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต และ

ดำเนินชีวิตตามมัชฌิมาปฏิปทา มี ๓ สิกขา เรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา

การศึกษาคำสอนให้มีความรู้และดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทาเป็นหัวใจของการถึงสรณคณณ์ เพราะการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์นั้น มิใช่เข้าถึงด้วยกาย แต่เป็นการเข้าถึงด้วยใจ ด้วยความรู้ เช่น สมัยพระพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์อยู่ แม้จะมีผู้ตามเสด็จใกล้ชิดพระองค์ มีโอกาสได้จับชายผ้าสังฆาฏิของพระองค์ ก็มีถือว่าเข้าถึงพระพุทธเจ้า หรือหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว แม้จะมีผู้ศรัทธาสรางพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากแล้ว ประดิษฐานไว้ในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้คนกราบไหว้บูชา เพียงเท่านั้นก็มีถือว่าเข้าถึงพระพุทธเจ้า ผู้ใดเข้าไปในหอพระไตรปิฎก เข้าไปใกล้ตู้พระธรรม หยิบหนังสือธรรมะมาถือไว้ในมือ หรือสักเลขยันต์ต่าง ๆ จนเต็มร่างกาย เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ถือว่าเข้าถึงพระธรรม ใครเข้าไปหาพระสงฆ์หรือเข้าไปหาพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เช่น เข้าไปบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ถือว่าเข้าถึงพระสงฆ์ เป็นต้น ทว่าการศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนาจนซาบซึ้ง เห็นและรู้คุณค่า และดำเนินตามแนวของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ จึงถือว่าได้ถึงพระรัตนตรัยโดยแท้จริง

แม้ว่าในแง่หนึ่งศาสนามีลักษณะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นเครื่องช่วยปลอบประโลมจิตใจ บำรุงขวัญ ทำให้สบายใจ ซึ่งพิจารณาได้ ๒ แบบ แบบที่ ๑ เป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวจิตใจชนิดที่เหนียวแล้วดิ่งลง หมายความว่า ดิ่งให้หมกให้จมอยู่กับความหวังพึ่งสิ่งเหล่านั้นเรื่อยไป เลยเกาะเพลินอยู่เพียงเท่านั้น ไม่คิดเพียรพยายามทำอะไรกวนเวียนอยู่นั้น พถุดิกรรรม จิตใจ และปัญญาไม่เจริญ และแบบที่ ๒ คือ เป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวจิตใจแต่เหนียวแล้วดิ่งขึ้น คือเหนียวพอให้เป็นที่เกาะผ่านเท่านั้น ในเมื่อคนยังไม่เข้มแข็งไม่แข็งแรง เหมือนยังว่ายน้ำไม่เป็น พอได้ที่เกาะไว้ก่อน แต่ตัวศาสนาเองอยู่เลยจากนั้นไป ต่อจากนั้นจะต้องช่วยให้ศาสนิกชนเข้มแข็งขึ้นแล้วเดินทางไปสู่แก่นแท้ของศาสนา โดยแท้จริงพระพุทธศาสนานั้นยอมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในแบบหลัง

ถ้าพุทธศาสนิกชนบอกว่าพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจนั้นถือว่าไม่ถูกต้อง เพราะตัวพระพุทธศาสนาอยู่ที่การพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น ฉะนั้น การที่จะมายึดเหนี่ยวก็เป็นเพียงได้อาศัยเพื่อจะเหนียวแล้วดิ่งขึ้นไปเพื่อจะเดินทางไปในการที่จะพัฒนาชีวิตของเราให้ดีขึ้นทั้งด้านพถุดิกรรรม วาจา จิตใจ และปัญญา

๒. การแสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชน ได้แก่ การเข้าเป็นพุทธบริษัทในฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุ และสามเณร คือ เป็นพุทธศาสนิกชนด้วยการบรรพชาอุปสมบท และในฝ่าย

คฤหัสถ์ ได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา เป็นด้วยการปฎิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ด้วยการเปล่งวาจารับไตรสรณคมนี่ว่า พุทธ สรรณ คัจฉามิ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การแสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชนด้วยการเปล่งวาจาเช่นนี้ ถือว่ามีสรณคมนี่ทางนิตินัย คือ เป็นการปฎิญาณให้พยานรับรู้ว่า ผู้ประกาศเริ่มดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งพระรัตนตรัย แต่การปฎิญาณจะสมบูรณ์ครบถ้วน ก็ต่อเมื่อผู้ปฎิญาณได้ดำเนินชีวิตตามมัชฌิมาปฎิบัติ การปฎิญาณนั้นจึงจะเกิดผล เช่นนี้จึงจะได้ชื่อว่าสรณคมนี่ทางพถตินัย

นอกจากนี้ การเข้าถึงไตรสรณคมนี่ยังมีวิธีอื่นอีก ได้แก่ *อดตุสนนียยาตน* คือ การมอบตนแก่พระรัตนตรัย *ตปฺปรายนตา* คือ การนึกถึงพระรัตนตรัยเมื่อมีทุกข์ภัย *สิสฺสกาวุปกโม* คือ การมอบตนเป็นศิษย์ และ *ปาณิปาโต* คือ การเคารพนบถนอบด้วยการทำสามีจิกรรม เช่น กราบไหว้บูชา เป็นต้น วิธีเหล่านี้ไม่ได้แสดงไว้ในที่นี้ ผู้ต้องการความรู้พิงคั่นคว่ำหารายละเอียดและทำความเข้าใจได้จากเอกสารตำราในที่ต่าง ๆ

สรณคมนี่ขาด

สรณคมนี่ขาด หมายถึง บุคคลผู้ถึงไตรสรณคมนี่ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกชน หรือพุทธบริษัท ผู้ถึงไตรสรณคมนี่จะขาดจากไตรสรณคมนี่ เพราะไปนับถือศาสนาอื่น หรือที่เรียกว่า *อัญญสตัดฺภูทเทส* คือ นับถือพระพุทเจ้าเป็นพระศาสดาแล้ว แต่เปลี่ยนไป นับถือบุคคลอื่น นอกจากนี้ เมื่อหันไปเคารพนับถือสิ่งอื่นแทนพระรัตนตรัย หรือเมื่อกล่าวอ้างพระธรรมวินัยในทางที่ผิดด้วยความตั้งใจ ไตรสรณคมนี่ก็ขาด

อย่างไรก็ตาม สรณคมนี่ขาดไม่ได้มีเพียงการกระทำดังกล่าวเท่านั้น ดังที่ทราบแล้วว่าการเข้าถึงไตรสรณคมนี่คือการดำเนินตามไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ที่พระพุทองค์ทรงวางไว้อย่างแตกต่างกัน กล่าวคือ ของคฤหัสถ์ก็อย่างหนึ่งของบรรพชิตก็อย่างหนึ่ง เช่น คฤหัสถ์มีศีล ๕ เป็นหลักเริ่มต้น สามเณรมีสิกขาบท ๑๐ ข้อ และอื่น ๆ อีกประมาณ ๙๐ ข้อ เป็นหลักเริ่มต้น พระภิกษุมีสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ข้อ และนอกปาฏิโมกข์เป็นหลักเริ่มต้น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นหลักไตรสิกขาที่ทรงวางไว้ให้เริ่มปฏิบัติเฉพาะเพศภาวะ เมื่อผู้ประกาศตนถึงไตรสรณคมนี่โดยนิตินัยและได้ปฏิบัติตามที่ตนประกาศแล้ว เช่น คฤหัสถ์ประพติตนอยู่ในศีล ๕ โดยครบถ้วนอยู่ตราบใด สรณคมนี่ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น แต่เมื่อละเมิดศีล ที่ตนเคยประกาศไว้ก็เสีย ถือว่า สรณคมนี่ขาด ฉะนั้น แม้จะประกาศตนถึงไตรสรณคมนี่โดยนิตินัย แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามไตรสิกขาสรณคมนี่ก็ขาด

ผู้ขาดจากไตรสรณคมน์ ก็ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกชนหรือพุทธบริษัท แต่อาจมาเข้าเป็นพุทธบริษัท กลับมาถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะเหมือนเดิมได้อีก อนึ่ง การตายของบุคคลผู้นับถือพระรัตนตรัย เมื่อบุคคลนั้นตายแล้ว ไตรสรณคมน์ก็ขาด เพราะจะนับถือพระรัตนตรัยข้ามภพข้ามชาติมิได้

สรณคมน์เคราะห์หมอง

ไตรสรณคมน์อาจเคราะห์หมองได้แต่ไม่ถึงกับขาด เพราะสาเหตุ ๕ ประการ ดังนี้

๑. *อญาณะ* คือ ความไม่รู้ไม่เข้าใจในพระรัตนตรัย แสดงตนเป็นพุทธบริษัท หรือพุทธศาสนิกชนโดยไม่รู้เรื่องพระรัตนตรัยเลย ทั้งไม่พยายามศึกษาเรียนรู้

๒. *วิจิกิจฉา* คือ ความสงสัย เคลือบแคลง ลังเลใจ โลเลใจ ไม่นั่นนอน ในการถึงสรณะของตน เช่น สงสัยว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงหรือ พระธรรมให้ผลจริงหรือ พระสงฆ์ปฏิบัติชอบจริงหรือ ทำดีได้ดีจริงหรือ ทำชั่วได้ชั่วจริง เป็นต้น

๓. *มิจจญาณะ* คือ ความรู้ผิดเข้าใจผิด เช่น เข้าใจพระรัตนตรัยหรือสิ่งแทนพระรัตนตรัย เป็นเทพเจ้า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นของขลัง สามารถช่วยอำนวยโชคลาภ บัณฑิตรงควาน รักษาโรคได้ เป็นต้น

๔. *มิจจนาวัตติ* คือ การปฏิบัติตนผิดไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติไปในทางอื่น เช่น ไสยศาสตร์ มนต์ดำ เป็นต้น

๕. *อนาทระ* คือ การประพฤติน่าเฝ้าเพื่อในพระรัตนตรัย ไม่เคารพนับถือ แสดงอาการเฉยเมย รังเกียจดูหมิ่นดูแคลน ไม่ให้ความสำคัญ หรือกระทำล่วงเกินต่างๆ เป็นการขาดความเคารพ เช่น ดัดเศียรพระพุทธรูป แสดงกิริยาไม่เหมาะสมในศาสนสถาน พุดคุยในขณะฟังธรรม พุดตืดเยนพระภิกษุปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นต้น

ผู้มีไตรสรณคมน์เคราะห์หมอง เมื่อแก้เหตุที่ทำให้เคราะห์หมองได้ จะหายเคราะห์หมอง กลับมาบริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเดิม เพียงสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้งถึงคุณพระรัตนตรัย แก่ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลใจ มีความมั่นคงในสรณะของตน และศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ให้ทำอะไร ให้เว้นอะไร แก่การปฏิบัติผิดให้ถูกตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มีความเฝ้าเพื่อเคารพในพระรัตนตรัย ให้เหมาะสม การกระทำดังกล่าวมานี้ ทำให้ไตรสรณคมน์บริสุทธิ์ผุดผ่อง กล่าวโดยสรุป ต้องศึกษาให้รู้และปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

ผู้มีความเคารพในพระรัตนตรัย หากประมาทพลาดพลั้งหลงลืมสติ มีความ
เร่งรีบ หรือเจ็บป่วยสุขภาพไม่อำนวย ไม่สามารถแสดงความเคารพได้ สรรณคมน์
ของผู้นั้นจะไม่เศร้าหมอง ผู้กล่าวติเตียนพระพุทธรูปที่สร้างไม่ถูกต้องตามพุทธรูปลักษณะ
ปรารถนาจะให้ถูกต้อง ก็ไม่ถือว่าขาดความเคารพพระพุทธรูปเจ้า ได้ฟังธรรมที่แสดงไม่ถูกต้อง
เห็นว่าจักเป็นโทษ ทำให้หลักธรรมคำสอนในพระศาสนาคลาดเคลื่อน หรือฟังไม่ดี
ไม่ชัดเจนทำให้เข้าใจผิด จึงไต่ถามเพื่อคลายความสงสัย มิใช่เป็นการลอบปัญญาคนอื่น
ก็ไม่ถือว่าขาดความเคารพพระธรรม ผู้เห็นภิกษุประพฤติมิชอบตามพระธรรมวินัย
กล่าวติเตียนตามความผิดนั้น หรือห้ามปรามเพื่อไม่ให้กระทำความผิดซ้ำอีก ด้วยมุ่งจะ
ให้เป็นประโยชน์แก่ภิกษุรูปนั้น ก็ไม่ถือว่าขาดความเคารพพระสงฆ์ สรรณคมน์ของผู้นั้น
ไม่ได้ชื่อว่าเศร้าหมองแต่อย่างใด

อานิสงส์ของการถึงไตรสรณคมน์

ผู้ใดประพฤติปฏิบัติไตรสรณคมน์โดยบริบูรณ์ ย่อมไม่ไปสู่อบาย ดังความ
ปรากฏในภาษาบาลีว่า “*เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายญฺมิ*”
แปลว่า *ชนใดที่ได้พระพุทธรูปเจ้าเป็นสรณะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมจะไม่ไปสู่อบายภูมิ*
จะเห็นได้ว่า เพียงแค่ไตรสรณคมน์เบื้องต้นนั้น พอจะป้องกันจากอบายภูมิ ๔ ได้แก่
นรก เปรต อสุรกาย และเดรัจฉาน แต่ถ้าหากประพฤติปฏิบัติไตรสรณคมน์ให้บริบูรณ์
อย่างแท้จริง คือ ทำไตรสิกขาเกิดเป็นมรรคให้บริบูรณ์จริง ๆ จะสามารถพ้นทุกข์ได้
กล่าวคือ ผู้ใดบำเพ็ญไตรสรณคมน์อยู่ ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าดำเนินตนอยู่ในไตรสิกขา ได้แก่
ศีล สมาธิ และปัญญา และไตรสิกขาบริบูรณ์เมื่อใด ศีล สมาธิ และปัญญาจะเกิดเป็น
อริยมรรคที่ทำหน้าที่ขุดรากเหง้ากิเลสทำให้ผู้นั้นหมดทุกข์ได้

บทที่ ๓ อุโบสถศีล

ดั่งที่ทราบแล้วว่าอุโบสถเป็นพรตอย่างหนึ่ง ฉะนั้นอุโบสถนัยหนึ่งจึงแปลว่าการอยู่จำ การเข้าจำ หมายถึง การรักษาศีลในวันที่กำหนดและบำเพ็ญกุศลอย่างอื่นในคราวเดียวกันด้วย เช่น สวดมนต์ ฟังพระธรรมเทศนา สนทนาธรรม เจริญกรรมฐาน เป็นต้น เพื่อควบคุมกายวาจาให้ประณีตยิ่งขึ้น อันเป็นกุศโลบายขัดเกลากิเลสให้เบาบางและเป็นทางสงบใจ วันที่รักษาศีลนั้นจึงเรียกว่า “วันอุโบสถ” ซึ่งพุทธศาสนิกชนถือว่าวันสำคัญที่จะหาโอกาสไปวัด บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ นานา และสมาทานอุโบสถศีล หรือที่โดยทั่วไปเรียกว่า ศีล ๘ เพราะมี ๘ สิกขาบทที่ต้องรักษา ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่ง ก็ไม่เรียกว่าอุโบสถศีลตามพุทธบัญญัติ เพราะฉะนั้น เมื่อทำผิดอุโบสถศีลแม้เพียงข้อเดียว จึงถือว่าศีลขาด ฉะนั้น การรักษาศีลอุโบสถศีลจึงต้องสำรวมระวังกายวาจาเป็นพิเศษ

อุโบสถศีลมีสิกขาบท ๘ ข้อ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ คือ การตั้งใจงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนา ทานา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ คือ การตั้งใจงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้
๓. อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ คือ การตั้งใจงดเว้นจากการเสพงามอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์
๔. มุสาวาทา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ คือ การตั้งใจงดเว้นจากมุสาวาท
๕. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ คือ การตั้งใจงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๖. *วิกาลโภชนา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ* คือ การตั้งใจงดเว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้ว จนกระทั่งอรุณของวันใหม่ขึ้นมา

๗. *นจจคิตวาทิตวิสุททสุสนา มาลาคนธวิเลปนธารณมณฑทนิวิภูสนัญจนา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ* คือ การตั้งใจงดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ดุการละเล่นต่าง ๆ อันเป็นข้าศึกแก่กุศล ตลอดจนลูบไล้ทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม เครื่องย้อม เครื่องทา

๘. *อุจจาसनมหาสนา เวรมณี สิกขาบท สมาธิยามิ* คือ การตั้งใจงดเว้นจากการนั่งนอนบนที่นอนสูงใหญ่ ภายในยัดด้วยนุ่นและสำลี

คำอธิบายสิกขาบท ๘ ข้อ ของอุโบสถศีล

สิกขาบททั้ง ๘ ข้อนั้น อธิบายความโดยละเอียดได้ ดังนี้

๑. *สิกขาบทที่ ๑* ผู้สมาทานรักษากุโบสถศีล ต้องงดฆ่าสัตว์ทุกชนิด สิกขาบทนี้มีข้อห้าม ๓ ประการ คือ

๑) *การฆ่า* หมายถึง การทำให้สัตว์ตาย คำว่า สัตว์ ในที่นี้หมายถึงมนุษย์และเดียรัจฉาน ไม่ว่าจะเพศ วัย หรือขนาดใดก็ตาม ตลอดจนที่กำลังปฏิสนธิอยู่ในครรภ์ รวมไปถึงการฆ่าเองหรือใช้ให้คนอื่นฆ่าก็ตาม ถือว่าละเมิดสิกขาบททั้งสิ้น ส่วนจะบาปมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับเจตนาและชนิดของมนุษย์และสัตว์ที่ถูกฆ่า ถ้าหากว่าฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ที่มีคุณมากก็จะมีบาปมาก หากว่าฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ที่มีคุณน้อยก็มีบาปน้อย การฆ่านั้นก็ยังมี ๒ ประเภท ได้แก่ ฆ่าโดยจงใจ คือคิดไว้ตั้งแต่แรกแล้วว่า จะฆ่า เช่น ฆ่าคู่อริ เป็นต้น และฆ่าโดยไม่จงใจ คือไม่ได้คิดไว้ก่อน แต่บังเอิญเรื่องเกิดขึ้น เช่น ฆ่าเพราะเกิดบันดาลโทสะ เป็นต้น

๒) *การทำร้ายร่างกาย* หมายถึง การทำให้มนุษย์หรือสัตว์ได้รับความเจ็บปวด ยังทุกข์ให้เกิดแก่ผู้ถูกทำร้าย

๓) *การทำทารุณกรรม* หมายถึง การประพฤติด้อย่างเหี้ยมโหดแก่สัตว์เดียรัจฉานอย่างไม่มีปราณีให้ได้รับความทุกข์ยากลำบาก เช่น ใช้สัตว์เลี้ยงทำงานโดยไม่ให้พักผ่อน ทำสัตว์ไปทรมานเพื่อความสนุกสนาน เช่น ชนโค ชนกระปือ เป็นต้น

สิกขาบทข้อนี้ต้องระมัดระวังการฆ่าสัตว์เล็กที่มาก่อความรำคาญให้ในช่วงรักษาศีล เช่น ยุง หรือแมลงทำให้เพลอฆ่าสัตว์นั้นโดยไม่รู้ตัว หรือบางครั้งคราวต้องการจะป้องกันตนเองไว้ก่อน ทำให้เพลอฆ่าสัตว์ได้ เช่น การเปิดเครื่องมือดักยุงไว้ เพราะทำให้ยุงตายได้เหมือนกัน เป็นต้น

๒. สิกขาบทที่ ๒ ผู้สมათานรักษาอุโบสถศีล ต้องงดงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ สิกขาบทข้อนี้มีข้อห้ามหรือขอบเขตทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งผู้รักษาก็ต้องงดเว้นเพื่อความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษา ๓ ประการ คือ

๑) การโจรกรรม คือ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของที่ไม่มีผู้ให้ด้วยอาการเป็นโจร เช่น ลัก คือ ถือเอาทรัพย์เมื่อเจ้าของไม่เห็น เรียกว่า ขโมย ฉก ซึ่งเอาทรัพย์ต่อหน้าเจ้าของ เป็นต้น

๒) ความเลี้ยงซีพอนุโลมโจรกรรม คือ กิริยาไม่ทำโจรกรรม แต่ทำงานคล้ายโจรกรรม พอนุโลมเข้ากับโจรกรรมได้เรียกว่า อนุโลมโจรกรรม ได้แก่ สนับสนุนโจร ปอกลอก และรับสินบน

๓) กิริยาเป็นฉายาโจรกรรม คือ การกระทำที่ไม่ใช่โจรกรรมหรืออนุโลมโจรกรรม แต่ทำพัสดของผู้อื่นให้สูญเสียหรือตกอยู่แก่ตน เรียกว่า ฉายาโจรกรรม ได้แก่ ผลาญ ทำลายทรัพย์ของผู้อื่นให้เสียหาย และหยิบฉวยถือวิสาสะเกินขอบเขต

สิกขาบทข้อนี้ ควรระมัดระวังการทำผิดเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น หยิบฉวย มักจะทำผิดได้ง่าย โดยเฉพาะเมื่อไปรักษาศีลในวัดหรือสถานที่ปฏิบัติธรรม ควรจัดหาของใช้ส่วนตัวไปเอง เนื่องด้วยของใช้ในวัดเกิดจากผู้มีจิตศรัทธานำมาบริจาคเป็นสมบัติพระศาสนาถือว่าเป็นของส่วนรวม ต้องช่วยกันดูแลรักษา ของใช้จำเป็นบางอย่าง เช่น ยาปฐมพยาบาล กลด ที่นอน หมอน มุ้ง สบู่ ยาสีฟัน กระดาษชำระ เป็นต้น มีืมใช้ได้ชั่วคราวเมื่อใช้เสร็จแล้ว ควรนำกลับไปเก็บหรือวางไว้ที่เดิม อย่าถือวิสาสะหยิบฉวยติดมือกลับบ้าน

๓. สิกขาบทที่ ๓ ผู้สมათานรักษาอุโบสถศีล ต้องงดไม่เสพกามในช่วงรักษาอุโบสถศีล เพราะเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ กล่าวคือ ไม่ลู่อ่านาจแก่ราคะแล้วเสพกามทางใดทางหนึ่ง ได้แก่ ทางทวารหนัก และทางทวารเบา

สิกขาบทข้อนี้ต่างกับสิกขาบทข้อ ๓ ของเบญจศีลหรือศีล ๕ กล่าวคือ ในศีล ๕ นั้น ให่งดทำผิดประเวณีในผู้ที่มีใช้คู่ของตน แต่ถ้าเป็นคู่ครองของตนไม่ห้าม ส่วนในอุโบสถศีลนี้

ให้งดเสพงามโดยเด็ดขาด แม้ในคู่ครองของตนเองก็ไม่ได้ จึงชื่อว่า พรหมจรรยา คือ ประพฤติอย่างพรหม

๔. *สิกขาบทที่ ๔* ผู้สมาทานรักษาศูโบสถศีล ต้องงดเว้นจากมูสาวาท รวมถึง การพูดปด พูดโกหกหลอกลวงผู้อื่นให้เสียประโยชน์ ซึ่งเป็นการแสดงออกทางวาจา และยังรวมถึงการแสดงออกทางกาย เช่น การทำรายงานเท็จ การสร้างหลักฐานปลอม เป็นต้น ซึ่งผู้รักษาศีลข้อนี้จะต้องปฏิบัติตามให้อยู่ในกรอบหรือขอบข่ายที่มีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑) *การมูสา* มิใช่เฉพาะแต่ทางวาจาอย่างเดียว แม้ทางกายก็อาจเป็นได้ เช่น เขียนหนังสือซึ่งเป็นข้อความเท็จ หรือสันนิษฐานที่ทำให้เขาเข้าใจว่าเป็นการปฏิเสธ เช่น ปด ทนسابาน เป็นต้น

๒) *การอนุโลมมูสา* หมายถึง ถ้อยคำที่เป็นพวกมูสา ถ้อยคำ ที่จัดได้ว่าเป็นมูสา คือ พูดเท็จเรื่องที่ไม่จริง แต่ผู้พูดก็ได้มุ่งให้ผู้ฟังหลงเชื่อ แต่มุ่งจะพูดให้ สะเทือนใจเป็นเพียงเจตนาทำให้เจ็บใจ หรือแตกร้างกัน เช่น พูดเสียดแทง กระทบกระแทก แดกดัน ประชดประชัน เป็นต้น

๓) *การปฏิเสธ* หมายถึง การฝืนรับคำรับแล้วไม่ทำตามรับ เช่น ผิดสัญญา เสียสัตย์ เป็นต้น

สิกขาบทข้อนี้รักษาค่อนข้างยาก เพราะเราพูดสื่อสารกันทุกวันตลอดเวลา จะรักษาศีลข้อนี้ได้ ต้องฝึกนิสัยให้เป็นคนคิดก่อนพูด เรื่องที่พูดควรพูดหรือไม่พูดอย่างไรจึงจะได้ประโยชน์ พูดอย่างไรให้ถูกกาลเทศะ พูดอย่างไรจะไม่กระทบจิตใจคน พูดอย่างไรเราจะไม่เสียใจในภายหลัง ศีลข้อนี้ไม่ได้หมายถึงการพูดด้วยปากเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการใช้สื่อต่าง ๆ แทนการพูดด้วย เช่น การพิมพ์ข้อความแสดงความคิดเห็นในโลกออนไลน์ การแต่งเพลง การเขียนข่าว เขียนบทความ เป็นต้น หมายถึงรวมอยู่ในศีล ข้อนี้ด้วยผลของการฝึกศีลข้อนี้ สามารถสร้างความเจ็บซ้ำให้แก่ผู้อื่นได้ร้ายแรง ดังนั้น ผู้ถืออุโบสถ ควรรักษาศีลข้อนี้ให้บริสุทธิ์ ไม่ขาด ไม่ต่างพร้อย เพราะมีผลดีกับทั้งตัวเอง และคนรอบข้างทุกคน

๕. *สิกขาบทที่ ๕* ผู้สมาทานรักษาศูโบสถศีล ต้องงดดื่มสุราเมรัยอันเป็นเหตุ แห่งความประมาท โดยนัยนี้ จึงหมายถึง สิ่งเสพติดด้วย คำว่า เมรัย หมายถึง น้ำเมา ที่เกิดจากหมักหรือแช่ คือ น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น เช่น สาโท เหล้าดิบ เครื่องดื่ม

ผสมแอลกอฮอล์ทุกชนิด เป็นต้น และคำว่า สุรา หมายถึง น้ำเมาที่เกิดจากการกลั่น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เหล้า ส่วนคำว่า *สิ่งเสพติด* เช่น ฝิ่น หรือสิ่งเสพติดอย่างอื่น อาทิ เฮโรอีน ยาบ้า ยาอี เป็นต้น เมื่อดื่มหรือเสพสิ่งเหล่านี้ในปริมาณมากจะมีอาการที่เรียกว่า เมา

ผู้ที่ดื่มสุร่าอยู่เป็นประจำคงทราบดีว่า แอลกอฮอล์ผสมในสุรานั้น ทำให้คนดื่มขาดสติสัมปชัญญะ หากขาดสติสัมปชัญญะในช่วงรักษาอุโบสถศีล ก็ไม่สามารถจะรักษาศีลได้อย่างครบถ้วน เพราะสิกขาบทข้อนี้มีผลกระทบต่อศีลข้ออื่น ๆ ด้วย ดังนั้น หากคนติดสุร่าต้องการจะรักษาอุโบสถในวันพระหรือในช่วงเข้าพรรษา เพื่อจะงดสุร่า ควรวางแผนให้ดี โดยเฉพาะคนดื่มสุร่าเป็นประจำจนร่างกายไม่สามารถขาดแอลกอฮอล์ได้ควรปรึกษาแพทย์ให้ดีกว่า

๖. *สิกขาบทที่ ๖* ผู้สมათนรักษาอุโบสถศีล ต้องงดบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คำว่า “กาล” ในที่นี้ หมายถึง เวลาตั้งแต่เช้าขึ้นไปจนถึงเที่ยง ส่วนคำว่า “วิกาล” หมายถึง เวลาตั้งแต่หลังเที่ยงวันไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ ฉะนั้น ผู้รักษาอุโบสถศีลสามารถบริโภคอาหารได้ในกาล คือ เวลาตั้งแต่อรุณขึ้นไปถึงเที่ยง ส่วนในวิกาลไม่สามารถบริโภคอาหารทุกชนิด ยกเว้นน้ำเปล่าและน้ำปานะตามพระพุทธานุญาต ๘ อย่าง ได้แก่ น้ำที่ทำจากผลมะม่วง ผลหว่า ผลกล้วยมีเมล็ด ผลกล้วยไม่มีเมล็ด ผลมะขาง ผลจันทน์ ผลมะปราง และเหง้าบัว

ครั้งต่อมา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเพิ่มเติมว่าในยามวิกาลให้ดื่มน้ำเหล่านี้ได้ ได้แก่ ผลไม้ได้ทุกชนิด ยกเว้นน้ำที่ทำจากเมล็ดข้าวเปลือก น้ำใบไม้ทุกชนิด ยกเว้นน้ำผักดอง และน้ำดอกไม้อื่นๆ ยกเว้นน้ำดอกมะขาง นอกจากนี้ ยังทรงอนุญาตให้บริโภคเภสัช ๕ อย่างในเวลาวิกาลได้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย รวมทั้งง้วนน้ำอ้อย จะเห็นได้ว่า ในยามวิกาลไม่ได้ประทานพระอนุญาตให้ดื่มน้ำนมสดของสัตว์ทุกชนิด หรือน้ำนมทำจากพืช เช่น ถั่ว เป็นต้น

๗. *สิกขาบทข้อ ๗* แบ่งเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ งดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ดูการละเล่นต่าง ๆ อันเป็นข้าศึกแก่กุศล และงดเว้นจากการลูบไล้ ทัดทรงประดับตกแต่งร่างกาย ด้วยดอกไม้ ของหอม เครื่องย้อม เครื่องทา ทั้งนี้ หากละเมิดศีลไม่ว่าส่วนใดส่วนหนึ่ง เพียงแค่ส่วนเดียว จะถือว่าขาดหมดทั้ง ๒ ส่วน

ผู้สมาทานรักษาศูโบสถศีล ต้องงดพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่น อันเป็นข้าศึกต่อกุศลศีลในข้อนี้ ท่านห้ามทั้งเล่นเองหรือใช้คนอื่นเล่นให้ดูหรือฟัง เมื่อสมาทานรักษาศูโบสถศีลแล้ว ยังเปิดวิทยุฟังเพลง ฟังลิเก ฟังมหรสพต่าง ๆ หรือเปิดโทรทัศน์ หลบไปนั่งในที่มองไม่เห็นภาพ อาศัยฟังแต่เสียงจากโทรทัศน์นั้น ย่อมไม่สมควร ถือว่าผิดศีลข้อนี้ เพราะมีเจตนาทำผิดศีลชัดเจน หากเขากำลังดูโทรทัศน์หรือฟังวิทยุกันอยู่ ผู้รักษาศูโบสถศีลผ่านไปทางนั้นพอดี บังเอิญได้เห็นหรือได้ยินแต่ไม่สนใจเดินผ่านไป อย่างนี้ไม่ผิดศีล เพราะไม่ได้มีเจตนาจะดูหรือฟังมาก่อน แต่หากผ่านไปเห็นหรือได้ยินเข้าพอดี พลอยร่วมวงดูหรือฟังกับเขาด้วย อย่างนี้ผิดศีล

นอกจากนั้นผู้สมาทานรักษาศูโบสถศีล ต้องงดแต่งตัว ลูบทา ทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกาย ด้วยระเบียบดอกไม้ ของหอม เครื่องหอม เครื่องทา ในข้อนี้มีข้อสังเกตคือบางคนก่อนไปวัดรักษาศูโบสถศีล ตกแต่งร่างกาย ทาหน้าทาปากให้สวยงาม เพราะคิดว่าทำก่อนถือศีลไม่ผิด ความจริงนั้นถือว่าผิดศีล เพราะมีเจตนาจะทำให้สวยงาม ผู้รักษาศูโบสถศีล ต้องคำนึงถึงเจตนาในการรักษาศูโบสถศีลด้วยว่าจะรักษาตลอดวันหนึ่งคืนหนึ่ง คำว่า วันหนึ่งคืนหนึ่ง นั้นกำหนดนับตั้งแต่อรุณขึ้นของวันรักษาไปจนถึงอรุณขึ้นของวันใหม่ ถ้าประดับตกแต่งร่างกายภายในกำหนดนี้ ถือว่าทำผิดศีล

สิกขาบทที่ ๘ ผู้สมาทานรักษาศูโบสถศีล ต้องงดนั่งหรือนอนบนที่นอนสูงใหญ่ ในศีลข้อนี้ ท่านหมายเอาที่นั่งและที่นอนที่สูงใหญ่เกินประมาณ ประดับตกแต่งด้วยเครื่องปูลาดอย่างวิจิตรงดงาม รวมไปถึงที่นอนยัดด้วยนุ่นและสำลีด้วย ทั้งนี้ เพื่อมิให้ยินดีติดใจในความงามและสัมผัสความอ่อนนุ่มสบายของที่นั่งที่นอนเหล่านั้นเพื่อขัดเกลาความยินดีติดใจในการนั่งหรือนอนอันสบาย

การสมาทานอุโบสถศีล

การสมาทานอุโบสถศีล จำแนกได้ ๒ รูปแบบ ดังนี้

๑. ปัจเจกสมาทาน คือ การสมาทานสิกขาบททีละข้อตามลำดับ ๑ ถึง ๘ กล่าวคือ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาบท สมาதியามิ จนถึงว่า อุกุจาสยนมทาสยนา เวรมณี สิกขาบท สมาதியามิ

๒. เอกัชฌสมาทาน คือ การสมาทานสิกขาบทรวมกันทุกข้อ โดยกล่าวว่า พุทธปณฺณตฺตํ อุโปสถํ สมาதியามิ หรือ อฏฺจกฺคสมนฺนาคตํ สิลํ สมาதியามิ หรือ อฏฺจสีลาณี สมาதியามิ ก็ได้

อย่างไรก็ตาม สารสำคัญไม่ได้อยู่ที่การสมาทานรูปแบบใด แต่อยู่ที่ต้องรักษาสิกขาบทให้ครบทุกข้อ ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่งไปถือว่าไม่เป็นอุโบสถตามพุทธบัญญัติ ทั้งนี้สามารถสมาทานได้ด้วยตนเอง หรือสมาทานกับพระสงฆ์ที่วัดก็ได้

อนึ่ง ผู้จะสมาทานควรสมาทานตั้งแต่เช้าตรู่ของวันพระ อย่ารอจนเวลาสาย ถ้ารอสมาทานตอนเที่ยงหรือตอนบ่าย อุโบสถนั้นก็ไม่มีบริบูรณ์เต็มทั้งวัน มีผลานิสงส์น้อยลงไปด้วย ส่วนการรักษาศีลไม่ให้ขาด ไม่ให้ต่างพร้อย จะรักษาที่บ้านก็ได้ ที่วัดก็ได้ รักษาไปจนถึงเช้าตรู่ของวันใหม่ เมื่อรักษาครบตามกำหนด ถือว่าเสร็จสิ้นการรักษาอุโบสถ เพราะการรักษาอุโบสถจะหมดไปตามวันที่ได้สมาทานไว้ ไม่จำเป็นต้องมีพิธีลาศีล เพราะในคำสมาทานประกาศไว้ชัดเจนว่า จะรักษาอุโบสถวันหนึ่งกับคืนหนึ่งเท่านั้น หลังจากนั้นควรสมาทานศีล ๕ หรือนิจศีล เพื่อรักษาในวันปกติ

อุโบสถกาล

อุโบสถกาลหรือระยะเวลาที่รักษาอุโบสถศีลสำหรับให้อุบาสกอุบาสิกาเลือกรักษาตามศรัทธาและต้องรักษาอยู่จนตลอดที่ตนกำหนดไว้ในคำสมาทาน มี ๓ ประเภท ดังนี้

๑. ปกติอุโบสถ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *อุโบสถสามัญ* แต่เดิมในสมัยพุทธกาลในเดือนหนึ่งทรงบัญญัติให้รักษา ๖ วัน คือ ดิถีขึ้น ๘, ๑๔, ๑๕ ค่ำ และดิถีแรม ๘, ๑๔, ๑๕ ค่ำ ในเดือนถ้วน หรือดิถี ๘, ๑๓, ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด ครั้นพระพุทธองค์ปรินิพพานพระเถระทั้งหลายได้ดำริร่วมกันว่าควรเพิ่มวันรักษาอุโบสถศีลขึ้นอีก ๒ วัน ด้วยเห็นว่าในตอนต้นของปักษ์มีวันว่างอยู่ จึงเพิ่มจำนวนวันนั้นขึ้น คือ ดิถีขึ้นและแรม ๕ ค่ำ ดังนั้น จึงทำให้วันรักษาอุโบสถศีลมี ๘ วัน แต่ในประเทศไทยได้ลดจากที่ทรงบัญญัติไว้เดิม ๒ วัน เหลือ ๔ วัน ดังที่อุบาสกอุบาสิการักษากันในวันพระตามปกติเช่นในปัจจุบัน ได้แก่ ดิถีขึ้น ๘ และ ๑๕ ค่ำ และดิถีแรม ๘ และ ๑๕ ค่ำ ในเดือนถ้วน หรือดิถีแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด ซึ่งอุโบสถประเภทนี้รักษากันเฉพาะวันหนึ่งคืนหนึ่งเท่านั้น

๒. *ปฐิชาครอุโบสถ* แปลว่า อุโบสถของผู้ตื่นอยู่ (คือ กระตือรือร้นชวนชายในกุศลไม่หลับไหลด้วยความไม่ประมาท) เป็นอุโบสถสำหรับคนมีศรัทธาจะรักษาให้ยิ่งขึ้นไปมากกว่าปกติอุโบสถ กำหนดให้รักษากันคราวละ ๓ วัน ถือเอาวันพระในปกติอุโบสถเป็นหลัก เพิ่มวันรักษาก่อนวันพระ ๑ วัน เรียกว่า *วันรับ* และหลังวันพระอีก ๑ วัน เรียกว่า *วันส่ง* เช่น ดิถีแรม ๘ ค่ำเป็นวันรักษาปกติอุโบสถ ผู้จะรักษาปฐิชาครอุโบสถ

จะเริ่มรักษาตั้งแต่ดิถีแรม ๗ ค่ำ ไปสิ้นสุดในดิถีแรม ๙ ค่ำ คือรักษาในดิถีแรม ๗, ๘, ๙ ค่ำ รวมเป็น ๓ วัน ๓ คืน เป็นต้น

๓. ปาฏิหาริยอุโบสถ หรือ ปาฏิหาริยปักขอุโบสถ เป็นอุโบสถพิเศษสำหรับ คนที่มีศรัทธาจะรักษาให้ยิ่งขึ้นไป มากกว่าอุโบสถทั้ง ๒ ข้างต้น การกำหนดเวลาในการรักษาอุโบสถประเภทนี้ยังมีคิดเห็นต่างกันไป แต่อย่างน้อย ๑ ปักข์ (เดือนหนึ่ง มี ๒ ปักข์) อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยวางระเบียบให้รักษาต่อเนื่องกันไปทุก ๆ วัน ตลอดสามเดือนในฤดูฝน (พรรษา) เมื่อไม่สามารถรักษาตลอดฤดูฝนได้ให้รักษา ๑ เดือน ทำฤดูฝน แม้ในที่สุดไม่สามารถรักษาได้ใน ๑ เดือนทำฤดูฝน ให้รักษาตลอด ๑ ปักข์ หลังจากวันออกพรรษา และต้องรักษาปีละครั้งในทุก ๆ ปี

เมื่อพิจารณาอุโบสถกาลทั้ง ๓ ประเภท จะเห็นว่าอุโบสถศีลนั้นจะรักษาเมื่อใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องรักษาตามกำหนด แล้วแต่มีศรัทธา พร้อมเมื่อใดก็รักษาเมื่อนั้น แต่ถ้ารักษาได้ตามกำหนดได้ก็จะเป็นการดี เพราะสาระอยู่ที่ยิ่งรักษามากและประณีตเท่าใด ก็ยิ่งช่วยฟอกล้างจิตใจผู้รักษาให้สะอาดมากยิ่งขึ้น

บทที่ ๔ ระเบียบพิธีรักษาอุโบสถศีล

อุบาสกอุบาสิกา ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะรักษาอุโบสถศีล ควรทำกิจการงานต่าง ๆ ให้เสร็จสิ้นก่อนถึงวันอุโบสถ ครั้นถึงวันอุโบสถ ทำกิจส่วนตัวให้เสร็จเรียบร้อยก่อนรุ่งเช้า นำภัตตาหารคาวหวานไปทำบุญตามวัดใกล้บ้านบ้าง ตามวัดที่ตนศรัทธาบ้าง หรือตามความสะดวกของแต่ละคน เมื่อพระสงฆ์ทำวัตรเช้าเสร็จก็จะเริ่มพิธีสมาทานอุโบสถศีล ในขั้นตอนต่าง ๆ ตามลำดับ ประกอบด้วย การกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยการกล่าวคำประกาศองค์อุโบสถ กล่าวคำขออุโบสถศีล กล่าวคำรับสรณคมน์และกล่าวคำสมาทานอุโบสถศีล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย

ลำดับแรก ผู้สมาทานรักษาอุโบสถศีลทุกคน ฟังกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยพร้อมกันว่า

“ยมห์ สุมมาสมพุทฺธ ภาควนฺตํ สรณํ คโต” (หญิงว่า คตา) พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ตรัสรู้ดีโดยชอบ ข้าพเจ้าถึงแล้วว่าเป็นที่พึ่ง กำจัดภัยได้จริง *อิมินา สุกกาเรณ ตํ ภาควนฺตํ อภิปุชยามิฯ* ข้าพเจ้าขอบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ด้วยเครื่องสักการะนี้

ยมห์ สุวากขาตํ ภาควตา ธมฺมํ สรณํ คโตฯ (หญิงว่า คตา) พระธรรมใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ข้าพเจ้าถึงแล้วว่าเป็นที่พึ่ง กำจัดภัยได้จริง *อิมินา สุกกาเรณ ตํ ภาควนฺตํ อภิปุชยามิฯ* ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระธรรมนั้น ด้วยเครื่องสักการะนี้

ยมห์ สุปฺพิบนฺนํ สงฺฆํ สรณํ คโตฯ (หญิงว่า คตา) พระสงฆ์หมู่ใด เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ข้าพเจ้าถือแล้วว่าเป็นที่พึ่ง กำจัดภัยได้จริง *อิมินา สุกกาเรณ ตํ ภาควนฺตํ อภิปุชยามิฯ* ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระสงฆ์หมู่นั้น ด้วยเครื่องสักการะนี้

อรหํ สมมาสมพุทฺธํ ภาควา พุทฺธํ ภาควนฺตํ อภิวาเทมิ (กราบ)
สวากขาโต ภาควตา ธมฺโม ธมฺมํ นมสฺสามิ (กราบ)
สุปฏิปนฺโน ภาควโต สวากสงฺໄໝ สงฺฆํ นมามิ (กราบ)”

กล่าวคำประกาศองค์อุโบสถศีล

ต่อจากนั้น ผู้เป็นหัวหน้านั่งคุกเข่าประนมมือ ฟังกล่าวคำประกาศองค์อุโบสถศีลว่า

“อชฺช โภจนฺโต ปกฺขสฺส อฏฺฐจฺมิทิวโส (กรณีวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ให้ใช้ว่า จาตุทฺทสีทิวโส วันขึ้น ๑๕ ค่ำ ให้ใช้ว่า ปณฺณรสีทิวโส อมาวสีทิวโส) เหวรุโป โข โภจนฺโต ทิวโส พุทฺเธน ภาควตา ปณฺณตตฺสฺส ธมฺมสฺสวนสฺส เจว ตทตฺถาย อุปาสกอุปาสิกานํ อุโปสถกมฺมสฺส จ กาลโ โหติ ฯ

หนฺท มยฺ โภจนฺโต สพุเพ อีธ สมากตา ตสฺส ภาควโต ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา ปุชนตฺถาย อิมฺลจ รตฺติ อิมฺลจ ทิวสํ อฏฺฐจฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวสีสฺสามาติ กาลปริจฺเฉทํ กตฺวา ตํ ตํ เวรมณฺี อารมฺมณฺ์ กริตฺวา อวิกฺขิตฺตจิตฺตา หุตฺวา สกฺกจฺจํ อุโปสถํ สมากิเยยฺยาม อีทิสํ ทิ อุโปสถํ สมฺปตฺตานํ อมฺหากํ ซีวิทํ มา นิรตฺถกํ โหตุ ฯ

ข้าพเจ้า ขอประกาศเริ่มเรื่องความที่จะได้สมาทานรักษากุโบสถ ตามกาลสมัย พร้อมด้วยองค์ ๘ ประการ ให้สาธุชนที่จะตั้งจิตสมาทานทราบทั่วกัน ก่อนแต่จะสมาทาน ณ บัดนี้

ด้วยวันนี้ เป็นวันอัฐมี ดิถีที่ ๘ (หรือวันจตุทสี ดิถีที่ ๑๔ วันปณฺณรสีวันอมวสี ดิถีที่ ๑๕ ขึ้นกับวันที่รักษาศีล) แห่งปักข์มาถึงแล้ว ก็แลวันเช่นนี้ เป็นกาลที่จะพึงธรรม และทำการรักษาอุโบสถ เพื่อประโยชน์แห่งการพึงธรรม บัดนี้ขออุทิศอันยิ่งใหญ่ คือตั้งจิตสมาทานอุโบสถ จงเกิดมีแก่เราทั้งหลาย บรรดามาประชุม ณ ที่นี้ เราทั้งหลาย พึงมีจิตยินดีว่าจะรักษากุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ วันหนึ่งคืนหนึ่ง ณ เวลานี้แล้ว จงตั้งจิตคิดงดเว้นไกลจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป คือฆ่าสัตว์เองและ ใช้ให้คนอื่นฆ่า ๑ เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ คือลักและฉ้อและใช้ให้ลักและฉ้อ ๑ เว้นจากอพรมจรรย์ ๑ เว้นจากพูดคำเท็จคำไม่จริง และล่อลวงอำพรางท่านผู้อื่น ๑ เว้นจากดื่มกินซึ่งสุราเมรัย สารพัดน้ำกลั่นน้ำดอง อันเป็นของให้ผู้ดื่มแล้วเมา ซึ่งเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท ๑ เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ตั้งแต่พระอาทิตย์เที่ยงแล้ว ไปจนถึงเวลาอรุณขึ้นใหม่ ๑ เว้นจากฟ้อนรำขับร้องและประโคมดนตรี และดูการเล่นบรรดา

เป็นข้าศึกแก่กุศล และตัดทรงระเบียบดอกไม้ ลูบไล้ทาตัวด้วยของหอม เครื่องย่อมเครื่องแต่ง และประดับร่างกายด้วยเครื่องอาภรณ์วิจิตรงดงามต่าง ๆ ๑ เว้นจากนั่งนอนเหนือที่นั่ง ที่นอนอันสูง มีเตียงตั้งเท้าสูงกว่าประมาณ และที่นั่งที่นอนอันใหญ่ภายในมีนุ่นและสำลี และเครื่องลาดอันวิจิตรงดงาม ๑ จงทำความเว้นองค์ที่จะพึงเว้น ๘ ประการนี้เป็นอาภรณ์ อย่างมีจิตฟุ้งซ่านส่งไปอื่น จงสมาทานอุโบสถ ๘ ประการนี้โดยเคารพเถิด เพื่อบูชา พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้านั้น ด้วยข้อปฏิบัติอย่างยิ่ง ตามกำลังของเราทั้งหลาย ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ชีวิตแห่งเราทั้งหลายเป็นมาจนถึงวันอุโบสถนี้ จงอย่าล่วงไปปราศจากประโยชน์เลย”

อนึ่ง คำประกาศองค์อุโบสถศีลนั้น บางอารามใช้แตกต่างกัน ฉะนั้นผู้สมาทาน รักษาอุโบสถศีลควรศึกษาให้เข้าใจถูกต้องก่อนเริ่มพิธี

กล่าวคำขออุโบสถศีล

ต่อจากนั้น ผู้สมาทานรักษาอุโบสถศีลทุกคน ฟังกล่าวคำขออุโบสถศีลพร้อมกันว่า

“มยฺ ภนฺเต ติสฺรณฺเนน สท อฏฺฐจฺกสมฺนฺนาคตฺ อูโปสถํ ยาจามฯ” (ว่า ๓ จบ)

กล่าวคำรับสรณคมน์

ต่อจากนั้น ฟังตั้งใจรับสรณคมน์ โดยกล่าวตามพระสงฆ์ว่า

“นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ” (ว่า ๓ จบ)

“พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิฯ”

เมื่อพระสงฆ์ว่า “ตีสรณคมน์ นิฎฺฐิตํฯ” ฟังรับพร้อมกันว่า “อาม ภนฺเตฯ”

กล่าวคำสมาทานอุโบสถศีล

ต่อจากนั้น ฟังสมาทานอุโบสถศีล โดยกล่าวตามพระสงฆ์ว่า

“ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาปทํ สมာதியามิ

อทินนาทานา เวรมณี สิกขาปทํ สมาதியามิ

อปฺพรหมจฺรียา เวรมณี สิกขาปทํ สมาதியามิ

มุสฺสาวาทา เวรมณี สิกขาปทํ สมาதியามิ

สุรามาเรยมชฺชปมาทญฺจานา เวรมณี สิกขาปทํ สมาதியามิ

วิกาลโภชนา เวรมณี สิกขาปทํ สมาதியามิ

นจฺจคฺคิตฺวาทิตฺวิสุทฺทสฺสสนา มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนญฺจานา เวรมณี
สิกขาปทํ สมาதியามิ

อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณี สิกขาปทํ สมาதியามิฯ”

เมื่อรับศีลจบแล้ว ฟังกล่าวตามพระสงฆ์ว่า “อิมํ อฏฺฐจฺกสมนฺนาคตฺ, พุทฺธปณฺณตฺตํ
อุโปสถํ, อิมฺญจ รตฺตํ อิมฺญจ ทิวสํ, สมฺมเทว อภิรทฺขิตฺตุ สมมาதியามิฯ” ข้าพเจ้าสมาทาน
อุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ เพื่อจะรักษาไว้ให้ดี
ไม่ให้ขาดไม่ให้ทำลาย ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ณ เวลารวันนี้”

พระสงฆ์บอกต่อว่า “อิมานิ อฏฺฐสิกขาปทานิ อชฺเชกํ รตฺตินฺทิวํ อุโปสถวเสน
สาธุกํ รทฺขิตฺตพฺพานิฯ” ฟังรับพร้อมกันว่า “อาม ภนฺเตฯ”

พระสงฆ์จะบอกอานิสงส์ของศีลต่อไปว่า “สีเลน สุคตฺติ ยนฺติ, สีเลน โภคสมฺปทา,
สีเลน นิพฺพตฺติ ยนฺติ, ตสฺมา สีลํ วิโสธเยฯ”

จบพิธีสมาทานอุโบสถศีลเพียงเท่านี้ ต่อจากนั้น ฟังตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาหรือ
มนสิการกรรมฐานต่อไป เมื่อรักษาครบเวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่งแล้ว การสมาทานก็สิ้นสุดลง

ข้อควรปฏิบัติขณะรักษาอุโบสถ

เมื่อบุคคลเข้าจำอุโบสถและรักษาอยู่นั้น ควรงดกิจการงานอันเป็นบาป เบียดเบียน
ผู้อื่นให้ได้รับความลำบากหรือคับแค้นใจ งดบังคับขู่เข็ญคนหรือสัตว์ทำกิจการงานใน
วันอุโบสถ แม้กิจการงานที่สั่งให้ทำก่อนวันอุโบสถ ก็ควรเพิกเฉยเสีย อย่าได้เอาใจใส่ในวันนั้น
ส่วนกิจการงานอันเป็นบุญกุศล ไม่ทำผู้อื่นให้ได้รับความลำบากหรือคับแค้นใจ เช่น
จัดเตรียมอาหารคาวหวานไปทำบุญ จะทำด้วยตัวเองหรือให้คนอื่นช่วยก็ได้ หากผู้รักษา

อุโบสถศีลเป็นผู้น้อย ไม่เป็นไทแก่ตัวเอง มีผู้บังคับบัญชาคอยสั่งงาน ควรหาโอกาสล้างงานก่อนไปรักษาอุโบสถศีล

เมื่อบริโภคอาหารแล้ว ควรใช้เวลารักษาอุโบสถศีล ด้วยการนั่งอายุและวัยของตัวเอง เพื่อความไม่ประมาทในชีวิตว่า เราเกิดในยุคที่มนุษย์มีอายุ ๑๐๐ ปี หรือหย่อนกว่า ๑๐๐ ปี เป็นอายุขัย ตอนนี้เรามีอายุเท่านี้แล้ว มีอายุเหลืออยู่เท่านี้ ชีวิตคงไม่ยืนยาวไปกว่านี้ ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่นี้ มรณภัยก็มีอยู่มาก เพราะชีวิตนี้น้อยนัก เราจะต้องตายแน่นอน ดังนั้น เราจึงไม่ควรประมาท ไม่ควรย่อหย่อนในการทำความดี รับแรงชวนชวาททำความดีให้มาก ก่อนจะหมดอายุขัย นอกจากนั้น บุคคลผู้รักษาอุโบสถศีล ควรให้เวลาหมดไป ด้วยการสวดมนต์ ฟังธรรม หรือเจริญกรรมฐานต่าง ๆ การรักษาอุโบสถศีลนั้น จึงจะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก นับเข้าในอริยอุโบสถ

พุทธศาสนิกชนรักษาอุโบสถศีลเนื่องในวันธรรมสวนะ ณ วัดเทพศิลา กรุงเทพมหานคร

พุทธศาสนิกชนรักษาอุโบสถศีลเนื่องในวันธรรมสวนะ ณ วัดเทพศิลา กรุงเทพมหานคร

บทที่ ๕

พฤติกรรมการรักษาอุโบสถศีล

การรักษาอุโบสถศีลของแต่ละคนได้อานิสงส์มากน้อยไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความตั้งใจที่แสดงออกของผู้รักษา บางคนไม่ตั้งใจรักษา ปล่อยเวลาให้หมดไปกับการพูดคุย เรื่องจิปาถะ เช่น เรื่องอาหารการกิน เรื่องครอบครัว เรื่องบุตรหลาน เป็นต้น ไม่สนใจเรื่องรักษาศีลหรือการทำความดี เช่น สวดมนต์ ฟังเทศน์ นั่งสมาธิ เป็นต้น ใจไม่เคยสัมผัสความสุขจากการรักษาอุโบสถศีลเลย บางคนตั้งใจรักษา แต่รักษาไม่ครบทุกข้อ รักษาบางข้อเว้นบางข้อ ความจริงอุโบสถศีล กำหนดให้รักษาทุกข้อ ขาดข้อใดข้อหนึ่งไป ไม่เป็นการรักษาอุโบสถศีล บางคนมีศรัทธาเต็มเปี่ยม ตั้งใจรักษาศีลไม่ให้ขาด ไม่ให้ต่างพร้อย ยุกก็ไม่ดับ มดก็ไม่ตี ให้ความกับการทำความดีต่าง ๆ ดังนั้น การรักษาอุโบสถของบุคคล เช่นนี้ย่อมมีอานิสงส์มาก มีกุศลผลบุญมาก

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าประธานแก่นางวิสาขาฟังว่า คนรักษาอุโบสถมีพฤติกรรม ๓ ลักษณะ ได้แก่ โคपालกอุโบสถ นิคคัณฐอุโบสถ และอริยอุโบสถ ทรงแสดงให้เห็นว่าการรักษาอุโบสถของแต่ละคน ได้อานิสงส์มากน้อยไม่เท่ากัน ได้รับผลบุญแตกต่างกันไป เพราะการปฏิบัติตนในขณะรักษาอุโบสถยิ่งหย่อนกว่ากันนั่นเอง

โคपालกอุโบสถ

โคपालกอุโบสถ เป็นอาการปฏิบัติตนของคนที่รักษาไม่จริง ใจลุ่มหลงอยู่ด้วยกามคุณ เมื่อสมาทานอุโบสถศีลแล้ว แทนที่จะตั้งใจรักษาและทำความดีตลอดหนึ่งวันหนึ่งคืน กลับปล่อยใจให้คิดแต่เรื่องราวของความเป็นโลก ความต้องการอยากได้สิ่งโน้นสิ่งนี้มาบำรุงบำเรอตน ไม่ได้คิดจะทำความดีอย่างอื่นให้เกิดขึ้นเลย ไม่ผิดอะไรกับคนรับจ้างเลี้ยงโค

เมื่อถึงเวลาเช้า ก็เข้าไปรับโคมมาเลี้ยง เวลาเย็นก็นำโคมมาส่งเจ้าของ รับเอาค่าจ้างไป กลับบ้านแล้ว ก็คิดแต่ว่าพรุ่งนี้จะพาโคไปกินหญ้ากินน้ำที่ไหน คนรับจ้างนั้นไม่เคยได้รับประโยชน์อะไรจากโคเลย เช่น น้ำมัน เป็นต้น ผู้รักษาอุโบสถศีลแบบโคपालกอุโบสถก็เช่นกัน ไม่ได้รับประโยชน์จากอุโบสถศีลที่ตนรักษาเลย ดังนั้น การรักษาแบบโคपालกอุโบสถ จึงได้อานิสงส์น้อย เพราะในขณะที่รักษาอุโบสถศีล สนใจแต่เรื่องอื่น ไม่คิดจะรักษาศีลหรือ ทำความดีอะไรเลย

นิคัณฐอุโบสถ

นิกัณฐอุโบสถ เป็นการปฏิบัติตนของคนรักษาอุโบสถศีลที่ถือตามลัทธิของพวกเขา นิกครนถ์นักบวชนอกพระพุทธศาสนา (ศาสนาอื่น) กล่าวคือ เมื่อสมათานอุโบสถศีลแล้ว ไม่รักษาอุโบสถศีลตามข้อกำหนด รักษาตามความพอใจของตัวเอง ถือตนเป็นใหญ่ เช่น ควรรักษาอุโบสถศีลให้ครบทั้ง ๘ ข้อตามพระพุทธบัญญัติ แต่กลับหาข้ออ้างรักษาเพียงบางข้อ เป็นต้น การรักษาอุโบสถศีลแบบเลือกปฏิบัติตามความพอใจของตัวเองเช่นนี้ ถึงจะทำด้วยความตั้งใจ เป็นบุญเป็นกุศลก็จริง แต่ได้บุญน้อยมาก เพราะคิดเองทำเอง เหมือนการรักษาอุโบสถศีลของพวกนิกครนถ์ กล่าวคือ พวกนิกครนถ์ เมื่อถึงวันอุโบสถตามลัทธิของตน จะสอนสาวกของตนว่า ท่านทั้งหลาย วันนี้เป็นวันอุโบสถ ท่านทั้งหลายจงรักษาอุโบสถศีล อย่าได้ฆ่าสัตว์เบียดเบียนสัตว์ในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ในทิศโน้น แต่ในทิศนี้ทำได้ การสอนสาวกให้เมตตาสัตว์ในบางทิศ ไม่เมตตาในบางทิศเช่นนี้ เป็นการเลือกปฏิบัติขาดความกรุณาเอ็นดูในสัตว์ทุกหมู่เหล่า ดังนั้น การรักษาอุโบสถศีลแบบพวกนิกครนถ์จึงได้อานิสงส์น้อย

อริยอุโบสถ

อริยอุโบสถ เป็นการสมათานรักษาอุโบสถศีลของคนปรารถนาความเพียร เพราะไม่ได้ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปตามความยินดี ความต้องการหรือความเศร้าหมองใด ๆ ด้วยอำนาจกิเลสแต่พากเพียรรักษาศีลไม่ให้ขาด ไม่ให้ต่างพร้อย ด้วยการปฏิบัติกรรมฐาน ๖ ประการ ดังนี้

๑. พุทธานุสสติ คือ ระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า
๒. ธัมมานุสสติ คือ ระลึกถึงคุณความดีของพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ คือ ระลึกถึงคุณความดีของพระสงฆ์

๔. สีลานุสสติ คือ ระลึกถึงคุณของศีลที่ตนรักษา
๕. จาคานุสสติ คือ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาค
๖. เทวदानุสสติ คือ ระลึกถึงคุณความดี มีทาน ศีล เป็นต้น ที่เป็นเหตุให้บุคคลเกิดเป็นเทวดา

การรักษาอุโบสถศีลอย่างนี้ถือว่ามีผลมาก หรือมีอานิสงส์มาก อย่างน้อยทำให้เกิดในสวรรค์ ๖ ชั้น อย่างกลางทำให้เกิดเป็นพรหม อย่างสูงทำให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

อริยอุโบสถถือเป็นการรักษาอุโบสถศีลอย่างพระอริยบุคคล พระพุทธองค์ทรงอุปมาประทานแก่นางวิสาขาว่า พระราชาเสวยราชสมบัติและครองอธิปไตยในแคว้นใหญ่ถึง ๑ แคว้น สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ การเสวยราชสมบัตินี้ ถือว่ายิ่งใหญ่ที่สุดในโลกแล้ว แต่ยังไม่ถึงเศษเสี้ยวที่ ๑๖ ของอานิสงส์ในการรักษาอุโบสถศีล ดังนั้น บุคคลผู้สมทานรักษาอุโบสถศีล ควรรักษาแบบอริยอุโบสถ ดำเนินรอยตามพระอริยบุคคลส่วนผลที่ได้รับจะสูงต่ำเพียงใด ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมการรักษาของผู้นั่นเอง

คฤหัสถ์ผู้เกิดมาในพระพุทธศาสนา ควรหาโอกาสช่วงหนึ่งของชีวิตรักษาอุโบสถศีล ด้วยการถือศีล ๘ ในวันพระ เพื่อบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติตนตามข้อวัตรที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและปฏิบัติตาม เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่ตราบสืบกาลนาน หากตั้งตนอยู่ในความประมาท ปล่อยให้ชีวิตล่องลอยไป ด้วยการบริโภคแต่กามคุณเป็นนิจ ให้จิตผูกพันอยู่ในกามคุณที่ตนเคยบริโภค ไม่คิดจะรักษาอุโบสถศีลชำระตนให้บริสุทธิ์เลย ได้ชื่อว่า ให้ชีวิตล่องไปปราศจากประโยชน์หมดโอกาสบำเพ็ญพรตถือพรหมจรรย์ ในกาลข้างหน้าการรักษาอุโบสถศีลก็จะมีใครถือทรงต่อไป คนรุ่นหลังก็จะไม่รู้วิธีรักษาอุโบสถศีลที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้เป็นเหตุให้ละเลยไม่รักษาอุโบสถศีล การรักษาอุโบสถศีลในพระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสูญไปในที่สุด

บทที่ ๖ อานิสงส์ของอุโบสถศีล

ประโยชน์ของอุโบสถศีล

อุโบสถศีลเป็นศีลระดับสูงที่อุบาสกและอุบาสิกา ผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับอานิสงส์อย่างสูงสุด การอยู่รักษาอุโบสถศีล จึงเป็นการอบรมกายและใจ ฝึกหัดตัดนิสัยและสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นภายในตน มีผลทรงคุณค่ายิ่งกว่า เงินทองของนอกกาย เป็นกุศลกรรมที่ประเสริฐยิ่ง การรักษาอุโบสถศีลเป็นการสร้างพื้นฐานแห่งคุณธรรมความดี เบื้องต้นสำหรับรองรับคุณธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือนพื้นที่นามีรสดินดี มีน้ำชุ่มชื้น เป็นพื้นที่ใช้เพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ ให้เติบโตและเกิดผลงอกงาม ถ้าพยายามรักษาอุโบสถศีลให้ดีเป็นแล้ว ย่อมมีอานิสงส์โดยย่อ ๓ ประการ ดังนี้

๑. *ศีลพาไปสู่สุคติ* (สีเลน สุคติ ยนฺติ) คำว่า “สุคติ” หมายถึง ทางดำเนินที่ดี โดยนัยนี้ คนรักษาศีลจะ ดำเนินชีวิตสะดวกสบาย ประกอบอาชีพได้คล่องตัว ไม่ต้องโทษคดีต่าง ๆ เมื่อบั้นปลายของชีวิตคนที่รักษาศีลจิตใจก็ตั้งมั่นมีสติได้ง่าย ไม่หลงใหลจะตายอย่างมีสติแล้วไปสู่สุคติ คือ มนุษยคติ หรือเทวคติ

๒. *ศีลทำให้มีโภคทรัพย์* (สีเลน โภคสมฺปทา) ศีลทำให้ผู้ที่รักษาบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ สิ่งของที่ใช้อุปโภคบริโภค เมื่อคนที่มีศีลนั้นอาศัยความไม่ประมาทเป็นเหตุ คือ ไม่เอาเวลาไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขต่าง ๆ เช่น เล่นการพนัน ดื่มสุราเมรัย จึงทำให้มีเวลาขยันทำการงานด้วยเหตุนี้ ทรัพย์ที่มีอยู่เดิมก็ไม่รั่วไหลออกไป ทรัพย์ที่ขวนขวายขยันทำมาหากินจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น เป็นต้น

๓. **ศิลปะช่วยดับทุกข์** (สีเลน นิพพุติ ынุติ) ศิลปะช่วยให้ดับความทุกข์กายทุกข์ใจ ที่เกิดเป็นผลจากการไม่รักษาศิลปะ เช่น ฆาตกรต้องคอยหวาดระแวงใจไม่กล้าเดินทางไปมา เพราะกลัวว่าจะต้องถูกตำรวจไล่ล่า หรือผู้ที่คอยเบียดบังสมบัติของหลวงหรือภาษีประชาชน ต้องคอยหวาดกลัวว่าเจ้าของหรือทางการจะจับไป เป็นต้น จะเห็นได้ว่าทั้งฆาตกร หรือโจร หรือขู่ จะต้องใช้ชีวิตอย่างหวาดระแวงใจว่าตำรวจหรือผู้ที่เกี่ยวข้องจะให้บทลงโทษตาม ความผิด ดังนั้น ถ้าหากคนรักษาศิลปะหรือรักษากายวาจาให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงามแล้ว ความทุกข์ในส่วนผลนี้จะไม่เกิดขึ้น ส่วนการดับทุกข์ในส่วนเหตุต้องประพฤติตามหลัก ไตรสิกขา ได้แก่ ศิลปะ สมาธิ และปัญญา จะเห็นว่าไม่เพียงแต่มีศิลปะอย่างเดียวจึงจะดับทุกข์ ในส่วนเหตุได้ แต่การดับทุกข์ในส่วนนี้จำเป็นต้องมีศิลปะเป็นรากฐานเบื้องต้น เพราะศิลปะ ทำให้คนมีความประพฤติดีงามเป็นปกติ ทำให้ใจเป็นปกติหรือมีความสุข ถ้าหากคนรักษาศิลปะ ดีจะมีความสุขเพิ่มขึ้น มีปีติ เอิบอิ่มใจว่าตนได้ประพฤติดีงามจากการรักษาศิลปะ จิตใจก็ พลอยสบายเป็นสมาธิได้ง่ายและจะพาให้เกิดปัญญา ได้ด้วย กระทั่งสามารถดับทุกข์ใน ส่วนเหตุได้ในที่สุด

อุโบสถศิลปะจึงเป็นศิลปะที่สำคัญยิ่ง สำหรับฆราวาสผู้ครองเรือน ซึ่งปรารถนาความสุข อันยอดเยี่ยมในกาลปัจจุบันและอนาคต ผู้ต้องการสะสมบุญบารมี เพื่อการรู้ธรรม เห็นธรรมและบรรลุมรรคผลนิพพาน ต้องใส่ใจศึกษาหาความรู้เอาไว้พร้อมกับการประพฤติ ปฏิบัติธรรม ก็จะทำให้เกิดอานิสงส์อันยิ่งใหญ่แก่ตนเอง ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนา จึงเปรียบเสมือนได้ว่าไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ในชาตินี้

ผู้ที่รักษาอุโบสถศิลปะเป็นประจำ หรือผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุโบสถศิลปะ นับว่าเป็นผู้ได้ ปูพื้นหรือทาง หรือสร้างสะพาน ให้แดนมนุษย์กับแดนสวรรค์ของตนติดต่อเชื่อมถึงกัน เพื่อผู้มีศิลปะติดต่อไปถึงได้โดยสะดวกสบาย หรือเป็นประหนึ่งได้สร้างบันไดที่ตนเองจะได้ ขึ้นสวรรค์อย่างง่ายดาย

คุณค่าของอุโบสถศิลปะ

นักวิชาการหลายท่านได้วิเคราะห์อานิสงส์ของอุโบสถศิลปะ จำแนกได้ ๓ ประการ ได้แก่ คุณค่าต่อตนเอง คุณค่าต่อส่วนรวม และคุณค่าต่อการพัฒนาคุณธรรม ดังนี้

ด้านคุณค่าต่อตนเอง อุโบสถศิลปะทำให้ผู้รักษาเป็นผู้หนักแน่นในเรื่องสิทธิของตนเอง ซึ่งจะทำให้ตระหนักรู้ว่า ทุกคนล้วนรักความสุข และไม่ไปเบียดเบียนหรือละเมิด สิทธิของผู้อื่น คือ

๑. ผู้รักษาอุโบสถศีลเคารพในชีวิตของผู้อื่น พิจารณาได้จากสิกขาบทข้อ ๑ เพราะมนุษย์ทุกคนต่างก็รักชีวิต กลัวความตาย และต้องการมีความสุข ความปลอดภัย จากอันตราย ความจริงนี้เป็นเหตุผลที่ทำให้มนุษย์คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้น ไม่ให้มนุษย์ ไปเบียดเบียนหรือทำลายชีวิตของสัตว์อื่นอีกด้วยดังนั้น สิกขาบทข้อนี้จึงมุ่งเน้นให้มนุษย์ ปฏิบัติต่อกันด้วยความรัก ความสงสาร และความเมตตา อันเป็นเหตุให้ชีวิตของมนุษย์ มีความปลอดภัย และเป็นการป้องกันภัยอันนำไปสู่ความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ อย่างไม่มี วันจบสิ้น เป็นมาตรฐานให้มนุษย์ตระหนักรู้ให้ตนเองมีความเคารพในสิทธิของสรรพชีวิต

๒. ผู้รักษาอุโบสถศีลเคารพในทรัพย์สินของผู้อื่น พิจารณาได้จากสิกขาบทข้อ ๒ ซึ่งมุ่งเน้นในการยับยั้งสกัดกั้นความวุ่นวายเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิหรือทรัพย์สินของ ผู้อื่นไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม โดยไม่ได้รับการยินยอมพร้อมใจจากเจ้าของกรรมสิทธิ์ อุโบสถศีลข้อ ๒ จึงมุ่งเน้นการเคารพถึงทรัพย์สินในการครอบครองของผู้อื่น หรือในการ เข้าไปฉกฉวยครอบครองถือเอาเป็นกรรมสิทธิ์เป็นของตน

๓. ผู้รักษาอุโบสถศีลพอเพียงทางกามารมณ์ พิจารณาจากสิกขาบทข้อ ๓ ซึ่ง มนุษย์ทุกคนต้องเข้าใจและพอเพียงกับการมีเพศสัมพันธ์ที่จะเกิดขึ้น เพื่อให้มนุษย์มีความ สันวรหรือสำรวมระมัดระวังเรื่องเพศสัมพันธ์ และจัดเป็นมาตรการในการช่วยป้องกัน ปัญหาทางเพศและสร้างความสงบสุขให้แก่สังคม เช่น การสำสอนทางเพศ การชมชื่น กระทำชำเรา การกระทำอนาจาร เป็นต้น

๔. ผู้รักษาอุโบสถศีลเคารพสิทธิในการสื่อสารต่าง ๆ เนื่องจากตระหนักถึง การเคารพและการใส่ใจต่อความทุกข์ที่จะมีแก่บุคคลอื่นซึ่งอาจเกิดจากการขาดความ ยั้งคิดและเป็นการสร้างความไม่พอใจแก่ผู้ฟังดังนั้น สิกขาบทข้อนี้ จึงเป็นมาตรการในการ สร้างความเชื่อมั่นและความไว้นื้อเชื่อใจกันและใช้การสื่อสารที่เป็นข้อเท็จจริง ตรงไปตรงมา

๕. ผู้รักษาอุโบสถศีลเคารพในคุณค่าและตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง ไม่ เบียดเบียนหรือทำลายชีวิตของตนเอง ทั้งนี้ มนุษย์ต้องตระหนักถึงผลเสียจากการเข้าไป ช้องแวมกับการดื่มสุราและเมรัยหรือแม้แต่สิ่งเสพติดทั้งหลายต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้ประมาท และขาดสติ ดังนั้น สิกขาบทนี้จึงมุ่งเน้นให้หลีกเลี่ยงความขัดแย้งและการกระทำผิดใน มิติอื่น ๆ หรือถ้าจะกล่าวชี้ชัดลงไปคือการดื่มสุราและเมรัย ยาเสพติดต่าง ๆ ให้โทษแก่ ตนเองและผู้อื่นนั่นเอง

๖. ผู้รักษาอุโบสถศีลจำกัดในความต้องการของการบริโภค พิจารณาได้จาก สิกขาบทข้อ ซึ่งในมุมมองของพระพุทธศาสนามองว่าอาหารมื้อเช้าใช้ประโยชน์ในการซ่อมแซมร่างกาย สร้างเสริมพลังงานในการขับเคลื่อนการบำเพ็ญกุศลกรรมต่อไป ส่วนอาหารกลางวันเป็นการใช้ประโยชน์ในการสร้างพลังกำลังกายให้เจริญเติบโต ส่วนอาหารในมื้อเย็น ถือว่า เป็นส่วนเกินของการบริโภคเพราะการบริโภคในทางพระพุทธศาสนาเป็นการมุ่งอรรถประโยชน์เป็นหลัก

๗. ผู้รักษาอุโบสถศีลเคารพในความเท่าเทียมกัน ไม่มีการแข่งกัน ประดับเครื่องแต่งกายเพื่อโอ้อวด สรุ่ยสรุ่ย เพียงแค่ต้องการแสดงความทรุทร่า รวมทั้งยังเป็นการป้องกันการหลงใหลในแสง สี และเสียงอีกด้วย จากสิกขาบทข้อ ๗ ซึ่งจัดเป็นพุทธรูธีในการป้องกันเพื่อไม่ให้เกิดการหลงใหลในรูปแบบต่าง ๆ ๓ ประการ ได้แก่ ป้องกันไม่ให้เกิดการหลงใหลในเสียง (สัททตัณหา) ป้องกันไม่ให้เกิดการหลงใหลในกลิ่น (คันธตัณหา) และป้องกันไม่ให้เกิดการหลงใหลในรูป (รูปตัณหา)

๘. ผู้รักษาอุโบสถศีลยอมตระหนักรู้ถึงการไม่หลงใหลที่ยึดติดอยู่ในความสัมพันธ์อ่อนนุ่มอันเป็นเหตุที่เป็นปัจจัยก่อให้เกิดการสังสมความเกียจคร้าน พิจารณาได้จาก สิกขาบทข้อ ๘ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการเกิดตัณหาอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “โผฏฐัพพตัณหา” ความอยากในสัมผัส นี่เองยอมเป็นการบ่มเพาะความใคร่ (กาม) อันเป็นการลดและละตัณหาที่จะพึงมีจากการยึดติดในกายสัมผัส และเป็นการตัดช่องทางกำเริบทางกามารมณ์ได้อีกด้วย

ด้านคุณค่าต่อส่วนรวม ประกอบด้วย

๑. อานิสงส์อุโบสถศีลด้านวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน หล่อหลอมให้เกิดเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะเกี่ยวกับกับการแต่งตัว การปฏิบัติ และพิธีกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อุโบสถศีลกับการแต่งกาย ผลสัมฤทธิ์ที่ตอบสนองจากการรักษาอุโบสถจะทำให้ มนุษย์มีความรู้จักในการใช้ปัญญาพิจารณาบริโภคและใช้สอยถึงคุณค่าแท้ คือ รู้จักเลือก แต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์มีความจำเป็น และสร้างสรรค์ก่อให้เกิดการพัฒนาชีวิตและสังคม และแสดงความเป็นเอกลักษณ์ให้แก่สังคม

อุโบสถศีลกับการปฏิบัติ อุโบสถศีลมีคุณค่าในการหล่อหลอมและมีบทบาทที่สำคัญ ในการช่วยให้พระศาสนามีความมั่นคงและมีอิทธิพลในการกำหนดความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมอันเป็นรูปแบบวิถีชีวิตของบุคคลในสังคม ผ่านรูปแบบการปฏิบัติส่งเสริมให้พระพุทธศาสนามีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง การรักษาอุโบสถศีลเท่ากับว่าได้รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของชาติบ้านเมืองให้ดำรงอยู่ตลอดไป

อุโบสถศีลกับพิธีกรรม การรักษาอุโบสถศีล มีส่วนหล่อหลอมให้เกิดเป็นพิธีกรรม ซึ่งเป็นแบบอย่างหรือแบบแผนที่ควรปฏิบัติในพุทธศาสนาอุโบสถศีลจัดเป็นกุศลพิธีหรือพิธีบำเพ็ญกุศล อันเป็นการบำเพ็ญกุศลเกี่ยวกับความดีงาม

๒. **อานิสงส์อุโบสถด้านเศรษฐกิจ** ทำให้ประจักษ์ชัดว่าอุโบสถศีลมีส่วนพัวพันกับระบบเศรษฐกิจโดยตรง ทั้งการผลิต การค้าขาย และการบริโภค อุโบสถศีลจึงมีคุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก สรุปได้ ดังนี้

สิกขาบทข้อ ๑ มีส่วนช่วยในการป้องกันการค้ำมนุษย์ไม่เอาไรต์เอาเปรียบทางการค้า เช่น หากบุคคลรักษาอุโบสถศีลก็จะเป็นการปิดช่องทางการบังคับ การค้าประเวณีเพื่อธุรกิจทางเพศ การบังคับใช้แรงงาน การบังคับขอราน เป็นต้น

สิกขาบทข้อ ๒ ช่วยส่งเสริมให้มนุษย์รู้จักผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ ไม่คดโกงต่อลูกค้า ไม่หนีภาษีอากร

สิกขาบทข้อ ๓ ช่วยส่งเสริมให้มนุษย์รู้ว่ากิจกรรมทางเพศไม่จำเป็นต้องทำทุกวัน ไม่ละเมิดในสิทธิคุ้มครองของผู้อื่น ทำให้สถาบันครอบครัวมีความมั่นคง อันเป็นส่วนที่จะช่วยส่งเสริมให้ระบบเศรษฐกิจในระดับปัจเจกชนหนักแน่นในการครองชีพ และยังสัมพันธ์กับระดับชาติอีกด้วย เพราะสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่จะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจให้พัฒนา

สิกขาบทข้อ ๔ มีส่วนช่วยให้มนุษย์มีความน่าเชื่อถือไม่หลอกลวงผู้บริโภค ใช้กิริยาวาจาอันเป็นเท็จโฆษณาจนเกินควรเพื่อให้ได้มาซึ่งกำไรเกินควร

สิกขาบทข้อ ๕ ทำให้มนุษย์ตระหนักถึงโทษของยาเสพติด สิ่งมีเงินเมาต่าง ๆ ไม่ค้าหรือขายสารเคมีหรือยาเสพติดที่ให้โทษและผิดกฎหมาย ทำให้ลดช่องว่างปัญหาอาชญากรรมต่าง ๆ ได้อีกด้วย

สิกขาบทข้อ ๖ ช่วยให้นุญษรู้จักในการพอประมาณในการบริโภค ไม่กินอาหารในส่วนเกินโดยเวลา เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันไม่ให้ร่างกายและจิตใจถูกชกจุงหรือย่ำยวนของกิเลสและตัณหาอันจะนำมาซึ่งการสร้างอัตตามากยิ่งขึ้น

สิกขาบทข้อ ๗ ส่งเสริมให้นุญษไม่บำรุงบำเรอร่างกายด้วยส่วนเกิน ไม่ประดับตกแต่งจนทำให้ต้องเสียรายได้หลัก เช่น การซื้อเครื่องสำอางราคาแพง เพื่อมาประดับร่างกาย ฟุ่มเฟือยหรือหรูหราเกิน ตระหนักถึงคุณค่าแท้มากกว่าคุณค่าเทียม เป็นต้น

สิกขาบทข้อ ๘ ช่วยให้อุญษหรือตระหนักถึงความพอดี ไม่ใช่สอยจนเกินเหตุ ดำรงชีวิตด้วยความพอเพียง

๓. **อานิสงส์อุโบสถศีลด้านการเมือง** การเมืองผูกมัดอยู่บนเงื่อนไขทางศีลธรรมโดยตรง ถ้าหากนักปกครองก้าวเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยปราศจากศีลธรรมย่อมทำให้สังคมพบกับกาลวิบัติ ในทางพระพุทธศาสนา ศีลเป็นหนึ่งในหลักธรรมของนักปกครองทุกระดับ ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองทั่วไป ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ เช่น ทาน คือ การเสียสละสิ่งของบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน ศีล คือ การรักษากายและวาจาให้เป็นปกติ ทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีของประชาชนตามกรอบของศีล ๕ และมีการรักษาศีล ๘ หรืออุโบสถศีลในวันพระ เป็นต้น ศีลซึ่งเป็นหนึ่งในหลักทศพิธราชธรรม ที่นักปกครองทั้งหลายควรปฏิบัติอันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อละซึ่งความไม่ดีทางกาย วาจา เบื้องต้น คือมีศีล ๕ อันจะนำมาซึ่งความสุขจากการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นผู้โลภอยากได้ของคนอื่นซึ่งไม่ใช่ของเรา ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ประพฤติผิดลูกและสามีภรรยาของผู้อื่น เป็นผู้มีสัจจะ ไม่โกหกหลอกลวงประชาชน ไม่ค้ายาเสพติด และควรปฏิบัติอย่างเคร่งลงไปอีกคืออุโบสถศีลโดยมีพื้นฐานรูปแบบเดียวกับศีล ๕ แต่พัฒนาสูงขึ้นไปอีก คือ ไม่หมกมุ่นในกามารมณ์ (อุโบสถศีลข้อ ๓) รู้จักพอเพียงบริโภคอาหารแต่พอประมาณ (อุโบสถศีลข้อ ๖) ไม่หมกมุ่นในสิ่งบันเทิงอันเป็นสิ่งที่สนองตัณหา (อุโบสถศีลข้อ ๗) และไม่ดำเนินชีวิตไปตามกระแสนิยมหรือหลงใหลไปตามกระแสของกิเลส (อุโบสถศีลข้อ ๘) จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะของนักปกครองที่ดีจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีคุณธรรมภายในจิตใจคือจะต้องมีศีลเป็นเบื้องต้น มีแนวทางอันเป็นจรรยาบรรณของนักปกครอง สร้างความสำนึกในหน้าที่ของตน เป็นหลักความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีกับประชาชน

คุณค่าต่อการพัฒนาคุณธรรม กล่าวคือ อุโบสถศีลมีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณธรรมให้สูง ๆ ยิ่งไป และหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายทุกประเภทและทุกระดับล้วนมาจากหลักปฏิบัติทางศีลธรรมเป็นฐานเชื่อมโยงทั้งสิ้น การที่บุคคลจะสามารถตัดกิเลสและบรรลุนิพพานได้ ในทางพระพุทธศาสนาแล้วจะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา อุโบสถศีลทั้ง ๘ สิกขาบท เมื่อวิเคราะห์เข้ากับหลักดังกล่าวแล้วถือว่าอยู่ในระดับศีล ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ

อย่างไรก็ตาม หลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาไม่หยุดเพียงแค่การฝึกฝนระดับศีลเท่านั้น แต่ยังให้พัฒนาดนไป ระดับสูง ๆ ขึ้นไประดับสมาธิ ได้แก่ สัมมาวายามะ และสัมมาสมาธิ สัมมาวายามะ หมายถึง การปรารถนาความเพียรทางใจ จัดเป็นกระบวนการของการพยายามละความชั่วและพัฒนาความดี เนื่องจากในกระบวนการขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสอันเป็นรากเหง้าของอกุศลธรรมทั้งปวง ส่วนสัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต และจะต้องฝึกฝนตนระดับปัญญาตามหลักมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ สัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาที่รู้ชัดส่วนสัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริออกจากกามคุณ ๕ มีรูปและเสียง เป็นต้น รวมทั้งสามระดับเรียกว่า “ไตรสิกขา” ดังนั้น การรักษาอุโบสถศีล เป็นการปฏิบัติบูชาเพื่อให้เข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา เพราะอุโบสถศีลจะเป็นแนวทางให้เกิดอธิจิตและอธิปัญญา เกิดญาณซึ่งสามารถละกิเลสอาสวะให้ขาดจากจิตได้

บรรณานุกรม

- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๗). *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (มหาเถรสมาคมจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี). โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- จิรัฐติกาลป์ แสงสุข. (๒๕๕๕). *ศึกษาวิเคราะห์อานิสงส์ของอุโบสถศีลในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://www.opac.mbu.ac.th/Record/25500>
- ธรรมโชติ [DHAMMACHOTE]. (๒๕๖๓, ๒๓ สิงหาคม). *อุโบสถ คืออะไร ถึ้อย่างไร - สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์* (ป. อ. ปยุตโต). [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=C8pWe93tqgl>
- ธรรมโชติ [DHAMMACHOTE]. (๒๕๖๓, ๒๙ พฤษภาคม). *อานิสงส์ของศีล - สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์* (ป. อ. ปยุตโต). [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Y7sk-GtJqRs>
- พระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวณฺโณ) (๒๕๖๐). *มนต์พิธี* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). เลียงเชียงเพียรเพื่อพุทธศาสน์
- พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสฺสี). (๒๕๖๐). *เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๘). ต้นบุญ.
- พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก). (๒๕๕๕). *อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑* (พิมพ์ครั้งที่ ๙). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโสภณ (ฟื้น ปาสาทิโก). (๒๕๖๒). *วิสาขามิคารมาตา เล่ม ๒* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโสภณ (ฟื้น ปาสาทิโก). (๒๕๖๓). *ภาวะที่เรียกว่าไตรสรณคมน์* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๕๘). *สยามสามไตร*. พิมพ์สวย.
- พระราชวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก). (๒๕๕๑). *ศาสนพิธีสังเขป คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี* (พิมพ์ครั้งที่ ๗). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระศรีวิสุทธิวงศาจารย์ (ทองสีบ จารุณฺโณ). (๒๕๕๘). *อุโบสถศีล* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ภิกขุ ป. อ. ปยุตฺโต [BhikkhuPAPayutto]. (๒๕๖๓, ๒๓ สิงหาคม). *ญาติโยมก็รักษาอุโบสถ พระสงฆ์ก็ลงอุโบสถ เป็นมาเป็นไปและแตกต่างกันอย่างไร - สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)*. [วีดิทัศน์]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=CrURoVdL4-U>

แม่ชีวิจิตร กันทะอิน. (๒๕๕๓). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์อุโบสถศีลในพุทธปรัชญาเถรวาท*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://opac.mbu.ac.th/Record/15299>

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๓๘). *เบญจศีลและเบญจธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๕). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (๒๕๕๔). *การนับถือพระรัตนตรัยของชาวพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร). (๒๕๔๐). *อุโบสถศีล หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๙). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). พลีสัมม.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *ถ้าอยากพ้นวิภวต ต้องเลิกติดไสยศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓). เจริญดีมั่นคงการพิมพ์.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๐). *คู่มือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นโท*. โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๗). *หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๕๗* (พิมพ์ครั้งที่ ๑). โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง

ที่ ๖/๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา
ฉบับปรับปรุง ปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

ในการประชุมคณะผู้บริหารสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ครั้งที่ ๑/๒๕๕๙ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ที่ประชุมได้พิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษา เพื่อเป็นอุปกรณ์การเรียนการสอนในสถานศึกษา ซึ่งได้จัดพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้วรวมจำนวนหนึ่งล้านเล่ม และเพื่อให้หนังสือหลักสูตรมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่ประชุมได้มีมติให้ตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา ฉบับปรับปรุง ปีพุทธศักราช ๒๕๕๗ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา มีรายนามดังนี้

๑. พระเทพมหาเจติยาจารย์	วัดพระปฐมเจดีย์	ประธานกรรมการ
๒. พระราชบัณฑิต	วัดธาตุทอง	รองประธานกรรมการ
๓. พระราชพิพัฒน์โกศล	วัดแก้วตมฺถร	กรรมการ
๔. พระราชสุนันต์มุนี	วัดบรมนิวาส	กรรมการ
๕. พระสุธีรัตนภรณ์	วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๖. พระศรีวิภัททียบดี	วัดชนะสงคราม	กรรมการ
๗. พระมหาสิริชัย สุขฉาโณ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรรมการและเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะเสร็จการ

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๓

(สมเด็จพระมหาธีรวงศ์)

แม่กองธรรมสนามหลวง

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง

ที่ ๙/๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษาฝ่ายคฤหัสถ์
ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ในการที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ได้พิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นอุปกรณ์การเรียนการสอนในสถานศึกษา เพื่อให้หนังสือหลักสูตรมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เหมาะสม สอดคล้องกับสถานะและวัยของนักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป จึงแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา มีรายนามดังนี้

ธรรมศึกษาชั้นตรี

๑. นายเชียรดนัย เสริมบุญไพศาล	วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม
๒. นายปิยะวัฒน์ เฉลิมวุฒิกุล	วิชาธรรมวิภาค
๓. นายวัลลภ รุจิขจร	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ธรรมศึกษาชั้นโท

๑. นายระวี สัจจโสภณ	วิชาธรรมวิภาค
๒. นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ
๓. นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี	วิชาอุโบสถศีล

ธรรมศึกษาชั้นเอก

๑. นายปกรัฐ กนกรณาพร	วิชากรรมบถ
๒. นายศิริรัช ศรีชุมแสง	วิชาธรรมวิจารณ์
๓. นายอภิรักษ์ นามวิชา	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะเสร็จการ

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๓

(สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า)

แม่กองธรรมสนามหลวง

รายนามผู้ประเมินหนังสือธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

นางสาวปวีณ์ กมลวรรณ	สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
ดร.อุรสา บรรณกิจโสภณ	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุพัตรา อุดมั่ง	โรงเรียนสาธิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฝ่ายมัธยม
นายอนาวิล วิภาสวัสต์	นักวิชาการอิสระ
นายพศวีร์ สีลาพจนานพร	โรงเรียนวัดราชาธิวาส

คณะผู้จัดทำ

คณะที่ปรึกษา

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อัครราชูปถัมภ์)
พระเทพเจดีย์อาจารย์ (กิตติคุณโต)
พระราชสุมนต์มุนี (อดุลกามา)

พระเทพมหาเจดีย์อาจารย์ (ปณฺณาสิริ)
พระราชพิพัฒน์โกศล (ปริยตฺติธาริ)
ดร. สมใจ วิเศษทักษิณ

กองบรรณาธิการ

พระราชบัณฑิต (ปสิทฺธิโก)
พระศรีภักทียบดี (จิตฺตสาโร)
นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุตใจ
นายปกรัฐ กนกนภาพร
นายอภิรักษ์ นามวิชา

พระสุธีรัตนภรณ์ (อธิจิตโต)
พระมหาสิริชัย สุขนาโณ
อาจารย์ ดร.เสียรदनัย เสริมบุญไพศาล
อาจารย์ศิริชัย ศิริชุมแสง
นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี

หน่วยงานและบุคคลที่อนุเคราะห์ภาพประกอบ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

กรุงเทพมหานคร

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

กรุงเทพมหานคร

กรมศิลปากร

กระทรวงวัฒนธรรม

พระพรหมวชิรมุนี (จิตฺตคฺตฺโต)

วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาแก้วปนาท กิตฺติภทฺโท

วัดเทพศิลา กรุงเทพมหานคร

พระมหาสิริชัย สุขนาโณ

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาธนพล กุสลญาณิ

วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

นางดวงตา กล้วยไม้ ณ อยุธยา เวชศาสตร์

นายนิติชาญ นิยมาคม

นายธนสิน เบญจพรทวี

นายอรรถนิตี กุศลกัมพูสิริ

นายพิชัย ยินดีน้อย

ผู้จัดทำคำบรรยายภาพประกอบ

นายสิรวีย์ เอี่ยมสุดใจ
นายอภิรักษ์ นามวิชา
นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี

ผู้ประสานงาน

พระมหาสุววรรณ กุศลจิตโต
พระครูสังฆวิจิตร (ปณฺณาวโร)
พระมหาอรรถสิทธิ์ อคฺคสิทฺธิ
พระมหาอุทธนา ธีรยุทฺโธ
นางสาวนลินทิพย์ ศรีวงศ์เลี้ยง
ดร.อรุสา บรรณกิจโสภณ
รองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศณุมิวิติ
นายกฤษกร รอดช้างเผื่อน
นายแพทย์ณัฐ ไกรภัสสรพงษ์
นายวัลลภ รุจิขจร
นายพุฒิกร บุญเต็ม
นายเศรษฐพงศ์ ปันทุยากร
นายบัญชา รัตนศรีสมบุรณ์

วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้จัดทำศิลปกรรม

นางสาวสุนทรี รมณียกุล

